

له رپیازه هزریه هاوچه رخه کان

نووسینی

د. سعدون محمود ساموک

وه رگیرانی

نالی یوسف

بوخاری عبدالله

نارنج

له رښانه هزريه هاوچه رخه کان

نووسينی

د. سعدون محمود ساموك

وهرگيراني

نالی يوسف

بوخاری عبدالله

نارین

پیشکەشە بە :

دیاری ریز و سوپاسگوزاری بۆ بە ریز:

مامۇستا دکتۆر عبدالرحیم الحنیطی

سەرۆکی زانکۆی ئەردەنی

ماڦى له چاپدانى پاريژراوه

ناوى كتيب به عه ره بى: فى المذاهب الفكرية المعاصرة

نوسينى: د. سعدون محمود ساموك

ناوى كتيب به كوردى: له ريبازه هزريه هاوچهره كان

وهر گيرانى: نالى يوسف - بخارى عبدالله

نه خشه سازى ناوه وه: وهر گير

سالى چاپ: ۲۰۱۱ ز - ۱۴۳۰ ك

ژماره ي سپاردن: ۹۸۳ ي سالى ۲۰۱۱ ي پيدراوه

بازارى زانست بو كتيب و چاپه مه نى

website: www.nareenpub.com

E-mail: info@nareenpub.com

ته له فون: ۲۵۱۱۹۸۲ ۶۶ (۰۰۹۶۴)

موبایل: ۰۰۹۶۴ ۷۵۰۴۰۶۴۶۱۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نارین

له رښانه

هزريه هاوچه رخه کان

سوپاس و پیزانین:

سوپاسی هه موو نه وانه ده کهم که به شدار بوون له نویینی نهم کتێبه.... به تاییه تی:

- بهرپێژ دکتۆر عبد المجید الصلاحین   راگری کۆلیژی شەریعه له زانکۆی ئێرده‌نی.
- بهرپێژ دکتۆر یوسف علی غیظان   راگری کۆلیژی اصول الدینی زانکۆیی له زانکۆی البلقاء التطبيقية.
- بهرپێژ دکتۆر محمد هاشم سلطان   سه‌رۆکی پێشوی به‌شی عه‌قیده له کۆلیژی اصول الدینی زانکۆیی و جیگری سه‌رۆکی زانکۆی آل البيت.
- بهرپێژ دکتۆر بشار عواد معروف   سه‌رۆکی پێشوی زانکۆی ئیسلامی له به‌غداد مامۆستا له به‌شی اصول الدین له کۆلیژی اصول الدینی زانکۆیی.

خوای گه‌وره پاداشتی به‌خێریان بداته‌وه

پيشه کی وەرگيران

به ناوی خواي کار ساز

سو پاس بو خواي بي هاوتا که پاش ههول و ماندوبوونيکی زور توانيمان هم
ئینسايکلوبيديايه وهرگيرينه سهر زمانی کوردی.

خوينهري بهريز.

لهم سهردهمه دا، هزرو تيورو بيردوژ و پښانه مرويه دهستکرده کان نه مسهرو نه وسهري
دنیايان داگرتووهو، شهرو ململاني نيوان هزره کان لهوپهري گهرمی دايه، هوش و بير و پای
مروفي هم سهردهمه به هزرو و نايينه مروفکرده کانهوه تهواو سهرقالکراوه.

ئيسا گورپه پانی جيهان وهکو شاشيه کی سينه ماي ليها تووه، ههرکه سهو ديت و دوا فيرژنی
فيلمی خوی له هزرو بيروپا و پښانه کان نمايش دهکات... بزانی شاخو کی پهنگاوپهنگرين و
سهرغبراکيشترين هزري جيهانی دادهريزي و خه لکی پتوه سهرقال دهکات.

له جيهانی ئيسلاميشدا خه لکی کهم تازور کهوتوينه ته ژير کارگهري هم هزرو پښانه
دهستکرده وه له شوينه واره کانی بي بهش نه بوون... زور بهی جاريش ههستيانه به لايينه
مه ترسيده اره کانيان نه کردووهو، نهويستانه و دوور له ناگايی خويان تياندا ژياون و ته نانه
کردويان به پرگرام و بهرنامه ی ژيانان.

له بهرته وه لهم سهردهمه دا پيوسته له سهر ههر تاکيکی مسولمان به تاييه تي له چيني لاوان
(که وشيارترين چيني کومه لگان) ههولندا بريت زانياری له سهر هم قوتابخانه و پښانه هه بي و
له نهينه کانيان حالی بيت تا بتوانی له مهر ههر روداو و پرسيتکی هه نوکهييدا هه لويسي
بابه تيانه و دانايانه بنويي. به داخه وه نه مړو سهره پای هه بونی سهرچاوه و شامپازی جوراوجوري
زانياری له چينيکی کهمی وشيارو چاوکراوه بترازی زور کهم و ابووه کومه لگای ئيسلامی له پان
فيربونی زانسته ئيسلاميه کان چه مک و مه به سته کان و ديوی دواوهی هم پښانه شي
خويندبيته وهو شيکردنه وهی کی بابه تیی بو کردبن، نه گهر هه شوبی پيوستی به زانياری نویترو
هاوچه رځ ههيه.

هرچنده وا باوه كه دهوترى شهرى هزر و نايينه كان باوى نه ماوه، به لام له راستيدا له
 روزه لاتى ئيسلامى دا له پال هزرى ئيسلامى بازارينكى گهرم بو نم رپيازو هزره روزه ناوايسانه
 هديهو، هيشتا مملانيى هزرى هر له نارادايه، نه گهرچى جهنگى نه ريته كان له چوارچيويه
 جهنگى روتينى چوته دهره وهو رهوتيكى راميارى به خووه ديوه.

بو نمونه نيستا سهرجهم راگهياندى روزه او به زمانى وجوديهت قسه دهكا، زانو سهركرده
 ديبلوماتكاره كانى نه وروپا له رپى عه قليهتى روزه لاتناسيه وه سهيرى مسولمانان دهكهن و
 مامه ليهان له گهل دهكهن. ولاته زهيزه كان به پيشره وايهتى نه مريكا به زمانى سهرمايه دارى
 قسه له گهل كومه لگاي ئيسلامى دهكهن و ... هتد.

له سهر نم بنه ما گرنگه، نيمه هه لساين به وه رگيپرانى نم كتيبهى بهرده ست له عهره بيه وه
 بو كوردى كه له لايهن دكتور سه عدون مه حمود ساموك، ماموستاي كوليتى شيرعهى يه كى له
 زانكوكانى نوردن له شيوهى ئينساىكلوپييدا ناماده كراوه.

نم كتيبه ده بابتهى سهره كى گرتوته خو كه ههره كينكيان كاريگهرى بهرچاوى له سهر
 كومه لگاي مروه قايهتى دوينى و نه مروه هه بوه، نه وانيش بريتين له:
 (ديموكراسى، روزه لاتناسى، سيكولاريزم، جيهانگيرى، وجوديهت، پراگماتيزم،
 سهرمايه دارى، ماركسيهت، شيوعيهت، زايونيزم).

خوينهري بهرپرز له كاتى خويندنه وهى نم كتيبه دا پيوسته نم خالانهت له بهرچاوى ييت:
 ۱- نم كتيبه له بنه رته دا وه كو كتيبيكى مهنه جى Textbook ناماده كراوه تاكو
 قوتايياني كوليتى زانسته ئيسلاميه كان له سهرى بخوين، بويه نوسهر تاراده يهك رسته و
 چه مكى كورت و وشكى به كارهيئاوه، نه مهش له بهرته وهى شيوازي نوسيني مهنه جى
 واده خوازي، جا كاتى هه لساين به وه رگيپرانى بو كوردى ويستان هه مان ريطمى
 مهنه جيه ته كهى بهيلىنه وه، ههرچنده هه وليشمانداوه رسته سازى تيدا بكهين و له وه رگيپرانى
 وشه به وشه خومان به دووربگرين، تا خوينه هه ست به بيزارى نهكات و چيز له خويندنه وهى
 وه ربرى.

۲- مهرج نيه ئيمه وه كو وهرگيږ له گهڼ هه مو بيروړاو بوچونه كاني نوسه ردابښ، بهلكو له زور شوينان تيښيني و سهرنجي خوځمان له سهری هه يه، بهلام به شيويه كي گشتي خوځندنه وهی ئهم كتيبېه زانياريه كي به سود و پيوست به خوځنه ري كورد ده گه يه ني.

۳- بو رافه كړدني ئه و نايه تانه ي كه هاتوون، ته فسيري "ناسان" مان به كار هيناوه. ئيدي هيوادارين ئهم كتيبېه به ئه ندازه يه ك سود به خش بيت كه بگاته ئاستي ئه و ماندوبوونه ي كه بو وهرگيږاني كيښراوه، هه روه ها كه لينيكې پيوست له كتيبځانه ي هزري ئيسلامی كوردي دا پرېكاته وهو، له سهروی هه موشيه وه خواي به خشنده ليتمان رازی بي.

وهرگيږان

بوخاری و نالی

۲۰۱۱/۸/۲۶

هه وليږ

پيشه کی

سوپاس بۆ خوای پوره دگاری جیهانیان، درود و سلاؤ پرژیته سهر گیانی بهرترینی پیردراوه کانی...، پاشان. ئەم کتیبه کۆمه له توێژینه وهیه کی کورته له باره ی نهو پټبازه هزیریانه ی که مرۆشی هاوچه رخ پینانه وه سهرقال بسوه، مرۆشی ئیستا وا له گێژاوی بیردۆزانیکدایه که به خیرایی دین و ده پۆن، هه ندیکیان داده پێژرین و تا ماوه یه کی دوورودرێژ ده میننه وه و هه ندیکیشیان مرۆ بۆ ماوه یه ک سهرقال ده کهن و پاشان بزر ده بن.

ئیمه ده زانین که ئایینی ئیسلام به به هتیه که یه وه له پروویان ده وهستی، هه ربویه ش پپوستان به وه نییه که بزانیین ناخۆ هه لویستی ئیسلام بهرامبهریان چی یه، چونکه زۆر پروون و ناشکرایه که ئیسلام زۆر نه له خشاو و خۆگه وه له گه ل ئەم پټبازه ده ستردانه دا بهراوردناکری ئەمه ش له بهر دوو هۆکاری سهره کی:

یه کهم: ئیسلام له ئاسمانه وه پشتگیری لی ده کری، خوای وه دیهتیه ر که مرۆشی وه دیهتیه ناوه زاناره پپی و ناوه زو توانسته کانی چاکتر ده ناسی، وه قورنانی بۆ ئەم مرۆقه ره وانه کردوه که بۆ هه موو کات و شوینی گونجاوه پارێزگاریشی لی ده کات به پپی وته ی خوای گه وره که ده فهرموی: {إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ} (۹) الحجر، وه قورئان سهرچاوه ی سهره کییه بۆ ئیسلام، نه بیرۆکه کان ده یله رزیتن و نه پټبازه جیا جیاکانیش ده یروختن.

ئهم کتیبه ئەم بابه تانه له خۆی ده گری: دیو کراسیه ت، رۆژه لاتناسی، ته بشیری و هه ره ولێک بۆ سهرخستنی، پاشان عه لمانییه ت و جیهانگیری و وجودیه ت و پراگماتیزم و سهرمایه داری و مارکسیه ت و شیوعیه ت و زایونیزم. هه رچه نه ده شکر زۆر بابه تی تریشی تیدا باسبکری که جیهانی ئەم پۆی ئیسلامی داگرتوه، به لام بواری تر هه یه که په یوه سته بهم بابه تانه وه وه کو فیرقه کۆنه کان و فیرقه نوێیه کان و بیروپراکان.. و زۆری تریش، هه ربویه ش

كورتمانها له پټنا لږم بابتهانه به جوړيك كه ان شاء الله له چاپه كانى داهاتوودا ليكولينه وهى نوې له سره هم بابتهانه ده كين... له گڼل شوو هڅو ده بى شوو بزانى كه هم كتيبې وادانراوه كه بوى يهك وهزى خوښندن له زانكوكاندا بخوښنى، بويهش ده بى كورت و پر و سنوردار بىټ.

هم كتيبې دهرخستنى راستيه كانه له باره ي تيكه لويهك له كوى هزرو بيروپاوه فلسفه جيا جيا كانه وه كه قوتابى زانسته ئيسلاميه كان پيړيستيان پييه تى به شيويهك كه هندنك لږم هزاره دهناسن و هندنكي تريان ناسن، جا بويه پيوسته هلويسى ئيسلاميان بوى بخوښته پروو له باره يانه وه، خو مخرج نيه قوتابى پسپور له زانسته ئيسلاميه كان ته نها له پسپورپه كى خويدا شاره زان بىټ و نه شاره زان بىټ به و هزرو بيروپاوه ي كه له دهوروبه رينى و پرنگه بوماويه كيش سره نيشه ي بوى دروستبكه. بارودوخى پاميارى شوو وا له سره مسولمان پيوست ده كات كه روبه پرووى زورنك له و هزاره بيه ته وه كه هه ماهه ننگه له گڼل دهركه و تنى شوو پارتې پاميارپاوه ي كه بانگه شهيان بوى ده كهن، يان شو قهواره نيو ده و له تى و پاميارپاوه ي كه كار ده كهن بوى سپانديان به سره جيهانى ئيسلامى دا. به مېش ماناكانى جيهاد و پوښنيرى ئيسلامى له بير مسولمان دهباته ووو پاشان كار ده كهن له سره شوو كه ئيسلام به ته واوى له بير مسولمانان ببه نه وه به شيويهك سره قاليان بكهن به لايه نى ترى ژيانه وه.

پارته شيويه كان كارده كهن له سره بلاو كړدنه وهى ماركسيه ت و بنياتنانى دام و ده زگاي ماركسى له تيكراي جيهاندا، وه جيهانى پوژناوا كار ده كات له سره بلاو كړدنه وهى سرمايه دارى و ديموكراسى پوژناوا وه كو هوليټك بوى راگرتنى هر كوڅشيك كه مه ترسى بوسره ئيسپرائيل و ده و له تى زايونى هيه، وه نه گهر هه موو نه مانه ش رووېدنه شوو گه شه سندننى ئيسلام و هزرى ئيسلامى پاده گريټ كه ئيستا سره له نوې له بارى ژيانه وه دايه.

له پروويه کي تره وه، پوژهلالت و پوژئاوا هه مان تيگه يشتيان هه يه له باره ي ئيسلامه وه که ئيسلام وه کو ئايني تيروړ ده بينن، بويه له م کتيبه دا کو شيشيکي زور کراوه بو پروونکردنه وه ي واتاي تيروړ و هه لويستي ئيسلام له باره ي وه، چونکه هه ر ئيسلام بوو بويه که مين جار وه ستا له دژي تيروړي نيوده ولته تي که نه مړو خودي ئيسلاميش به بلاوکردنه وه ي مه ترسيه کاني تيروړ تاوانبار ده کړي و له ژير ناوي ئيسلامدا کرده وه ي تيروړيستي نه نجام ده درين. گياني بي تاوانيکيش زور به نرخره له وه ي که تنه ها پيويست بي پاريزگاري لي بکړي... له راستيدا ئيسلام وشه ي تيروړي به کار نه هيناوه تنه ها به ماناي پاريزگاريکردن له نه ته وه ي ئيسلام و بيرو هزري ئيسلامي نه بي، وه نه م تيروړه ش "ستايشکراو" هو به هيچ جوړيک نه ويستراو نيه چونکه هه موو نه ته وه يه ک پاريزگاري له خو ي و کيانه که ي ده کات و، نه سل وايه که هه موو بيروپايه کي راسته قينه له پيناو مانه وه ي ده بي بهرگري له خو ي بکات له بهرام بهر هه ر ده سترديويه کي پوخي نه ر تا راستي سه ربکه وي و ناهه قيش بروخي^۱. و له کوتايي دا هيوادارم توانيبيتم سه رکه و توو يم له هه لباردني نه و بابته تانه بو کتيبيکي ديراسي وه کو نه مه، سه رکه و تنيش هه ر له خوا وه يه.

دانه ر

م . د . د . سعدون محمود ساموک

^۱نوسه ر نه م بابته له ژيرياسي تيروړ له به شي پوژهلالتناسيدا به دريژتر باس ده کات -وه رگيران- .

ديموکراسی

الديمقراطية

Democracy

ديموکراسی

زاراوهی دیموکراسی داتاشراوه له وشه‌ی لاتینی (democracy) که به مانای "فرمانپروایی گډل" دیت. هه‌روه‌ها ده‌شتوانری پیناسه‌ی دیموکراسیه‌ت بکړیت به‌وه‌ی که سیستمی‌کی فرمانپروایی یه که تییدا گډل خوی موماره‌سه‌ی ده‌سته‌لات ده‌کات، نه‌مه‌ش یان به شیوه‌یه‌کی راسته‌وخو له ریځه‌ی گردبونه‌وه‌ی هاو‌لاتیان بو گفتوگو‌کردن و چاره‌سهرکردنی کیسه‌کانیان، یان به شیوه‌ی ناراسته‌وخو له ریځه‌ی نوینه‌رانی گډل که به شیوه‌ی خول له لایه‌ن گه‌له‌وه هه‌لده‌بژیردریډن. جوړی یه‌که‌م پیی ده‌گوت‌ریټ دیموکراسی راسته‌وخو که له ده‌وله‌تی شاری نه‌سینا په‌پړه‌وه ده‌کرا، هه‌روه‌ها جوړی دووهم ناسراوه به دیموکراسی ناراسته‌وخو یان نوینه‌رایه‌تی (نندامیه‌تی) نه‌م جوړه‌ش له زوړبه‌ی ولاتانی نه‌م‌پړدا باوه که له نه‌نجامی زیادبوونی ریژه‌ی دانیش‌توان له ولاته هاوچه‌رخه‌کان سه‌ریه‌لدا. هاوکات له‌گه‌ل شیوازی نوینه‌رایه‌تیش دا هه‌ندیک جار گه‌رانه‌وه‌ی راسته‌وخو ده‌بیټ بو گډل له هه‌ندیک بابته‌تی تایه‌تی وه‌کو هه‌موارکردنی ده‌ستور، که له ریځای پاپرسیه‌وه ده‌بیټ.^۲

توتالیتاری (شمولیه‌ت) :

له به‌رام‌بهر سیستمی فرمانپروایی دیموکراسی و حکومتی دیموکراسی دا که په‌نا ده‌باته به‌ر په‌رله‌مانی‌کی هه‌ل‌بژیردراو له لایه‌ن گه‌له‌وه که نوینه‌رایه‌تی ناراسته‌کان و بو‌چونه‌کانی گډل ده‌کات، سیستمی تاک‌پروای یاخود شمولی به‌دی ده‌کری که تییدا ده‌سته‌لات چرپه‌بیته‌وه له ده‌ستی تاکه‌که‌سیک یاخود کو‌مه‌له‌یه‌کی دیاریکراو له خه‌لکی که موماره‌سه‌ی شکو‌مه‌ندی به‌سهر گه‌له‌وه ده‌که‌ن، وینه جیاجیاکانی نه‌و سیستمه‌ش له تاک‌حیزی و دیکتاتوری تاک‌پروای دا خوی ده‌بینیته‌وه.

لە کاتی کەدا سەستەمی پاشایی لە ڕۆژئاوا گۆرا بۆ شانشینی دەستوری بۆ ھۆی
بلاوونەو ھەزەرەکانی دیموکراسی و ھەکو ولاتی ئەسکەندەنافیا و تیشیاندا سوید و نەرویج،
شمولیت لە گەڵ سەرکەوتنی شۆرشێ روسیای شیوعی لە ساڵی ۱۹۱۷ ز لە ڕۆژەلات
بالادەست بوو. بە شیوەیەک کە سەستەمی فەرمانڕەوایی بنیاتنرا لە سەر سەستەمی حیزبی
تاکرەوی ئایدیۆلۆژی، لەوانە حیزبی شیوعی کە لەسەر ئایدیۆلۆژیای مارکسیست ھەلنرابوو.
پاشان لە نیوان ھەدوو جەنگە جیھانییە کە (۱۹۱۹ تا ۱۹۳۹ ز) وە بە تاییبەتی لە سێھکاندا
دوو سەستەمی شمولی لە ڕۆژئاوا سەریان ھەلدا کە ئەوانیش نازیست لە ئەلمانیا بە سەرکردایەتی
ھیتلەر و فاشیست لە ئیتالیا بە سەرکردایەتی مۆسۆلۆنی بوون، وە لە دوا جەنگی دووھەمی
جیھانی لە ساڵی ۱۹۴۵ ز سەستەمی شوعیست لە ولاتی ڕۆژەلاتی ئەوروپا بلاو بوو وە کە لە
ژێر دەستەلاتی یەکیستی سوڤیست دا بوون، کە وای لێ کردبوو مۆسکۆ بێتە سەنتەری
سەربازگە ڕۆژەلاتی بەر لە ھەرەسەپتانی ۳.

ھۆکارە بنەرەتییەکانی دیموکراسی

دیموکراسیست لەسەر کۆمەڵێک گریمانە پێشوەختە پەیدا دەبێت کە گرنگترینیان بریتین لە
داننان بە ئازادی و یەکسانی و بنیاتنانی دەزگای دەستوری لە پێناو شکۆمەندبوونی ویستی
گەل لە ڕووی پامیاری و سەرچەم دۆزە جیا جیاکانەو، ھەر و ھا دەبێ بە لایەنی کەمەو
ئازادی پامیاری ھەبێ بۆ ھەبوونی دیموکراسی. جەوھەری ئەو ئازادی ئەوێ کە ھەر تاکێک لە
کۆمەڵگا مافی ئەوێ ھەبێت کە بەشداری بکات لە پڕۆسەی بریاردان، ئەمەش بە کردار
دەکری لە پێگەی سازدانی ھەلبژاردنی خولی و یەکسانبوونی ھەموو تاکە پێگە یشتوکان لە

دهنگدان و خو پالاوتن بو همر پلهيه كي جي به جي كردن و دادوهري هركاتي هموو مدرجه پيوسته كاني بو نم پلهيه تيدا هاته دي.

يه كيك له گرنگترين بنه ماكاني ديموكراسي بریتيه له ليكجيا كرده وهی دهسته لاته كان، چه مكي ليكجيا كرده وهی دهسته لاته كان له وه وه سهری هه لدا كه فهرمانپه واکانی سه دهه كانی ناوه راست دهسته لاتی په هیاان هه بوو به سهر هموو دهسته لاته كان دا. چون لوك پتی وایه چركرده وهی هموو دهسته لاته كان له دهستی تاكه فهرمانپه وایه كه دا نه وه خوئی له خوئی دا له خو بایبوونه. بویه نامنجی جیا كرده وهی دهسته لاته كان بریتی یه له لیسه ندنه وهی به شیک له دهسته لاته كانی فهرمانپه واه به تایبه تیش جیبه جی كردن و دادوهري، و دانیان به كسانی تر. نه مه جگه له وهی كه كومه لیک پتو شوینی له بار په پیره و ده كری بو پیرگری كردن له فهرمانپه واه كاتی بیهوئی نه وه دهسته لاتانه بگيریتته وه یاخود دهسته بخته نیویان.

نه گه ریبتو دوو دهسته لات له یه كه دهستدا كو بیته وه نه واه به شیوه یه كه له شیوه كان زورداری و به كارهینانی زورگیری له دهوله تداري دا دروست دهیته ههروه كو چون له زوربهی سیستمه دیکتاتوریه كانی جیهانی نه مپودا به دی ده كری^٤.

به شیوه یه كي گشتی دهستوری زوربهی ولاتانی جیهان شیوازی فهرمانپه وایی نه وولاته دیاری دهكات و، بنه ما كومه لایه تی و نابووری و پامیاری و فهرهنگی یه كانی كومه لگا و دهوله ت بنیات ده نیته. ههروه ها پسپوریه كانی دهزگا كانی دهسته دهستوریه كان رونده كاته وه و، شكلیك ده دات به سنوری سی دهسته لاته كه (یاسادانان، راپه راندن، دادوهري)، وه په یوه ندیه كانی نه وه دهسته لاتانه له گه ل یه كتری پت ك ده خات و، گرینتی ماف و نازادیه گشتیه كان بو هاو لاتیان دابین دهكات و له هه مان كاتیشدا نهركه سه ره كیه كانیشیان ده خاته پروو^٥.

٤ الدساتیر العراقیه، حکمت حکیم لایمه ١٧

٥ ماذا تبقي من صدام، إسماعیل صادق لایمه ٢٣٠

نهمه له کاتيکدا که هيچ سيستمکي فرمانږه وایی نيبه له جيهاندا که بانگاشه ی گهرهنتی نازاديه کان نه کات و باس له پاراستنی نازاديه کان نه کات کهچی له هممو سيستمه کانیش زیاتر نازاديه کان ده خنکینې، له وانه هه ندي نازادی دابی به دارو دهسته که ی که بویان په وایی هممو شتی به گهل بکه ن همر له گرتن و نه شکه نه داند و کوشتن نه گهر خواستیان له سهری.

له راستیدا گرینتی دوزی نازادی ناکری ته نها له پښگای یاسادانان و جیا کردنه و هی دهسته لاته کان نه بی، چونکه مروځ به سروشتی خو ی تینوی تاکړه و ی و موماره سه کردنی زوردار یه^۶، ههروه ها دهسته لاتیښ پال به مروځه وه دهنی بؤ گنده لئ ههروه کو مونتسیکو له کتیبی (ړوخی یاساکان) باسی لیوه کردووه، مروځ ههړچی بکات به بی هه بوونی یاسا ئوځره ناگری.

لیړه دا هه رده بی یاسادانان هه بی که دان به نازاديه په واکان دا بنی و بریار له سهر جوړه کانیان و چونیته می موماره سه کردنیان بدات، واته هیلی سهوز و سور بؤ هه موو نازاديه ک دابنی وه کو: نازادی مولکداریتی و، نازادی بیرو را و هتد ... پیش هه موو شتیځ بوونی کومه له و پښکخواه کانی مافی مروځ پیویسته که پیکدیت له یاسادانه ران و خه لکی ناسایی که هه لدهستن به کاری چاودیږی و دانانی مافه مروییه کان له ولاتدا، جا نه گهر هاوالاتی ترسی هه بوو له و هی که داوا تومار بکات له سهر نه و لایه نه ی که ده ستریزوی کردو ته سهر مافه کانی به هدر هوکاریک بی نه و نهم کومه له و پښکخواه نه سه لاهیته می تمواویان هه یه که بهرگری له و مروځه بکه ن، یان به نوینه رایه می نه و داواکه ی بهر ز بکه نه وه.

کاری ئه م رېکخراوانه ته نه با به م بهر پرسياريه تيه سنوردار ناکړی به لکو هه لده ستی به چاودیری کردنی مافه مرویبه کان له یاسادانان و گفتوگوگوانی نیو په رله مان و هه روه ها چاودیری کردنی برپاره کانی ته نجومه نی وه زیان و برپارنامهی دهرچووی وه زیره کان و، کار ده کات له سهر هه لوه شانده وهی هه رشتیک که مه ترسی له سهر مافه کانی مروځ هه بیت.

په نکه جیاکاریه په گه زی و نایینه کان له گرنگترین کیسه کان بن که تییدا نه و کومه له و رېکخراوانه دهسته وهستان دهن ، و دروشی دیموکراسیهت بهرز ده که نه وه بو گه یشتن به یه کسانى راسته قینه که به گرنگترین بنه ماکانی دیموکراسیهت ده ژمیردریت.

به راوردیک له نیوان سیستمی دیموکراسی و سیستمی توتالیتاری:

سیستمی توتالیتاری له سهر مبهدهئی (الغایه تبر الوسيلة) واته "ثامانچ رهواپی ده دات به هوکار " کارده کات. له گرنگترین نه وله ویا ته کانی توتالیتاریزم بریتیه له پاریزگاری کردن له دهسته لات به هه موو شیوه یه که و نه مهش سهر ده کیشی بو به کارهینانی زهر و زهنگ و هوکاره جیا جیا کانی توند و تیژی له لایهن حکومتوه ته نانهت نه گهر پیچه وانه ی به ها ره و شتیبه کان و یان به ها ده ستوریه کانیش بیت که مهرجه حکومت پیانه وه پابه ندیبت. به ئاسانی هه ست به وه ده کریت که سیستمی توتالیتاری قیزه ونترین نامرازه کانی زهر و زهنگ و زورداری ده خاته گهر بو سهر کوتکردنی ئوبوزسیون له پئی دهزگا نهیئی و هه والگریه کانه وه که خاوه نی سه لاحتییکى بهر فراوانن. له نمونه ی نه وهزگایانه: نه وهی که به "جستابو" ناسراوبو له نه لمانیای نازی و "که ی جی بی" له یه کییتی سوځیه تی پیشوو.

له لایه کی تره وه تیپینی ده کړی که دهسته لاتى توتالیتاری هوکاره کانی په یوه ندی وه کو نیستگه و روظنامو ته له فزیونه کان قورخ ده کات به وهی که هه لده سوپرنین له لایهن ده وله ته وه،

يان ته نانه ت خاوه نداري تيان ده كري ت به مهبه ستی زالبوون به سهر رای گشتی. له وانه يه نهو خاسيه ته جيا كه ره وهی سهره کی نيوان دهسته لاتی توتاليتاری هاوچه رخ و ديكتاتوريه تی زورداری کون بيت.

به شيوه يه کی گشتی سيستمی توتاليتاری رژ له نازادی هزری و نازادی پادهری پین ناگری، به لکو ئایدیو لوزیایه کی فهرمی نهویستراو له لایهن حکومه ته وه به سهر هه موو تاکیکی کومه لگادا ده سه پینری.

ديموکراسيه ت و نوينه رایه تی گردن:

یه کی له گرتین پاساوه کانی سيستمی نوينه رایه تی بریتیه له نهستم بوونی جیبه جی گردنی دیموکراسیه تی راسته وخو، هه ریو یه ش یاسا دانه ره کان گه یشتونه ته دوو بیردوژی جیاواز بو ره واپیدانی نوينه رایه تی گردنی گه له فرمانره وایی دیموکراسی که له لایهن گه له خو یه وه شهرعیه ته که یی ده دري، که نه مانیش بریتین له:

- بیردوژی نوينه رایه تی گردنی یاسایی: به و واتایه ی که نوینر یاخود بریکار هه لده ستی به راپه راندنی کاره یاساییه کان به جوریک که هه ر به ره هه میکی لی بکه ویتته وه نه ستویه که ی ده که ویتته بالی بریکار پیده ره که یاخود نهو که سه ی که نوينه رایه تی ده کریت، به مه ش نوينه ره کان و بریکاره کان ته مسیلی گه له ده کهن.

- بیردوژی نه ندامیه تی: سوده که ی نه ویه که ته نها که سیک نوينه رایه تی کومه لیک یاخود ریک خراویک ده کات و هه لده ستی به بریاردان، بوون به نه ندام له کومه لیکي رامیاری وه کو نه ندامیکی له شی مروژ وایه به جوریک که که سایه تیه که ی ته و او سه ره خو نی یه، به لکو هه لده ستی به موماره سه گردنی نه رکیکی دیاریکراو.

ماموستا "پارتملی" پټی وایه بۆ هه بوونی هه ماهه نگی له نیوان سیستمی نوینه رایه تی و یاسادا پټویسته تهنه ره چاوی رټو و شوینه یاساییه کان نه کریت به لکو پټویسته به چاویکی واقعیانه سهیری پرسه کان بکړی، چونکه هیئانه دی سیستمی دیموکراسی راسته وخۆ نهسته مه وه لیږه وه دیموکراسیه تهنه بریتیه له به شداریکردنی گهل له فه رمانږه وایی له رټی نوینه ره کانیه وه، به مهش یاسا پارټزراو ده بیټ.

بینگومان په رله مان نوینه ری راسته قینه یه بۆ ویستی گهل و سه ره پای نه مهش هه ندیک جار گه رانه وهی راسته وخۆ بۆ گهل پټویست ده بیټ بۆ زانینی ویست و ئاره زوه کانی، نه مهش نایه ته دی تهنه له رټی خولی هه لټزاردنه کانه وه نه بی. نوټیکردنه وهی خولی په رله مانی نابی بۆ ماوه یه کی که م بیټ تاوه کو نوینه ره کان به شیوه یه کی به رده وام نه که ونه ژیرباری ده نگه رانه وه، هه روه ها نابی ماوه ی نیوان خوله کانی ش دوور و درټز بیټ نه مهش بۆ نه وهی په رله مان دوورنه که وټته وه له ئاراسته کانی گهل، ئیتر له مه وه ماوه ی نیوان خوله کانی په رله مان به چوار یاخود پټنج سال دیاریکراوه.

به م شیوه یه هه رسی سیستمی رامیاری ولات به شیوه ی له یه کترجیاکراوه شکلی خوټان وه رگرت به تیروانینی ئاستی په یوه ندی و په یوه ست بوونیان به یه که وه: نه گه ر په یوه ندی نیوان دهسته لاته کان له سه ر بڼه مای یه کسان ی دروست بوو نه و سیستمه که په رله مانی ده بیټ، خو نه گه ر توانست و زوړینه بگه رټته وه بۆ دهسته لاتی جیبه جیکردن نه و نه و سیستمه ناو ده بریت به سیستمی سه رۆکایه تی، نه وهی کوټاییشی پټی ده گوټری سیستمی "دهسته جه معی" نه گه ر بیټ و دهسته ی یاسادانان زال بیټ به سه ر نه وانی ترده^٧.

سیستمی پەرلهمانی :

له سیستمی پەرلهمانی دا سەرۆکی ولات یان پاشا دهیئت به شیوهی میرات، یاخود سەرۆک کۆمار له پیتی ههلبژاردنهوه، بهلام سەرۆکی ولات دهبی سهریهخۆ بیئت ههم بهرامبهر پەرلهمان و ههم بهرامبهر ئهنجومهنی وهزیرانیشت، واته دهبی کەسایهتی سەرۆکی ولات جیاییئت له کەسایهتی سەرۆکی حکومت که سەرۆکایهتی ئهنجومهنی وهزیران دهکات.

له نمونهکانی سیستمی پەرلهمانی وهک ئهوهی که له بهریتانیا و هیندستان و یابان و ئوستورالیا و کهنه دا و ئیتالیا دا ههیه.

حکومهتی تیکهله :

به کورتی، ئهم سیستمه بهوه جیا دهکریتهوه که پەرلهمانیکی ههلبژێردراوی ههیه که لهسهری پیتیسته حکومهتیکی ههلبژێریت، ئهم حکومهته بۆ ماوهیهکی دیاریکراو سەرۆکایهتی دهکریت له لایهن سەرۆک کۆمارهوه که راستهوخۆ له لایهن گهلهوه ههلبژێردراییت.

ئهم سیستمه له تیکهلهی سی بهشی گرنگ پیک دی که ههریهکەشیان دهستهلات و سهلاحیاتی خۆی ههیهو، ئهم حکومهته سەرۆک کۆمار و پەرلهمانی ههیه که کارهکانیان به شیوهی ههماههنگی و هاوسهنگی جیبهجی دهکهن له نیوان ههردو دهستهلاتی یاسا دانان و جی به جی کردندا، سهبارهت به دهستهلاتی سەرۆکایهتیش جیاکاری دهکریت له نیوان ههردوو دهستهلاتهکهدا.

ههروهها دهکری سەرۆک کۆمار و سەرۆک وهزیران له دوو حیزبی جیا بن که ههندی جار دهبیته هۆی ململانی له نیوانیاندا. له نمونهی ئهم سیستمه تیکهلهیه ولاتانی وهکو فەرهنسا و ئیترلهنداو فنلهنداو نهمسا ههیه.

به دريژايي هممو ميژوو ديموكراسيه ته پيريږه نه كراوه ته نها له كاتي دهركهوتني دا نه بيت له شاره يونانيه كاني وه كو ته سينا و نه سپارته .

ئو حكومه ته ي كه ئو سيستمه ي به كارهيڼا پتي دهوتري (حكومه تي شاري) ... پياواني شار له هر يه كيځ لهو شارانه كو ده بونه وه به شيږه ي ته نجومه ني ياسادانان، كه فرمانږه وايه كيان له نيوان خوياندا هله ده بژارد و گفتوگويان ده كرد له باره ي پرسه كانيان و هروها ياسايان بو خويان داده رشت، سهره راي ته مهش چاوديري جيبه جيكردي حكومه تيان ده كرد .

نهم ديارده يهش به رده وام بوو له يونان تاكو دهركهوتني مه سيحيه ت و سهره له لداني رابووني ئيغريقي تيكله به كه لتوري يوناني...، وه كو سيستمكي "دهره به گايه تي" دهركهوت و شوييني ديموكراسي گرته وه . سيستم ي دهره به گايه تي زياتر له هزار سال فرمانږه وايي يوناني كرد، ته مهش له به رژه وهندي ئاييني مه سيحيه ت دا بوو وه ته نانه ت به يه كه وه ده ستبار بوون . هممو ههولتيكي مه سيحيه ت نه وه بوو كه فرمانږه واکان بيته ژير باري كليسا نه ك نازاد كړدي گهل، تا وای ليڼهات گهل ده ينا لاند به ده ستی سيستمه كاني دهره به گايه تي و كليسا ي سه پيندراو به شيږه يه كه گهل هيچ مافيكي نه بوو ته نانه ت كه رامه تيش . له م ناوچه يه دا كه ئو سيستمه ديموكراسيه ي به ره مه مهيڼا كه ئيستا باسي ليږه ده كه مين هيچ مانايه ك بو بووني مروژ نه مابوو .

واي ليڼهات، له سيستم ي دهره به گايه تي كليسا ي دا پاشا به "سيږه ي خودا له زهوي" داده نرا و، نه وي شهري پادشاي كړد بابه ئه وا شهري "خوداي" ده كرد... ، پاشا وای له خاندان و به گزاده كان كړد بوو كه ده ست نه پاريزن لهو زهويانه ي كه له ژير ده ستيان بوون، مير و نه شرافه كان به هر شيږه يه كه ثاره زويان ليږه وايه به بي ده ستگيږانه وه و ياسا پاريزي مامه له يان

به زهويه كانى خوځيان و گه له كه يان ده كړدو، وای ليټهات خه لكى سهر ئه و زهويانه يان به "به نده" بانگ ده كړد، مير يان به گ دهسته لاتداريكي ته و نه نده په ها بوو كه نوينه رايه تي هه موو دهسته لات هه كانى دادوهرى و ياسادانان و جى به جيكر دنى ده كړد.

هه روه ها هه لدهستان به خواردنى هه رچى مولك و سامانيك كه جوتياره كان كوځيان ده كړده وه به كار كړدن له زهوى دهره به گ و خانه دانه كان، ئه و جوتيارانه ي كه به دريژايى ته مه نيان له كار كړدندا بوون بو پادشا. خودى پادشا بى به شى ده كړدن له وهرگر تنى دهسته قه كانيان .

ئينجا نه گهر بيت و سهيرى دهسته لاتى دووه مى كوومه لكاي نه وسا بكهين، نه و دهسته لاتى كليسا ده بينين به جوړى كه ژيرده سهته بوونى خه لكى بو كليسا به پيروز داده نرا، كليسا هه لدهستا به سه پاندنى باج و دهيك (واته دهست به سهر اكرتنى دهيكى به ره هم يان دهيكى مولكه كانيان) جا چ وه كو باج يان وه كار كړدنى بى بهرام بهر له زهويه كانى كليسادا.

كاتيكش پادشا يان ئيمپراتور يان مير له سيستمه كه يان دهره چون، كليسا هه لدهستا به زور خه لكى ده كره سهر بازو شهري له دژيان راده گه ياند و كوټايى پيده هينان. زور نمونه مان ههيكه له ميژووى كليسا كه به مشيوهيكه بووه... وه كو (شهړه خاچه رسته يه كان)، گه وهره ترين نمونه ش بريتيه له "شهړى ميللى گه وره" كه له هه موو لايه كى نه وروپا پياوان كو بوونه وه بو پوه پروو بوونه وه له گه ل پوژ هه لاتى ئيسلامى.

كاتيك كه شوړشى دهرونى بو سهر كليساو سيستمى دهره به گايه تي زورى بو هينان نه وروپا هه لسا به بانگه شه كړدن بو "جهنگى پيروز" له دژى مسولمانان له پوژ هه لات، نه مه ش دواى نه و بانگه شه يهيكه ده يان كړد گوايه سته ميان لى كراوه له لايه ن مسولمانه سه لجوقيه كان به وهيكه كه هير شيان كړد بيت ه سهر قافله يه كى حاجيانى مه سيحى كه بو شارى قودس دهره يشتن.

چېړۍ که کش نه ویه که قافله یه کی نه وړوپی که پټکها تېو له چهند حاجیه کی مه سیحی
 ناسایی بۆ شاری قودس ده پوښتن و هندی مولک و پاره و زیرو یاتاغ و ناژه لسان پټسو، له
 رینگادا پرویه پروی هیترشیک بوونه وه له لایهن سهربازه سه لجوقیه مسولمانه کان (که تورک
 بوون)، نهو کاتی فرمانپه وایی پوژه لاتی نیسلامیان ده کرد له ژیر ناوی " ده ولته تی
 سه لجوقی نیسلامی ". نهو هیزه هم مو نه وانه یان کوشت که له قافله که دا بوون و هرچی که
 پییان بوو له مولک و مال بردیان، ته نها یه کیکیان نه بی که دهرباز بوو و هه لات. نهو که سه
 گه رایه وه نه وروپاوه هانی برده بهر پاپا بۆ پاراستنی قودس.

دواي نه مه پاپا داوای له همو مه سیحیه کانی جیهان کرد که یه ککرن و ده ستبارگری
 یه کدی بن و بیته پال یه کتری له پټناوی داینکردنی رینگایه کی سه لامه ت بهره و قودس تاوه کو
 مه سیحیه کان به سه لامه تی و به ناسایی شه وه حه جی خویان بکه ن، نهو بهو که له همو
 نه وروپاوه خه لکی له سهر داوای پاپا یه کیانگرت و هاتنه ریزی سوپا کانی خاچه رستی
 رزگار یخوایه وه که بهره و نهو ناماچه هه نگاویان ناو دواتریش هیتایانه دی.
 بۆ لیکنولینه و هی نه م چېړۍ که پټوښته بگه رپټینه وه بۆ نه وروپای نه وکات بۆ هه لوسته کردن
 له سهر نهو بابه ته و زاینی راستیه که.

نه وروپا له چا خه کانی خاچه رستی دا :

نه وروپا له و ساتانه دا نوقمی نه مانه ی خواره وه بوبوو:

۱- خه لکی به دهستی سیستمی دهر به گیاه تی و زورداریه وه ده یاننالا ند، شوپشه کان له
 دژی سیستمی زالی دهر به گیاه تی و کلیسه یی زیادیان کرد، به م هویه شه وه زیندانه کانی نه وروپا
 له همو لایه ک پرپوون له یاخیبوه کان و شوپشگی پان سهره پای هه بوونی زیندانیه
 تاوانباره کانی وه کو دز و ده ستر یژیکار و بکوژ و هی تریش که سیستمی ده سته لاتدار پالی
 پټوه نابوون بۆ نه نجامدانی نه م تاوانانه.

كلټساو ده زگاكانى ټوكاټى ټهوروپا له سهرىان بوو كه خواردن و خواردنه وهو شويى
 هوانه وهو دنيايى پزىشكى و هى تريشيان بو دابىن بكهن (ژماره يان ټهونده زور بوو كه
 بودجى ولاتانى ټهوروپا چتر نهى توانى له خوښگرىټ) .

۲- ميرنشين و مولك له ژير چنگى تاكه كه سيك له تاكه بنه ماله يه كدا چر ده بويه وه، له
 كاتى فراوان بوونى بنه ماله كان و گوره بوونيان خه لكى چاوتېږ پيدا ده بوون له نيو خودى
 بنه ماله كاندا بو گه شتن پييان. هه رچنده كه كه سانى به توانا تر هه بون له نيوياندا له پوى
 جهسته يى و عه قلى و هزرى دا به لام كلټساو سيستمه كى خه لكى ترى داده نا، ئيتر بهم جوړه
 ململانيى توند پيدا بوو له نيوياندا له سهر فرمانږه وايى كه پاپاييه كان به ده ستيان وه
 ده ياننالا ند.

۳- دهنگ و هه رايه كى زور هه بوو له سهر سيستمى پاپايى و كلټساى زال به سهر ټهوروپا،
 زور له خه لكى داواى رزگار بوونيان ده كرد لى... ته نانه ت هه نديك جار پياوانى ناو كلټساش
 به شداريان ده كرد تيياندا، هه روهك چون دواتر له كاتى سهره لدانى كلټساى پروتستانتى
 ده ركوت. پاپا كه وته بارىكى لاواز به شتويهك كهوا پيشبىنى ده كرا له كوټاييدا دوژمنانى
 سيستمه كى بتوانن شوړش له دژى بهرپا بكهن. شتيكى ټهوتو نه بوو كه بكرى له بهرام بهر ټهو
 شوړشه كه كه سهراپاى ټهوروپاى گرته وه، هه ربويه ش پاپا هه لسا به بانگاشه كردن بو شه پرى
 پيروژ كه ټهوانه ي بروايان به ناين هه بوو به هيچ جوړيك نه يانده توانى مله جيږه ي لى بكهن. پاپا
 له كاتى بانگاشه كردن بو شه پرى پيروژ ټهم به ئينانه ي دابوو بهو كه سانى به شدارى ده كهن له
 شوړش:

أ- هه ر زيندانيهك به شدارى شه پرى پيروژ بكات ټازاد ده كرىت وه ټهمه ش جوړه له
 كوټكردنه وه يهك بوو له پرووى سياسى و پاشان ټابوريش، هه روه ها به ئين بهوانه ش درا كه

چاوتیږپیان ده کرد له میرنشیننه کان به دروستکردنی میرنشین بویان له زهویه کانی روزه لات پاش داگیرکردنیا، بهمهش ده رگا بهرووی هندی لهو هه راو نازاوهیه داخرا که داوای هه بونی میرنشینیان ده کرد له نهو روپا بهووی که ده کرانه میر له خاکیکی تردا.

ب- دورخستنه ووی مه ترسی له سهر نهو میرانهی که کیپرکییان ده کرا له سهر خاکه کانیان له نهو روپا، به شپوهیه که هه ریه کیکیان بیتخه بن له م ترسه.

نهووی که لیږدها گرنگه نهویه که نهوانه ی باسماکردن هه مویان هاتنه دی و، خاکه کانی ولاتانی نیسلا می "رژگارکران" له سالانی ۱۰۹۸ ز هوه، هه موو نهو شتانه ی که ده یانویست له پادشاهین و میرنشین دایامه زراند و نهو زهویانهش له لایه ن مسولمانانه وه رژگار نه کرانه وه تا سالی ۱۱۹۶ ز کاتی که سه لاهه دینی نه یوی و نهوانه ی که له گه لی بوون له مسولمانان بهیه که وه هه لسان به وه دهرنان و ده رکردنی خاچه رسته کان و دورخستنه وویان له زهویه کانی ده ولته تی نیسلا می به ته وای.

خاچه رسته کان به تیکشکاو ی گه رانه وه بو زهویه کانیان و بیسه روه ری له نیویاندا بلاوبویه وه، گوزان به سهر عه قلیه تیاندا هات و به هو ی هندی شورشی ناوه خو ی کلیسیایان دابه شکرد بو کلیسای پروتستانی سهر به خو و کاسو لیک ی که پیشی ده و ترا سیستمی پاپایی. پاپا ناچار بو له شوینیک نیشته جی بیت که سیستمی نارپه زایی پروتستانی تیدا سهری هه لنه دابی و، هه لسا به هه لگیرساندن ی شهر یکی ناوه خو ی خاچه رستی له زهویه کانیاندا که باشوری نهو روپای ده گرته وه. دادگا کانی پشکین (محاکم التفیش) له سه ده کانی ناوه راست هه لسان به جیبه جیکردنی سه خترین سیستمی دیکتاتوری له نهو روپا نه مهش نهووی لی که و ته وه که ناراسته ی خه لکی گوزا بو هزری یونانی کون که زورگیری و دیکتاتوریه تی رته ده کرده وه، سهره پای نهووی که ماوهیه کی زوریشی به سهردا تیپه ری بوو. خه لکه که داوای بنیاتنانی سیستمی دیو کراسیان ده کرد له نویوه.

له وانه شه زانكوكان و شوړشي پيشه سازي و شوړشي فېره نسي و گوړانكاري تريس هوكار بووېن بو لاواز بوني پاپا، نه مه جگه له بهرېلاوېوني هزري نه ته وه يې كه هه لشاخي به پروي شه قلي ژياني كومه لايه تي نه وروپا^۸.

ئيدى ورده ورده دهسته لاتي پاپا به ره و ته سكبونه وه ده چوو، تاكو هاتنى سيستمى ئيستيمارى نوې (كه هر سيستمى خاچه رستي بوو بهرپوه كي ئاييى ساكارتر به لام درنده تر)، چونكه داخوازي نه وه ده كرد كه تيكرپاي هدرېمه كانى جيهان له ژير بارى دهسته لاتي نه وروپادا كوېبڼه وه، به مجوره هر ولايتك كه ساپه تيبه كي تايبه تي خوې ودرده گرت و هر نه ته وه يه كي نه وروپيښ ده به بانگه شه كارو بهرگريكارى خوې. جا بو مه به ستي ته واو هينانه دى نه مه ش نه م شتانه پتويست بوون:

۱- كه مكردنه وه ده ستېوه ردانه كانى پاپا، تا له كوټايه كيدا توانرا دهسته لاتي پاپا له تيكرپاي كاروباره كانى نه وروپا به ستينري.

۲- گه پانه وهى حكومه ته كان بو گه له كانيان، بو دلنيا بوون له پالېشتيكران و پاريزرانيان، نه مه ش هه رگيز نه ده كرا ته نها له حالى هه بونى ديموكراسيه ت نه بى سر له نوټوه.

سيستمى ديموكراسى نوې له نه وروپا:

نه و سيستمه ديموكراسيه دى كه گه پايه وه بو نه وروپا جياواز بوو له و ديموكراسيه دى كه پيشتر هه بوو له مانه:

۱- له ناوچه كانى نه وروپا چوند حيزيتك دامه زران كه خه لكى ئينتيمايان بويان هه بوو، وه سيستمه مه كه شيان سيستمى حيزى براوه بوو له هه لېژاردنه كان يا خود نه و هاوپه يانېتيانه دى شويى دانېشتوانى نه و شاره ده گريته وه كه باسما نكرد له بابته تى سره هه لدانى ديموكراسى دا.

^۸ په ننگه نازيه ت يه كيك بيت له توندترين سيستمه نه ته وه يه كان كه له نه وروپا پيدا بوو و به كاولكارى جيهانى كوټايى پتهات.

۲- چيتر ديموكراسيه ته وواتاي فرمانپړه وايي گډل له لايښ خوي نه ده هات به لكو به ماناي فرمانپړه وايي زورينه ي گډل ده هات له پهرله مان دا، به واتيښه كي تر كه مينه ده بي ملكه چي راي زورينه بيت و پتي پازي بي.

۳- به مهبه ستي دريژه پيداني ديموكراسيه ته له لايښ دهنگد رانه وه كه مينه هر ده بي پازي بي و نه يار بيت له گډل نه و ياسايانه ي كه داده پريژرين و كاريان پي ده كړي، له گډل چاوه پرواني هلبژارديكي تر سا به لكو تييدا بتوانن فرمانپړه وايي بگرنه ده ست.

هه لويستي نيسلام بهرام بهر ديموكراسيه ت :

بهر له وه ي بچينه سهر باسكردني هه لويستي نيسلام بهرام بهر ديموكراسيه ت با ناماژه يه ك بكه ين به "شورا" له نيسلامدا كه كه شكليكي كرده ي تري ديموكراسيانه نيشان ده دات.

شورا زار او هيه كي قورئاني يه، خوي پهره ردگار ده فرموي {وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} (۳۸) الشوري، واته: نه وانه ش به دهم بانگه وازي پهره ردگاريانه وه چوون و نوژه كانيان به چاكي نه نجامد او وه كاروباريان هه رده م به مبه شوره ت و راپرسي و راپوژكاريه، و له و رزق و روزه ي كه پيمانداون ده به خشن.

به لام ديموكراسيه ت به واتي (فرمانپړه وايي گډل) ديت كه زار او هيه كي لاتينيه. له كاتيكا كه شورا بريته له مهبه ديكي كوشكاري "اجتهادي" كه له چوارچي وه شهريعتي نيسلام ناچي ته دهره وه. ديموكراسيه ت له پاش شورشي فره نسا له سالي ۱۸۷۹ز لكتندرا به شكومهندي نه ته وه " له گشت كاروباردا. " پره نسيه كاني

به لام سيستم ي شورا به شكليكي دياريكراوه نابه سرتي ته وه به فرمانپړه وايي يه وه، چونكه له نيسلامدا نه وه ي كه گرنگه ناوه روكه نه ك شكل و شيوه، وه ئيستا نه و ديموكراسيه هاوچه رځانه ي كه له روظناوا هيه چند شكل و شيوه يه كي دياريكراوي وهرگرتوه كه خوي له سيستم ي پهرله ماني و سهروكايه تي و ده سته جهمعي دا ده بيني ته وه .

سهره پای هه بوونی ټو جياوازيانه له نيوان سيستمی شوراو ديموکراسی دا، به لام هه ردوکیان له يهک نامانجا يهک ده گرنه وه که نه ویش په تکرښه وهی حوکمی تاکړه وی زورداري و ديکتاتوري يه، وه هه روه ها بهرپرسياريتی گهل له هه لېژاردنی دهسته لاندان و چاوديري کردنيان. هه روهک چوڼ له سهر فرمانپه وایانی ده ولته تی ئيسلامي ش پټويسته که راويژ به گهل ياخوډ به زانايان بکه له باره ی ټو پرسانه ی که ده قتيکی قسه پريان له سهر نه هاتي ي له قورنانو سوننه تدا، که نه مهش وا له سهر فرمانپه واپټويست ده کات که نازادی بداته تاکه کانی گهل له وباره يه وه.^۹

نه گهر سه يری ئيسلام بکه ين ده بينين مافي راويژ پي کردنی له سهر نومته تی ئيسلامي پټويست کردوه، هه له پيغه مبه روه (عليه الصلاة والسلام) هه روهک چوڼ خوی په روه ردگار ده فرمانوی {فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ} (۱۵۹) آل عمران، واته: که واپو (نه ی موحه ممد (صلي الله عليه وسلم) به هو ی په حه ته ی خواوه يه تو نه رم و هيمن بویت له گه لئاندا، خو نه گهر توره و قسه رهق و بي به زه يی بویتايه، نه وه هه مو له ده ورويه رت بلاوه يان ده کرد، که واته چاوپوشيان لي بکه و لييان بسوره و داوی ليخوشبونيان بوبکه، له کارو پيشه اتدا پرس و رايان پي بکه (دواي مه شوړه و پرس و را) نه گهر برپيارتدا (کاريک نه نجام بده ی، نه نجامی بده و) پشت به خوا به سته. نه م ده قه قورثانيه زور به راشکاوی پټويست بوونی راويژ پي کردن له سهر سه روکی ده ولته ده خاته پروو، چونکه مانا پروکاريه که ی پټويست بوونی راويژ پي کردن ده رده خات ته نها مه گهر هوکاريک هه بيت بو لا بردنی نه م حوکمه. خو هه رچه نده دوواندنې ټو ثايه ته پيروزه (که فرمان به راويژ پي کردن ده کات) پروو له پيغه مبه ر ده کات (عليه الصلاة والسلام) له گهل نه وه هه مو پزو گه وره يی پله و

پايه ي که هه يبوو، ههوت جار پټويستره له سهر فهرمان په وايان و سهر وکه کاني ولاتاني
 ئيسلامي که به راوړټيکړدنه وه پابه ندبن.

ليړه دا جياوازيه کي ورد و هه ستيار هه يه له نيتوان شوراو ديموکراسي دا:

۱- ديموکراسيه ت راي چينيکي هه لټيړدراوه، به لام شورا بريته له راي ټيکړاي نه ته وه به
 پټي رټو و شويته کاني شهرع.

۲- ديموکراسيه ت په رله مانيکه که دواي هه لټيړادني هيچ که سي ناتواني په نجه ي رځه
 ناراسته ي يه کي له نه دنامه کاني بکات، له کاتيکدا شورا وه کو په رله مانيکه که نه دنامه کاني
 ملکه چن بؤ راي نه ته وه.

۳- ديموکراسيه ت مافي رها ده داته زورينه، به لام شورا رپساي باشتري هه لده بټيړي به سهر
 راي زورينه دا، نه گهر هاتو وراستي له گهل که مينه دابو نه و شايانتره به وه ي که وه رځيړي و
 کاري پي بکري چونکه پټوهر بريته له راستي نه ک زورينه و که مينه.

۴- ديموکراسيه ت هيچ پټوهر يکي واقعيانه ي ني يه بؤ راستيتي چونکه راي زورينه
 ده سته لاتي په سند کردني برياره کاني هه يه، له کاتيکدا شورا پټوهر ي رووني هه يه که کتيبي
 خوايه و هيچ ناته ووي و نادروستي يه ک روي تي ناکات له هيچ کاتيکداو له هيچ لايه که وه، وه
 هه روه ها سونه تي پټغه مبهري خوا (عليه الصلاة والسلام) که له خويه وه هيچ فدرمايشتيکي
 نه فهرمووه مه گهر له رټي سروشي خوي په روه رډگار وه نه بي. به کورتي، پټوهر ي راستيتي له
 لاي شورا بريته له شريعه تي ئيسلام.

ليړه وه بؤ مان ده رده که وي که په يړه وکردني سيستمی شورا سهر که وتوتو تره له په يړه وکردني
 سيستمی ديموکراسي چونکه ټيکړاي کاراکتره کاني ديموکراسيه ت له خوده گري ت و بگره
 زياتريش...، به لکو شورا ديموکراسيه تيکي پته و وپوخته کراوه نه گهر بؤ شان رها بي که زاراوه ي
 ديمه کراسيه ت له بهرام بهر شورا دا به کار بينه ي چونکه ديموکراسيه ت مانايه کي تايه ت

ده گه يه نې به و واتايه ي که گهل مافي ياساداناني هديه، له کاتيکدا که تنهها خودا (جل جلاله) ياسادانه ره.

له سهر نهم بنچينه يه و هي تریش بۆمان پروون ده بيته وه که خواي پهره ردگار مهبده ئي شوراي له سهر پيغه مبه ره که ي (عليه الصلاة والسلام) داناوه، ههروه ها له سهر تيکراي نه ته وه ي ئيسلام چونکه شورا دلتيابي مسوگر ده کات و متمانه له نيو دلي پرواداراندا ده پروتييت وهه ميشه ده يانگه يه نيته راستيه کان، خواي پهره دگار فهرماني به پيغه مبه رمان (عليه الصلاة والسلام) کردوه که دلي هاوه لاني (خوا لييان پازي بيت) به يه که وه هوگر بکات، تاوه کو له دواي نه ویش په پره ي بکه ن بۆ هه ليئنجاني ههر پايه که پيشتر سروشي له سهر نه هاتيته خواره وه بۆ نمونه له کاروباره کاني جهنگ و ورده بابته تي تر، پيغه مبه ر (عليه الصلاة والسلام) له و کاروبارانه ي که هيچ ده قيکي ديار يکراويان له سهر نه هاتبوه خواره وه راويي له گهل هاوه لاني ده کرد چونکه بۆي ره و نه بوو راويي بکات له سهر نه و شتانه ي که ده قي قورناني له سهر هه بوو.

نه و کارو بارانه ي که ده قي قورنان و سونه تيان له سهر هيه خالي نابن له وه که ناخو ده قه که موحه که مه^۱ ياخود ناموحه که مه، به شيويه که که هيچ مه ودايه که بۆ راويي و شورا ني يه له شتيکدا که ده قيکي موحه که مي له سهر هه بيت، به لکو له سهر نه و مه تي ئيسلامي پيويسته که شويي بکه ون و کاري پي بکه ن، به لام نه گهر بيت و ده قيکي ناموحه که هه بيت (زياتر له مانايه که له خوي بگري) پيويسته راويي پيکردن له سهر ماناو تيگه يشتنه که ي بکريت. وه نه و کاروبارانه ي که هيچ ده قيکيان له سهر نه هاتوه نه و ده کري راويي يان له سهر بکري، له وانه: بهرپا کردني جهنگ و به ستنی په يماننامه و پيداني پوسته گه و ره کان له ده و له تدا به و که سانه ي که شياون، وه ههروه ها سهر جهم کاروباره ئابووري و کارگيري و کو مه لايه تي و رامياريه جوړ به جوړه کان ياخود ههر شتيکي ديکه که ده قه کان له خويان نه گرتبيت.

۱۰ موحه که زاراوه يه کی فيقه ي يه که بۆ نه و ده قانه به کاردی که وه کو فهرمان هاتوه. وهرگير

جا بهرله وهی بچینه سهر باسی نهو ولاتانهی که سیستمی دیموکراسی په پړه ده کهن یاخود ههولئ بو ده دهن تیښاندو ولاته ئیسلامیه کان، پیویست ده کات باسیک له باره ی فرمانپروایی له ئیسلام بکهین تاوه کو بزاین تا چ نه دازه یکه موسولمانان پیویستیان به سیستمی دیموکراسی رږژتاوا ههیه که دهیه وی به سهرماندا بسه پیئی.

سیستمی فرمانپروایی له ئیسلامدا:

بو نه وهی له وه تیښگهین ئیسلام بهرام بهر دیموکراسیهت ههلوئیستی چی یه (که باسمان لیوهی کرد) پیویست ده کات تیشکیک بخینه سهر سیستمی فرمانپروایی له ئیسلامدا. یه کیک له کاراکتهره کانی ئیسلام بریتیه له گشتگیری، نه مهش بهو واتایه ی که له ئیسلامدا چهن دین ریساو نه حکام ههیه که کاروباری فرمانپرواوا هاوالاتیان ریکه د خات که پیشی دهوتری سیستمی فرمانپروایی، شهر عزانان له گه ل هه بوونی نهو دهقانه ی که له قورئان و سوننهت دا هاتوون هه لساون به کوششکاری له زوریک له کاروبار و ریسا گرنگه کانی فرمانپروایی دا.

فرمانپروا، جینشین، وه لی نه مر، پیشه وا:

جینشین (الخليفة) ناویکه بهو کهسه دهوتریت که شویئی که سیکی تر ده گرته وه یاخود جیی که سیکی تر ده گرته وه له راپه راندنی کاروباریکدا^{۱۱}، له روی چه مکه شهرعیه که شیه وه به که سیک دهوتریت که کاروباری موسولمانان راپه رپئی و هه بوونی پیویسته له سهر ثوممهت، نیین تهیمیه ده لیت "پیویسته بزاندري راپه راندنی کاروباری خه لکی یه کیکه له گه وره ترین پیویستیه کانی دین، به لکو به بیی وی دین رانا په رپندری"^{۱۲}، نه مانهش به به لکه ده هیئتیه وه:

۱۱ منهاج السنة النبوية لابن تیمبة، بهرگه ۱، لاپه ره ۱۳۷

۱۲ السياسة الشرعية لابن تیمية، ۱۱۳۸، وه پروانه الإسلام والخلافة. لاپه ره ۲۲-۲۴

په كهم: خواى گه وړه له قورثانى پيروژدا ده فهرموى {أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ} (۵۹) النساء . نهى نهوانهى باوه پتان هيتاوه، فهرمانبهردارو گوپرايه لى خواو پيغه مبهرو فهرمانپه واکان بن كه له خودى خوتانن (له بيروباوهرو پابه نديدا).

دووه م: له سوننه تى گو فتارى دا پيغه مبهرو (عليه الصلاة والسلام) ده فهرموى (من مات وليس في عنقه بيعة مات ميتة الجاهلية)^{۱۳}، واته: ههر كه سى مردو به يعه تى له گهر دندا نه بوو نهوا به مردن يكي نه فامانه مردووه. كه نه م فهرمووده به بهواتاى به يعه تدان به پيشهوا ديت، وه له سوننه تى ره فتارى دا پيغه مبهرو پيشهوا به سهرجه م كاروباره كانى ده سته لات هه لسا، نه مدهش به دامه زراندى ده ولته تى ئيسلامى له مه دينه و بونه سهروك تيدا.

سيه م: له ئيجماعى زانايانيش دا، ماوه ردى و شافيعى و نه بويه علای حنه لى ده لى: "له راستيدا به لى ننامه ي پيشهوايه تى پيوسته له سهر كه سيك كه به كودهنگى زانايان پيى هه لى"^{۱۴}، ههروه ها ئين خه لدون له (مقدمة) كهيدا ده لى: "دانانى پيشهوا پيوسته و پيوستبونيشى له شهر عدا زانراوه به كودهنگى تيكراى هاوه لان و تابيعين، چونكه هاوه لانى پيغه مبهرو (عليه الصلاة والسلام) له دواى كوچى دوايى كردنى دا په ليهانكرد له به يعه تدان به نه بويه كر - خوا لى پازى بيت - تاوه كو مشورى كاروباريان بخوات، ئا به مشيوه به له هه مو چرخ و باريكدا پيوستى دانانى پيشهوا نه گوپ بووه"^{۱۵}.

چواره م: زورتيك له حوكمه كانى شهريعه تى ئيسلام وه كو جهاد و جبهه جيكردى هه دده كان و سزادان و په يره وكردنى دادگه رى له نيوان خه لكى دا نايه نه دى نه گهر پيشهوايه ك

۱۳ صحيح مسلم، باب وجوب ملازمة جماعة المسلمين عند ظهور الفتن، فهرمووده ي ۱۸۵۱- بهرگى ۳ لاپه ره ۱۴۷۸.

۱۴ الماوردي، الأحكام السلطانية - ص ۳، الأحكام السلطانية لأبي يعلى الحنبلي ص ۳.
۱۵ مقدمة ابن خلدون، ص ۱۹۱، ههروه ها برونه الإسلام والخلافة ص ۱۷-۱۸.

له ئارادا نه بې خواهنی هیز و دهستلالت بې بۆ راپه پانديان، ټين تهيميه دهليټ: "وه ټه مهش له بهر ټه وهی خواي پهره ردگار فهران کردن به چاکه و پي له خراپه گرتن و بهرپا کردني پيوستکردوهو، حج و جهژن و بونه ټاينيه کان و سه رځستني سته مليکراوانيش نايه نه دی تنها به هه بوونی دهستلالت و فرمانره وایی نه بی^{۱۶} .

که سيکيش مافي جينشينايتي پي پها دهينري که سه رځهم مسولمانان له سه ر پيشه وايه تي و به يعه ټيدانيدا کۆک بن، به مجوره پيشه و ابوني ټيسپات ده بي و پالپشتي کردني پيوست ده بي، خواي پهره ردگاريش ده فهرموي: {وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ} (۷۱) التوبة، واته: ټيمانداران له پياوان و له ټافره تان هه نديكيان خو شه ويست و پشتگيرو هاوکاری يه کترن (که ټه مهش سيفه ټيانه): فرمان به چاکه ده دن و قه دهغه له خراپه ده کن. وه هه روه ها ده فهرموي: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ} (۱۳۵) النساء، واته: ټهي ټه وانه ي باوه رتان هي ناوه هه ميشه راگري داده وه ري بن. هه روه ها زور نايه تي تريش که به لگن له سه ر بهرپرسياريتي کومه لي مسولمانان له جي به جي کردني هوکمه کاني ټيسلام. ناشتوانري ټيکراي کومه لي مسولمانان راسته وخو له گهل دهسته لاتدارانيان تاوتوتي بابه ته کانيان بکن له نه رزي واقع دا، به لکو ده بي په نا بردرتته بهر "نوينه رايه ټيکردن" به و واتايه ي که گهل که سانيک هه لده بژيري وه کو بريکارو نوينه ري ياسايي بونه وه ي هاوکار له گهل فرمانره وادا مشوري کاروباره کانيان بخون.

چونيټي هه لبراردني جينشين يان پيشه واه لايهن ټومه ته وه:

مافي ټومه ت له هه لبراردني پيشه وادا له بنه رته دا ده گه رتته وه بۆ ته ي خواي گه وره: {وَأْمُرْهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ} (۳۸) الشورى، واته: وه کاروباريان هه ميشه به مه شوره ت و راپرسی و

۱۶ المغني لأبن قدامة، ح ۸، ص ۱۰۷، هقروها سقيري المعتزلة و أصول الحكم بكة ص ۲۷ و بقولاوه..

راوړتو کار به. نیدی هه لېږاردنی پېښهوا ده گه پټه وه بڼ وستی نوممت که چوڼ چوڼی به وکاره هه لده ستی:

۱- ده توانن هم پرېسه به شپوه به کی راس ته وخو به نه نجام بگه یه نن، به و واتایه کی ته تیکر ای تاکه کانی گهل به شداری ده کهن له هه لېږاردنی دا، ته نها نه وانه کی که هه لاویر ده کرین وه کو منداډ و شیت و نامسو لمانه کان.

۲- یا خود به شپوه ی ناراس ته وخو، له پټی نوینه رانه وه به پټه به کی دیاریکراو که له سهرده می راشیدینه کان- که نزدیکترین چا به بڼ وینه راس ته قینه ی ئیسلام- په پړه و کراوه. خه لیه راشیدینه کان -خوا لیان رازی بیت- له لایه نه ده ستیه که له مسو لمانه وه هه لده بڼیران که پټیان ده و ترا نه هلی "حل و عه قد" و مسو لمانی تریش گوپرایه لیان ده کردن، نه که سهرجه م مسو لمانان له تیکر ای شاره کانی ده ولته ی ئیسلامی دا هه لسن به هه لېږاردنیان یا خود به یعه تپیدنایان، وه نه گهر دانانی جینشین به فهرمانپه و به کو دی ده نگ پیویست بی نه و ده بیته فهرزی کیفایه به جوړیک که نه کی هه لېږاردنی ته نها له سهر نه هلی حل و عه قد وه خه لکی تریش ته نها له سهریان پیویست ده بی که گوپرایه لیان بکه.^{۱۷}

نه هلی "حل و عه قد" :

کو مه له که سیکن له نوممتی ئیسلامی که ناسراون به پاریزکاری و دادوهری، خه لکی گوپرایه لیان ده کهن، نه و که سانه پیویسته مسو لمان بن و نیازپاک و پشودرېزو خاوه ن رای به جی بن و شاره زایان هه بی له کاروباری ژبانی خه لکی دا و سوربن له سهر پاراستنی به رڼه وهندیه کانی میلله ت و، وه کو نوینه ر و بریکار (وه کیل) له بری خه لکی هه لده ستن به هه لېږاردنی سهر وکی ولات و میلله تیش ده بی پابه ند بیت به هه لېږاردنه که یان.^{۱۸}

۱۷ مقدمة ابن خلدون لاپه ره ۱۹۳، الأحكام السلطانية للماوردی لاپه ره ۱

۱۸ أصول الدعوة لاپه ره ۱۵۸

له سهرده می راشیدینه کان دا نه هلی حل و عقد دهناسرانه وه به وهی که خاوه نی ته قوابون و
توبالیان بو له نه ستو ده گرا که له مسولمانه پیشینه کان بون و نه وهیان پی رها ده بینرا که
مشوری کاروباران بخون و نیازپاک بون له راپه راندنی کاروباره کاند، سهره پای فزلی هاوه
بونیان له گه پیغه مبه (عليه الصلاة والسلام) و ستایشکرانیان له لایه ن قورئان و
پیغه مبه وه (عليه الصلاة والسلام)...، نه ونده شی که زانرابی هیچ په خنه یه که له برپاره کانیان
نه گراوه.

له سهرده می نه مړشدا هیچ شتی که نه ریگری بکات له نومته نیسلا می بو هه لباردنی
نه هلی حل و عقد به جوریک که نه مهرجانه ی زانایان دایانان و نه تیاندای هه بن بی نه دی،
نه وانیش بریتین له:

۱- دادگری به هه مو مهرجه کانیه وه.

۲- شاره زابونیان له زانست که وایان لی ده کات بگه نه نه رایه ی که کی شایسته یه بی به
پیشه وایه که پیوسته تییدا هه بی.

۳- رای په سند و دانایی که ری روشن ده که نه وه بو هه لباردنی که سی که باشته بو
پیشه وایه تی و چاکتر مشور له بهرزه ونده کانی ولات ده خوات.^{۱۹}

نه خاسیه تانه ی که باسکران سهرجه م نه میرو فهرمان په وایان و سهر که کان و
فهرمانده سهر بازیه کان ده گریته وه، هه روه ها هه سهر که و بهرپرسی که خه لکی بو کاروبارو
بهرزه ونده گشتی بگه ریته وه بو لایان.^{۲۰}

۱۹ پروانه المعتزلة وأصول الحكم، لاپره ۱۲۸ و به ولوه.

۲۰ تفسیر المنار بهرگی ۵، ۱۸۱

مهرجه کانی جینشین یان پیښهوا: ۲۱

شهر عزانان چهند مهرجیکیان باسکردووه له باره یی تهوکه سه یی که تهو پله یی پی ده سپېردی،

له وانه:

۱- ده بی مسولمان بی، وه کو خوا ده فهرموئ: {وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا} (۱۴۱) النساء. واته: دلنیا بن هرگیز خوا نایه لیت بیباوه پان به سهر نیمانداران دا ده سترویشتون بن.

۲- ده بی پیاو بی، به پیی تهی خوی گه وره: {الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ} (۳۴) النساء، واته: پیاوان سهر پهرشتیان به سهر هاوسهره کانیانه وه. ههروه ها فهرموده ی پیغه مبه (عليه الصلاة والسلام): (لَنْ يُفْلَحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمَرَهُمْ امْرَأَةٌ) ۲۲ واته: هیچ گه لیک سهر فرازو سهرکه وتو نابی ته گهر نافرته تیک مشور و کاروباریان هه لسورین.

۳- ده بی شاره زابی له زانستی حوکه شهرعیه کان چونکه پیویسته له سهری جیبه جیان بکات و به بی شاره زابونیش لیان هرگیز جیبه جی ناکرین. هندی له زانایان کوششکاری (اجتهاد) یشيان تیدا به مهرج گرتوه... ههروه ها ده بی دادگهر بی له ناین دا و، هیچ گومپایی و له پیی ده رچونیک یی نه زانرابی و، ده بی شاره زابی له کاروباری پامیاری و فرمانپه وایی دا و بهرزه و هندیه کانی نوممت به ههند وهریگری هه ولیش بدات بو پاراستیان.

۲۱ له کتبی المعتزلة و اصول الحكم لاپه ره ۱۵۱-۲۰۰ دا گفتوگو یه کی چوپر کراوه له باره یی مهرجه کانی جینشین (الخليفة)، که ده توانی بگه رپه وه سهری، به شیه ویه که ههر کومه لیک چهند مهرجیک یی تری داناه به لام نییمه تنها به وانه وازمان هینا که هه موویان له سهری ریککه وتون.

۲۲ صحيح البخاري، باب كتاب النبي صلى الله عليه وسلم الى كسرى و قيصر، حديث ۴۱۶۳، و باب الفتنة التي توج كموج البحر، حديث ۶۶۸۶

٤- ده بې له قورپه ش بې، چونكه پټغه مېر(عليه الصلاة والسلام) ده فېرموئ: (الأئمة من قريش)^{٢٣} واته: پټشه وایان له قورپه ش. سېاره ت بهم فېرموده يه (كه به سېنه د و مه تنه وه صه حېحه) لیکدانه وهی زور کراوه، دکتور عېدولکېرېم زېدان به سود وه رگرتن له پای سېرجه م لیکدانه وه کان گېشتو ته نه و پایه ی که نه گېر هاتو دووکېس له جېنشېنايه تېکردن دا يه کسان بوون و، يه کيکيان له هوژی قورپه ش بوو و نه وېترېان له غېړی قورپه ش، نه و پټوېست ده کات که قورپه ش يه که هېلېرېدرې. وه نه گېر هاتو قورپه ش يه که مېرجه کاني جېنشېنايه تې تېدا نه هاتنه دی و نه وهی ترېان نه و مېرجه کاني تېدا هېوون، نه و نه و به سېر قورپه ش يه که دا زال ده کړې چونکه مېرجه کاني جېنشېنايه تې به و قورپه ش يه که نايه ته دی که خالې يه له مېرجه کان به لکو لېره دا نه وېترېان شايسته يه و ده کړې به جېنشېن. وه هېروها دکتور زېدان پېی وایه نه گېر هاتو هېچ قورپه ش يه که چنگ نه که وت، نه و جېنشېنايه تې بو هېرکه سيک ده بې که مېرجه کاني ترې جېنشېنايه تې تېدا بېنه دی^{٢٤}.

لادانی جېنشېن يان پټشه و:

هېرکه سي مافي دانانی هې بې مافي لابرديشې هېه، به لام نه وهی دوايان پټوېسته له کاتي هېوونې هوکاريکی شېرعي بېت، نه گېرنا ده بېته نارېه وایي له بېرامېر حق و شوېنکه وتنی هېواو هېوېس که نادرستن وړې پټنه دراوون. هوکاره شېرعيه که ش نه وه يه نه گېر بېتو جېنشېن له نوبالې مشورخواردنی نومېت بېچېته ده وه نه مېش وای لېده کات چېتر به نه رکې جېنشېنايه تېکردن هېلنه ستې، "چونکه جېنشېن پټشه وایه و گوړايه لېکردنی پټوېسته نه گېر بېتو به کتېبې خوای گېروه و سوننه تې پټغه مېرې خوا (عليه الصلاة والسلام)

٢٣ المستدرک على الصحيحين - الحاكم، ذکر فضل القبائل - هرگ ٤ لاپېره ٨٥ فېرموده ی ٦٩٦٢

٢٤ أصول الدعوة، لاپېره ١٦٦، وه هېروها بېرانه الإسلام والخلافة لاپېره ٤٧-٤٨

سهر كړدايه تيمان بكات، به لام نه گهر له شتيكدا لييان لا بدات نهوا رېنگري لى ده كړيت و
 هددى په وای لى دهرده كړى، خو نه گهر هر دلنيا نه بوين له زيانه كانى تنها به لادانى نه بيت
 نهوا لاده دريت و كه سيكي تر له جياتى داده نرى^{٢٥} هروها و تراوه " نوممت بوى هديه پيشهوا
 لادات نه گهر هو كاريك هه بوو بيتته هو تيك چوني بارودوخي مسولمانان و هره سهينانى
 كاروبارى ثاين، هروها كو چون له سهره تاشدا بويان هه بو پيشهوا دابنين به مه ستي ريكخستن و
 بهر زكر دنه وى ثاين و كاروبارى مسولمانان".^{٢٦}

له هو كاره كانى پيوستبوني لادانى پيشهوا بریتين له: ناته وای له هو شدا، كويرى، ديل بوون
 له ژير ده ستي دوژمن به شيويه كه رزگارى نه بى، وه كاتى پيشهوا لاده بردرى نابى زيانى
 به دواوه بى بژ نوممت، نه گهر لادانه كه زيانى زياتر بو نهوا لانه بردرانى پيوست ده بى له و
 حالته دا، چونكه يه كيك له ريساكانى فرمان كړدن به چاكو رېنگرتن له خراپه نهويه كه
 رېنگرتن له خراپه يه كه نه بيتته هو روودانى خراپه يه كى گه ورتو.^{٢٧}

شورا:

يه كيكه له گرن گرتين بنه ماكانى سيستمى فرمانروايى له ئيسلامدا، قورثانى پيروز
 فرمانى پى كړدوه و له سوونه تى پيروزيشدا ثا ماژهى پى كراوه و تيكراى شهر عزنانيش
 له سهرى كوكن، نه ویش بریتيه له مافيكي نوممت و جينشينيش له سهرى پيوسته كه پييه وه
 پابه ند بيت، چونكه كه مته رخه مى له راويز پي كړدندا ده بيتته هو كاريك بو لادانى جينشين،

٢٥ الملل والنحل بهرگى ٤، لاپه ره ١٠٢

٢٦ النظريات السياسية الإسلامية لأستاذ ضياء الدين الرئيس، لاپه ره ٢٧٠، هروها أصول الدعوه
 لاپه ره ١٦٦ (من المواقف الاتيجي و شرحه).

٢٧ الإسلام والخلافة لاپه ره ٧٢-٨١ هروها بروانه فتاوى ابن تيميه بهرگى ٢٨ لاپه ره ١٢٩

به لگه‌ی زور هه‌یه له‌سهر پټويستېبوني راوټيږي کردن (شوري) که له قورثاني پيروز و سوونه‌تو و ته‌ی شهر عزاناندا ناماژهيان پيکراوه.

١- له قورثاندا، خوي پوره‌دگار ده‌فرموي { وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ } (١٥٩) آل عمران، هه‌روه‌ها خوي گه‌وره فرماني به پيغه‌مبه‌ره‌که‌ی کردووه که پابه‌ند بي به شوراوه تاوه‌کو بيته سهرمه‌شق و موسولمانان له دواي ته‌ويش پيغه‌وه پابه‌ند بن.

٢- نيسپاتکراوه که پيغه‌مبه‌ره (عليه الصلاة والسلام) راوټيږي به هاوه‌لائي ده‌کرد له زوريک له کاروباره‌کاندا بو نمونه له روژي به‌در و روژي خنده‌قه‌که، که راوټيږي به سه‌عدي کوري مه عاذ و سه‌عدي کوري ته‌بو عباده کرد، " هيچ که‌سيکيش به نه‌ندازه‌ی پيغه‌مبه‌ري خوا راوټيږي به هاوه‌لائي نه‌ده‌کرد ^{٢٨} .

ته‌و کاروبارانه‌ی که راوټيږيان تيډا ده‌کړي:

راوټيږ کردن له‌گه‌ل نوممه‌تدا له‌و کاروبارانه‌دا ده‌کړي که په‌يوه‌ستن به ده‌وله‌تداريه‌وه، هه‌روه‌ها ته‌و کاروباره شهرعيانه‌ی که ده‌قيان له سهر نه‌هاتووه و پټويستيان به کوششکاري هه‌يه، به‌و واتايه‌ی که سه‌روکي ولايت راوټيږ ده‌کات له‌و کاروبارانه‌ی ثابين که ده‌قي وه‌حيان له‌سهر نه‌هاتووه، وه هه‌روه‌ها له کاروباري دونياشدا وه‌کو به‌پيکردني سوپا و هه‌لگيرساندني جه‌نگ و گريډاني هاوپه‌يماني و به‌لټننامه‌ی ناشتي ياخود داناني خه‌لکي شياو له پله‌و پوسته‌کاني ده‌وله‌تدا.

ته‌هلي راوټيږکاري:

ته‌وه‌ی که له سوننه‌تي پيغه‌مبه‌ره (صلي الله عليه وسلم) دا هاتووه ته‌وه‌مان بو ده‌رده‌خات که ته‌هلي راوټيږکاري هه‌ندي جار بريتي بوون له تيکړاي نوممه‌ت، هه‌نديک جاريش بريتي‌بوون له‌و موسولمانانه‌ی که ناماده‌بيان له‌وي دا هه‌بووه له کاتي راوټيږکردنه‌که‌داو، وه هه‌روه‌ها په‌يوه‌ندي يان هه‌بوو به‌و بابه‌ته‌ی که راوټيږيان تيډا ده‌کړا، ياخود هه‌لده‌ستان به جي به جي

کردنې، ههروهه ها ټهوه كه سانه شي كه خاوه نې را بوون تيياندا. كه ساني راويژې كراو له حاله تيكه وه بو حاله تيكي تر جياوازه بن به پي جياوازي كاره كه، "بو نمونه پيشهوا راويژ به زانايان دهكات له شتيكدا كه پهيوهسته به ثاينه وه، وه ههروهه ها راويژ به كه ساني پهيوهسته به سهربازي و سواوه دهكات له شتيكدا كه پهيوه ندي كه بهرژوه ندي به جهنگه وه ههبيت، ياخوود له ههرشتيكي تروه كه پهيوه ندي به بهرژوه ندي خهلكي يهوه ههبيت راويژ به خهلكي گشتي دهكات. لهو شتانهش كه پهيوه نديان به بهرژوه ندي ولايت و ناوه دانكرنه وه ي ههيه پيشهوا ههله دستي به راويژ كردن له گهل نوسهران و وهزيره كان و كارگوزاره كان".^{۲۹}

ټه نكه ر سهركي ولايت له گهل نه ملي شو را پيكنه كه وتن؟

۱- دهبي دوزه كه بگه پيترينه وه بو كتيبي خواو سونه تي پيغه مبه ركه ي وه كو خواي پهروه رگار ده فرموي {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا} (۵۹) النساء. واته: ټه نكه ټهوانه ي باوه رتان هيناوه، فره مانبه ردارو گوپرايه لي خواو پيغه مبه رو فره مانپه واکان بكن كه له خودي خوټانن (له بيروباوه رو پابه نديدا)، خو ټه گهر له شتيكدا بوو به كيښه تان ده رباره ي حوكمي خوايې، ټه وه ټهوه كيښه يه بگيږنه وه بو لاي خواو پيغه مبه ركه ي (صلي الله عليه وسلم) - كه قورټان و سوننه ت ده گه يه ني-، ټه گهر ټيوه باوه رتان به خواو بهرژوي قيامه ت هيه، (ره فتار كرتان) به وشيويه چاكترين و جوانترين سهرچاويه بو چاره سهر ي كيښه كانتان.

۲- خو ټه گهر حوكمه كه به شيويه كي ده قاوده ق له قورټان و سونه تدا نه هاتبوو ټهوا ليږده دا كام را نزيكتو بوو له كتيبي خواو سونه تي پيغه مبه ركه ي ټهوا كاري پي ده كړي.

۳- ټه گهر هيچ كام له دوورپايش نزيكي نه بوون له كتيبي خواو سونه تي پيغه مبه ر ټهوا جيښين بو ي ههيه دهست به را ي زورينه يان كه مينه ياخود را ي خوي بگريت به پي ووته ي خواي پهروه رگار {وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ} (۱۵۹) آل عمران.

راوړکړدن پټويسته و وهکو جيبه جی کردن نی یه، چونکه جيبه جی کردنی بو سهروکی ولات جی ده هیلدریت چونکه نهوه بابه تیکی کوششکاری یه و نهویش نه و پایه وهرده گری که به راسترینیان ده زانیت.

مه به سته کانی فرمانروایی له ئیسلامدا:

مه به ست له "مه به سته کانی فرمانروایی" بریتیه له نهرکه کانی فرمانروایی، نه مانیش بریتین له:

مه به سستی یه که م: پاسه وانی کردنی ناین، که نه مهش دوو مانا له خو ده گریت:

۱- **پاراستنی:** که بریتیه له پاریزکاری کردن له مانه وهی راستیه کانی و واتا کانی و بلاوکردنه وهیان له ناو خه لکی دا ههروه که چون پیغه مبهری خوا (صلی الله علیه وسلم) نه نجامی دا و هاوه لانیسی له دوایدا له سهری به رده وام بوون و له نیو خه لکی دا بلاویانکرده وه، "به م پییهش پټويسته پییه و پاریزکاری له ناین و بنه ما کانی بکات، که پییشینه کانی نه م نوممه ته له سهری ریککه وتوون"^{۳۰}.

۲- **جی به جی کردنی:** نه مهش به په پروکردنی حوکه کانی له نهرزی واقیعدا له هه موو کاروباره کانی خه لکی و ههروه ها په یوه نديه کانیان له نیوان خو یانداو له گه ل ده وله تیشدا، وه ههروه ها په یوه ندی ده وله تی ئیسلامی له گه ل ولاتانی تردا، پاشان ناچار کردنی خه لکی به مانه وهیان له سنوره کانی خوا و گوپرایه لی کردنی، وه ههروه ها ناگادارکردنه وهشیان له سهر نه مه، نینجا سزادانی لاریبوان به سزا شهریه کان بو نه هیشتنی گنده لی و خراپه کاری له کومه لگادا به و شیوه یی که ئیسلام داوای کردووه. خوای پهروه دگار ده فرموی {الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّا لَهُمُ الْأَرْضَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ

۳۰ أبو یهعلی الحنبلی، لایره ۱۱ ههروه ها پروانه الإسلام والخلافة، لایره ۲۰.

الْمُورِ { (٤١) الحج. واته: ټهوانه ي که ټه گهر پايه دارمان کردن له زهويدا نوټړو دروشه کاني به چاکي راده گرن، زه کاتيش به ته وای دده دن، فرمان به چاکه ده کهن، قه ده غه له خراپه ده کهن، سهره نجامي هه موو کارټکيش هه ر بولای خوا ده گهر ټټه وه.

مه به ستي دووهم پامیاری کردن به پټی پټسا کانی ئیسلام:

کاري پامیاری به شیوه يک له گهل بنه ما کانی ئاییندا ده ستبار ده بیټ ټه گهر کاروباره کانی ولات و گهل به شیوه يک راپه پټندر ټین که پرووی چاکسازیان ټیدا بخویندر ټټه وه و گنده لټی ریشه کیش بکړت، وه هه روه ها فرمان په وایی ئیسلامی جوړه پامیاریه ک ده گړتیه بهر که هه ولده دات کاروباره کانی ژیان کوکېن له گهل بنه ماو پټسا کانی شهرع و ده قه کانی دا، به به کاره ټناني کوژشکاری دروست.

به شیوه يک کی گشتی فرمان په وایی ئیسلامی هه ولده دات ټهم شتانه بینټه دی:

١- بهر پاکردنی دادگه ری له نیو خه لکی دا ټهمه ش به ووی که هه ر مروقیک مافی خو ی وه ربگړت و له هیچ شټیکدا سته می لینه کړت.

٢- بلاوکردنه ووی هیمنی و ئاسایش و سه قامگیری تاوه کو خه لکی له گیان و مال و ناموسیان دلټیابن و به ئاسایشه وه له نیو دارولئیسلا مدا بجولټنه وه.

٣- فراهه مه ټناني هه ریډاویسته ک که خه لکی پټویستیان پییه تی و به نه بوونی په کیان ده که ویت، " له راستیدا وه لی ټهمر بوی هه یه پیشه وهر و پیشه سازه کان ناچار بکات به چونه سهر کار به ده سته قټکی دیاریکراو ټه گهر هاتوو وازیان له کارکردن هیناو خه لکیش په کیان له سهر به ره مه کانیان که و تېوون "٣١.

٤- وه بهرهيڼاني خير و بيړه كاني ولات، بوئهم مهبسته ش پيوسته ئاوو كاريژ و روباره كان ببوژينيته وه و، ئه مهبه به به كارهيڼاني پاره ي به يتولماله وه ده بيت، وه ههروه ها كار بكات له سهر چاك كړدني ري و بان و دروست كړدني پرد و چاك كړدني كشتوكال و بنياتناني كارگه كان و، ههروه ها خوښ كړدني ري و بان به مهبه ستى گواستنه وه ي به روبووم و هاتو چوكړدني خه لكى تييدا به ئاساني.

رؤژه لاتناسی

الاستشراق

Orientalism

پۆژھە لاتىناسى (Orientalism)

لە توپىزىنە ھەي بروتىنە ھەي پۆژھە لاتىناسى ئەمە مان بۆ پروون دەپتە ھەي كە چەمك و كاراكتەرەكانى پۆژھە لاتىناسى ئاماژەن بۆ ھەلۆستى دووژمنانەي ھزرى پۆژھە لاتىناسەكان و بىروباۋەپيان بەرامبەر بە ئىسلام، ھەر لە سەرەتاي سەرھەلدايە ھەي. ئەم چەمكە پەھەندى زۆر مەترسىدارى پامىيارى و كەلتورى لى دەفامىرەتە ھەي.

شۈيىنكە وتوانى بروتىنە ھەي پۆژھە لاتىناسى گەيشتونەتە ئەم رايەي كە ئامانجى ھەرە گەرەي ئەم پۆژئاۋايىيەنەي كە لە ھەي پۆژھە لاتىناسى كاريانكردوۋە برىتېبىۋە لە نكوللى كەردن لە پەيامى ئىسلام و بە درۆختىنە ھەي پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) و، ووروزاندنى گومان و دوودلى لە بارەي ئىسلام و قورئان و پەيامى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ھەي ھەيلىك بۆ لىكترازاندنى رىزەكانى نىۋان موسولمانان و لە دژ ۋەستانيان، ئەمە سەرەپاي ئەم وىنە چەۋاشە كاريەي كە پۆژھە لاتىناسەكان دژ بە ئىسلام و موسولمانان كىشاۋيانەم، لە نىۋ دانىشگا و زانكۆكانيان بلاۋيان كەردۆتە ھەي بە كاريھىنانى ھەممو ھۆكارەكانى راگەياندن، كە كاريگەري نىگەتېقى زۆر گەرەي ھەبۋە لەسەر بىرپارەكانى حكومەتەكانى پۆژئاۋا.

لە راستىدا ئايىنى ئىسلام بە شىۋەيەكى زۆر ئاسان و سەرنجپاكتىش بلاۋ بويە ھەي پۆژھەلات و پۆژئاۋاي زەي دا، بە ئەندازەيەك كە ئىستاشى لەگەلدايىت لەۋپەپى گەشەسەندىن دا، ھەي بلاۋبونە ھەي يەكەمى ئىسلام زۆر سەرسۈپھىنەر بوو، بە جۆرىك كە پىخۇشكەربوۋ بۆ كۆتايىپپەيىنانى زالبوۋنى جولەكە بەسەر نىۋە دورگەي غەرەبى و كاريگەريەكانى لەسەر زۆربەي ھۆزەكانى ئەم نىۋە دورگەيە، ھەي ھەرۋەھا ئىسلام بالەكانى ئىمپراتورىيەتەكانى ھەي ساسانى و بىزەنتى و رۆمانى بىرى و توانى حكومەتېكى ناۋەندى پىكېپىنى كە ھەممو زەيەكانى ئىسلامى لە پۆژھەلات و پۆژئاۋا بە دانايى و ژىرى و سەلامەتيە ھەي بەرپە بىات و

چەندین سەدە درێژە بکێشێت. ئەمە لە کاتی کدا کە جوله کەکان و گاوریەکان لە ھەموو شوێنێک تینیان بۆ ھاتبوو، ھەر ئەمەش وایکرد کە ئیمپراتۆرەکانی کلیسا ڕوو بکەنە ڕۆژھەڵات بۆ فیزیوونی زمانی ئەو ئایینە کە لە زیادبووندایەو بەردەوام خەڵک شوینی دەکەون. ئیدی دەستیان کرد بە دەستوەردان لە کاروبارەکانی ژیاڵی نەتەوێ موسوڵمانەکان بە ھەموو شێوێکی نالەبار و نابەجێ بە جۆریک کە ھەڵسان بە ئامادەکردنی کادیری زانستی ئامانجدار بۆ ئەنجامدانی چەند لیکۆلینەوێکی کە پێیان دەوترێ (ڕۆژھەڵاتناسی) بۆ جیاکردنەوێیان لە ھەموو زانستە مەدەنییەکانی تر ھەروەکو دواتر دەبینین کە ئەم زانستە تاییبەت بوو بە لیکۆلینەوێ ڕۆژھەڵاتی ئیسلامی.

لە گەشتێکی کارا کتەرەکانی ئەم لیکۆلینەوانە بریتی بوون لە:

١- ئەم لیکۆلینەوانە پەڕیوەندی یەکی توندو تۆڵیان ھەبوو بە ئیستیعمازی ڕۆژئاوا کە چالاکیەکانی لە سەدە نۆزدە دا گەشتبوو لوتکە.

٢- ئەو لیکۆلینەوانە پەڕیوەندیان ھەبێ بە بزوتنەوێ تەبشیری و بەگاوری کردنی ڕۆژئاوایی، کە لە ڕوخاندنی ھەژدا سەرکەوتنی بەدەستھێنا بەلام لە بەدەستھێنانی شوێنکەوتواندا شکستی خوارد.

٣- لەو لیکۆلینەوانە ھەندێ لیکۆلینەوێ جوله کە بەدیدیە کرا کە مەبەست تییدا چەسپاندنی ئەو چەمکانە بوو کە یارمەتی زالبونی ئابوری و پامیاری جوله کە دەدا لە ناوچە کەدا.

٤- بەھۆی ئەم ئامانجە ھۆکارە جۆریە جۆرەکانی، ئەو لیکۆلینەوانە بە شێوێکی کاریگەر بەشداریان کرد لە دەرکردنی پامیاری ڕوخاوا لە دژی ئیسلام و موسوڵمانان.

بېنگومان لىڭكۆلئىنەو ھە قورئان و سوننەت ھە بەرزو پېرۆزترین لىڭكۆلئىنەو ھەکانن ھە ھەردوو جىھانى ھەربى و ئىسلامى ئىستاشى ھە گەلدابى، خەلگى ئەم دوو جىھانە بەشپەھىيەكى توندو تۆل پەيۋەستەن بە قورئانەو ھە چونكە ئەمە ناسنامەى ژيانەو، پۆژئاوايىھەكانىش ھەستىيان بە ھەو ھەردوو ھەمانىڭدا، بۆيە پېيۋىست بوو ھەسەريان بچنە نېو ئەم دوو جىھانە ھەپىي ئەو كۈن و ھەلەبەرەنەى كە چىگيان كەوت ھە ئەنجامى گۆرانی بارودۆخى ئەو كاتە، ئىتەر دەستيانكرد بە ھەو ھەندەنەو ھە ئەم مەترسىيەنى كە ھەسەريان بوو ھەپىگای بە ئامپىركردنى ھەقلەكانيان. پۆژھەلاتناسى ھەكو يەكەم ھەولئى خۆبەخشانە دەھاتە بەرچاۋ ھەپىناۋ دانانى بەرەبەست بۆ مەترسىيەكانيان...، بۆيە پېيۋىست بوو ھەسەريان دىلكارانە ھەدژى قورئانى پېرۆز و سوننەتى پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) بوەستەن بە بەكارھىننى ھۆكارى جىاجيا، ھە ئەمەش چەندىن لىڭكۆلئىنەو ھە ھەمەو بوارەكانى ژياندا بەدواى خۆيدا ھىنا بۆگەماردوانى ھەردو جىھانى ھەربى و ئىسلامى (ھەروەكو باسەنكرد) و دواخستىيان ھە ھەپەو ھەپىشكەوتنى تەكنەلوژىيەى كە ئىستا ھە پۆژئاۋا دا ھەيە بۆئەو ھە پۆژھەلات بېيئە پاشكۆى پۆژئاۋا. ئەو ھەو پۆژئاۋا ھە سەرتەى ئەم سەدەيە جارى يەكەم جەنگى گەردۈنى دا ھە دژى ئەو ھە كە ناۋى نا(تېرۆر) بەئەندازەيەكە ھە ئەوروپا كەلەكانى ھە رقان لىڭگىر كەرد، بۆ نمونە سەركە ھەزىرانى ئىتالىيا بە خراپە باسى شارستانى ئىسلامى كەرد بەو ھەى كە دواكەوتوۋە ھە چاۋ شارستانىيىتى پۆژئاۋا و تەننەت نكولئى ھەو ھەش كەرد كە مەسولمانان شارستانىيەتيان ھە ھەيئەت، دواى ئەو ھە ئەم لىدوانە ھەپىي ھۆكارەكانى راگەياندن بلاۋ بوئەو ھە ھەپەرمى داۋاى لىبوردنى پامىيارىيەنى راگەياند و ھە ووتەكەى پاشگەز بوئەو ھە.

پاشان سهر كردهى هه لمه تى دژه تيرورى نيوده ولته تى هه وله كانى به وه ناساند كه نه مه هه لمه تيكي (خاچپه رستانه يه) دژى تيرور، وه نه ميش پاش بلا و بونه وهى لي دوانه كهى له رتي هوكاره كانى راگه ياننده وه داواى لي بوردن كردو به وتى خوى تهنها له زوبانى ده رچوه.

رهنگه نه وهش يه كبريت ته وه له گهل وتى كولد اماتير كه بهر له نيو سه ده به شدارى له دامه زراندى ده ولته تى زايوني كرد و نكولتى له بوونى (فه لستين) كرد، به لام له راستيدا نه وه نكولتى كردن بوو له ئيسلام و داوى نه وهش شه ريكي درندهى له دژى فه لستينه كان لى كه وته وه كه له سهره تاي نه م سه ده يه گه يشته چله پويى. كه واته هه لمه تى خاچپه رستى ئيستاش بهرده و امه و، ئيستاش جوله كهى جيهانى پالپشتى روظاوا ده كات و نه ملا و نه ولا ده كات له وهستان دژ به گه شه سهندنى ئيسلام، هه ريويه شه روظه لاتناس كار ده كات بو بره و پيدانى نه مه و چه سپاندى له نه رزى واقيعدا.

پيناسه ي روظه لاتناسى:

روظه لاتناسى به و پييهى كه زانستى كه^۱ يا خود په پيره و پرؤگرامي كه كه هزرى نه وروپا له سه رى ده روا ت چه ندين پيناسه ي بو كراوه، هه ندى جار وا پيناسه ده كرى كه پرؤگراميكي روظاوا ييه بو تيرواني شته كان و مامه له كردن له گه ليان له سه ر نه و بنه مايه ي كه روظه لات و روظاوا له بوون و معريفه تدا له ره گه وه ليك جيان. هى يه كه م ته واو زاله به سه ر هى دو وه مدا له روى ره گه ز و كه لتوره وه.

هه نديكي تر هه وليانداوه پيناسه يه كى نه كادى بكه ن بو روظه لاتناسى و ده لى ن: روظه لاتناسى نامازيه كه بو چه ند ليكولينه وه يه كى "نه كادى" كه روظاوا ييه كان له ولا ته ئيستيعماريه كانى روظه لات نه نجامى ده دن به هه موو لق و پوپه جياوازه كانى يه وه، هه ر له

۱ د. نيدوارد سعيد رتهى نه وه ده كاته وه كه روظه لاتناسى به زانست ناوو ببات چونكه به راى نه و روظه لاتناسى بابته كان ده شيونى و ويته كان ده گزيت شتيكى جيا كه له واقيعدا هه يه، بروانه نبيل

ميژوو و كهلتورو ٿايننه کان و زمانه کان و باري ڪڙمه لايه تي و پامياري و سهرهوت و ساماني و توانسته کاني و ... هتد له سهر بنه ماي زالٻوني په گهزي و كهلتوري به سهر پڙهه لاتدا وههروهه ها به ٿامانجي دهستگرتن به سهری دا له پيناوي بهرزه وهندي يه کاني پڙٿاوا و بيانووشيان نه وهيه كه ٿهو ليکولئينه وانه چهند توڙئينه وهو بيردوڙانيکي زانستي و بابهيانن^۲ ٿيدوارد سعید له کتيبهي "پڙهه لاتناسی" پيناسهيه کي تر دهکات و دهليٽ "پڙهه لاتناسی شيوازيکي پڙٿاوايانهيه بڙ زالٻون به سهر پڙهه لاتدا و، دووباره پيکهيٿانه وهو ريکخستننه وهي پڙٿاوا له پوي هزري و پامياريه وه به شيويهه كه به بتواني دهسته لاتي به سهردا بگيري".

د. احمد غوراب به وه پيناسهي دهکات كه "پڙهه لاتناسی چهند ليکولئينه وهيه کي نه کادي يه، پڙٿاواييه بڙ باوهه کان پي يه هله دهستن به رامبهري اسلام و موسولمانان له ههموو بواره کاني عهقيده و شهريعهت و كهلتور و شارستاني و ميژوو و خيرو بير و توانسته کاني به ٿامانجي چهواشه کردني اسلام و وهکو ههوليکييش بڙ ليکترازاندني مسولمانان و بيٿاگاگردنيان له ٿايننه كه يان، ههروهه ها بڙ ٿه وهش كه بنه شوينكه وهي پڙٿاوا. ههولييش دهدهن بيانو بڙ ٿهم شوينكه وهتنه بيٿنه وه كه گوايه ٿه وه تنها چهند ليکولئينه وهو بيردوڙيکه كه بابهياننه و زانستيانهيه، كه چي له راستيدا پڙهه لاتناسی بريتيه له پيشهروايه تيکردن و زالٻوني پڙٿاواي مهسيحي به سهر پڙهه لاتي ٿيسلاميڊا دا له بواي په گهزي و كهلتوريدا^۳.

لهو پيناسانهي سهره وه بڙمان پروون دهبيته وه كه پڙهه لاتناسی زانستيانه و بابهياننه ني يه، بهلکو ٿهو زانستهيه كه له زمانه کاني پڙهه لات و كهلتور و شارستانيه ته کاني و ڪڙمه لگا کاني و ٿيستا و رابردووي دهکوليته وه، وه له چوارچيوي واتاي "پڙهه لاتدا" ههموو

۲ رۇية اسلامية لإستشراق، لاپهريه ۵

۳ رۇية اسلامية لإستشراق، لاپهريه ۷

ناوچه يه كي پوژه لات ده گريته وه به لام سهاره ت به خودي چه مكه كه نه وا هر شتيك په يوه ندي هديت به ليكولينه وه ي زماني عهريه بي و نه وزمانانه ي كه كاريگري عهريه بيان له سهره وه كو فارسي و توركي ده گريته وه.

پاشان ورده ورده ليكولينه وه كان فراوان تربوون و جوړيك له سهره خوښان و هرگرت به شيويه كه كه يو هر ناوچه يه ك ناويكي تاييه ت به خوښان و هرگرت. هنديكيان بانگه شه ي نه ويان ده كرد كه ليكولينه وه ي زماني عهريه بي و نه و شتانه ي كه په يوه نديان به عهريه وه هديه به توښينه وه ي عهريه بي Arabestic ناوېرين، و پوژه لاتناسه كاني تاييه ت به مېش به عهريه بكاره كان (مستعربين) ناوېرين^۴.

ميژووي پوژه لاتناسي:

روداو ميژويه كان سلمانديوپانه كه چالايي پوژه لاتناسي به رده وام له گه شه سندن و بلاوېونه وه دابووه نه و نامانجانې شي پيكاوه كه له پيناويدا دروست بووه، به تاييه ت له سده ي نوژه دا كه ئيستيعماري پوژتاوا ده ستې كرد به فراوانكردني داگيركاريه كاني له خاكي عهريه بي و ئيسلاميداو خستنيه ژير چنگي خوښه وه.

به لام راستيه زانستيه كه نه ويه كه ميژووي پوژه لاتناسي ده گريته و يو كاتيكي زور دوورتر له سده ي نوژه به جوړيك كه هندیك له زانايان واي يو ده چن كه پوژه لاتناسي ره گ و پيشه كاني يو چاخه خاچه رستيه كان دريژ ده بيته وه^۵ كه به دوو قوناغدا تپه پري:

يه كم: نه و قوناغه بوو كه خلكي كليسا هلسان به گواستنه وه ي زانسته كاني كليسا و فله سفه ي يوناني له خاكي عهريه بدا (به غدا) و ناوچه كاني تريش يو پوما له كاتيكد كاه كليسا له سهره مېرگي هزري دابوو. نه و قوناغه له ساته زووه كاني دهركه وتني ميژووي ئيسلامي بوو، يه كيك له گه وره ترين نه و هه نكاوانه ي كه عهريه به كان پيې هلسان له پان

۴ مناهج المستشرقين، د. سعدون محمود الساموك، د. عبدالقهار العاني

۵ د. عرفان عبدالحميد، المستشرقون والإسلام لاپره ۴

بلاو كړدنه وهی ئیسلام و دانانی زانستی جوړاوجوړ، هه لسان به وهرگيړانی وژو وهلسه فه كانی جیهان به تاییه تی رومانی و یونانی و هیندی و فارسی، هه روه ها ئالو گوړ كړدنی گفتوگو و بهر په چدانه وهیان، جا یه كيك لهو زانستنه ی كه هه لسان به ره خنه لیگرتن و گفتو كړدن له سهری بریتیبوو له زانسته كانی كليسا، بیگومان هندی له فیهله سوفه مسولمانه كان سودیان وهرگرت له فلسفه فه ی یونانی و تیکه لکیان كړد له گه ل هزری ئیسلامیدا و جوړه لیكچونیکیان له نیوانیاندا به دی كړد، به لام له راستیدا به بی نه وهی له گرنگی نه و تیکه لكاریه كه م بکهینه وه پیویسته نه و راستی یه بلین كه هزری ئیسلامی هیچ پیویستیه کی به و فلسفه فانه نه بوو، به لكو به بی فلسفه فه ش خه لكی باوهریان پی هینابوو چونكه ئیسلام به بی ناگروئاسن بلاو بویه وه بویه فلسفه فه كان هیچ فزلیکیان به سه ر ئیسلامه وه نی یه، نه گهر هیچ فزلیكیش هه بیټ نه و فزلی ئیسلامه به سه ر نه ته وه كانی روظناووه، چونكه به بی وهرگيړانی فلسفه فه ی ئیسلامی كه له گه ل هندیك له فلسفه فه كانی یونانی دا لیك ده چوون، كليسای روما هیچ توانای نه وهی نه بوو شاكاره یونانی و رومانی یه كان وهرگيړیټ به تاییه تی لهو چاخانه دا كه گومرای و تاریکی سهراپای روظناوای گرتبوه وه. له به غدا له نیوجه رگه ی مسولماناندا دهیان نوسه ری كليسا به وه فد دهاتن بو گه یشتن به زانسته ئیسلامیه كان و پهرتوكه یونانی یه كان و گفتوگو كړدن له گه ل مسولمانه عه ره به كان بو نه وهی دواتر وهی بگيړن بو زمانه كانی خویان و به تاییه تیش لاتینی كه زمانی نه و كاتی كليسا بوو تاكو پشتی پی بیه ستن له بلاو كړدنه وهی هزره كانی كليسادا، جا ئیتر ده توانین نه و گه شتانه یان به شه پۆلنکی روظه لاتناسی ناو بیهین كه ئیمه مه به ستمانه چونكه له گه شته كانیاندا زمانی عه ره بی فیروون و زانسته كانیان گواسته وه بو نه ته وه كانی خویان، به لام له راستیدا روظه لاتناسه كان هزریکی چه واشه كراویان له باره ی مسولمانان و عه ره به وه گواسته وه به جوړیك كه پیغه مبه ری ئیسلام و ثایینه كه یان به

خراپترين شپوه ويناكرد، پټغه مبهريان ويناكرد بهوې كه كاردينالتيكه له پاپا جياپوتهوه و چاوي بريوته كورسيه كهي و كاتيكيش له مه بي توميد بسووه بانگاشهي پټغه مبهرايه تي كړدووه، بانگه شهي نهوه يان ده كړد كه گوايه پټغه مبهري (صلي الله عليه وسلم) "دز و بكوژ و و كافر و ساحير و ده جال و خاين و خراپه كار" ياخود ده يانوت پټغومبهري (صلي الله عليه وسلم) شهيتانه و توقينه ره و مردن و كاولكاري بلاو ده كاته وه، هه روه ها بانگه شهي بي تاپرووي ده كات و ثافرت وه كو هو كاريك به كار ده هيني بو روخاندني كليسي ميسيحي و بنه ماكاني ره وشت^۶.

هه روه ها وينه ي زور ناشيرينيان بو ئيسلام ده كيښاكه گوايه له بنه رته دا هه ميسيحيه ت و يهودي يه و پټغه مبهري (صلي الله عليه وسلم) له ماموستاكاني وهرگرتووه كه چند كاهينيكي جوله كه و گاور بوون، ئينجا ئيسلامييان وينا ده كړد به زه نديق و بگره "كانگاي زه نديقه كان" و ده يانوت فيرقه يه كي جيا كراويه له كليسا. هه روه ها قورثاني پيروزيان به كتيبكي وا ده خسته بهرچاو كه هه نديكي له گه ل هه نديكي تريدا تيك ده گيري و له هزره كانيدا هه ماهه ننگ ني يه و ناوهره كه كي نارپكه و بگره هه رچي تيديايه پټچه وانه يه له گه ل عه قل و له كاري ده خات. "سه باره ت به موسولمانه كانيش نهوا ته نها وه حشيگر و درنده ن و له وه چهي شهيتانه كان و، خه ريكي كاري نيربازين و موشريكن و كومه له بتيك ده په رستن".

قديس يوحنه ناي ديمه شقي كه له سه رده مي خه لافه تي نه مه وي دا له ديمه شق ژياوه هه موو نهو باسانه ي نوسيوه ته وه هه نديكيان واي بو ده چن كه له لايه ن دانهريك بلاو كراوه ته وه كه گوايه كاتي خزي موسولمان بووه وواتر له ئيسلام هه لگه راوه ته وه و برواي به ميسيحيه ت هيناوه، ناويشي عبدالمسيح كوري ئيسحاق بووه، كه نه وه بو وواتر نهو روزه لاتناسانه ي كه به

کاری ته‌بشیری مه‌سیحی هه‌ڵده‌ستان دووباره هه‌ڵسان به‌ بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی له‌ سه‌ده‌ی نو‌زده له‌ له‌نده‌ن^۷ له‌ پێناوی ئامانج و مه‌به‌سته‌کانیان که بریتیه له‌ تیر و توانجگرتن له‌ ئوممه‌تی عه‌ره‌بی و که‌لتوره‌که‌ی، بێگومان ئهم درۆو هه‌ڵبه‌ستنه‌ش یارمه‌تیداو له‌ ووروژاندنی رق و کینه‌ی گه‌لانی مه‌سیحی به‌رامبه‌ر عه‌ره‌ب و مسو‌لمانه‌کان ئهمه سه‌ره‌پای هه‌ندی‌ پودا‌وی تیریش که‌ کلێسا قو‌ستیه‌وه بۆ به‌گژوه‌نانی گه‌لانی خو‌ی له‌ دژی ولاتانی عه‌ره‌بی له‌ جه‌نگه‌ خاچه‌رسته‌یه‌کان که‌ دوو ئامانجی سه‌ره‌کی هه‌بوو:

۱- داروخاندنی بنه‌ماکانی ئیسلام و کو‌تایی هی‌نان به‌ پۆله به‌رچاوه‌که‌ی که‌ ئه‌وکات ده‌سته‌لاتی به‌سه‌ر پۆلی کلێسا‌شدا کێشا‌بوو.

۲- دۆزینه‌وه ئیستیعما‌ریه‌کان له‌خاکی عه‌ره‌دا، تاوه‌کو ناوه‌نده‌کانی فه‌رمانه‌پا‌یی خو‌یان بگوازنه‌وه بۆ ئه‌وی دوا‌ی ئه‌وه‌ی مملانی‌که له‌ نیوان میر و پاشا‌کانی ئه‌وروپا له‌ گه‌ڵ پا‌پای پۆما له‌ سه‌ر ده‌سته‌لات توند بو‌بوو.

به‌ر له‌وه‌ی بێینه سه‌ر قو‌ناغی یه‌که‌می پۆژه‌ه‌لاتناسی پێویسته ئاماژه به‌وه بکه‌ین که‌ لێکۆلینه‌وه پۆژئاوا‌ییه‌کان له‌سه‌ر بارودۆخی دوورگه عه‌ره‌بی‌ه‌کان یاخود پۆژه‌لات به‌ کاتیکی زۆر به‌ر له‌ سه‌رده‌می خاچه‌رستی ئه‌نجام‌دراوه بۆ‌نونه به‌پێی پای میژوو نوسان ده‌ستگیراوه به‌سه‌ر په‌رتوکی دانه‌ریکی پۆژئاوا‌یی که‌ ناوه‌که‌ی نه‌زانراوه به‌ نیوی (گه‌شتیک به‌ ده‌وری ده‌ریای ئه‌ریتریدا) که‌ به‌ پێی پای دکتۆر جواد علی ئهم کتێبه ده‌گه‌ڕێته‌وه بۆ کو‌تایی سه‌ده‌ی یه‌که‌می زایینی^۸.

۷ هه‌مان سه‌رچاوه، لاپه‌ره ۹-۱۰

۸ د.عبدالجبار ناجی، تطو‌ر الإستشراق فی دراسة التراث العربی، ص ۱۳

وه ههروه ها چهندين زانياري چر و پر له سهر كه نداوى عه ره بى وه ده سته ښندراوه له كتيبه كاني (فيلافوس ناربان) ي يوناني له سهر هه لمه ته كاني نه سكه ندهرى گه وړه و گه شته كاني سهر كرده ي يوناني (نيرخوس) و سهر كرده ي نه سكه ندهر له كه نداوى عه ره بى نوسيووه، به هه مان شيوه ميژو نووس (سترابو) هاوه لايه تي هه لمه تي ليووس گاليوس ي كړدووه.

دووه: نهو قوناغيه كه هه موو ميژوونوسان له سهرى كوكن به وهى كه قوناغى راسته قينه ي بزوتنه وهى روزه لاتناسى يه بهو مانا زانستيه ي كه به سهرى دا پردراوه، كه به پرونى له كوتايى سده ي حه فده سهرى هه لدا، روزه لاتناسه كان خزمه تيان بهم مبه ستانه ي خواره وه كړد:

۱- ته بشير:

ته بشير بريتيه له وهه ول و كوششانه ي كه له لايهن كلتسا كاني مه سيحيه ته وه ده درى بو بانگه شه كړدن بو نايينى مه سيحي، كلتسا چالاكانه هه لسا به ناردنى نه ندانه كاني بو چهندين ناوچه ي جيا جياى نه فريقا و ناسيا و به تاييه تيش له ناوچه كاني عه ره بى وه كو باكورى نه فريقا و سوريا و لوبنان و ههندي ناوچه ي ترى دورگه كه، نهو نه ندامانه له بواره كه لتورى و كومه لايه تي و رامياريه كاني خو ياندا زياتر سهر كه وتنيان به ده ست هيناوه وهك له بواره نايينيه كه يان چونكه مسولمانان پټگه نادهن كه موژده ده ره كان هه لسن به بانگه شه ي نايينى يان، نه مه سهره پاي نه وهى پياوانى كلتساى روزه ناوا شكستيان خوارد له گورپنى موسولمانه كان بو مه سيحي به جورتيك كه وايان لي هات هه لسن به پلار و توانج گرتن ليان و گواستنه وهى كه له پوريان بو نه وړه پا به وينه يه كى شيو ښندراو كه له راستيه وه دووره، ههر نه مه شه واى له نه وروپيه كان كړدووه كه به چاوى بوغز و كينه وه سهرى عه ره ب و مسولمانان بكهن و وينه يان ناشيرن بكهن و سيفه تي نه شياو و قيژه ونيان بده نه پال.

بوونی موژده دهره كان له خاكی عمره بدا هلیكی گه وره بوو بؤ بره وپیډانی تواناكانیان له زماندا، به نه دازه په كه توانیان تویژینه وه بكن له سر زمانی عمره بی دایك نه وه ك شیوه زاره خو مالیه كان، وه هندیكیان زور گرنگیان دا به كه له پووری عمره بی و لهو بواره دا ناوبانگیان له روزه لاتناسیدا دهر كړد.

له هره كوترین موژده دهره كان روزه لاتناسی ټینگلیز (هینری بریدو) په كه كاهینیك بوو له (نورویج) له بریتانیا سالی ۱۶۸۱ ز وكتیپیكی له سر پیغه مبر(صلی الله علیه وسلم) نوسی، هره ها (سیمون ټوكلی) كه روزه لاتناسیكی ټینگلیزه و كتیپیكی به دوو بهرگه وه دانا له سر میژووی عمره ب هره ها (قهسیس سوانسی) له كامبریدج له ټینگلته را له سالی ۱۷۲۰ ز و جاكینزی روزه لاتناسی فهرنسی كه كتیپیكی نوسی له سر ژیانی پیغه مبر(صلی الله علیه وسلم) به پشت به ستی به كتیبی (المختصر فی الأخبار البشری) نه بولفیدا چاپی ۱۷۲۳ ز.

له موژده دهره روزه لاتناسه هاوچه رځه كانیښ: (جاك جومیا) و(باوك لویس كاردیت)، كه ماموستای لاهوت و فلسفه بوون له پیمانگای تولوز له فهرنسا، هره ها (باوك لامانس) و (ساموئیل زویمپر) ی نه مریكی و هی تریښ.

پیویسته نه وه ښانړیت كه زوریک له موژده دهره كان به تایبه تی روزه لاتناسه كان له روی ناینیه وه له ناوچه كانی عمره بی شكستیان هیئا، به لام خزمه تیكی بهرچاویان به روزه اوا كړد به گواستنه وهی زور وورد وچرو پر له سر هر شتیك كه تویژینه و هیان له سر كړدوه له روزه لات له سیفیت و رهوشتی عمره ب و نهو پالنه ره كومه لایه تیانه ی كه به یه كه وه گریی داوون و هره ها نهو شتانه ی كه په یوه ندیان به ژیانی ټابووری و رامیاری و كه لتوریانه وه هیه یاخود هر كون و كه له بهر یك كه ټیستیعمار له رییه وه ده توانی دهستی خو ی ټیكه له به ژیانان بكات،

به مانايه كې تر څو پوځه لاتناسيه كې موږده دهره كان پي هلدسته گرنگيه كې زوري هه بووه بډ هره توپځينه وهيهك كه ئيستيعمار پيوستې پي بووه بډ زانيني له باره نيشتماني عهره بووه، ښه له لايه كموه، له لايه كې ترهوه پوځه لاتناسه موږده دهره كان رهوشته و ټاكارې پوځاواو كهلتور و شارسټانيه ته كه يان له گهل خويان هينا بډ گهلاني عهره بې و به ټيكله بونيان له گهل گهلاني عهره بډا خهلكي به جوړيك له جوړه كان كرانه وه به پيري پوځاوايي دا، وه ښه وهش وايگرد كه كلتوري پوځاوا به نيوياندا بلابيته وه و پرخوشكمر بوو بډ دهست تيوره داني پوځاوا له ژيانپاندا، دهشتوانين پولي موږده دهره پوځه لاتناسه كان له سي شدا پوخت بكهينه وه:

يه كهم: ليكولينه وه كانيان جوړيك بوو له چه واشه كړدني ئيسلام له ښه وروپا و كهرسته خاوه كانيشيان بريتيون له وكتيپه كونه ي كه پوځه لاتناسه پيشينه كان دايانابون، هره وه كو باسي ښه و شمانكرد كه چ پوځيكيان هه بووه له ماوه ي جهنگه خاچه رسته يه كان و دواي ښه و ش.

دوه م: ښه و ليكولينه وانه شكليني مهنه جيان وهرگرټبوو بډ هزري پوځاوا، سه ره پاي ښه وې كه وايان پيشاندا كه مهبه ست لي ته نه خستنه پروي راستيه كانه، كه چي دواتر زور له پوځه لاتناسه كان هه ستيان به بووني ټيكلگيران (تناقض) ده كړد تيپاندا.

سيپه م: داپوشين و ليكلردني كوش و هه واي پوځه لاتناسي به رق و كينه يه كې شاره و دږ به ئيسلام و به تايبه تي گهلاني عهره بې، له گهل ښه وې كه بانگه شه ي ښه وېان ده كړد كه پوځه لاتناسي خالي بيت له و شتانه و، بابهيانه و زانستپانه بيت.

هه نديك نمونه شمان هينايه وه له و باره يه وه كه چون كلتوري ئيمه يان به كهم گرتووه و چه واشه كاريان تيا كړدوه هره له پيروزيه كاني نوممه تي ئيسلامي و گه وريه يي يه كې و هره وها توانا كاني گهلاني عهره ب له هه لسانه وېان، ښه وانه ته نه هلدسته يان به وهرگرټني شكل و وينه ي دهره كې بابته كان به بي ښه وې بچه قولاي بابته كان و له و هوكارانه بكولنه وه كه ښه و شتانه ي ئيستپان و هدي هيناوه، كاتيكل كه باسي خيزانه كاني پيغه مبه ريان ده كړد(صلي

الله عليه وسلم، پيغه مبهريان به شه هوه تباژ ناوده برد و گوايه بانگه شهی خراپه کاری ده کرد و، ههروه ها له بهر نه وهی پيغه مبهري (صلى الله عليه وسلم) چندين خيژانی هه بووه و به وهش وه سفیان ده کرد که پيغه مبهري (صلى الله عليه وسلم) ويستويه تی کلئيسای مه سيحي پي بروخي ني و ره وشت دابرميني، نه وهيان له بير خويان بر دبووه که فره ژنی له سه دهی يه که می مه سيحيه تدا هه بووه و کلئيسا له سه دهی دووه مدا قه ده غمی کرد، نوگه ستين که ميژوونوسي کلئيسا بوو، هيرش ده کاته سهر "ترتوليان" که يه کيک بووه له هه لسورينه رانی کلئيسا له سه دهی يه که م به وهی که يازده ژنی هه بووه.

ههر به وهش نه وهستان که تنها هيرش بکه نه سهر پيغه مبهري (صلى الله عليه وسلم) به لکو پرووی دوژمنکارانه يان کرده قورناني پيروژ و به وه وه سفیان ده کرد که له ره گ و ريشالي مه سيحيه ت و جوله که دروست بووه و پيغه مبهري (صلى الله عليه وسلم) له کاهين و راهيبه کانی جوله که وه ريگرتووه ... وه کاتيکيش که ده هاتنه سهر ته فسير کردنی نايه ته کانی قورناني پيروژ هه لدهستان به وه ريگيراني نه و وشانهی که له زمانه کانی خويان زياتر له مانايه کيان هه لده گرت و به و مانايه ش وه ريانده گيرا که ريک ده هاتوه له گه ل نامانجه کانی ته بشيري خويان، به بي نه وهی بگه ريته وه سهر ته فسيره کانی راهه وانانی موسولمان تا سود له واتاکانيان وه رگرن^٩.

ناما نجه کانی ته بشيري:

د. محمد حاج ده لي ته بشيري به دوو قوناغدا تيپه ريوه:

قوناغی يه که م: هه ولدان بو به گاور کردن، به لام پاش چندين سه ده شکستی هينا، بويه ش ته بشيري دهستی کرد به قوناغی دووه م.

قوناغی دووه م: دورخستنه وهی موسولمانان له نايينه کيان، نه مه ش نه وه ده رده خات که ته بشير په يوه ندي چنده زوره به ئيستيعماره وه.

^٩ أفاض الدكتور محمد صالح البنداق له كتيبته كهي (المستشرقون و ترجمة القرآن الكريم) له باسکردنی نه و نوناهي که سوکايه تی به وه ريگيراني قورناني پيروژ ده کهن.

موژده دهره كان خوري ئيستيعمار بون و وه كو چاو به نرخ بون بۆي، موژده دهره ئه مريكي " جاك مەندلسۆن" ده لى " هه وللى چالاك خراونه ته گهر بۆ ئه وهى موژده دهره كان به كاربه يترين بۆ بهرژه وهندى ئيستيعمار نهك ته نها بۆ بهرژه وهندى ئايىنى مه سىحى".

ناپليۆنيش ده لى " ئه و پياوه ئايىنپهروه رانه ده بنه پالېشتيه كى گه و ره بۆ ئيمه له ناسياو ئه فريقيا و ده ياننيرم بۆ ئه وهى زانيارى له تىكراي ناوچه كان كۆيكه نه وه، جل و بهرگيان ده يانپاريتزى و هه ر نيازىكى ئابورى و پامياريشيان ده شاريتته وه" ^{١٠}.

نامرازه كانى ته بشيرى:

مامۆستا محمد حاج ده لى موژده دهره كان بۆ هينانه دى ئامانجه كانيان چه ندين هۆكار و پىچكه يان گرتۆته بهر و له چه ندين بوارى جوړاو جوړدا كاريان كردووه، له گرینگترين ئه و بوارانەى كه كاريان تيا كردووه (كه هه نديكيانمان لى باسكرد) ئه مانەن:

١- خزمه تگوزارى كۆمه لايه تى: موژده دهره كان پشت ده به ستن به دروستكردنى ده زگاي خىرخوازى به مه به ستى جوړاو جوړ له وولاتانەى كه پويان تى ده كردن، به ئه ندازه يه كه ئه و ده زگايانه هه لسان به پيشكه شكردنى خزمه تگوزارى سه ره تايى وه كو به خشينى خواردن و جل و بهرگ به ئيستىغلال كردنى حاله تى هه ژارى و كاره ساته سروشتى يه كان، له چه ندين شوينى جوړاو جوړ كاريان ده كرد و بهرگەى چه ندين بارو گوزهرانى سهخت و دژواريان ده گرت له دۆله كان و لادىكان و جهنگه ل و دارستانه كان و شاره كان و خيوه تگاكان له كاتى جهنگ و ناشتى دا، ئيستاشى له گه لداييت له هه موو خيوه تگا بهر بلاوه كانى وولاته ئيسلاميه كاندا سه رقالى كار كردن.

۲- بواری فێرکاری و ڕۆشنبیری: گرنگیەکی زۆریان دەدا بە فێرکردن لە هەموو قۆناغە جیا جیاکاندا، هەر لە باخچەی ساوایانی منالانەووە تا زانکۆکان، هەر لە گەڵ وەسەر پێکەوتنی منداڵەووە خەریکی دەبوون بۆ ئەوێ بەرەو ئامانجەکانی خۆیان راپێچ بکەن بە ئیستیغلاڵکردنی منداڵیتییەکی و هەروەها نەخوێندەواری و پێویست پێ بوونی خێزانەکی. ئیدی هەڵدەستان بە دانانی پرۆگرامی گونجاو بۆ بەدی هێنانی ئەو ئامانجەیان و لە گەڵ ڕۆژەهەڵاتناساندا دەستبەر دەبوون لە قۆناغی زانکۆدا.

سەبارەت بە پەیمانگا و مەڵبەند و یانە ڕۆشنبیریەکان ڕێژەییەکی زۆر لەوانە هەن کە هەڵدەستن بە ڕۆلی تەبشیری، جا چ سەر بە زانکۆ و دەزگا ڕۆشنبیریە فەرمیەکان بن یاخود کۆمەڵە کەلتوریەکان وە یانیش راستەوخۆ سەر بە فاتیکان یان ئەنجومەنی کلتیسی جیهانین لە جێف.

۳- بواری تەندروستی: لەبواریدا هەڵساوون بە کردنەوێ ئەو نۆرینگەو نەخۆشخانانە کە ڕۆلێ موسوڵمانان ڕویان تی دەکەن بۆ پێداویستیەکانیان، چونکە لە زۆریە حالەتەکان هیچ بەدی لێکیان نی یە. جا موژدەدەرەکان هەڵدەستن لە بواریەکانی تەندروستی و نەخۆشەوانی دا نۆرینگەو نەخۆشخانەکان بە کاردێنن وەکو هۆکاریک بۆ تیکەڵبونیان و گفتوگۆ کردن لە گەڵ خەڵک. هەروەها هەڵدەستن بە پێشاندانی سۆز و ڕوخۆشی لە مامەڵە کردن لە گەڵ نەخۆشەکاندا چونکە بە گشتی نەخۆش پێویستیەکی زۆری بەو گرنگی پێدان و نیشاندانی هاوسۆزی یە هەییە، جا بەو هۆیەو بەم ڕەوشتە ساختەییە کاریگەر دەبن و هەڵدەخەڵتێن. گۆی بگرە لە یەکیک لە موژدەدەرەکان کە ئامۆژگاری پزیشکیک دەکات کە بە نیازە بۆ کاری تەبشیری بچیت، پێی دەلێ "پێویستە لەسەرت هەر هەڵیک بقۆزیەو بۆ گەشتن بە گۆی موسوڵمانان و دلەکانیان، موژدەیان پێ بەدەیت بە ئینجیل، نەکی بە هیچ جۆریک هەلی پزیشکایەتی لە نەخۆشخانەکان

له کيس بدهيت بۆ نه نجامدانی نهم کاره، چونکه نهم هه لانه به نرخترین هه لن که جاريکی تر ده ست ناکه ويته وه، په نگه شهيتانیش له خشته ت ببات و بټت بلټت نهرکی سهرشانی تۆ ته نها پزیشکايه تي به نه ک کاری ته بشیری، سا گوټی لی نه گری^{١١}.

نه گهر ريککه وت سهردانی په کټک له نه خوځخانه ته بشيريه کان بکهيت نهوا زۆر به ناسانی نيشانه ی خاچ و ټينجيل له سهر هه موو قه له ويتره يه ک ده بينی، وه ههروه ها ده بينی که سسته ره کان جل و بهرگی راهيبه کانين له بهره و پوژانه هه لده ستن به ناموژگاری کردنی نه خوځه کان، بټگومان هه موو نه مانه وټنه ی پوژناواييه کان لای مسولمانان جوان ده کهن و وا ده رده خه ن که نه وان مروځانټیکی نا کاربه رزن جيا له و وټنه راسته قينه يه ی که له ماوه ی جهنگه خاچه رسته يه کان پټيه وه ده رکه وتن و نه مروځ له جهنگی ناشکرا و نه ټينيان نه نجامی ده ده ن به رامبه ر جيهانی ئيسلامی.

٤- بواړی راگهيانندن: له راستيدا موژده گاره کان هه موو هوکاره کانی راگهيانندنی بينراو و بيستراو و نوسراويان قو ستوتوه بۆ په خشکردنی پروپاگهنده و ژه هره کانين، بۆ نهم مهبه سته ش چه ندين گوڅار و پوژنامه يان دروست کردوه و ويستگه کانی راډيو و ته له فزيوټيان داگير کردوه و چه ندين فيلم و کاسيتی جوړاو جوړيان به ره مه ټناوه، هه ر له م پټيه وه چونه ته نټو جيهانی کو مپيوته ر و ټينته رنټ و چاپخانه و بلاو کردنه وه. ههروه ها هه لساو ن به ده رکردنی چه ندين کتټب و بلاو کراوه و به کاره ټنانی پوسته و گهيانندن بۆ ناردينان، له م پټناوه شدا به ملياران پارهيان سهر فکردوه له و پارانه ی که له هه موو گه لانی پوژناوای کينه له دل دژ به مسولمانان کوټی ده که نه وه.

موژده دهره كان هه لساون به دهر كردنى ئهو كتيب و بلاوكراوانه و دانراوانه كى كه ناموژده كانى^{١٢} ئايىنى مه سىحيهت به سهر رۆله كانى مسولمانان به پيرۆزيه وه ده سه پيئيت.

له بوارى راگهياندى بيس تراويشه وه هه لساون به دانانى چهندين پرۆگرامى راديۆي به گاور كردن، بۆ ئهم مه به ستهش سهدان ويستگه يان ته رخا نكردوه به هه مو زمانه كانى ولا تانى ئيسلامى به تاييه تى له ئاسيا و ئه فريقيا. ههر به كورتى له نمونه ي ويستگه كان: ويستگه ي مۆنتي كارلۆ و (ساعة لإصلاح) له خه رتووم، وه ويستگه ي (الحبة و الوفاء) له به يروت و (نداء الرجاء) له ئه لمانيا.

ئهمه سه ره راي چهندين كۆنگره و كۆبون وه ش كه له و سۆنگه يه وه گريدر اوان، بۆ نمونه: له نييجيريا كۆبون وه يه ك كرا كه نزيكه ي چل گه و ره پياوى ئه فريقى لۆسه رى و چهندين به ريو به رى ئيستگه ي راديۆ و پياوانى راگهياندى تييدا به شداريان كرد له پينا و چر كرده وى هه لـه كانيان بۆ گه شه پيدانى شيوازي راديۆ كانى به گاور كردن له رۆژ ناواي ئه فريقيا، هه روه ها له ته نزا نيا له سالى ١٩٨١ كۆبون وه يه كى تاييه ت سهاره ت به رۆژه لائى ئه فريقيا گريدر^{١٣}.

ئهمرۆش كارى ته بشيرى چهندين ويستگه ي ته له فزيۆن و ئاسمانى به كار ده هينى بۆ هه مان مه به ست و رپو له تيكر اى جيهان ده كات، گرنگ ترينيان برى تيه له ويستگه ي ئاسمانى يه كه مى مه سىحى له رۆژه لائى له سهر مانگى ده ستردى ئه وروپى. SATV ناوه راست و باكورى ئه فريقيا

٥- بوارى كۆنگره و نيتر دراوه ته بشيريه كان:

بۆ هينانه دى پلانه كانى به گاور كردن چهندين كۆنگره ي به گاور كردن گري دراون بۆ ليكۆلينه وه له پلان و چالاكيه كانيان و هه روه ها ئه و كيشانه ي كه بزوتنه وه ي ته بشيرى جيهانى دوو چارى ده بيت، له گرنگ ترين ئه و كۆنگرانه ش: كۆنگره ي قا هيره ي به گاور كردن ١٩٠٦ كه له

١٢ تعاليم (وه رگير)

١٣ نذير حمدان، الغزو الثقافى لاپره ١٢٤

مالي سهر كرده شوړش (أحمد الغرابي) گريډرا، له م كۆنگره يه دا باس له ته زهر وړوځي كرا له جيهاني نيسلامی و پيوستې لاواز كړدنې و به گډوستانې خرايه ږوو، وه سكرتيري كۆنگره كه داواي كړد كه په يانگايه كي مه سيحيي يو به گاور كړدنې ناوچه كاني موسولمانان بنيات بنسري، پاشان كۆنگره كه هلسا به خستنه پرووي نه خشه په كي به گاور كړدنې جيهاني نيسلامی له م چهر څه دا، قه شه زوه يمه ر كه سهر وكي كۆنگره كه بوو په رتوكيكي به ناوېشانې "جيهاني نيسلامی نه مړو" پيشكه ش كړد، كه چند ناموژگاريه كي له خوگر تېوو له نيوياندا نه وه بوو كه پيوسته مسولمانان وا خالي بكرين كه مه سيحيه كان دوژمنيان نين، وه پيوسته مسولمانان به گاور بكرين له پي نيردراوېك له خويانه وه چونكه پيوسته داره كه له يه كيك له لقه كاني كرم بگري.

وه همدروها كۆنگره ي لاكمه و كه له هندستان گريډرا له سالي ١٩١١، له گرنگرين نه و باباته نه ي كه له و كۆنگره يه دا باسكرا بريتيوون له چاوخشانده وه به بزوتنه وه ي كۆمكاري نيسلامی و، چند برياريكي ده ر كړد له وانه دامه زانندنې قوتا بځانه يه كي تايېت به ته بشيري له ميسر و به شداري پي كړدنې نافره تان له كاري ته بشيري^{١٤}.

٢- نيسلامي:

ليړه دا پيوسته ناماړه به وه بكمين كه وژوه لاتناسه كان به كۆن و نوځانه وه به شيوازي جيا جيا خزمه تي نيسلامياريان كړدووه. پيشتر ناماړه يه كمان كړد به ده ركه و تنې نوسراوېك له سهر دهرياي ته ريتيري له سده ي يه كه مي زاييني دا، پاشان چند ليكولينه وه يه كي تر كه له سهر واقعي عه رب له چاخه خاچپه رستيه كاندا كرابوو چند نين هلمه تي درېندانده و سه ختي كړدبووه سهر نيسلام و همدو كه له پووري عه رب ي به گشتي.

١٤ د. علي جلايشه و محمد شريفق الزبيق، أساليب الغزو الثقافي للعالم الإسلامي، دار الإعتصام، بروانه محاضرات في الثقافة الإسلامية، لاهره ٢٥٩-٢٦١

ههروهه چا نډين ليکولنه وهی کومه لايه تی و پامیاری و ستراتیژی کراون که هاوکاتبون له گه له هلمه تی نیستیعماری پورتوگال له سهر که نداوی عهره بی و ده ریای سوور... ، وه کاتیک ته وروپا له پروی تابوریه وه بوژایه وه و بووه خاوه نی چا نډين که شتیگه لی جهنگی به هیژ، پاشاکانی ته وروپا هه لسان به نارډنی زاناکانیان بو ولاتانی عهره بی به مه به سستی توژیینه وهی بارودوخ و که له پوریان. له پال ته وهلمه ته به هیژهیان فیږی زمانی عهره بیش بوون، به نه دازه یه که ته نانه ت پیوانی کلیسا خویان داوایانکرد که مه لبه نډی فیږیوونی زمانی عهره بی له زانکو جیا جیاکانیانی ته وروپا بکړینه وه وه نه وه بوو دواتریش ورده ورده ته شه نه ی کرد. ینجا کلیسا (که خوی له خوی دا جوړیکی تر بوو له زانکو) خویه خشانه هه لسا به خزمه تکرډنی مه به سته کانی نیستیعماری ته مه ش له پږی نارډنی نیردراوه کانیان بو توژیینه وهی حال و بارودوخ روزه لات و روزه اوای عهره بی و نوسراویشیان به پږیده کرده وه بو ولاتانی خویان به مه به سستی سود لی وهرگرتنی.

نیدی نیرده دیبلوماسیه کان دهستیانکرد به گپړانی پوولی روزه لاتناسی، زوری که له سهرانیان و قونسولگه ریہ کانیان له گوږه پانی روزه لاتناسی دا نه سپی خویان تاوده داو چا نډين شتیان له سهر عهره ب نوسی. بگونه بوکون قونسول فهره نسابو له حله ب و کلریهون قونسول فهره نسابو له قودس و پاشان له نه ستانه و (بو تی) که په رتوکیکی له سهر شاری نیسلامی نوسی و له لایه ن نیډاره ی فهره نساوه وه کو قونسول له روزه اوای دوور دانرا^{۱۵}.

کاتافاکو قونسول فهره نسابو له دیمه شق که شهرحی کتیبی (تعالم الطائفة النصيرية) ی کرد به زمانی فهره نسی. وه ههروهه چا نډين شوینه وارناسیک هه بوون که له خاکی عهره پیدا کاریان ده کرد و له پوستی دیبلوماسیشدا دانرابوون، بو گونه لوفتوس شوینه واری نه یینه واو

پاشاوەکانی کۆشکی ئاشوری دۆزیووە دواى ئەو هەلبژێردرا بە ئەندامی ئەنجومەنى عومومى بەریتانی و پاشان بە بریکاری وەزارەتى دەرەو^{١٦}.

باوک جۆسین و باوک جاک جومیه و باوک ساموئیل و باوک کاردیا رابەرانی هەلمەتى تەبشیری بوون و هەولیان دەدا بیرو بۆچونەکانیان رەنگبداوە لەسەر ئیسلام کە پێبوو لە چەواشەکاری، لە راستیدا ئەگەر پۆژەلاتناسی مەبەستیکی تری نەبایە ئەوا کەرستە هزریەکانی پۆژەلاتناسەکان تەنها لەسەر باسکردنی سروشتی پۆژئاوا و موسوڵمانان کورتی هەلدینا. لە ئەنجامی کاریگەر بوون بە دیدو بۆچونەکانی ئیستیعمار و خزمەتکردنی ئیستیعمار بە شیوازی راستەوخۆ و ناراستەوخۆ پۆژەلاتناسەکان هەر بە ئەنقەست سوکایەتیان بە هەرشتی دەکرد کە عەرەبی یان ئیسلامی بوا^{١٧}.

٣- بە پۆژئاوا یی کردن:

ئەمەش بە مەبەستی ئەوێ کە ژیاى پۆژئاوا پێشپەرەیاى مەرۆڤایەتى بکات و زالبونی بەسەر ژیاى عەرەبی ئیسلامی نیشان بدات، لەم پێناوەشدا ئیستیعمار پشتی بەست بە گۆرپینی شیوازی گشتی ژیان لە جیهانی ئیسلامی دا بە جۆزیک کە کۆمەلگای ئیسلامی لە پێوەر و پێگاکاندا پشت بە هزری پۆژئاوا دەبەستى.

بە پۆژئاوا یی کردن بریتیه لە بۆیاغکردنی کۆمەلگای ئیسلامی بە رەنگی پۆژئاوا لە هەموو بوارەکانی هزرو ژياندا، بەم پێشەش مسوڵمانەکان هەروەك پۆژئاوا ییەکان دەژین و بیردەکەنەو، تا وای لى دیت هیچی بەسەر ئیسلامەو نامینى تەنها ناو نەبی^{١٨}.

١٦ هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا ٦٠

١٧ أنور الجندی، التراث الإسلامی والمستشرقون، لا ٦٠

١٨ محاضرات في الثقافة الإسلامية/ لا ٢٦٨

به پوژئاوايکړدن له جيهانی ئيسلاميدا چندين پروو و پوخساری جياواز به خوځيه وه ده گريټ لهوانه هزري و کومه لايه تي و په فتاری، له پروو هزريه پامياريه کيه وه، سيستمانيکی فرمانپه وایي په يدا بون که لاسايی سيستمه کانی پوژئاوا ده کهنه وه به جوړيک سه يری سيستمی ديموکراسی پوژئاواو مافه کانی مروژ ده گريټ به وهی که راسترين و بالاترينو شهریان پی ده گريټ دژي ئاراسته و بزوتنه وه ئيسلاميه کان، پله و پایه ی عهلمانیه کان نه ونده بهر زکراوه ته وه که گه شتونه ته شويی برپاردان.

سه بارت به بواره کومه لايه تيه که شيه وه، کومه لگای ئيسلامی چندين جوړی چاوليکهری پوژئاوا به خوځه ده بينيت له خواردن و، خواردنه وه، جل و بهرگ و، شيوازه جوړيه جوړه کانی ژيان و، له م پوژگار ه گوښيستی ناوازه کانی ئازاد کړدی ئافرهت ده بين (وهک بليی ئافرهت به کويله کرابی) و زور شتی تر که قهواره ی ئيسلامی ده پوځينن.

سه بارت به بواړی فير کړدنیش وای ليها ته وه هزره پوژئاواييه کان له زانکو و قوتابخانه کاغمان ده خوځيرين و به ئاسايی و هره ده گيری، ههروه ها ياسا پوژئاواييه کان ته و او زالبون و له سنووری خوځيان ده رچون دواي نه وهی شهر يعه تي ئيسلام و ياسا کانی پشتگوځي خان و په تکرانه وه. ئيتر به م شيويه پوژگرامه کانی به پوژئاوايی کړدن پاسه وانی ده کهن له بهر ژه وهنديه کانی پوژئاوا له لايه ک و له لايه کی تريشه وه هوگربوونی مسولمانان به ئايينه که يانه وه لاواز ده کهن^{١٩}.

تيرور:

تيرور له پرووی زمانه وانيه وه: وشه ی ئيرهاب له (رهب الشئ اى خافه) هاتوه، واته توقاندى و ترساندى^{٢٠}، له م باره يه شه وه خواي په روه ردگار ده فرموی { وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَ رَهَبًا } (٩٠) الانبياء، وه ههروه ها (أرهبه) واته ترساندى و توقاندى هه ربويه ش "راهب" به وه ناو نراوه به هوځی له خوا ترسانيه وه.

١٩ محاضرات فى الثقافة الإسلامية، د. محمد الحاج، لا ٢٦٨-٢٦٩ (به ده ستکاريه وه)

٢٠ لسان العرب ابن منظور، بهرگی ١، لا ٤٣٦

به لآم له زار او ده دا: يه كم شت بريتيه له (به كارهيټناني به نه نقه ستي هو كار ه جوړ او جوړه توانا داره كان بو دروستكردني مه ترسيه ك كه هره په شه له سه لامه تي و ناسايش ده كات ^{٢١}) ، ثم پيټناسه يه ش تاوانه سوكه كاني تيروړ ده گريټه خوي.

يان بريتيه له (كرداري پيڅخراوي كوشتن به سووړبووني پيشوه خته) كه گيرو گرتي ليده كه ويته وه وه هره په شه له بيتاوانان ده كات و ده بيته هوې بلاو بوونه وه ترس و دلته راوكي بو مه به ستيكي رامياړي ^{٢٢} و نهو پيټناسه يه ش تيروړ له ره هنده رامياړيه كهيدا كورته ه لډيني. ده زگاي هه والگري نه مريكي واي بو ده چيټ كه (تيروړ بريتيه له هره په شه كردن به به كارهيټناني توند و تيږي يان به كارهيټناني توند و تيږي به مه به ستي هيټانه دي ره ه ندي رامياړي له لايه ن چهند كه سيك يان كو مه ليكه وه) ^{٢٣} ، به لآم ثم پيټناسه يه كم و كورتي تيډايه و تيروړ له چهند كه سانيك و چهند كو مه له يه ك كورته ه لډيني به بي باسكردني تيروړي ولاتان. هه نديكي تريش به وه پيټناسه يان كردوه كه " بريتيه له به كارهيټناني توند و تيږي به هه رشپوه يه ك بيت بو به دي هيټناني ناما نجيكي رامياړي يان نايد يو لؤږي يان نايني " ^{٢٤} وه ثم پيټناسه يه ش تيروړي هزي ده گريټه وه.

دكتور به سام عه موش به وه پيټناسه ي ده كات كه (بريتيه له به ناروا به كارهيټناني هيږي ماددي يان هزي له دږي خه لكي تر، له لايه ن تاكيك يان پيڅخراويك يان ولاتيك يان ولاتان بو هيټانه دي مه به ستيكي دياريكراو) ، وه پيشي وايه كه نهو كه سانه به كاري تيروړ هه لډه ستن سي جوړن:

تاكيك يان چهند كه سيك ثم كار ه ده كمن به بي نه وه له لايه ن هيچ كه سيكه وه ناراسته بكرين، به زوريش وايه كه نهو كه سانه له حاله تي نه خو شيه كي دهرووني دان يا خود بربو چونيكي هه له يان هه يه ، يانيش رقي تو له كردنه ويان به سهر دا زاله.

٢١ (الإرهاب التهديد والرد عليه) إريك موريس و نالان هو

٢٢ هه مان سه رچاوه

٢٣ (الإرهاب) هشام الحديدي لا، ٤٩

٢٤ (الإرهاب بين التجريم والمشروعية) — إمام حسانين

رېځخراوېك يان چەند رېځخراوېك...، ئەمەش پروویدا له لایەن مافیاکانی زایونی وه کو شتیرن و ئەهاجانا و، ههروهها مافیاکانی ئیتالیا و گروپه هیتلهریه نویه کان و هندی مافیای مالی و گروپه گومبوهکانی خوگرتوو به مادده بیهوشکهره کان و موخه ده پرات. ولاتیک یان چەند ولاتیک که ئەمەش له قهواره ی زایونی دا ده بیهیریت که ئەم دهوله تۆکه یه وا ئیستا مومارەسه ی تیرۆر ده کات به سه ر عه رهب و مسولمانان و هه لده ستی به کوشتن و برین و، ئەمهریکاش دوورو نزیك به چاوی خو ی ده یبینی و پالپشتی لیده کات (وهك له داگیرکردنی عیراق) و، ئەمه جگه له وه ی تائه مپۆش قوبه له ناوه کییه کان ی ئەمهریکا که له ژاپونی دا له گوینچه کهانی جیهاندا ده زینگیته وه.

میژووی تیرۆر:

دکتۆر به سام عه موش پی وایه که تیرۆر تاوانیکه له ژیا نی مرو ف جیا نایته وه، قورثانی پیرۆزیش وینه یه که له وینه کانی تیرۆری - که کوشتن و خوینپرشتنه - باسکردوه کاتیك کوری باوه ئاده م براهی کوشت و ئەمەش به درپژایی میژوو به رده وام بوو، وه کو خوی گه وه ده فهرمو ی: {وَأْتَلْ عَلَيْهِمْ تَبَأَ ابْنِي آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبَلُ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ} (۲۷) المائدة، واته: به سه رهاتی دوو کوره که ی ئاده م بو و وه خه لکه بخوینه ره وه که: به راستی پرویدا وه، ئەوه بو کاتیك هه ردووکیان قوربانیا نیان کرد، له یه کیکیان وه رگیا (که له سه ر حق بوو، له خواترس بوو) و له ویتریان وه رنه گیا (چونکه رق ته ستورو هه سودو خوانه ناس بو) به براهی وت هه ر ده تکوژم...، پیغه مبه ر موحه مبه دیش (صلی الله علیه وسلم) دو چاری چهن دین هه وئی تیرۆرکردن بویه وه له لایه ن جوله که کانه وه که له پشتریشدا پیغه مبه رانیان کوشتبوو وه کو خوا ده فهرمو ی: {وَقَتْلُهُمُ الْاَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقِّ} (۱۸۱) آل عمران، له میژووی ئیسلامیشدا گروپیکی تیرۆریستی ده رکه وتن به نیوی ئیسماعیلیه نزاریه کان یان هه شاشیه کان که له میسر سه ریا نه لدا و وشه ی ئینگلیزی (Assasain) که بو غافلکوژی به کاردی له ناوی ئەوانه وه هاتوه، چونکه ئەوان هه لده ستان به به کاره یێنانی

حه شيش بهر له نه نجامداني تاوانه کانيان بښه وهی نيچيره کان به خوښيکي سارد بکوژن، بزوتنه وهی نازيش له چله کاني سدهی رابردودا پيشره وايه تي تيرور خوښرشتنيان ده کرد دڙي ناحهزو دوژمنانيان، ههروه کو دواتریش زايونيه کان هه لسان به نه نجامداني قه سا بځانه کاني کفر قاسم و ديرياسين و نه قسا و مزگه وتي ئيراهيمي خه ليل و به حر به قه پرو صه براوشا تيللا و قانا و موخه ييه م جهنن.^{۲۵}

له ژير کاريگهري روداوه کاني ۱۱ي سيپته مبهردا نه مريکا جهنگي دڙه تيروري راگهياند که نه فغانستاني کرده چق و سيستمی فرمانره وايي تاليباني روځاندو ريکخراوي قاعيدهی پهرت و بلاو کردو، دواتریش عيراقی داگير کردو له مه شهوه نه هيشتني تيروري کرده هوکاريک بو داگير کردني گه لان.

دکتور عه مموش به پتي پتناسه کهي، تيرور بو دووچور دابهش دهکات:

۱- تيروري ماددي.

۲- تيروري هزي.

نه گهر جوړي يه که مي تيرور ناسراو و بينراو و ئيدانه کراو و ترسناکه -وه کو ده لیت- نه و او جوړي دووه می له هی يه که م مه ترسی که متر نیسه، هه رچه نده که خوین نارپړيوت و گياني خه لکی له ناو نابات به لام له گهل نه مه شدا زور مه ترسي داره، که واته نه و تيروره هزيه چيهه؟!

تيروري هزي بریتیه له ناچار کردني خه لکی بو پابه ند بوون به رایه کی دياريکراو و ريبازيکی تايهت يا خود هزيکی دياريکراو، نه مه ش ريک دڙي که پامه تي مروؤ ده وه ستي وه کو خوی گه وره ده فهرموئ {وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ} (۷۰) الإسراء، وه ههروه ها: {لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ} (۲۵۶) البقره، وه {أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ} (۹۹) يونس، سه پاندني را به سر خه لکی دا دوژمنايه تيه کی راسته قينه وه زور مه ترسي داره بو سر مروؤ، نه و خه لکه چون چونی ده ویرن نه وه بکه ن له کاتيکدا خوی په روه ردگار زوري له خه لکی نه کردوه بو چونه ناو

نایینه کهي، لیږه شه وه شیرینی ووتی مسولمان دهرده که وی کاتی که ده لای (لا اله الا الله) هر
 ته نیا خوی پروه ردگار خوی فرماندهر و ریگره، له گهل نه مه شدا هه لبراردنی بو نیمه
 جیه یتوه {وَهْدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ} (۱۰) البلد، ماموستا عه موش ده گه پیتوه بو میژوی
 نیسلامیمان و پتی وایه که خه لیغه مه منون و نهو موخته زیلانوی که له گه لای دابوون هه لسان
 به سرکوتکردنی نهوانی که رایان پیچه وانه بوو له گه لایان له بابته خه لقی قورئاندا و زوریک
 له زانایانی کوشت و زوری تریشی نه شکه نجه دان لهوانه نه حمدهی کوری هه نبل. له رابوونی
 نیسلامی نه مروشدا هه ندیک ده ستو کومه ل هه ن که پیمان وایه هه میشه له سر حه قن و جگه
 له خوشیان پی ناهقه، بهم پیته ش هه لده ستن به موماره سه کردنی تیروژی هزری و بگره
 هه ندیجار ده گاته نهو راده یی که جگه له خویان به فاسق و بیدعه چی و کافر داده نین هر
 ته نها له بهر نهوی که رای نهوانیان وهرنه گرتوه. نه مه ش بهرته سک کردنه وی ناسوکانه و
 هه رکه سیکیش باش له نیسلام حالی بویت نه مه ی پی رهوا نییه، چونکه نیسلام بانگمان
 ده کات بو برایه تی راسته قینه و کوپونه وی مسولمانان له سر شته بنچینه ییه کان به چاپوشین
 له سر راجیایی و ورده بابته کان.

پالنه رکانی تیرو:

د. عموش پتی وایه که تیرو به هه موو جوړه کانیوه چنده هوکار و پالنه ریکی ناشکرای
 هیه و نه مانه ش له گرنگترینان:

۱- پالنه ری پامیاری:

ناره زوی بالاده ستی و زالبوون نه ریتی زوریک له ولاتانه به تاییه کاتیک خاوه نی هیژبن
 هه روه ها پالنه ریکی پامیاریه که پال به ریک خراوه خوبه زلزانه کانه وه ده نی هیژ به کاریبنن بو
 ناچار کردنی گه لانیان بی نهوی هیچ بواریکیان بو بهیلنه وه تا رای خویان دهر برن یان به شداری
 بکه ن له ده سته لاتدا وه کو ریک خراوه تاکه که سیه کان یان نهو ریک خراوانه ی که خاوه نی تاکه
 نایدیولژیایه کن که نه راپوژ و نه دیوکراسیش قه بول ده که ن، له حالی هه بوونی تیرو

پښكخراوه كاندا هندی جار داواكارۍ ته وه ده كړۍ كه زيندانيان سازاد بكرين وه بهم هويش هه لده ست به گرتنی بارمته و پفاندنی فرۆكه و نه غامدانی زنجيره يده كه كوشتنی به تيرور و گرتنی باليو زخانه كان و ده زگاكان وشتی تری لهم جوړه... له وانه يه هندی كهس نامانجيان له كاره تيروريه كه يان بریتی بی له دروستكردنی دهنگيكي ناره زایی له سهر پوداويك، بو نمونه زورجار نامانج بریتی ده بيت له سوکايه تی کردن به په يوه ندي نیوده ولته تی به كان يا خود وا له و ده ولته ده كړۍ كه دزايه تی كراوه هه لويستينكي سياسي دياريكراو بنوینی.

۲- پالنمري نابوری:

فشاره تيروريه كان (وه كه له زوريه ي ده ولته تاندا هيه) زورجار دهنه هوی كړنه وه ي بازاره كان و به تالانبردنی خير و بيړه كانيان، نه مهش نامانجيكی گرنه له روانگه ي نهو زهيزانه ي كه ده يانه ويت خيرو بيړی خه لكی تر بيهن و ولاته كانيشيان بكنه بازاريك بو كالاكانيان، به لكو هندیك جار ده گاته نهو ناسته ي كهوا كه رسته ي خاوی نهو ولاته لاوازان به بهن و دواتر له شيوه ي كهل و پلدا پتيان بفرۆشنه وه، هه روه ها ولاته زهيزه كان هه لده ست به قورغكردن و نيسيغلا لكردن و به تالانبردنی خير و بيړی ولاته لاوازه كان. هه ر نه وه شه كه نيمه له ولاته نيسيغماريه كانی وه كو به ريتانياو فهره نسا و نيتاليا و نه لمانيدا بينيمان، نيسيغاشی له گه لدا بی نه مريکا موماره سه ي ده كات به داگيركردنی ناوه كانی جيهان و هه روه ها داگيركردنی پښكخراوه نيوده ولته تيه كان و زالبون به سهر برياره كانياندا، بهم پتيهش برياره رامياريه كان ملكه چ دهن پاش ملكه چبونوی برياره نابوريه كان. تيروريسته كانيش جگه له ولتان نامانجيهانه ده ست به سهر مال و سامان بگرن له پتي داواكردنی سهرانه.

۳- پالنمري هزی:

هه موو شارستانيه ته كان ناره زويانه ديدوبوچون و هزره كانيان بسه پيئن ته نها نيسلام نه بيت كه هه زو پتيچه وانه كه ي راگه ياند هه روه كه خواي په روه ردگار ده فهرموي {لَا اِكْرَاهُ فِي الدِّينِ} (۲۵۶) البقره وه هه روه ها ده فهرموي {فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ} (۲۹) الكهف.

دواتر د. عموش باس له وه ده كات كه خاچه رسته كان هيرشيان كړدو ته سهرمان به هه موو هه ول و توانا يانه وه بهو مهبه سته ي كه ژيار و شارستيانيه ته كه مان لي خاپور بكهن، هه روه ها زايونيه كان خاكيان لي داگير كړدين و پيروزيه كانيان تيكداين و مه غوله كونه كانيش هيرشيان كړدينه سهر و پهرتوكه كانيان لي سوتاندين و كه له پوريان لي كاو لكړدين، شيوعيه روسيه كانيش هه ولياندا زالب به سهرماندا و بهره وولاتاني ئيسلامي مليان نا له رپي پارت ه شيوعيه كانه وه له هه موو ناوچه كانه وه به لام سهر كه وتنيان به ده ست نه هينا چونكه ئيسلام زور به توندي به ره هلستي ده كړدن. شوعيه كان هه ولياندا توره يي مسولمانان هه لبستين و زياتر له مليونيكيان له چيچان لي كوشتن، به لام شوعيه ت روشت و گه لي چيچان و هه موو گه لاني تري مسولمانيش وه كو خويان مانه وه كه ناوي به كيتي سوقيه تيان لي نرابوو.

هه روه ها ده ليت ئيمه برومان به نه له خشاوي عقيده مان هه يه و ناماده نه بوين هه مان شت دژ به بهرام به ره كه مان بكهين به لكو هه موو هه وليكمان داوه گفتوگو بكهين و نه وه نده شكوم هه نديه مان به سه كه هه ر ئيمه بووين نه مانه تي فله سه فعي يونانيمان پاراست كاتييك وه رمانگيړا و ره خنه مان لي گرت و نه مان سوتاند چونكه پيمان وابوو به شيكه له هزري مرو قايه تي.

به لي چوينه نيو نه نده لوس و ناوه دانيمان تييدا به جي هشت سهره پاي نهو شوينه واره ي كه تا نه مروش ئيسپانيه كان به هويه وه پاره يه كي زوريان چنگ ده كه ويت له گه شت و گوزاريدا به جوريك كه ئيستا ئيسپانيا دووه و لاته له جيهاندا له ده ستهاتي گه شت و گوزاريدا و نهو ده ستهاتش ته نها له نه نده لوسدا هه يه چونكه باكوري ئيسپانيا تيرور و توقاندي جوداخوازه ئيسپانيه كاني لييه ^{٢٦}.

۴- پالنمری کومه لایمتی و دهرونی:

ههژاری و نه داری و بیبه شبوون زورجار پال به هه نديک خه لکيه وه دهنين بۆ هه لگرتنی رق و قینه بهرامبهر کومه لگا و هه نديک جار ده گاته حاله تی به کارهینانی هیز و کاولکاری و کوشتن و هه موو جوړه لادانیک. وه هه نديک جاریش له نه غامی باری دهرونی و نه خوښی دهرونی وه پهیدا ده بی، بۆ غونه هزی خوډه رخستن و خوډیا کردنه وه، یاخو باری شیت بوون. نه حاله تانه به زوری له کومه لگا پوژتاواییه کانداهه رده کهوی چونکه نه وان به ده ست بوشایی روحی یه وه دهنالین و هه روه ها له نه مریکاش نه وه به رونی ههستی پی ده کری هه روه ک چون له ته قینه وه که ی نوکلا هو ما بینیمان کاتیک که سیک هه لسا به ته قاندنه وهی بالاخانه یه که پی ده گوترا ماکفیا و دواتریش له سیداره درا، وه هه روه ها پوداوه کانی کوشتنی مندلان له لایه ن هاوړیکانیان له قوتا بخانه کانداه.

هه لویستی نیسلام بهرامبهر تیرور:

له راستیدا نیسلام به هه موو شیوه یه که به ره هه لستی تیرور ده کات و پی پازی ناییت، د. عموش ده لی زوریک له خه لکی به هه له لهو نایه ته پیروزه تیگه یشتون {وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ} (۶۰) الأنفال، واته: (خوا فرمان ده کات به کار به ده ستانی نیسلام) هه رچی له توانا تاندا هه یه بۆ به هیز کردنی سوپای نیسلام بیخه نه گه پرو ناماده بی بکه ن (هیزی ناسمانی و ده ریایی و وشکانی و.. هتد) و له ناماده کردنی هه موو جوړه نه سپ و (هوکانی تری گواستنه وه) که مته رخه می مه که ن تا دوژمنانی خوا و دوژمنانی خوتانی پی چاوترسین بکه ن.

هه روه ها پی وایه که نه وه تیروریک پی سه ندکراوه چونکه نامانجه که ی بریتیه له پاریزگاری کردن له خوینی خه لکی و ریگری کردن له به گزیه کداچوون و مه به ست لی به ستنی

دهستی دهستدریژیکارانه ههروههک پیغه مبهه (صلی الله علیه وسلم) دهه رموی (نصرت بالرعب)^{۲۷} بهو مانایه ی که دوژمنه کانی ترساندوهه^{۲۸} و وایلیکردون که ناماده ی شه ر نه بن. زۆریه ی هه ره زۆری ئیسلامیه کان وه کو ده بینری له سه ره په وشته کانی ئیسلام په روه رده ده کریڼ که فه رمان به چاکه کاری و بلاؤکړدنه وه ی خیر و سۆز و ناوه دانی ده کات، چونکه نه وانه هه موویان له بنه ما سه ره کیه کانی (جینشینایه تی) ن له سه ره زه وی، له قورنانی پیروزیښدا خوی گه وره دهه رموی {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} (۱۳) المائدة، واته: به راستی خوا چاکه کارانی خوښده وی. هه روه ها دهه رموی {مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا لِمُسْرِفُونَ} (۳۲) المائدة، واته: نه وه ی که سیڼ که نه هق بکوژی و له جیاتی کوژراویک نه بیټ، یان گونا هو تاوانی گه وره ی نه نجام نه دایټ له زه ویدا (وه کو جه رده یی و دهستدریژی و هتد)، نه وه وهک نه وه وایه که هه موو خه لکی کوشتی، نه وه ش که سیڼ له مه رگ پرگا ر بکات، هه روهک نه وه وایه هه موو خه لکی له مه رگ پرگا ر کړدی و ژیان ی پیبه خشین، سویند به خوا به راستی پیغه مبهه رانمان به به لگمو موعجیزه ی ناشکراو دیاره وه هاتون بولایان (تا پابه ندی حق و داد بن) که چی زۆریه یان دوی نه و رېنمونیا نه هه ر زیاده وه بوون له م سه رزه مینه دا له ستم و کوشتنی ناحه قدا.

هه روه ها نه وه دوپات ده کاته وه که په یوه ندیمان له گه ل یه کتری ده بی له سه ره بنه مای حیواری مه به سته دار بی هه روهک خوی په روه رگا ر دهه رموی {ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} (۱۲۵) النحل، واته: (نه ی پیغه مبهه ر، نه ی ئیماندار)

۲۷ البخاری مع الفتح ۲۲۸/۶ ژماره ۱۲۲

۲۸ وه کو جه نگیکي دهرونی بۆ ترس خسته نه نیتو دلتي دوژمن تاوه کو پاشه کسه بکه ن و شهرو خوینږشتن پروو

نهدات (وه رگړي)

بانگه واز بکه بو لای بهرنامه و پټبازی پهروه ردگارت به حکمته و دانایی و ناموژگاری جوان و بهجی، گفتوگوو موجدوله به جوانترین شیوه بکه.

خو نه گهر پټک نه که وتن نهوا دهبی هلوئستیان به پټی نهو وتهیهی خوی پهروه ردگار بیټ که ده فرموئ {لَکُمْ دِیْنُکُمْ وَلِی دِیْنِ} (۶) الکافرون، واته: دینی خوټان بو خوټان و دینی خوټم بو خوټم. نه گهر بیټ و بهرامبه ره که مان هلهی بهرامبه رمان کرد نهو نابیتسه بیانو بو نهوهی تیروزی له بهرامبه ردا نه نجام بدهین به لکو له سهر مسولمان داواکراوه که به لیبورده نهو مامه له بکات ههروه ک خوی گه وره ده فرموئ {وَالْكَافِرِیْنَ الْغِیْظَ وَالْعَافِیْنَ عَنِ النَّاسِ} (۱۳۴) آل عمران، واته: نهوانه ی که رق و کینه ی خوټیان ده خونه وهو خوگرن، له خه لکی خوشده بن و لیبورده ن. که هه لبه ته نهوه تاکه کانی مسولمانان ده گریته وه له نیو خوټیان کاتی هه له ده که ن، به لام تیروزی به نه نقه ست که له لایه ن چهن د که سیټک و پټک خراویټک و ده وله تانی که وه ده کرین نهوا پټویسته به ره نگاریان بکریټ.

ههروه ها د.عموش پټی وایه که گیانی لیبورده نی ئیسلامی به پرونی له سونه تی پیغه مبه ر(صلی الله علیه وسلم) په نگده داته وه که ده فرموئ (ارحموا من فی الأرض یرحمکم من فی السماء)^{۲۹} واته: به زه بیټان بیټه وه بهوانه ی که له زه ویدان، نهوه ی که له ناسمانه به زه یی پیټان دیته وه. ههروه ها ده فرموئ (ان الله رفیق یحب الرفق)^{۳۰} وه زور فرموده ی تریش که ناکری بیانیه ټینه وه، بیگومان ئیسلام ناموژگاری کردوین به گرینگیدان به هه ژار و نه دار و یه تیم و پټسوار و نافرته و مندال و پیر و په که که وته و نه خوش و دیل و نهوانه ی که ناشتیخوازن و شهر ناکهن.

۲۹ الترمذی ۴/۳۲۳ و قال حسن صحیح

۳۰ البخاری مع الفتح ۱۰/۴۴۹

ئينجا ئهو پيى وايه كه ميژووي ئيسلامي پريه تي له په پره وكردنى ئهو رپيرانه به گشتى له گهل خه لكى، له گهل ئه وه شدا خه لكانيكى مسولمانى نه فام هه لده ستن به ته كفير كردنى خه لكى و پيشاندانى وينه ئيسلام به شيويه كه كه ناگوښى له گهل بنه ماکانى و ئيسلام به شيويه كى ناشيرن و چه واشه كراو پيشانى خه لك ده دن. ئه وانه له برى ئه وه ببنه هوى بانگ كردنى خه لكى به ره و ئيسلام بونه ته توندره و خه لكى له ئيسلام دوور ده كه نه وه.

نامرازه كانى تيرور:

د. سام عموش وا ده بينى كه تيروريسته كان نامرازى زور جياواز به كارد هينن له كار ه تيروريستيه كانيان:

۱- **رفاندنى بارمته:** له نمونه ئه وه ش ئه وه كى له باشورى لوبنان زايونيه كان پيى هه لسان وه كو ره تدانه وه به كيش به ره ه لستكارا نيش دووباره پيى هه لسان.

۲- **تيروركردن (اغتيالات):** زوريك له كه سايه تيه كان دوچارى تيروركرا ن بوونه ته وه له گرنگ ترينيشيان ده سته لاتداران و بيرمه نده كانن، سه ره راى شكسته يينانى زوريك له هه وله كانيش كه چند جور يكيان نامانجه كانيان پيكا و تيرور كرا ن له جيهانى عه ره بى وه كو مه ليك فديسه لى كورى عه بدولعه زيز پاشاى سعوديه سالى ۱۹۷۵ له سه ر ده ستي فديسه لى كورى موساعيدى كورى عبدالعزیز كه برازاى بوو راستيه كه ئه وه يه كه ولا ته يه كگرتوكانى ئه مريكا له دواى ئه و تيروركردنه وه بوو به هوى فه رمانه كانى مه ليك فديسه ل به را گرتنى ناردنى نه وت له جهنگى ۱۹۷۳ز وه هه روه ها سه رو كى ميسر ئه نوهر سادات له سالى ۱۹۸۱ له سه ر ده ستي مولا زم خالد ئيسلامبولى به فه رمانى كو مه لى (هجره و تكفير).

۳- **كوشتن به نامرازى جورا و جور.**

۴- **ئه شكه نجه دان:** ئه مه ئه و جور ه تيروره يه كه زه ليزه كانى جيهان دژ به نه يارانيان پيى هه لده ستن وه ئه وه كى به مي شك دا نايه ت به كارى دينن له هو كاره كانى ئه شكه نجه دان وه

چهندين كتيبش لهم بارهيه وه نوسراون لهوانه (أقسمت أن أروي) ي روکس معكرون وه همروه ها (كتيبي البوابة السوداء) ي نهحمد رائييف .

۵- له كهدار كړدنی ناوبانگ: وه همروه ها پيشی دهوتریت تيرورکړدنی کسايه تی نه مهش له ريگای به کارهينانی نامرازه کانی راگهيانندن بؤ گه وره کړدنی پوداوه کان و ساخته کړدنی راستيه کان .

۶- به کارهينانی جهنه گه کان: بانگه شه کردن تييدا بهوي که دژايه تی تيرور ده کریت به لام به هوپه وه خه لکی بيتاوان ده کوژرين وه کو نهوي که ئيسرائيل و نه مريکا کرديان و ده يکه ن.

شوينه واره کانی تيرور:

د. عموش وای بؤ ده چی که تيرور خوی له خوی دا شتيکی نيگه تيفه بؤيه به دلنبايه وه شوينه واره کانيشی نيگه تيفن و هه نديکيشی به نمونه هيئاوه ته وه:

۱- له ناوبردنی گيانی خه لکی.

۲- بلاؤبوونه وي ترس و توقانندن و دلپراوکی له نيو خه لکی دا: (له ماوه ي ۳۴۲۱ سال له ميژوی مروفايه تی دا ته نها ۲۶۸ سال ناشتی بالی به سمر جيهان دا کيشاوه) له سالی ۱۹۸۰ کرده وه تيروريستيه کان نه وه نده ته شه نه يانکرد به جورتي که ۷۶۰ کرده وي کوشتاری پويداوه ۶۴۲ کهس کوژراوه و ۱۷۰۸ که سيش بريندار بووه .

۳- دواکه وتنی ثابوری: (له روی به ره مهينان و وه به رهينان و گه شت و گوزاری).

۴- نه زيفبونی خوينبه ره کانی ولات، کاولبوونی (دهزگا گشتيه کان) و (ناسايش).

۵- فراوانبوونی بازنه کانی زهر و زهنگ له لايه ن دام و دهزگا کان و پاشه کشی کړدنی ديوکراسيه ت.

۶- تيکدانی په يوه نديه دهره کيه کانی ده ولته ت.

۷- بلاؤکردنه وي وينيه کی نارتي که له باره ي ئيسلامه وه.

۸- په يداوونی به ره به ره کانی و زيادبوونی له نيوان تاقمه جيا جيا کاندا.

۹- هاندانی خه لکی تر بؤ تيرور.

۱۰- كاولبون و دواختنى كۆمه لگا، چونكه له ئه نجامى له ده ستچونى به خټوكه ر خيزان ده ربه ده ر و په رش ده بټت.

چاره سه رى تيرۆر:

ديارى كردنى چاره سه ره كانى تيرۆر (به پټى راي د. عموش) ده گه رټته وه بۆ ديدوبۆچونى تاكه كان و ده زگاكان و ولائتان، وه دانانى چاره سه ره پټويستى به ده ستنيشان كردنى هۆكاره كانيه تى كه به شيويه كى گشتى ئه مانه ن:

۱- ئاره زوى زالبوون.

۲- ئاره زوى شكاندى هه يبه تى ئه وانى تر.

۳- تۆله كردنه وه.

۴- به رزراگرتنى بېرو عه قيه ده كان.

له راستيدا مافى به رهه لستكارى (مقاومه) له ياسا ئاسمانى و ده سكرده كاندا رټى پيدراوه، وه به هه مانشيته نه ته وه يه كگرتووه كانيش له ماده ي ۲۷ ي ياساى مافى. مروه دا ره وايى پيداوه (ان مقاومه الاضطهاد هي نتيجة منطقية لتلك الحقوق التي يتمتع بها الإنسان والمواطن) واته: له راستيدا به رهه لستى كردنى زۆردارى ئه نجاميكي لۆژيكييه بۆ به ده سته ينانى ئه و مافانه ي كه مروه و هاولاتى كه لكى لى وه رده گرن.

سیکولاریزم

العلمانية

Secularism

پېناسه ی سیکولاریزم

سیکولاریزم واته دورخستن هوی ثاین له ژیانی کرداری.

وشه ی سیکولاریزم یو "علمانیته" وەرگیردراوه که چی له بنه رتدا به واتای "کاروباری دنیایی" دیت، تا ئیستاش نازانری که یوچی وشه ی سیکولاریزم به "علمانیته" لیکدراوته وه که گوايه پدیوهندی به زانسته وه هدی... نه مهش له وه ده چی که به نه نقه ست وشه ی سیکولاریزم به زانسته وه لیکدیرته وه یو ته وه ی وا پیشانبری وه ک بلتی ثاین هیچ پدیوهندی کی به زانسته وه نه بیته یان په تی بکاته وه.

نه گهر بیت و مانای سیکولاریزم به زانسته وه بلکیندري، نه وا ئایینی پاپایی له نه وروپا به ره هلستی ده کرد له وهی که خه لکی پابه ند بن به بنه ما زانستیه کانه وه، وه ههروه ها میژووی نه وروپای کون و ناوه راست گه واهی چهندين کاره سات ده دات که روه پرووی نه وکه سانه بویه وه که نه و کاته کاریان له نیو زانستدا ده کرد، به جوریک که کلنسا فره مانی کوشتن یا خود سوتاندنی هه رکه سیکی ده رده کرد که به زانسته وه پدیوه ست بوايه، له م پیناوه شدا چهندين گه وره پیاوی هه لکه وته ی تیدا رویشته که هیچ تاوانیکیان نه بوو جگه له سه رقالبونیان به زانست و نه و به هره یی که خوا پیی به خشیبون له کارکردن له بواری زانست دا، نه وکاته کلنسا خه لکی به ره و نه زانی و تاریکایی راپیچ ده کرد و ناچاری ده کردن که هه ر به نه زانی بیینه وه.

هاوکات له گه ل نه و سه رده مه ی که له جیهانی ئیسلامی دا بوژانه وه ی زانستی و هزری له وه پری گه شه سه نندن دا بوو کلنسا ی کاسولیکی له لایه ن خودی پاپاوه بریاری کوشتنی نه و زانایانه ی ده رده کرد.

نه گهر بیت و بهراوردنک له نيوان هردوو جيهانی ئيسلامی له ئاسيا و باکوری نه فریقا بکهن له گهل خاچه رستی نه اروپا نهوا بومان درده که وی که مسولمانان فرمانيان به خه لکی ده کرد نه سپی خويان له زانستدا تاو بدن و نه وه بوو زانايان له هه موو بواره کان ده ستیان کرد به شت نوښين، وه بوونه خاوهنی تاقیگه ی زانستی و چندین نه زمونی جوړاو جوړ که ئیستاشی له گهل دابی کتیبخانه کانی پوژه لاتی ئيسلامی شانازيان پیوه ده کات... هه روه ها سه رجه م کتیبخانه کانی جيهان پریوون له پهرتوکه کاغان، وه نه مه ش نه وه درده خات که نه م نه مته ده ستپیشخه ری به رده وامی هه بووه له بواری زانستیدا، به تاییه تی نه گهر سه رنج بدهین ئيسلام یه که م نایینه که له کتیبه کهیدا فرمانی به شوینکه وتوانی کردووه که به زانستدا قول ببنه وه و یه که م وشه ش که دابه زی بۆ پیغه مبه ری ئيسلام بریتیبوو له "اقرأ" واته بخوینه.

خوای گه وره ده فرموی (اقرأ بسم ربك الذي خلق * خلق الإنسان من علق * اقرأ وربك الأكرم الذي علم بالقلم * علم الإنسان ما لم يعلم) العلق (۱-۵)، واته: (نه ی موحه ممد) بخوینه به ناوی نه وه پهره وردگار ته وه که هه مو شتیکی دروست کردووه، بخوینه له کاتیکدا هه ر پهره وردگاری تۆ به خشنده یه، نه وه زاته یه که به هزی قه له مه وه زانست و زانیاری فیر کردووه، ناده میزادی فیری نه وشتانه کردووه که نه زانیون.

هه مووشمان ده زانین که چوڼ ئيسلام هانی زانایانی داوه کار بکهن له بواری زانستدا و به هیچ شیوه یه که ریگری له هیچ یه کیکیان نه کردووه نه وه شته بلایان نه نجام بدات که دیه ویت... نه گهر مسولماننیک خاوهنی ثاره زوو یان به هریه کی له و جوړه بوو، فرمانی پیکراوه که به کاری بینای وه نه وه ش هاوکات له گهل یاسادانان و فرمانه وایی ئيسلامی دا هاوته ریبو پیکه لپیک بووه.

بهلام بارودوخي ئاييني نهوړوپي دهتلاوه به دهستی دژايه تي کردنی زانست و ههر شهوش وایکرد که کارل مارکس و لینین بلین " ناین تلیاکی گه لانه " وه شهوش وهسف کردنیکه که پټک له گهل نهوړوپای نهوسا دیته وه، ئایینی مهسیحی و سهرکردایه تی مهسیحی له روما خه لکیان بهنج ده کرد و وایان لی ده کردن که به هه موو شیوه یه که له ههر پیشکه وتنیکی زانستی دوور بکه ونه وه و شهوش وایکرد پال به خه لکيه وه بنیت تا داوای فهرمانره وایی دنیایی سیکولار Secular بکه ن .

نهوسات نومته تی عهره بی و ئیسلامی خو شبه خت بوون به وهی که له ژیر سهرکردایه تی ده ولته تی عوسمانیدابوون، که ههرچه نده له سه ده کانی کوتاییدا دوچار ی تاریکيه کی دوور له زانست و پیشکه وتن بوو، له وانه شه شه مه به هو ی دهستی نهوړوپا وه بویت. له کاتیکدا که تازه رزگاری بوبو له دهسته لاتی پاپایی و ههروه ها زولم و زوری ئایینی مهسیحی، ههر بویه ش شه پوله رووی له ههر ناوچه یه کی جیهان کردبایه داخوازی شه وهی ده کرد که له کوت و بهندی ئاین رزگاری بیت و نازاد بیت له وهی که داوای ههر شتیکی نوی بکه ویت، ئیدی شه وه بوو جوړه پیشپرکییه کی زانستی نوی په یدابوو که وای له زانست کرد له نهوړوپا به ره و گه شه سهندن بروات، شه مهش شکلی شوړشیکی پیشه سازی وهرگرت که له سفره وه دهستی پیکرد و دواتر چه ندين دوزینه وهی تری لی په یدابوو...، ههر شه مهش وایکرد ئیستیعمار و داگیرکردنی ناوچه جیاجیاکان دهستی پیکرد بو شه وهی شه ناوچانه بجه نه ژیر شه شه پوله هزریه ی که تینویتی نهوړوپای شکاند. روزه لاتی هکان ترسیان په یدابوو له داگیرکاری روزه اوایی و له مه شه وه له دهوری ده ولته تی عوسمانی کو بو ونه وه که تا ده هات لاوا تر ده بوو هیچ شویته واریکی زانستیشی پیوه دیار نه مابوو، به لام ته نها له پیناوی مانه وهی ده ولته ته که یان دهستیان کرد به هه لگیرساندن ی جهنگ دژی هه رکه سیك داوای نازادی و پیشکه وتنی ده کرد هاوکات له گهل شه

جهنگه شدا برسپه تي و نه خوڅي و نه خوښه واري تا دهات زياتر ده بون. واي ليټهات ولاټاني
 ئيسلامي دهياننالاڼد به دهستي هم دهر دانه وه تا دهات زياتر ش له پيشكه و تنه زانستپه كان
 دورتر ده كه و تنه وه و به لكو تاريخايي ته واو بالي كيڅابوو به سهر فهرمانپه وايي عوسماني له
 ساته وه خه ته كاني كوټايدا و زوريك له خه لكي له گيټواي نه زانين دا نقوم بوو بون له كاتيكا
 نه وروپا دهستي به پيشكه و تني زانستي كړد بوو پيشه سازپه كاني پوژ له دواي پوژ
 گه شه سندنديان به خو وه ده بيني و تاده هات به ره مه كاني خويان ده خزانده پوژ هه لاټي عهره بي و
 ئيسلامي مان و ته نانهت واي ليټهات سهرپاي بازاره كاغاني دا گير كړد.

كاتيك نه وروپيه كان له شپوهي سوپاي دا گير كاري له پوژ هه لاټ نزيك بونه وه، بزوتنه وه
 تازه دامه زراوه كان داخوازي رزگار بونيان ده كړد له فهرمانپه وايي عوسماني كه وه كو پياوټكي
 نه خوڅ و په ككه و ته دي ليټهات بوو، گه لاني عهره بي و ئيسلامي ته واو له نه زاني دا بون و هيچي
 وايان تيډا نه بوو ته نها چند سهر كړد هپه كي هزي نه بي كه له نه وروپا په روه رده كرابوون و
 ناشنا بوون به پيشكه و تني نه وروپا كه به راورد به پوژ هه لاټي ئيسلامي نه ده كړان.

سوپاي عوسماني كه به چه پله پټزانه وه بهر پټكرا به دواويي له جهنگ گه راپه وه، نهك ههر
 نه مهش به لكو له ولاشه وه سوپاي سيكو لاري (بي ديني) له توركي اچاوه رويان بوون، كه
 نه وه بو له كارخاني فهرمانپه وايي ئيسلامي راگه يانرا و به لكو ههر شتيك كه سيماي ئيسلامي
 پيوه بي له جل و بهرگ و بانگ و قسه كړدن به عهره بي و هتد... قه ده غه كرا، ههر كه سيڅكيش
 پابه ندي نه و پرپاره نه بوو بيا په روه پروي سزاي قورس ده بو وه.

پاشان چند دامه زراوه هپه كي مه دهني له جيهاني عهره بي هه لټر ټردران نه مهش له دواي
 پارچه پارچه كړدن جيهاني عهره بي، هم جاريان شان شين و ميرن شين و مه شا به خ و كو ماره كان
 دروست بوون كه تيكراي ئيسلامي په كخست ته نها ياسا كاني باري كه سيټي (احوال شخصي)

نه بښت، چونکه هېچ به ديلىکيان نه بوو بوى، ههروهه دامه زراوه بېدينه کان درووست بوون و راگه پيښدران و ناويان ليښدرا عهلمانيت که نه وهى دواييان "عهلمانيت" بووه زاراوه يه که بوى نه و ياسايانهى که له تورکيا و پوژه لاتی عه ره بى کاريان پى ده کړا.

يه کى له وان سيستمى سيکولارى پيښاسه ده کات و ده لى: بریتيه له بزوتنه وه يه کى کومه لایه تى که نامانجى نه وه يه خه لک و ه رچه رځينى له گرنگيدان به کاروبارى دواړو بوى گرنگيدان به دنيا به تنه ا.

نه مه له لایه که له چاخه کانى ناوه راستدا خه لکى ثاره زويه کى زوريان هه بوو له وازه پيښان له دونيا و رامن له خودا و پوژى دوايى، جا له پيښاو به رهنگارى کردنى نه و ثاره زوه سيکولاريزم هانای برده بهر گه شه پيدانى لایه نى مرویى که خه لکى له چاخى بوژانه وه دا نه و په پرى په يوه ستبورنى خزيان پيشانده دا به ده سته وتى که لتورى مرویى له پيښاوى وه دپيښانى ثاوته کانيان له م ژيانه نى پيښتايان. له ميژووى نويدا پيشوازيکرد له سيکولاريزم تا ده هات له گه شه سندن دابوو به و پيښه کى که بزوتنه وه يه که دژى ثاين و مه سيحيه ت ده وه ستي.

که و ابوو نه و بزوتنه وه يه هېچ په يوه نديه کى به زانسته وه نى يه به لکو له سهر بنه مای په تکرده وهى ثاين و بنه ماکانى ثاين له ژيان سهرى هه لداوه.

جياوازي نيوان پوژه لات و پوژناواش له وه رگرتنى سيکولاريزم له وه دايه که پوژناواييه کان پيښان له خه لکى نه گرتوه دروشه ثاينيه کانيان به جى بگه يه نن و ههروهه ريشيان داوه به کليسا ناقوسى خوى ليبدات، به لام له پوژه لات کاتيک نه م بزوتنه وه يه سهرى هه لدا حکومه تى نه تاتورک هه لسا به ريگرتن له هه موو ديارده کانى عه ره بى و نيسلامى ته نانه ت نيس تاشى له گه لدا بى تورکيا له ژير چه ترى هه نديک له و ريگرتانه دا ده ژى.

ولا ته عه ره بيه کانيش پيشپرکيى يه کتر ده کهن له دژايه تى کردنى ثاين و ريگرتن له ديارده کانى، هه نديک له ولاتان که مى پابه نديان به ثاينه وه هه يه به لام له بارىکى دژيه دايه له گه ل ثايندا چونکه چاوديرى ده خاته سهر نوپوځوينه کان و چاو له خه لکى ديندار سوره کاته وه و زيندانيانى جيهانى عه ره بى و نيسلاميش پره له نه هلى دين.

واي ليتهاتوو سیکولاريزم بۆتسه داوايه کي فەرپمی زۆر ټیک له دامه زراوه کانی جیهانی ئیسلامی به تایبه تی پاش پوځانی رژیمی سه دام حسین له به غدا..

ماموستا محمد قوتب زور به جوانی باسی ئه وه ده کات که سیکولاريزم به ره ه می هه لگه پانه وهی کلنسیاه له دینی خوا جگه له شیواندنی ئایینه که و پيشاندانی به خه لکی له وینه یه کی داپرینراودا به بی ئه وهی خه لکی هیچ سه رچاوه یه کیان هه بی که بگه پینه وه بوی له پیتناوی چاککردنه وهی ئه و بی سه رو به ریه و گه راندنه وهی بۆ بنه رته راسته که ی که له لایه ن خواوه نیژدرا بوو، هه روه ک چۆن قورثانی پیروژ پارێزراوه (به ویستی خوی گه وره) له هه ر ده ستیوه ردان و چه و اشه کاریه ک له هه ر چاخیکدا.

وینه ی راسته قینه ی ئاین له ئه وروپا له عه قیده یه کی چه و اشه کراودا خۆی ده بینیه وه که له ئینجیل وه رگیرابوو که پاش ماوه یه کی درێژ دوا ی مه سیح نوسرا بووه، هه روه ها نوێژ و پیروزیه کان و ئاموژگاریه کان و بۆنه ئایینه کان خۆی ده بینیه وه که له کلنسادا ساز ده کران، وه ئاین بریتیبوو له زالبوونی پیاوانی ئایینی له سه ر پاشاکان و خه لکی به گشتی. ئه وه مان بینى که چۆن پاشاکان نه یانده توانی له سه ر ته ختی پاشایی دابنیشن مه گه ر به مۆله تی پاپا نه بیّت و هه رکاتیکیش پاپا لییان توپه بوو یا خه لکیشی لی هه لده گه راندنه وه، خه لکی ملکه چی ته عمیدی کاهینه کان ده بوون و هه روه ها ته نها به ئاماده بوونی کاهین نوێژه کانیان ئه نجام ده دا، باوه رپیشیان به هیچ نه ده کرد ته نها ئه وه نه بی که ئه نجومه نی کلنسیای دانیشنوان له کاروباری بیروباوه ردا پیتانی راده گه یانندن، ته نها بیران له و شتانه ده کرده وه که پیاوانی ئایینی رینگای بیرلی کردنه وهی پیدابوون، فیری هیچ شتیکیش نه ده بوون ته نها ئه وه نه بیّت که کلنسا رینگای پیده دان که فیری بن، پیاوانی ئایینی ده سه لاتی ته وایان هه بوو به سه ر مال و لاشه و گیانه کانیان. جا ئایینی که به م شیویه بی هیچ سه رسوڕمانیه ک ناینین ئه گه ر شوینکه و توانی

پشتی تی بکهن پاش ناسینی، به لām نه مه دواتر له سهر "تیکړای نایینه کان" ږهنگی دایه وه
ته نانه ت نهو نایینه ش که فهرمانیان پی بکات به شتیک که زانسته و پیشکه وتنه هر وهک
نه وهی که له نایینی ئیسلامدا به دی ده کری .

کاتیکیش مه سیحیه کانی نه وروپا پشتیان له دین کرد هیچ جیاوازیه کیان له نیوان
پوچیه کانی کلنسا و راستیه کانی ناین به دی نه کرد، هر به جاریک ږه تیانکرده وهو دواتر به
دوای نایینی راسته قینه و راستیه کاندانه گهران، به م شیوهیه ږوو له ناین وه رگیړان و خو
دامالین لی بووه پیویستیه کی هه نوکه یی له نه وروپا بو پیشکه وتن و شارستانی بوون و ژیان.
دهشتوانین نهو قوناغهی که نه وروپا پییدا تیپه ږی له حاله تی وابهسته بوونی به نایینی
کلنسا له م خالاندها به گوشراوی بځهینه ږوو:

۱- ناین ږږوو له خورافیات و نه فسانه.

۲- ناین دژایه تی زانستی ده کردو هزری ته سک کردبووه و نه وانه شی ده سوتاندن و
له ناوده بردن که په یوه ست بوون به زانسته وه.

۳- ناین دنیای به هه موو شیوهیه که پشتگوئی خستبوو، پشتی تی کردبوو له پیناو
یه کلابونه وه بو ږژی دواپی.

۴- ناین لاشه ی بوغزاندهو، نازاری ده دا له پیناو یه کلابونه وه بو گیان .

۵- دهره به گه کان بویان هه بوو خوینی جوتیاره کان له ژیر په رده ی ناییندا مژن و سهروه ت و
سامان که له که بکهن و ههروه ها له خوشږاواردن و گنده لئی دا بوین.

۶- جوتیاره کان ناچار ده کران نهو واقیعه له پیناو ږه زامه ندی خوا و به هه شته که ی که له
ږژی دواپی دایه قبول بکهن، تا دواپی پاپا بلیتی لی خوشبوون (سکوک الغفران) ی داهیناله
پیناو کړینی ږژی دواپی.

۷- نه خوینده واری و نه زانی به دريژايي چاخه كان له ناو خه لکي دا ته شه نه يان کړد بوو بلاؤ بوو نه وه.

۸- نه غومنه کاني کليسا هه لدهستان به دارشتني تهو پيروپايانه ي که که سيکي مه سيحي ده بوو پټيه وه پابه ندبيت به جوړيک که هيچ کام لهو بير و رايانه تهو نه بوون که له نينجيل دابه زي بوون و بگره نينجيل هدر شوين بزبوو و شويي پرکرايه وه به چنده نينجيليک که چنده که سيک پاش مه سيح به ماوه يه کي دريژ داياننا بوو.

نيسلام و مه سيحيه ت:

کاتيک مسولمانه كان خويان خزانده نيو نه وروپا و تيکه له به ژيايان بوون، جيهانيک به دي کرا که نه پاپا و نه پياوي ثايني و نه مه ته لي پيرو پاي تيډابوو وه کو مه ته له کاني کليسا که ته نها چنده که سيکي کم له باره يانه وه شاره زابوون، وه هدره ها تهو يان به دي کرد که نه ثاينه نه شراف و دهره به گي تيډا نه بوو تا خه لکي بکه نه کويله و عه قل و زانسته کانيان ته سک بکه نه وه، به لکو ته و او به پټچه وانه وه بوو.

پوچهر بيکون (که له سه ده ي ۱۳ دا ژياوه) ده لييت: "هر که سيک ده يه وييت زانست فير بييت با خو ي فيري عهره بي بکات چونکه عهره بي زما ني زانسته".

که دياره مه به ستي لهو زمانه زما ني قورثاني پروزه چونکه ته وانه ي قسه ي پي ده که ن مسولمانن و نيسلامي ان کردو ته بهرنامه و پروايان به قورثان هه يه.

جا به م شيويه نه وروپا له تاريخيه کاني سه ده کاني ناوه راس ت پژگاري بوو کاتي له گه له مسولمانه كان تيکه له بوون له پوژه لالت و پوژا وای زه وي جا چ به هو ي جهنگه خاچه رسته يان بووييت يان به هو ي تهو قوتايانه بي که بو خویندن ده نيډرانه قوتا بخانه

مسولمانه کان له شنه دهلوس و به غداد و سه قليه و زوري تر له وولاتانه ي كه ئيسلام پوناكي كړنده وه، تنانه ت پياواني ثاينى مه سيحيش له و قوتابخانه ئيسلاميانه رو شنبيري ئيسلاميان ده خويند، يا خود و هريانده گيړان بو زمانه ئه وروپيه كان، به مهش پله ي "ئه كليروس" يان ددها هر كه سيك له خو يان كه زور ترين رو شنبيري ئيسلامى و ه رگرتبيت.

مسولمانه كان له سده دكانى ناو هراستدا نوينه رايه تى هزرى زانستى و ژيانى پيشه سازى زانستى يان ده كړد، خاوه نى زانكوى ئيسلامى به ريلاو بوون له ئيسپانياى ئيسلامى (شه دهلوس) و قوتابخانه كانى روژه لات (به غداد، ديمه شق، قاهره) وه هه روه ها بوونه هو كاريك بو ژيان دنده وى زانستى يونانى كون كه بهر له وان زور زه ممت بوو بو ئه وروپيه كان لى تيبگه ن، به هه مان شيوه ئه وروپيه كان ئه و بنه ما ژياريانه فيربوون كه لاي مسولمانان ده ست ده كه وت و پروگرامى ئه زمونى له توپيښه وى زانستى له عه ره به كان فيربوون، تا دوايى واى لي هات بووه پروگراميان و له برى ثاينه كه يان په يره ويان ده كړد. ئيتر به م شيويه ژيان و هه لسانه و هيان له سر بنه ماي ثاينى ئيمه بنياتن رايه وه و شارستانيه ته كه يان له سر بنه ما مروپيه كان بنيات نايه وه، له كاتيكا بناغه و بنه ما ئيسلاميه كان ببونه با كراوندى ژيار و بوژانه وه مان، كاتيكيش له وه دا سه ركه وتنيان به ده ست هينا ثاينيان كرده خالى دواكه وتنى ئه و بوژانه وه يه چونكه په يوه ندى به دواړو ژه وه هه يه نه ك دنيا، بوژانه وه كه شيان دنيا ييه. ئينجا د ژايه تى هه موو ثاينه كانى جيهانيان كړد له وانه ش ئيسلام به بى ئه وى به دواى راستيه كاندا بگه رين.

ثاينه كه يان هه روه ك با سمان كړد ته نها دواړو ژى مه به ست بوو دنيا شى پشتگوى خستبوو، به لام قورثانى پيرو ز ده فرموى (وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا) واته: هه ولبده به و مال و سامانه ي خوا پي به خشيوى مالى قيامه ت و به هه شتى به رين بكړه و

به شی خوښت له دنیادا به حلالی فہراموښ مه که. هہروہا دہفہرموی (قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)^۲ واتہ: (نہی موحدہمد) پیمان بلای نہوہ کیہہ پوښاک و زینہت و جوانیہ خواہیہ کانی لہبہندہ کانی حہرام کردوہ کہ لہ بنہرہتدا خوای بوی و دہیہتوان؟ هہروہا نہوہ کیہہ رزق و روزیہ چاک و پاکہ کانی حہرام کردوہ؟ بہوخہلکہ بلای هہمو نہوشتانہ بو ئیماندارانہ لہ ژیانہ دونیاو لہ کاتیکیدا پالقتن لہ رۆزی قیامہتدا، نابہو شیوہیہ ثاہت و فہرمانہ کان روون دہکہینہوہ بو کہسانیک کہ بزائن و هوښیار بن. قورثانی پروژ داوا لہ مسولمانان دہکات لہ دنیادا کار بکمن بو ناوہدان کردنہوہی زہوی و لہ هہمانکاتدا بو دوارپوژیش کار بکمن.

سیکولاریزمی پروژناوا دہستی کرد بہ پرگار کردنی پاشاکان لہ کۆت و بہندی پاپا لہ کاتی سہرہلڈانی کلئیسای پروتستانتی دا، نہمہش رپوښکہریو بو سہرہلڈانی شوړشی پیشہسازی کہ ژیانہ خہلکی بہ توندی هہژاند، نیدی بیړوکہی یہ کسانہ دوو رہگہزہ کہ لہ کار کردندا هاتہ ناراوہ، گہندہلای رپوشت و تیګچونی رپوشتی کۆمہلگای نہوکاتی لی هاتہ کایہوہ لہ ژیر ناوی "پیشکومتن" کہ چہندین گۆرانی تری لہ بنیاتی رپوشتی کۆمہلگا لی پدیدابوو.

بوارہکانی سیکولاریزم:

سیکولاریزم دواي سہرہلڈانی ورده ورده بہرہو سیکولاریزمی رامیاری و سیکولاریزمی نابووری و سیکولاریزمی رپوشتی دہرپوشت، بہم شیوہیہ کۆمہلگا ناراستہی بہرہو شیوازیکی تری ژیان گۆرا کہ هیچ پھیوہندیہکی نہوتوی بہ خواوہ نہبوو بہو نہندازہیہی کہ پھیوہندی بہ مروښوہ بو، تہواو ملی لہ ناین وەرگیرا، پھیوہندی مروښیش بہ ناین تہنہا لہ چوارچیوہی

ښتیمو ناسنامه یی یرو پایه کی دیاریکراو چرکرایه وه له ناوچه یه کی دیاریکراو که پتی دهوترا کلّیسا، نوټو کردن تییدا و ټندام بوون لیی هه مان ټو ښتیمایه ی هه بوو وه کلّی لی له کوّمه لیه کی یان دامه زراو هیه کدا ټندام بیت.

کاتیکیش ټو شیوه یه ی ژیان له ټوروپا سه رکه وتنی به دهست هیئا به که سب کردنی مروّقی ټوروپی، ټو که سانه ی که خاوه نی بهر ژوه وندی بوون (که دواتر له بابته ی سه رمایه داری و شیوعیه تدا دینه سه ریان) وای بو چون که ټو شیوازه ی ژیان بگوازنه وه بو ولاتانی عه ربی و ښسلامی، چونکه ده یانزان ی دهر هیئانی مروّقی مسولمان له شیوازه دینداریه که یه وه بو ټو شیوه سیکولاریزمیه وابسته بوونی به ټایینه وه لاواز ده کات، چونکه ټم ټایینه مه ترسی هه بوو له سه ریان به تاییه ت له و ماوه یه ی که بریاریان دا خاکی مسولمانان دابه ش بکه ن و بیخه نه پال ښستیماره کانیا نه وه له کاتیکدا ټاین فرمان ده کا به روبه رو بوونه وه له دژیان.

له مه شدا سه رکه وتنیان به دهست هیئا کاتیک عه رب و مسولمانه کانیا ن له ښتیمای عوسمانیه وه دهر هیئا به ره و دامه زرانندی چهند حکومتیک ی "مه ده نی" بو هر هه ریمیک و داپرینی له ښسلام له پښگای دانانی یاسای مه ده نی و بلاو کردنه وه ی گنده لئ له پتی که لتور و نیړدراوه ته بشپړیه کانیا ن، که ټوکات و ښستاشی له گه لدا بیت خزمه تی ده زگا هه والگریه کانی روژتاوا ده کات زیاتر له وه ی که خزمه تی ټو ټایینه ی خویان بکات که پویان لی وهرگیرا.

۱- سیکولاریزمی پامیاری:

کلّیسا پاپای به جښشینی خوا له سه ر زه وی داده نا چونکه هر پاپا بوو که ده ی توانی پاشاکان دابنی و لایان بدات، هر که سییکیش له سه ر هر پله و پوستی ک دابنی که ټاره زوی لی بیت، دواتریش به ټاره زوی خوی لای ببات. پاپا ده ستلا ت و شکوّمه ندی په های هه بوو به سه ر هه موو مه سیحیه کان چ حاکم بان یان مه حکوم بان، به لام له کو تاییدا فه رمان په واکان له پاپا هه لگه رانه وه و داوای ده سته لاتی کاتی یان ده سته لاتی دنیا ییان ده کرد، دواتریش توانیا ن به ده ستی بینن و بریاریان له سه ردا، پاش چه ن دین شوړش و هه ول و کوّشش خه لکیکی زور

شايهتيان بۆ ئەمە داو لەسەر ياسای (ئامانج پەوايى دەدات بە ھۆکار) تەنانت ئەگەر ئامانجەکش ناپاک بوايه. چالاوی سیکۆلاريزم پټی خوی دۆزیهوه ھەر لەو ساتی که پامیاری له ئاین جیاکرایهوه و پەيوەندی به پەوشتی ئایینییهوه ئەما هیچ جییهك بۆ پەوشت ئەما له کایه پامیاری، خراپترین جۆری دیکتاتۆریهت سەری ھەلدا له شیوعیهت و فاشیهت، دروشمی درۆی پامیاری ھەلټاردن زیادی کرد. له پامیاری دەرەویدا ياسای دارستان جییهجی کرا واتە ھێز بە دەست زۆرینهیه، ئەو ھوو دواتر داروخانی کۆمەلایهتی و لیّدانی قونبەلەى ناوھکی له ھەندیک له گەلان سەریان ھەلدا جگە له بەستنی چەند پەیماننامەیهك که بە ھێزەکان بە ھێزتر دەکەن و لاوازهکانیش دەخەنە ژێر پټی، سیاسەتەکانی ئەمریکای سیکۆلاریش له تیکرپای جیھاندا بەلگەیهکی زۆر ڕوونە لەو بارەیهوه.

۲- سیکۆلاريزمی ئابوری:

سیستمی ئاین له ئەوروپا دەرەبەگی بوو که زەرەیهك دادگەری تیانەبوو، مەرۆڤ بټی بایەخ بوبوو، هیچ نرخیکیشی نەمابوو، سیکۆلاريزم تاکە ڕینگابوو که ئەوروپیهکانی ڕزگارکرد لەو دۆزەخە، بەلام دواتر خۆیان خستە نێو دۆزەخی جیھانی سەرمايهدارى و شیوعیهت. خەلکی دەستیان کرد بە تووژینهوه لەبارەى سروشت له جیگای گەپان بە دواى خوا، ئەو ھۆکارە نەگريسانەى که سەرمايهدارى بۆ بەدیھتنانی مەبەستەکانی بەکارى دەھێنان پەوايیان پټی درا، لەوانە:

۱- سو.

۲- قۆرخکردن.

۳- ھەولدان بۆ و دەستھێنانی قازانجی بټی سنوور تەنانت ئەگەر له پټی ھۆکارپکی نەگريسیش بټت.

شیوعیهتیش خەلکی زەلیلی تیکەنانی ژیان کرد بە شپۆهیهك که هیچ گەلنکی تر ئەمەى به چاوی خوی نەدیوو، سیستمی پۆلیسی توند بە ئاگر و ئاسن و ھەوالگری و ئازاوهو

دوبه رځه کی نانه وه له نيوان لايه نگران و نه يارانی حزب فەرمانږه وايي خه لکي ده کرد، له نه نجامدا هه موو به ها شارستانه کان له ده ست چوون.

دواي نه وه چنه د پارتي کي تري نشتيراکي (سوشياليستي) هه مان نه و ريگه يه ي شيوعيه تيان گرته بهر، خه لکي تالاوي کي تري شي جيا له تالاوي سيستمی دهر به گايه تي چشت و له مه شه وه له پيناو جي به جی کردنی سيستمی شيوعيه تدا مرؤډ هه موو سه ختيه کي بينی، ليړه دا سيکولاريزمی نابووری بووه نه فره تيک له مرؤډايه تي و بووه باريک نه گهر قورستر نه بووی نه و هيج سوکتر نه بوو له سيستمی دهر به گايه تي.

۳- سيکولاريزمی کومه لايه تي:

هه نديک داب و نه ريتی ثابینی کومه لگا کانی نه وروپيان به پړوه دهر د بؤ نمونه پاريزگاری کردن له خيزان و ژنه پيان و شو کردنی زوو، هه روه ها قيوامه تي پياو و هه لسانی به دابین کردنی بډیوی و مانه وه ی ثافره له ماله وه ی و نه هاتنه دهر وه ی و سه رقالبوونی به دايکايه تي و کاروباری ماله وه و چاوديري کردنی مندا ل و پاريزگاری کردن له ناموسی پيش هاوسه رگيري و دواي هاوسه رگيري، نه و بنه مايانه له سه ر ثابین بنيات نرابوون ته نانه ت له کومه لگا دهر به گايه تيه کانش، له کاتي دامالینی کومه لگای نه وروپی له ثابین ورده ورده له و سيکولاريزمه نزيک ده بووه وه که چيتر گرنگی به و بنه مايانه ی پيشو نه ده دا، شوړشی پيشه سازی سه ری هه لداو بنياتی کومه لايه تي نه وروپی له رزاند و نه و کوټ و بنده ثابینانه نه هيلران که ثافره ت وابه سته ی کومه لگا ده کات و سه رقالي ده کات به په روه رده کردنی مندا ل، نه گهر مرؤډ ته نها چاويک له کومه لگای نه وروپی و نه مريکی ليک هه لوه شاو بکات راستی نازادی ثافره تي بؤ روون ده بيته وه که چو ن بناغه ی خيزانی ليک هه لوه شان دوته وه، پړشه ی ته لاق زياتره له هاوسه رگيري و، دايه نگه کان پرپوون له و مندا لانه ی که بی باوکن و ناشه رعین ياخود له نه نجامی ليک جيا بوونه وه ی دايک و باوکیان بی سه ر په رشت ماونه ته وه، زور يک له خه لکي مندالی دوزراوه ده که نه به مندالی خو يان چونکه خيزانه کان ثاره زووی مندا ل بوونيان نی يه

ياخود دوو چاري نه زوكي بوون له نه نجامي به كارهيښاني دږه سكيږي و هه لگرتني په حمي نافرته. بهم شيويه سيكولاريزم له نه وروپا و نه مريكا بووه هو كاري داروخاني كو مه لگاو ليكترازاندي.

۴- سيكولاريزم زانستي:

ململاني نيوان ناييني كليسا و زانست له وپه پري دابوو، زورتيك له وانهي كه به زانسته وه خهريك بوون كوژران و سوتيندران باسيشمان كرد كه پاي نيسلام بهرام بهر زانست چونه كاتي كه ناوه دانكردنه وي زه وي به پرستش داناوه. نه ي چي به سهر زانست داهات له و چاخه ي كه كو مه لگاي نه وروپي پستي له نايين كردو بووه كو مه لگايه كي سيكولاري؟:

زانست به كارهيښا بو بلاو كړنه وي نيلحداد و گنده لي پوهشتي (بو غونه سه يري به كارهيښاني حبي دږه سكيږي بكه كه له نه وروپا و نه مريكا به كار دهينري و هه روه ها سه يركه چون لاشه ولار به مبه ستي داروخاندي پوهشت و دوور له واتاي مروبي به كارده هينرين و... هتد).

زانست بووه هو كاريك بو بلاو كړنه وي داوښيپسي و داهيناني چه كي كو مه لكوژ و خاپوور كړدي خه لك و هه موو هه وليكيش له م باره يوه خرايه گهر، وينه مان زوره له م باره يوه بوغونه جهنگه جيهانيه كان و جهنگه لاپه ركه كان كه روظناوا دږي ولاتاني نيسلامي پايگه ياند كه تا نيسستاش به رده وامه له عيراق و نه فغانستان و پيشترش له فيتنام و له هه موو نه و ناوچه نيسلاميانه ي كه له ژير داگير كاري روسيا و چيندا ده تلينه وه.

۵- سيكولاريزم پوهشت:

نايين سه رچاوه پوهشته... دهسته لاتي پايبي زال به سهر گه لاني نه وروپا هه موو مانا پوهشتيه كاني ناييني مه سيحي تيكشكاند، له كاتيكا كه مه سيحيه تي پيشوو به يه كي له نايينه پوهشتيه كان داده نرا... به لام سيستمي دهر به گايه تي پوهشتي له ناو برد و بوه هو ي نه وي كه بنه ماكاني پوهشت به ربه ربه دابروختن، هه رچه نده چاخه بوژانه وي نه وروپي به

مه به سستی گټپړانه وې پړه وشت و به هاكان بو سهر پړپړه وې په سېنه نې خوی هاته کایه و به لām به هوی دووباره دورکه و تنه وې خپریان له به هاكان، چاخی پشه سازی دیسانه و په وشتی دارپو خاند چونکه کۆمه لگای له پړه وشت دوورخسته و، هر له گهل هاتنی سده و بیستم به ها پړه وشتیه کان له ئه مریکا و ئه وروپا له ناوچوون و مانا کانیان گورپا، هیچ به هایه کی پړه وشتی نه ما که هه ماهه نگ بیت له گهل ئه و ناوې که لیان نابو. به ها سیکولاریه پړه وشتیه کان بوونیان هیه به لām ئه م به هایانه تنه ها له پیناو به رژه وندیه کانن و به پیتی گورپانی بار و دؤخ گورپانیان به سهر دا دیت... ئه گهرچی ئیستا به ها پړه وشتیه ئیسلامیه کان ماون به هه موو ماناو شیوه کانیان به لām کۆمه لگای ئیسلامی چووته نیو سیکولاریزم چ به خواستی خوی یان به زوریت... له گهل ئه و هاشدا مسولمانان هیشتا له سهر ئه و سیستمه نایینه بوون که له سهریانی پیویست ده کرد به بنه ماکانی پړه وشته و پابه ند بن به لām ورده ورده پړه وشت لاوازه بیوو به ره و نه مان ده چوو، چونکه مسولمانان خه ریک بوو ده پړوخان، به پړوخانیان بی گومان پړه وشت له ناو ده چیت.

۶- سیکولاریزمی هونه:

هونه ری ئه وروپې به هونه ری (په سترار) داده نریت له هه موو سده کان دا، سهره تا هونه ری خواو ونده ئیغریقیه کان بوو دواتریش بووه هونه ریک که وینه ی کلپسای پاپایی ده کیشا. له چاخی سیکولاریزمدا مروؤ بوته (په سترار) له کاتیکدا که مروؤ له باریکی بی سهر و به ری دا ده ژی، هونه ریش هر له بی سهر و به ری دا ده ژی. سیکولاریزمی دامالراو له ئاین جیهان له واقعیته و ده گورپی بوو سوریا لیزم و بو وجودیه ت و بو ناما قولیه ت و بو ئه ده بی سیکسی ناشکرا، که ئه مانه هه مووی را کردنه له (مه عقول) به شیوه یه که وای ده بینن بوونه و هر هیچ نامانج و مه به ست و داد گهری و راستی نی یه، هه موو شتیک گومرایی و بیسه ربه رییه له

کاتیکدا که نه گهر ژيان بې خاوهن بیت که واته بوونی مرؤډ له هه موو باریکدا به فیرؤچووه، شه رعیه تیان داوه به ئه ده بی سیکیسی پوځینه ر و ناویشیان لی ناوه هونه ر، شانازی په تکر د نه وهی په خنه ده کات به که شخه و له خویاییبوونه وه و ده روونی گه وره یه که چی له باری پوځان دایه. نه وه یه که سیکولاریزم کومه لگای نه وروپی توش کردوه، که واته نه وروپا هیچی بو نه ماوه ته وه له ناین (نه گهر ناینی بویت) ته نه ا یه کاتزمیری هفتانه نه بیت له کلیسا که که سی و ا هیه بو نه مهش ناچی، وای لی هاتوه که په یوه ندی یه کومه لایه تی یه کانی نیوان تاکه کان و کومه له کان لاوازیووه، نه وشتانه ش به شیوه یه کی سروشتی سهر ده کریت، بو نمونه په یوه ندیه سیکسیه لهری ده چوه کان به شتیکی ناسایی سهر ده کرین که نه له گهل ناین و نه له گهل په وشتا ده گوځین.

سیکولاریزم و نیسلام:

نه گهر بانه وی به راوردیک له نیوان سیکولاریزم و نیسلام بکه یین ده توانین له م خالانه دا پوختی بکه یینه وه:

- ۱- نیسلام مه ده ته که چی سیکولاریزم بې مه ده ئی یه.
- ۲- نیسلام ناینه و په یوه ندی هیه به پامیاری و نابوری و کومه لگا و په روه رده و.... به لام سیکولاریزم هم په یوه ندیه په ده کاته وه.
- ۳- نیسلام یاسا دانانیکی خوایی یه، له کاتیکدا سیکولاریزم ناین په ده کاته وه و مرؤډ له هه موو یاسا ناینیه کان دوورده خاته وه.
- ۴- نیسلام به به رزی په وشت جیا ده کریته وه له مامه له کاند که چی په وشتی سیکولاریزم پوخواه له هه موو بواریکدا ... به لکو هندی جار ده گاته ناستی په تکر د نه وهی هه موو به ها په وشتیه کان.

- ۵- مسوولمانه كان له حوكم كردندا په نا ده به نه به رياسا خوايييه كان به لام سيكو لاره كان په نا ده به نه به رياسا دانراوه كانى مروژ .
- ۶- به ها و ياسا ئاسمانيه كان به جيگيرى و دادگه رى دهناسرينه وه به لام ياسا دانراوه كانى مروژ به ناجيگيرى و نادادگه رى دهناسرينه وه .

جیهانگیری

العولمة

Globalization

جيهانگيرى

پيناسه ي جيهانگيرى: Globalization

به پراى هه ندى له ليكولهران جيهانگيرى نوې بهرهماميكى حه قى پيشكه و تنه كانى سهرمایه دارى يه كه بهر و ناراسته ي خاوه نداريتى و زالبوون و هيلى ئابوورى روښتووه. نه مهش دروستبوونى كومپانيای نيونه ته ويى لى كه و ته وه كه ده بيته هوى ده سته بهر داربوونيان له ده ولته نه ته وييه كان كه هه له گه ل سهر هه لدانى سهرمایه دارى سهريان هه لدا و رو ليكي گرنگان گيرا له گه شه سهندنى سهرمایه دارى و بلاو كرده وهى.

جيهانگيرى بريته له بالاده ستى روژئاوا به تايهت ولاته يه كگرتووه كانى نه مريكا له پراى راميارى و ئابوورى و كه لتورى نه مه سهره پراى ده سته بهر دارگرتنى په يوه نديه نيوده ولته تيه كان.

چه مكى جيهانگيرى ده كرى له م خالته دا چر بكرته وه:

- ۱- جيهانگيرى هزريكه كه بهرهمامى ليكولينه وه يه و، وه كو به ديلي ئيستيعمار دوزرايه وه. له سهرو به ندى جهنگى جيهانى دووه ده ستى پيكر د دامه زراوه ي كارگيرى و ئابوورى بو دروستكرا له وانه: ده ستى نه ته وه يه كگرتووه كان و سندوقى نه ختینه يى نيوده ولته تى و ريكرخراوى بازرگانى جيهانى به مهش جيهانگيرى بووه كردارى داپلوسينى گهلانى تر.
- ۲- فراوانبوونى زور گه وه له به جيهانى كردن له لايهن كومپانيا نيوده ولته تيه كانه وه هاوشان له گه ل شوږشى بهرده وامى په يوه نديه كان و زانياريه كان واى له هه ندى كه س كردوه وا بيربكه نه وه كه جيهان به ته وای گزراوه بو گونديكى جيهانى بچووك.

- ۳- ره والته سه ره كيه كه ي جيهانگيرى بريته له گردبوونه وهى ئابورى ولاته زهيزه كان بو وه بهرهيئاننى سامانى جيهان و كه ره سته خاوه كانى و بازپه كانى له سهر حيسابى ولاته هه زاره كان و ده سته سه راگرتنى ناوه ندى ئابوورى نه وولاتانه ي كه له په نجاكان و شه سته كان

يستيېان سه ربه خوږي وه رگرن له ماوه ي بزوتنه وه ي رزگاري نه ته وه يې و پاشان به وه و دروستكردني ده ولته تي نيشتي ماني چوون، به مهش ولا ته زه يزه كان ويستيېان له نويوه ساماني نه و ولا تانه به ميراث بگر نه وه له رپگاي سه پاندي بالا ده ستيېان.

۴- له ناوه پراستي سده ي رابردو وه شپوازي به ره مه ي سه رمايه داري له به جيهاني بووني باز نه ي ده ستاو ده ست كردن و دابه شكردن و بازار و باز رگانيه وه گوړاوه بو به جيهاني بووني به ره هم و دووباره به ره مه ي نه وه ي. كه واته نه و ديار ده جيهان گيري به بري ته له سه ره تاكاني به جيهاني كردني به ره هم و سه رمايه ي به ره مه ي نه و هه روه ها ه يزه كاني به ره مه ي سه رمايه داري و په يوه ندي ه كاني به ره مه ي سه رمايه داري و بلا و كړنه وه ي له هه موو شو ينيكي كوځاو له ده ره وه ي كو مه لگا كاني خو يان.

به م پي به به جيهاني كردن بري ته له به سه رمايه داري كردني جيهان له سه ر ناستيكي قوول دواي به سه رمايه داري كردني له سه ر ناستي پوكه شي شپواز و پوخساره كاني.

۵- نه م ديار ده يه به رجسته ده بيت له يه كخستني ده زگا نيوده وله تيه كان له سه ر ناستي جيهان و دروستكردني دوو ده زگاي نوي:

- يه كه ميان را گه ياندين يان په يوه ندي ه كان

- دووه ميان زانياري تاوه كوو هه موو كو مه لگا كان ملكه چي يه ك بزوتنه وه بن.

۶- بري ته له و ده مامك و فله سه فه تيوري ه ي كه رووي پراسته قينه ي بازار و ئابووري ده ولته پيشه سازيه كان و چهن د كو مپانيا يه كي فره په گز ده شار يته وه له پي ناوي كړنه وه ي بازار ه كاني جيهان به رووي پيشه سازي روژئاوا به بانگه شه ي كي ركي و كرانه وه و هانداني ولا تاني تازه پي گه يشتو و بو پيشكه وتن.

- ۷- ئاماژەيەكە بۆ ئاراستەيەكە مېژووی بچو كېوونەوہی جیہان و زیاد کردنی ھۆشیاری تاکەكان و كۆمەلگاكان بەو بچو كېوونەوہیە.
- ۸- گوشارخستنه سەر جیہان و بچو كکردنەوہی لە لایەك، چركردنەوہی ھۆشیاری لەسەر ئەو بچو كکردنەوہیە بە گشتی لە لایەكی تر.
- ۹- قۆناغیكی نوێیەكە تییدا پەیوەندیە كۆمەلایەتیەكان لەسەر ئاستی جیہان دەدۆزرینەوہ و ناوہ خۆ و دەرەوہ بە چەند لینگێك لینگە ئالینرین لە پرووی پۆشنیری و ئابووری و رامیاری و مرقایەتی كە لینگ جیاكردنەوہیان مەحالە.
- ۱۰- جیہانگیری بریتییە لە سەرمايەداری دواي قۆناغی ئیمپریالیزم.
- ۱۱- بریتییە لە قۆناغی گشتگیربوونی سەرمايەداری بۆ ھەموو مرقایەتی، ئەمەش لە سایەي ولاتە زھێزەكان و دەسەلاتیان بەسەر سیستمی ئالوگۆری جیہانیی ناھاسەنگ.
- ۱۲- جیہانگیری تەنھا بریتی نیە لە ئامرازێك لە ئامرازەكانی گەشەسەندنی خۆکاری سیستمی سەرمايەداری، بەلكو بانگەشەيەكیشە بۆ پەیرەوکردنی فونەيەكی دیاریكراو لە ئایدۆلۆژیایەك كە ئاماژەيەكی راستەوخۆیە بۆ ویستی زالبون بەسەر جیہان و نەھیشتنی ویستی خۆی بون.
- ۱۳- جیہانگیری بریتییە لە ئەتكکردنیكی كەلتوریانە و دوژمنایەتی كردنیكی ھێماكارانە بۆ تێكراي كەلتورەكان یان بە جۆریكی تر بڵین زالبوونی كەلتوری پۆژناوایە بەسەر ھەموو كەلتورەكانی تردا لە پێی بەدەستھێنانی دەستكەوتە زانستیەكان و تەكنەلۆژیای مەیدانیی پەيوەندی كردن.

۱۴- جيهانگيري سيستمیکي جيهانی نوې يه که به عهقلی ئه ليکترؤنی و شوړشی زانیاری کار ده کات که له سر داتا و داهینانه ته کنه لوژیه کان بنیات نراوه به بی ږه چا و کړدنی دامه زراوه و شارستانیه ته کان و کلتور و نهریت و سنوره جوگرافی و پامیاریه کانی جيهان. هندی له زانیان وای بؤ ده چن که تهوژمی جيهانگيري ته واکه ری تهوژمی سیکولاریزمه، به لکو تهوژمیکه هه موو شتيک له گه ل خوی دهبات و ترسناکتره له سیکولاریزم... ليکولینه وه لهو تهوژمه و پرهنسيه نيگه تيفه کانی له وه دا ده ستگير ده بی که پلانيک هه بی بؤ ږاوه ستان له پرووی دا، نه مهش به دروست کړدنی نه تنی جيهانگيري ه کی ئیسلامی که سود له خاله پوزه تيفه کانی جيهانگيري و ه برگریت و ئه م ئومه ته مان به ره و دووباره بنیاتنانه وه هه لېستينیتته وه.

پاشان جيهانگيري ږوگراميکی نوی ژياری ږوژناوایه و ه کو نه لقي کؤتایی وایه بؤ زغیره دوزمنايه تی له ميژينه ی ژياری ږوژناو دژ به ناسنامه ی گه لان و که لتوره کانیان له پیناوی خو سه پانندن به سه رياندا و بالاده ستبونی که لتوری و ژيرده سته کړدنی جيهان بؤ ژيرکونترؤلی ژياری ږوژناو.

هه موو ولاتانی ږوژناو هه ولی نه وه ده دن که پشکدار بن لهو خو سه پانندنه، به لام نه مه ده گه ږيته وه بؤ نه وهی که کامیان به هیزتره، بویه ش به هه موو توانایه که وه یارمه تی نه و بالاده ستبونه ی ولته زه یزه کان ده دن، تاوه کو به شدار بن تییدا، خو نه گه ر راستیش بلین له راستیدا نه و بالاده ستیه خو سه پاننديکی نه مریکیه و هه موو هه ولتيکی جيهانگيريش بؤ نه وهیه که جيهان وه کو (لادييه کی بچوک) ليکات، نه مهش ده سته واژه یه کی ږاگه يانندنه زیاتر له وهی له راستی بچی، به جوړیک که نه و ولاتانه ی ناکه ونه ژير کاریگه ری ده سته لاتنی ږاگه يانندنی ږوژناو و که ناله ئاسمانیه کانی نه وان له دهره وهی نه و لادييه ن، به لام نه وهی که

ده بينرې ټه وهيه كه ولاتاني جيهان به گوره و بچوكيان وه پېشپرکيې ده کهن تاوه کو بېنه به شيك
 له لادييه و پشکيان بهرکوي ټه وهی که که ناله ناسمانيه کان و ده ست و پيوهنده کانيان ټه نجامي
 ده دن به به کارهيناني ناميره کاني راگهيانندن و که لتور و کومپيوتهر و ئينته رنييت و
 نامرازه کاني وينه گرتني هاوچه رخ.. ته نانهت واي ليتهاتوه که مرؤ ژور به ناساني ده تواني
 له ساتي پرووداني هر پروداويکي جيهان ناگاداري، له هر شويينيکي سهر ټه زمينه بي، جا
 چ به گوي گرتن بي يان به بينين، ټه مهيه به لگي ټه وهی که جيهاني گوره و فراوان ټه مرؤ
 بچوک بوته وه له ژير ده ستلا تي راگهيانندن، که لايه نيکي گرنگي جيهانگيري.

بيگومان جيهانگيري و پيشکه وتني بهر فراواني ته کنه لوژي هوکاري له ناوچووني ټه هيژه
 گوره انه ي جيهان بوون که به ناره زووي خو يان برياره کانيان پيش ده خست و دوايان ده خست،
 به مهش جيهانگيري پوليکي جيهاني گرنگي گيراوه.. هه ندي جاريش ليړه و له وي هه نديکيان
 لاواز ده بوون و له ناوده چوون، چونکه له گه ل پيشکه وتنه کاني بواړي ته کنه لوژي و راگهيانندن
 پوژتاوا نه پويشتوون، يه کي تي سوقيه ت وه کو زه يزي دوو هم له ناوچوو به له ناوچووني شي چه ندين
 حکومت له پوژه لاتي ټه وروپا هره سيان هينا، هه روه ها ټه فغانستاني شيوعي و پاشان
 ئيسلامي و عيراقی سه ددام حسي نيش له ناوچوون، بيگومان هر له ژير ټه بارودوخه تونده دا
 ولاتاني تريش له ناو ده چن.

بيروکي (جيهاني بچوک) که له ژير کونترول و زالبگيري که دياريکراودا سه پيئراوه
 بيروکيه که نوي نييه.. به لکو له کونه وه بووني هيه.. هه رچه نده به شيوازيکي ټه وه نده
 سه رتايي بووه که پيشکه وتنه ته کنه لوژي و راگهيانندن کان بوونيان نه بووه.. به لام سه ره پاي
 نه مهش جوړه بالا ده ستيه کي رامياړي تابووري پوژنييري له نارادا هه بووه.

له پيش نهوانی تر بالا دهستی پښتانه و پاشان فارسی و ټينجا مه سېحی.. وای له زور ولاتې بچوک کرد که له ناو بچن و بچنه ژیر ږکیفی نه م ولاتانه وه و سیستمی پامیاری و نابووری و پوښنیری و ټایینیان بیته هه مان سیستمی ولاته زهیزه که یان ته وای لی نزیك بیته وه، له دواي نه مان وه ئیسلامیش به بیرۆکه یه کی جیهانگیری ده رکوت، هه روه ک چوڼ خوی گه وره ده فرموی (وما أرسلناک إلا رحمة للعالمین) الانبیاء ۱۰۷، واته: (ئی موحه مده) ئیمه تو مان ره وانه نه کردوه ته نها بۆ نه وه نه بیته که بیته ره حمت و بهر کت بۆ هه موو جیهانه کان (جیهانی ناده میزادو گیاندارو پروهک و پیری و .. هتد).

هه رچه ند دوژمنه کانی ئیسلام ده لپن ئیسلام دواکه وتووی و ده ره به گیاهتی بلاو کردو ته وه.. به لام له راستیدا نه و دادو هیه کو مه لاتی هه رگیز له یادنا کری که سه راپا زهویه کانی ئیسلامی گرتبو وه و نه و گه شه سه ندنه نابوری یه کی سه رچا وه که ی له (بنیاتنانی زهوی) یه وه گرتبو و ئیسلام موژده ی نه م بیرۆکه یه کی ده به خشی، شکو مه ندی و بالا دهستی ئیسلامی به جوړیک بو که له لایم زوړبه ی گه لان ویستراو بوو، چه ندین ولاتی روژه لات داوایان له مسولمانان کرد که بچنه ناویه وه له ژیر سایه ی ئیسلامدا بژین، چه نده ها گه ل پروا بوونیان به ئیسلام را گه یاند و چونه ناو ئیسلام و سیستمی نابوری و پوښنیری و پامیاریان وه که یه کی لیته ات، ته نانه ت نه گه ر چه ند ولاتیکی جیا جیا ی ئیسلامیش را بگه یه نرابان نه و هیله سه ره کیه که ی ئیسلام هه ر یه کی ده بوو.

له راستیدا نه و دواکه وتنه پیشه سازه ی که توشی مسولمانان بوو له کاتی گه شه سه ندنی شوړشی پیشه سازه ی نه وروپا وای له ده ولته تی عوسمانی کرد که هه ره س بیته و جیهانی ئیسلامیش که وته باری دواکه وتووی.

پيشكه وټنى پوژناوای نهوسا به بهراورد له گهلا نومه تی عه ره بی و نیسلامی له م

خالانده دا خوئی ده نوینیت:

١- وزه ی هه لمی جیی وزه ی ده ست و بازوی گرتوه که عه ره ب و مسولمانان پشتیان پی

به ستبوو.

٢- داهینانی نامرازه کانی گواستنه وه و به ره وپیش بردنیان.

٣- دوزینه وه ی به ره مهینانی وزه ی کاره بایی.

٤- گه شه سهندنی به رچاو له وزه ی کارۆموگناتیسسی و ده رکه وټنی فیزیای نوی.

٥- دوزینه وه ی پهینه کشتوکالیه کان و به کارهینانی نامیره کشتوکالیه کان.

٦- به ره مه مه کیمیاییه نوییه کان شوینی پیشه سازی سروشتی و به ره مه می سروشتیان

گرتوه وو.

٧- زانستی پزیشکی به ره وپیشچوو^١.

نه مانه بوونه هوی زالبوونی پوژناوا به سه ر جیهانی نیسلامی به گشتی و جیهانی نیسلامی پارچه پارچه بوو بۆ چه نندین ولات و یه کخسنه وه یان به هه موو شیوه یه که نه سته م بوو، جیهانگیری شیوعیه تیش له پیتی پیکخستنه کانی شیوعیه ته وه که له هه موو جیهان بلاو بوو بونه وه سه ریه لدا، روسیای شیوعی به سه ر ولاتانی نه ورو پای پوژه ه لات زالبو فەرمانپه وایی شیوعیه تی تیدا راگه یه نرا، به لام له دوا ی ناوه راستی سه ده ی رابردوو پيشكه وټنه ته کنه لوژیه کان بۆ ولاته یه که گرتوه کانی نه مریکا گوێزرانه وه... هه روه ها له دوا ی پوخانی جیهانی شیوعیه ت و کوژایی هاتنی سیستمی فەرمانپه وایی شیوعیه تی سۆشیا لیستی که خوئی له کوتله ی سۆفیه تدا نواندبوو، نه مریکا ده ستی درێژکرد به پرووی تیکرای جیهاندا و باوه شی به جیهاندا گرت و گرتیه خوئی و خستیه نیو هیله رامیاری و پوژنبری و نابوو ریه کانی خوئی، به م

شیۆهیه سیستمی ئەمریکای سەرمایه‌داری گەشەیی سەند و پەلی بۆ سەرچەم ناوچەکانی جیهان هاویشت.

سیستەمی دیموکراسیەکی ئەمریکا لە هەموو ولاتەکان گەشەیی سەند چونکە دەستەلاتی دەدا بە زۆرینەی دانیشتوان، هەروەها سیستەمی پەرەدەییەکی بوو ئەو سیستەمی کە لە هەموو شوێنێک خۆی لە هەموو دامودەزگا پەرەدەییە "نایینیەکان" ئالاند و ئاراستەیی دەکردن بەرەو پەرەدەییەکی ئەمریکی. ئینتیمای ڕامیاری بۆ جیهانی ڕۆژئاوا بوو کارتێ سەرکەوتن بۆ ئەو ولاتانەی کە دەیانویست خۆیان لەو ئارێشانە ڕزگار بکەن کە دووچاری دەبوون.

زانکۆکان و خۆبەدنگاکان و ماله‌کان بەرنامەپێژران بە دانانی کۆمپیوتەر و بەستەنەویان بە ئینتەرنێتی هاوچەرخ و کەلتوری ڕۆژئاوا و شیۆزە کرداریەکانی و داواکاریەکانی ورده ورده هاتنه نێو ژیاغان تا بوینه بەشێک لێی.

وا لێهات مۆبایل بە بەرەوامی لە دەستمان داو و تەنانەت زیاتر لە ڕۆژئاواییەکانیش، گەشەسەندنەکانیش هەر زیادیانکرد تا ئینتەرنێت بوو ئامرازێک بۆ لکاندنی ڕۆژئاوا بە ژیاغانەو تەنانەت خرایە نێو مۆبایلەکانیش کە مەژۆ لە ڕینگای تۆپێکی جالجالۆکەیی بەهێز بە تەکنەلۆژیای ڕۆژئاوایی دەبەستێتەو، ئەمەش وایان لێدەکات لە ژێرکۆنترۆلی ئەو پێشکەوتنەدا بچینه‌و هەمیشە پێوستیمان پێی بێت...

هەروەها بۆ شتیکی ئاسایی کە:

- ۱- ئابوریان بە ڕۆژئاواو بەبەستێتەو.
- ۲- عەقلمان بە ڕۆژئاواو بەبەستێتەو.
- ۳- پلانیەکانمان بە ڕۆژئاواو بەبەستێتەو.
- ۴- کلتورمان بە ڕۆژئاواو بەبەستێتەو.
- ۵- ئایینمان بە جۆریک پراکتیزە بکەین کە هەمیشە لە ژێر مۆتەکەیی ترسی ڕۆژئاوایی، پەرەدەیی ئایینیشتان ملکەچی پلانگەلێک بێ کە کاریگەرە بە ترسان لە ڕۆژئاوا.

قۇناغەكانى جىھانگىرى:

بۇ ئەۋەدى لە روى مېژويىيەۋە لە پېشكەۋتەكانى جىھانگىرى ھالى بىن پېۋىستە ئەم مېژوۋە دابەش بىكەينە سەر پېنج قۇناغ كە جىھان پىياندا تىپەرى، ئەۋانىش برىتىن لە:

۱- قۇناغى زراسكەبى: كە لە سەدەدى پانزە دەستى پېكرى كاتىك ھزرى نەتەۋەبىيەكان لە ئەۋروپا بلاۋبۈنەۋە، لاۋازى دەستەلاىى ئايىنى يەخەى پاپاى گرت، ھزرى تاكەكەسىيەكان و مەۋبىيەكان قوۋلۋبۈنەۋە. يەكەم دىاردەدى دەرگەۋتەنى جىھانگىرى برىتېبۋو لە بلاۋبۈنەۋەدى رۇژمىرى گرىگورى زايىنى كە ئىستا لە ھەموۋ ۋالاتانى جىھان بەكاردەھىت.

۲- قۇناغى پىپراگەيشتن: ئەم قۇناغە لەناۋەراستى سەدەدى ھەژدەھەمەۋە دەست پىدەكات و تا سالى ۱۸۷۰ز بەردەۋام دەبىت، ئەۋ چەمكەنى تايبەت بوۋن بە پەيۋەندىيە نىۋەۋلەتەكان يەكخىران و بارودۇخى تاكەكەسەكان لە قالبى ياسادا دارپىژران و گرنىگىدرا بە بابەتەكانى نەتەۋەبەتەنى و جىھانگەرايى.

۳- قۇناغى ھەلگىرىسان: لە سالى ۱۸۷۰ز ھە دەستى پېكرى و تا سەرەتاكانى سەدەدى بىست بەردەۋام بوۋ، ئەۋ چەمكەنى تىدا بلاۋبۈۋە كە پەيۋەندىيان بە ناسنامەى نەتەۋەبىيە و تاكەكەسى يەۋە ھەبوۋ. گرنىگى جىھانى درا بە يارىە ئۆلۈمپىيەكان و ھەروەھا لە دۋاى جەنگى جىھانى يەكەم كۆمەلەى نەتەۋەكان دروست بوۋ.

۴- قۇناغى مەملانى لە پىناۋى زالبۋون: ئەمەش ئەۋ قۇناغەبوۋ كە مەملانى جىھانى دەستى پېكرى بۇ خۇسەپاندن، ئەۋەبوۋ بىنىمان كە چۆن بۆمبى ناۋەكى لە يابان دراۋ، ھەروەھا دەرگەۋتەنى نەتەۋە يەكگرتەۋەكان و ئەۋ رۆلەى كە دەيگىپرا.

۵- قۇناغى ناچىگىرى: ئەۋ قۇناغە كۆتايى بەۋە ھىنا كە پىي دەگوترا شەرى سارد لە نىۋان رۇژھەلات و رۇژئاۋا، سىستىمى يەكىتى سۆقىيەت ھەرسى ھىنا و جىھانى سىيەم بوە بەشىك لە كۆمەلگەى نىۋەۋلەتەنى دۋاى ئەۋەدى كە جىھانى دۋەمى لىتازا، لەۋ قۇناغەدا چەكە ناۋەكىەكان لە دەستى زھىزەكاندا چىرايەۋە و چەندىن ھەۋل درا بۇ زالبۋون بەسەر بۆشايى ئاسمان لەۋانە نىشتەۋەدى مەۋلەسەر مانگ و شتى تىرىش.

شوینه واره کانی جیهانگیری

ئو کاریگهریه بهرچاوانه ی که جیهانگیری له سهر جیهان دایده نی ته مانه ن :

۱- بلاوبونه وهی زانیاریه کان و بهربلاوبوونیان له نیو خه لکی دا.

۲- توانه وهی سنوره کانی نیوان ولاتان، ئو توانه وهیه ش دوو شیوه له خو ی ده گری:

أ- له نیوان زوریك له ولاتاندا هه ر به کرداری سنوره کان توانه وه به لابرینیان و نه هیشتنی مه رجه سنوره کان وه کو ئه وهی که له کیشوهی ئه وروپادا هاته دی، یاخود له ریگای نه هیشتنی فیزا له نیوان هه ندیک له ده ولته کان.

ب- سنوره کان توانه وه له ریگای بلاوبونه وهی که ناله ئاسمانیه کان که هۆکاریکی تر بوون بو بلاوبونه وهی زانیاری.

۳- زیادبوونی پژی وهی لیکچوون له نیوان گروهه کان و دام و ده زگاگان و کۆمه لگاگان، که هه ندی جار به ره نجامی پۆزه تیف و نیگه تیفی لیده که ویتته وه.

۴- ئاسانیی جولهی خه لک و زانیاریه کان و کالاکان له نیوان ولاته جۆربه جۆره کان و دابه شبوونی ئه و چالاکیانهی که وا کالاکان و خزمه تگوزاریه کان و تاکه کان و هزره کان و دراوه کان و پاره کان و دامه زراوه کان و وههروه ها شیوازه کانی هه لئس و کهوت و جیهه جی کردن ده گریته خو.

جیهانگیری کاریگهری نیگه تیف و پۆزه تیفی هیه که له م خالانه ی خواره وه دا پوخت ده کرین:

أ- کاریگهریه نیگه تیفه کانی جیهانگیری: که ده ستوانین به مه ترسیه کان ناوی بیینن، به گشتی له سی بواردا به رجه سه ده بیئت:

۱- بواری پامیاری:

پیویستی پلاندانان بو داها تووی ولاتان کال ده بیته وه و پلانیکی ئه و توو نابی بو دووباره دابه شکردنه وهی داها تی نه ته وهی یان پشتگیری کردنی کالای پیویست، ئه مه ش له لایه ک له بهر

تټکگيرانی له گهڼ مه بدهئی کټپرکي و کارامه يی دا و له لایه کی تره وه بیړوکه ی ویکه ټنانه وه ی سویاکان و که مکړدنه وه ی خه رجیه کانی سهریان هه لدا، ههروه ها بیړوکه لیپرا لیه کان بلا وده بڼه وه که گرنکیدان به پرؤگرامی رامیاری حزبی و په وته کانی که مده کاته وه...، چونکه جیهانگیری و ده کات جیهان پر بی له دام و ده زگا و کومپانیا و تاکه به ره مه ټنه وه ی به کاره ټنه وه ی، کان، جیهانگیری په نگدانه وه ی نایدیو لؤژی ته تټکه که نامرازه کانی دیاریکراون و به ناوازی خو سه پانندن ده چری.

هه موو نه مانه مانای نه وه ده گه یه نن که ولاته بچوکه کان به تټکرا یه ک پټیان له پی شه نه ویش نه وه یه که بچنه باوه شی پوژ ناواوه به تاییه تیش ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا که هیچ خاصیه تټکی رامیاری پرونی نی یه.

جیهانگیری له روانگه رامیاریه که یه وه واته داروخانی هه موو بڼه ما نه ته وه یی و ثابینه کان (وه کو ده ولته عه ربیه کان) و جیگرتنه وه یان به هه ریما یه تی. جیهانگیری بڼچینه و بڼه مای ده ولته ته بچوکه کان داده روخی نی و هه لده ستی به دارشتنه وه ی چهنده خشه یه ک بو یه که رامیاریه عه ربی و ئیسلامیه کان و، و ده کات که ولاته بچوکه کان بڼه چهنده ناژانسیک بو بهرژه ونډیه کانی پوژ ناوا و خزمه تکر دنیان له پټناو هیانه دی ثامانجه کان یان.

ههروه ها ده ستگرتن به سه ر مه لېه ندی بریاره رامیاریه کان و ده رکردنیان له ولتانی جیهان بو خزمه تکردن به بهرژه ونډیه کانی نه مریکا که پټی ده وتری ثاسایی شی نه ته وه یی نه مریکی له سه ر حیسابی بهرژه ونډی و سامانه نیشتیمانیه کانی ولتانی تر. ههروه کو چو ن جیهانگیری کار ده کات له سه رته وه ی که ریسی چنراوی گه لان له بواری شارستانی و کومه لایه تی بکاته وه خوری و، ناسنامه و که لتوری نه ته وه یی و ثابینیان له ناویات. جیهانگیری هه لی کومه له به هیژ تره کان و کوتله رامیاری و نابووریه کان چهنده ده کات له قو ناعی زالبونیان به سه ر میله تان له پټناوی به کاره ټنانیان و هه لوشینی به روبومه کان یان، یا خود راستر بلین

دهرکه وټنی جوړيکي نوې له ئیستیعمار له سدهی بیست و یهک که ترسناکتره و زیانه کانی زیاتره له جوړه کانی تری ئیستیعماری پابردوو.

۲- بواری ټابووری:

له ژیر کاریگری جیهانگیری دا ولاتانی عه ره بی و ئیسلامی هر له بیریان چوټه وه که ټابوری ئیسلامی چیه و چون جی به جی ده کری، چونکه نهو ولاتانه بونه ته دارده ستیک بو په نگدانه وهی هزری سهرمایه داری پوژنواوی و جی به جی کردنی له خاکه کانیان: له سهره نجامدا ده بیته هوې بلاوېونه وهی هه ژاری و فراوانبوونی نهو بوشاییهی که له نیوان چینه کانی کوټه لگا دا هیه و چرکړدنه وهی هه موو بهروبوومه کان له دهستی چینيکی دیاریکراودا، له مه شه وه درو شمیان ده بیته بهرهمه پنیانی زوړترین کالا و بهرهم به که مترین کارکردن که ده بیته نهو هی چندی فدرمانبر و کریکار بنیردرینه وه ماله وه.

جیهانگیری ریخو شکره بو بلاوېونه وهی بیکاری و له نه نجامی نه مه شدا هه ژاری سهره لده دات، چونکه جیهانگیری پشت ده به ستی به پلانه کانی ټابووری پوژنواوی که جیاوازی چینه کانی کوټه لگا زیاتر ده کات .

۳- له بواری که لتوری و پهره رده یی دا:

نهو هی که جیهانگیری بو هی هه ولده دات بریتیه له دزه کردن بو نیو که لتوری میلله تان و په کخستنیان و به تالان بردنی تاییه تمه ندیه کانیان له پری خستنه گه ری هوکاره کانی راگه یاندن و هوکاره کانی په یوه ندی سهرده م که پو شنبیران له باز نه یه کی دیاریکراوه به به یه که وه گری ده دات و وایان لی ده کات که عه قلیان به لای هیچ شتیکی تر دا نه چیت ته نها نهو نه بیته که به بالای دا هه لبلین. له نه نجامی نه مه دا بیرو که ی بهرزه وه ندی بازی و پشت به ستن به هوکاره ته کنه لوژی و زانیاریه کان که عه قل و پیشکه وټنی هزر په کده خات سهره لده دهن.

ههروهه ها ټو ولاټانهی که زهږن و بونه ته خاوهنی بریاری یه کلاکهرهوه له ولاټانی عهرهبی و ئیسلامی هه لدهستن به فهرزکردنی جوړیک له جوړه کانی که لتور و دانانی پلانیکی دیاریکراو بو پهره رده و فیرکردن که جیهانی عهرهبی و ئیسلامی به روژتاوا به سستیته وه تاوه کو پشتگیری له چالاکیه کانیان بکات و دژی هر به رهه لستیه که به سستیته وه که به رهنکاری زایونی جیهانی ده بیته وه نه مهش له پیناوی ټوهی له بواړی کو مه لایه تی و رامیاری و ته کنه لوژی و پهره رده بی له گه ل ئیسرائیلدا هاوشیوه بن. سهارهت به نه ته وهی عهره ب ټوا جیهانگیری هه لدهستی به بانگه شه کردن بو که لتوری روژتاوا بو په کخستنی زمانی عهره بی له ریی نامرازه کانی په یوهندی و به کارخستنی ټو زمانانهی که سیستمی زانیاری نوی (که خوی به ره می جیهانگیریه) پشتی پی ده بهستی له ریگای گه ماروډانی داهینانه و ټیویه کان و به هاییه کانی ټو ولاټه پارچه پارچه کراو و بچوکرراوانه ی که که لتور و نیشتیمان پهره ریان په راویزخراوه، جگه له مهش لیته اتووی و نه زمونی ټو روژشیرانه کهم ده کریتته وه که په یوهستن به ده زگاکانی په یوهندی روژتاوایی، جیهانگیری وای لی ده کات نه زمون هر به ټو ټوماتیکی له ریی ته کنه لوژیاوه بگاته روژشیره کان که به پله ی یه کهم پشت به خویان نابهنسنت و نه زمون بوته دوزیکی نالی که تواناکانی روژشیری لاواز ده کات.

۴- له بواړی نایینی:

جیهانگیری کار ده کات له سهر ره تکرده وهی په یوهندیه روچی و که له پوری و میژووییه کانی ټو ولاټانهی که ناین تیاندای پیکه ټینه ریکی سهره کی تاکه که سی و ژیاری و کو مه لایه تی و مرویی یه، ههروهه ره تکرده وهی چاره نووسی مرویی سهارهت بهم نه ته وانه بوته دوزیکی واقعی.

۵- بواړی راگیانندن:

جیهانگیری هوکاره کانی راگیانندن و پروپاگهنده به پیی پلانه کانی خوی به ریوه ده بات له و ولاټانهی که ده چنه ژیر ټو ته ورته می که رووه و چالای جیهانگیریه، به مهش که له پور و رهوشیان له ره گ و ریشاله وه هه لده که نی. راگیانندن روژی ناساندنی ناسنامه ی نه ته وه کان

دەبینی، لەم سۆنگەییەوه ئەگەر توانرا بەسەر فەزای جیهانی ڕاگەیاندنی هەر ولاتیکدا زالب، هیچ لەوه ئاسانتەری یە کە دەست بەسەر فەرمانڕەوایی ئەو ولاتەدا دا بگرن. ڕاگەیاندنی ڕۆژئاوا و ئەو پارانەی کە دەچنە پالێهە بە ناوی یارمەتی دان و هاوکاری کردنی ولاتە بچوکهکان ڕۆڵێکی بەلا دەگێڕن لەم بوارەدا و پێخۆشکەر دەبن بۆ هێنانەدی هەموو ئەو ئامانجەکانی کە سیستمی جیهانگیری مەبەستییەتی و باسما لێوه کردن.

۶- لە بوازی زانستی یەوه:

ولاتە زههزەکان ڕێگەیان دەگرت لە پێشکەوتنی بوازی زانستی لە ولاتە بچوکهکان لە پێناوی ئەوێ نوqmیان بکەن لە بەرھەمەکانی ڕۆژئاوا و کاتیکیش جیهانگیری ھاتە کایەوه بازارەکانیان بە خۆشحالی یەوه تەواو ئامادەبوون ئەو بەروبومانە وەرێگرن، وای لێھات ڕۆژئاوا ئەو ولاتە بچوکانە ھان بەدات بۆ بەکارھێنانی تەکنەلۆژیای زانستی بەھەموو جۆرەکانی یەوه لە پێناوی دامالینی ئەو ولاتانە لە ھەر ناسنامەییەک کە دەیانبەستییەوه بە ڕابردووی پڕشنگدار ولەمەشەوه بەرەنگاریان بکاتەوه لەگەڵ جیهانگیری کە بەزۆر خۆی سەپاندووه بەسەر ڕۆژھەڵاتدا بەبێ ئەوێ هیچ توانستیکی تەکنەلۆژی ھەبێت تا لەدژی بوەستێت. بەلام بەکارھێنانی تەکنەلۆژیای نوێ لە ولاتەکانمان بەجۆریک مەرجدارکراوە کەنەبێتە ھۆی بەھێزکردنی بارودۆخی ستراتیژیان و بەلکو وامان لێدەکات بەچوارەوری گەردونیکی وێنەکیشار و بھولیپنەوه. ئیتر وامان لێدێت ڕابردومان لەکیس دەچێت و سودیش لەئێستامان نابین، تەنانت کراوینە بازارپێکی ھەرزانفرۆش بۆ برەو پێدانی کالاً و بەرھەمەکانی ڕۆژئاوا جا چ پێشەسازی بێت یان زانستی بێ. بەلام ئەگەر بێت و ئەمە بەبێ ناسنامە بێت ئەوا مەترسیەک دیتە گۆڕی لەسەر پەیرەو و پڕۆگرامی داھاتومان کە پێویستە بۆ جیھانمان بیکێشین، بە جۆریک کە ئەو پڕۆگرامە لە گەردونیکی پڕۆگرامکراوی جیھانی روتدا دەخولیتەوه بە بێ ئەوێ کەلتوری ئێمە خواوەنی ناسنامەییەکی تایبەت بێت. ئەمەش لەسەرمان پێویست دەکات کە بەرەنگاری بوەستینەوهو شیوازی بەرەنگاریەکەش کەلتوری و پەرورەدەیی بێت، لەگەڵ ئەوێشدا پێویستە بروامان بە پێویستی پێشکەوتنی تەکنەلۆژی ھەبێت و پێمان واییت

كه به نه ندازه ی شهوه توانامان هه يه بره و بهو ته كنه لوژيايه بدهين جا چ به كه لتورمان بيت يان به كه له پورمان كه ناسنامه ی نايينيمان ده پاريزيت. بهم شيويه جيهانگيري له ناوه پوكدا بريتيه له بزوتنه وه يه كه ده يه وي هه موو جيهان له سهر يه كه رهوت و شيواز پيكبخت له بواره جيا جيا كانی رامیاری و ئابووری و كومه لايه تي و په روه ده يی، شه مش بو ئاسانكاری له سه پاندنی دهسته لاتی روظاوا (شه مریكا) به سهر هه موو جيهاندا.

جيهانگيري له ژير په رده ی جيهانی بوون ده ركوت به لام جيهانگيري زور جيايه له به جيهانی بوون. جيهانی بوون خاسيه تيكي مروي په سنده، هه روه ها ئيسلاميش تاييه نه نه به په يامه جيهانيه كه ی، به لام جيهانگيري بريتيه له به كارهيئانی شهوپري هوكاره كانی سه رمایه داری و ليبرالی روظاوايی هه روه ها به كارهيئانی هه موو شيوازه كانی ئيستيعماری گه لان، شه مش له پيناوی به رژه وهندی ولاته زهيزه كانی جيهان.

جيهانی بوون بريتيه له کرانه وه به رووی جيهان و كه لتوره جيا جيا كان له گه لا پاراستنی هه موو ئايدو لوژيا جيا جيا كان، شه مش ويستی به رزبوونه وه يه له ئاستی تاييه ته وه بو ئاستيكي جيهانی. له كاتيكد جيهانگيري بريتيه له په تکرده وه ی به رامبه ر. هه روه ها جيهانگيري جيی مملانی ئايدو لوژی له ق ده كات به هاكردنی كه لتوری و ئابووری، شه مش ويستی ده سته سه راگرتن و گوړين و په تکرده وه ی تاييه نه نه يه كانی شهوانی تره.^۲

يه كيك له لايه نه نه رتيه كانی جيهانگيري بريتيه له وه ی كه جيهانی ئيسلامی و عه ربه ی له به رهنكاريه كي روظنبيري دان:

۱- جيهانگيري نوينه رايه تي دوژمنانی شه و ناسنامه يه ده كات كه له بيو باوهر و شارستانيه تي شه و ئومه ته وه هه لقو لوه. جيهانگيري مرؤ به ره و جيهانی بي نه ته وه و جيهانی بي ولات ده بات، كه شه مش كرده ره كانی پاتالكردن ئاسان ده كات، هه روه ها زهيزه كان له پيگای فهزای زانياريه وه ده توانن روظنبيري و رامیاری ئابووری بهو شيويه ئاراسته بكنه كه خويان ده يانه وي.

۲- ترسناکيه کي له وده دايه نوښه رايه تي روښنيريه ک ده کات که نو قومبووه له ناره زوو له زه تبازي، ته نانه ت بنه ما جيگيره کاني رهوشتيش ر هت ده کاته وه به لکو پتي وايه که مبهه ست هه مو هوکارک ر هوا ده کات.

۳- جيهانگيري برتیه له ونبون و نابه پرسياريتي و کاريه گريه کي نه رينيش دروست ده کات له سره نه ودها و رهوشته نه کي له کومه لگا ئيسلاميه کان په پره و ده کرين، نه مهش له بهر نه وده که که لتوره کي برتیه له ناره زوو بازي و له زه تبازي. جيهانگيري له سره نابووري نازاد ده وه ستيت و پشت به ياساي (خسته پرو و داواکاري) ده به ستيت. نه مهش له کوتاييدا سر ده کيشي وه لاي دروست بووني دوو چيني ته و او ليک جياي کومه لگا. چيني يه که م برتیه له چيني لاواز، نه و چينه کي هيج هيژيکيان نيه، هه روه ها چيني دوو هم که برتیه له چيني تاغوت و چه وسينه ره کان، له مه شه وه دادگري کومه لايه تي لاواز ده بيت و که لتوري به کاربردن بلاو ده بيت وه که يارمه تي بلاو بوونه وي بيکاري و نارنده وي کرکاريه کان و هه روه ها زياد بووني باج ده دات و هه ره شه يه که به پروي هه موو کومه لگايه ک به بي جياوازي.

ب: نه رينه کاني جيهانگيري:

سهره پاي نه رينه کاني جيهانگيري که خو ي له زالبووني ولايتک يان چه ند ولايتکي دياريکراو ده بينيته وه، جيهانگيري هندی خالي نه رينيشي هديه، که زانايان باسيان کردوه، له وانه:

۱- داروخاني نه وديواره بهر زانه کي هندی له گه لان و هندی کومه لگا خو يان پي ده پراست، نه وديواره به هو ي ته وژمي جيهانگيري داروخان و له ناوچوون.

۲- جيهانگيري کوتايي به گوشه گيري ناوچه گوشه گيره کان هينا وه کو "ولاتاني شيوعي روژه لات".

۳- په يدا بونۍ جوړه ها خزمه تگوزاري و شتومه كي جيا جيا و زور بونۍ هلي و بهر هينان، به شيويه ك كه سهرمايه داره كان ده توانن رويكه نه ولا تاني جيا جيا بو و بهر هيناني سامانه كانيان، و ههروه ها هاوردو ناردنه دهر وه زيادي كړو، جوړه ها پيشو كار په يدا بونۍ جيهانگيري واي كړد شتومه ك و بهر هه مه كان بگه نه ده ستۍ زور بهۍ تاكه كانۍ جيهان ته نها كه ميك نه بيت كه له هه ژاړيه كي ناا سايي ژيانيان ده گوزه ريئن.

۴- زور بهۍ په يوه ندي ه نيوده وله تيه كان له سهر بنه ماي زانياري و بېر وكه دروست بوون زور بهۍ كو مپانيا كان بوونه فرهنه ته وه، دواي نه وهۍ بهر له جيهانگيري ته نها له چوارچيوهۍ ولا ته كه ياندا بونۍ.

۵- جيهانگيري يارمه تي بانگاشهۍ مافه كانۍ مروژ و ديموكراسي (نازادي تاك) ده كات ههروه ها بانگاشهۍ نه وه ده كا كه عه قل و زانست و رو شنبيري ده توانن هه موو نه و گرفت و بهر به ستانه چاره سهر بكن كه دو چاري مروژ دين، ههروه ها بانگاشهۍ ده ستبه ردار بونۍ ده مارگيري ثابيني و نه ته وه يي و په گه زي ده كات، نه مهش واي كړدووه بهر هنگار بونونه وهۍ جيهانگيري له هه ندي بواردا بري تيبۍ له وه ستان بهر وي نازادي و پرزگاري.

۶- بلا و كړدنه وهۍ ته كنه لوژياي نوۍ و نا سان كړدني ده ستكه وتني زانياري جيهاني گرنه به سوود وهر گرتن له شوړ شي زانياري نوۍ.

۷- زياد بونۍ بهر هه مي ناو خوي و بهر هه مي جيهاني و ههروه ها زياد بونۍ قه بارهۍ بازر گاني جيهاني كه بووه هوۍ بهر زبونونه وهۍ ناستي نابووري جيهاني و ژيانه وهۍ، ههروه ها بووه هوۍ كي پر كي تي نازاد و باشتربونۍ چو نيه تي. نه مهش هيشتا روون نيه كه ثابا ناراسته كانۍ پهرو پيش چووني نابووري و زياد بونۍ قه بارهۍ بازر گاني و زياد بونۍ بهر هه م هر له ده ست ولا ته يه كگرتووه كانۍ نه مري كايه يان نه و ولا تانهۍ تر كه دهوريان داوه، وهك ولا ته نه ورو پيه كان و هه ندي ولا تي روژه لاتي.

ئاما نجه كانى جيهانگيرى

ده كرى ئامانجه كانى جيهانگيرى له م خالانهى خواره ودها پوخت بكهينه وه كه ئىستا بوته
ئهمرى واقع:

۱- جيهانگيرى ههولئى ليكهه لوه شاندى جيهان و دامالينى تاييه تمه نديه كانى ده دات.

۲- جيهانگيرى برىتیه له وينه دانه وهى ويستى خو سه پاندى به سهر جيهان و به كارهيئانى
نونه كه ديارى كراو (به ئه مريكايى كردن) له ريگاي بازاره جيهانيه كان ئه مهش به مه به ستي
ئوهى ولاته بچو كه كان هاوسه نكيان له ده ست بدن و پاشانيش ليكهه لوه شينه وه و له ناو بچن.

۳- هه ولدها له پيناو لاواز كردنى ولاته تازه پيشكه وتوه كان و گه شه پيدانى هه ستي
ته قلیدی وه كو ژيانده وهى ئينتىماى هوژ و تيره و تاقمه و ده مارگيرى مه زه بهى، ئه مهش
له پيناوى درز خستنه نيو كومه لگا ناروژئاواييه كان و به مه به ستي ليكترازاندى كومه لگا و
ره شكردنه وهى ناسنامه نه ته وهى و نيشتيماى و ئاينيه ناروژئاواييه كان به هوئى ليشاوى
زانبارى له ريگاي ته كنه لوژيا پيشكه وتوه كانى راگه ياندى و روژنبيريه نوپيه كان.

۴- ههولئى سه پاندى نونهى روژنبيري روژئاوايى ده دات به سهر گه لانى سهر زهوى،
ئهمهش دواى له ناو بردنى روژنبيري هه ريه كه له و گه لانه.

۵- جيهانگيرى هه ميشه به رامبه به روژه لات وه ستاوه، ئهمهش به مه به ستي
ملكه چكرديان، تاوه كو له كو تايدا ليك هه لوه شينه وه و به بى هيچ بهرنامه و په يره و
كه سايه تى و به بى هيچ به شداريه كى ئه رينى له روژنبيري سهردهم بوين.

به رهنگار بوونه وهى جيهانگيرى:

چهند ريگايه كه همن بو ئه وهى بتوانين به رهنگارى جيهانگيرى بيينه وه، له وانه:

۱- دهرنه چوون له و بنه ما نه گوژانهى كه له په رتوكى خواى گه وره يان له سونه تى
پيغه مبه ره كهى (د.خ) دا ئاماژه يان پيدراوه. ئه و بنه ما نه گوژانهى كه موسولمان به پيشيل

کردنيان له موسولمانيه تي ده که وي، نابي به هيچ شيويه که ريگا بدری هم بنه ما نه گوزانه پيشيل بکړين چ له بواړي روشنيري يان پروهوړده ياخود نهو هتا له بواړي فيرکردن و راگه ياندن.

۲- ريککه وتن له سهر به ها رهوشتيه بهرزه کان که له له ثابين و ژياره که يه وه سهرچاوه يان گرتووه، نه مەش بو نه وهی دهسته يه که له نه وهی وا پروهوړده بکه ين که بنه نه ستيره ی دره وشاوهی نه و ناسمانه تاريخه ی نيستاو جيگای دلشادی نومەت بن، نه مەش پتويستی به رهوشتي خانه دان و به ها بهرزه کان هه يه که توو کرابي به به زه يی و ميهره بانی و خوشه ويستی له نيوان تاکه کانی نومەتدا.

۳- ريککه وتن له سهر دانانی پلانگه ليک بو پرگار بوون له نه زانی و برسيه تی و نه خوشی، هم پلانانه پلانی دنيايی که شه پيډه رن تاوه کو هم نوومه ته بگه يه نيته ناستی نه ته وه به هيژه کانی تر.

۴- يه کگرتويی عه رب و هاريکاری موسولمانان له هه موو بواړيکدا و هه بوونی بيري بهرپه رچدانه وهی جيهانگيري له بيرو پای نوومه ت و دژوه ستانينکی يه کگرتوو بهرام بهر به سياسه ته کانی جيهانگيري.

۵- بهرودان به روشنيري عه ربی و ئيسلاميه کان له هه موو قوناغه کانی خویندن که ده بيته دنيايی سهره کی عه رب و موسولمانه کان بو بهرهن گاربونه وهی جيهانگيري.

وجوديه ت

الوجودية

Existentialism

فه لسه فه كاني پيش وجوديه ت و كاريگه ريان له سهري

عقلانيه ت (هوشگه رايي) و ميساليه ت و واقعيه ت:

فه لسه فه ي هيگل (۱۷۷۰ - ۱۸۳۱) ز

هيگل يه كه م كه س بوو كه به شيويه كي بابه تيانو لوزيكيانه پهرده ي له سه ر جو له ي جه ده لي لا دا له بوندا، هم به به لگه هينانه وه و هم به كردار يش. هه روه ها هيگل راستي يه كبوون و گشتگيري بووني دهر خست، واته عقل و گيان و په يوه نديه كانيان به سروشت و مرؤفه وه.

هيگل كه سيكي ميسالي و هوشگه رايي بووه، به لام له هه مان كاتدا بابه تي و واقعي بووه، هه ر له بهر نه مهش به يه كي ك له پيشره وه بهر چاوه كاني هزري هاوچه رخ داده ندر ي به هو ي نه و شيكاريه بابه تيانو واقعيانه ي كه نه نجامي دا له باره ي هه لويسته هوشداره مرؤسي و كومه لايه تي و ميژوويه كان كه وجوديه تي وه كو رېبازيكي سه ربه خو راكه ياند.

هيگل گرنگي به زانستي لوزيك ده دا له بري پشت به ستن به ميتافيزيك، هه روه ها برواي به "جه ده ل" هه بووه، وه برواي وايه كه بوون خاوه ني يه كبوونيكي سه راپاي عقل ييه و ناوي ده ني ت "گيانه ره ها كه" كه له يه كي له ساته جيداليه كانيدا دا يده بري ني له سروشت، نه مهش نه و توانايه ده داته لوزيك كه تا كپه وانه وه كو زانستيكي ره ها پهرده له سه ر ديمه نه كاني سروشت لابات كه به هه ستر كرنديكي راسته وخو ده ست پي ده كات به رام بهر واقع و جو له و جه ده لي سروشت به شيويه كي گشتي، تا به م شيويه هيگل له خود گه رايي عقل ده رده چي ت بو بابه تي بووني ديارده واقعيه به ره سه ته كان، بيگومان روشن بيري گشتي هيگل يار مه تي داوه له پالپشتي كردني له م "بابه تي" بوونه كه له ديالوگه عقل يه كاني دا زور له سه ري موكوپ بووه، هه روه ك چون بروابووني به بروا ثا ينيه لاهوتيه كاني واي لي كرووه كه پي وابي دژيه ك له عقل دا هه يه له لي كو لي نه وه و ره نگدانه وه و ديالوگه كانيدا.

به پي هیگل دهستکته وته کانی زانست به لگن له سمر دیا لۆگی عه قلی به شیوه یه که له ژيانی مروژ و ئینسانیه تدا چند حاله تیکی دیارده ییان هه یه به سمر گیاندا، واته عه قلی گشتگیر له هینانه دی و رهنگدانه وی گیان دهستی کارای هه یه. وه ههروه ها برپای وایه که راسترینی راستیه کان گوشتاری مروژفه کانه به تاییه تی حوکمی عه قل له دۆزه کهیدا، وه ههروه ها پیویسته له پال ئه مه شدا نیوه نده مرویه کان له یه کسان کردنی یاساکان و دۆزه کان بخړینه ژیرتوژیښنه وه، ئه و شته ی که یارمه تی هزره که ی هیگل ده دات له باره ی (زانستی لۆژیکه وه) بریتیه له جیگرته وه ی (میتافیزیکا).

عه قل یان بابته ناتوانن هه ریه کیکیان بازنه ی سه ربه خو دروست بکه ن، به لکو تیکنالاون و به یه که وه ده بنه چند حاله تیکی جه ده لی و بابته کانیان به تیکنالوی ده میننه وه، ئا به م شیوه یه هیگل ژيانی تاك و کۆمه لگا و میژوو و ژيانی یه که کۆمه لایه تی و که لتوریه کان و شارستانیه کان وینا ده کات، وه تییدا عه قلی گشتگیر و رهنگدانه وه کانی له حاله ته جه ده لیه کاند ده دۆزیته وه. میسالیه تی بابته یانه له ده به ریکراچونی ههستی بو بوون ده ست پی ده کات، به و واتایه ی که مروژ بوونه وه ریکی عاقلی زیندووه و ملکه چی یاسا و ریساکانی ژیان بووه، یان پیکهاته ی ههستی و کۆمه لایه تی به ره وپیش ده چی و وای لیدی که بتوانی گوزارشت له خو ی و هه ست و عه قلی بکات ههروه ها فه لسه فه لیبدات له م پینگه بابته یه دا.

که واته میسالیه تی بابته یانه ده بیته ناواخنی جه ده لی عه قلی، میسالیه ت واقعیکی بابته یانه یه ههروه ک چۆن ده بیته بابته یکی عه قلی.

مروژیش خاوه نی سروشتیکی خوایی یه له لای هیگل به م پییه ش مروژ له نیوانی "پایانداری" و "بی پایانی" دایه، له بهر ئه وه هیگل خو ی سه رقا لکردوه به ئه فسانه کان و بیرو را لاهوتیه ئامانجداره عه قلیه پروونه کان که تیکه لیه که له کارایی مروژ و بابته ی بوونی به رپژه یه که که تیبینی ئه وه ده که یین چۆن عه قل خودی خو ی و ده رپرینه کانی و پینگه ووجودیه کانی ده دۆزیته وه له ناخی مروژدا.

ده بهر ټيکړاچوونی مروی سهره تايه و کوتاييښه، نه وه خالی دهسټپيکړدنه و ههروه ها خالی گه يشتنيښه، په نگدانه وهی راسته وخوی پواله تی به شیوه یه کی گشتی ناماژه یه بو به یه کگه یشتنی عه قل به خودی خو، نه م په نگدانه وه یه ش له کاتيکدا پرووده ات که پیچه وانه که ی هه بیټ، نه مه ش له کاتيکدا که له خودی خو دا بوونی هه یه و له هه مان کاتدا پاريزگاریش له بوونه که ی ده کات، وه پروبه پرووی په های دوانه ها توو ده بیټه وه.

"کیر کجار د" له باره ی هیگل وه ده لئ:

هیگل نه وه فیلده سوفیه که ویرا "فلسفه" بخاته سهرووی "ناین" به لام خه لکی تر فلسفه که ی نه ویان به وه لیکن دا وه ته وه که "وینه یه کی قایلکاره له فلسفه ی مه سیحیه ت". نه وانیتر نا کوکیان تیدا هه یه له باره ی خاله پوره تیف و نیگه تیغه کانی فلسفه ی هیگل و هه ندیکشیان وایان پیشاندا وه که نه م فلسفه یه سه رتايه و یان نه و "بنه رته یه که په وگه ی جیا جیای شیوعیه ت و خوانه ناسی لی په یدابو". پای منیش له باره یه وه نه وه یه که "نه و ته نها بیر یاریکی بوزروازی پروتستانتی بوو" وه ههروه ها له باره یه وه ده شلین که "نه و گه و ره ترین بیر یار بوو که کاری کردو ته سه ر هزری پوژئاوایی له هه ردو و سه ده کانی نوزده و بیست دا". به لام پای کوتایی له باره ی هیگله وه نه وه یه که "تیکړای ریبازه که ی نه و هیچ نه بوو جگه له (کو میدیایه کی هه په مه کی هزری) که بوو هو ی پیشکه وتنی هزری زانستی له سه ده ی بیست دا به خیرایی"

ریبازه که ی هیگل له سه ر نه وه بنیات نرابو که میژوو هیچ نی یه جگه له میژووی هو ش و پیشکه وتنی هو ش که نه مه ش یه کسانه به پیشکه وتنی میژوو و گه لانی بی هو ش که ناتوانین به گه لانی بی هو ش بلین گه لانی نازاد چونکه نازادی وه چنگ ناکه وئ ته نها لای نه و که سانه نه بی که هو شیان هه یه و هه ست به گرنگیه که ی ده کمن و ده شانن که نه وان گرنگیه که ی ده زانن، هو شیش له ریگای عه قله وه نه بی ده ستگیر نابی چونکه عه قل جه و هه ری میژوو و ههروه ها جه و هه ری مرؤفیښه.

هیگل هه ولئ دا که مه به سه ته که ی له باره ی فلسفه ی میژوو شی بکاته وه و تی:

يه كه م: فەيله سوفی میژوو ناییتە ئاستهنگ له بهردهم میژوونوسی ئەزمونگه رایي له لیكۆلینه وهی روداو میژوویییه کان و كۆكر دهنه وهی زانیاریه کان و كه رسته میژوویییه کان، وه كو به لگه نامه و شتی تری له م جوړه، فەيله سوف هەر خۆشی به مانه سه رقان ناكات، به لكو میژوو به وه لیكه داته وه كه بریتیه له رهنگدانه وهی گیانی عاقل له رۆژگارا.

دوهم: تاكه بیرۆكه كه ئاوێزانه له گه ل فەلسه فه و له میژوو ده كۆلێته وه - به پیتی هیگل - بریتیه له و بیرۆكه ساده یه له باره ی عه قله وه یه و ده لای عه قل زاله به سه ر جیهاندا، میژووی جیهان له به رامبه رمان وه كو رپه وه ی عه قل خۆی دهنوینی. هیگل ده لای: "سروشت له رپگی ژماره یه کی دوانه هاتووی دیارده کان و وینه کان خۆمان نیشان ده دات و ئیمه هه ست به وه ده كه ین كه پتووستیمان به یه كه یه كه هیه له نپوان ئەم هه مه رهنگیه فراوانه دا و ئەم یه كه یه له شیوه ی رهنگزی گشتگیری شاره و له و دیو ئەم هه مه رهنگیه خۆی دهنوینی. جوړه کان یا خود سه رجه مه کان بریتین له تیکرای ئەوه ی كه عه قل پێكه ده ین له سروشتدا و ئەو گشتگیریه ش بریتیه له راستی كه ماهیه ته و ههسته کان ناتوان په ی پێ بدن چونكه نابیندری و نابیستری ئەمه ش له بهر ئەوه یه كه بوونه كه ی ته نها له پیناوی عه قله و به س".

به م پتیه سروشت جوړیكه له هزر به لām نه ك له شیوه ی هزری مرۆی به لكو بریتیه له لاریبوونیك له هزری ناگایی یان به پتی قسه ی (شلنگ) "بریتیه له عه قلیك كه دوچارى به رته سكبوونه وه بووه".

سییه م: كه واته عه قل جه وهه ری میژوو ههروهك چۆن جه وهه ری سروشتیشه له گه ل هه بوونی جیاوازیه کی گرنگ كه بریتیه له وه ی ئەو عه قله ی كه میژوو ده بات به رپه بریتیه له عه قلیکی ناگا به خودی خۆی كه مه به ست لپی عه قلی مرۆیه. هه رچه نده جو له ی سیستمی خۆر به پتی چهن رپسایه كه به رپه ده چی كه بریتیه له عه قلی په نهان له دیارده سروشتیه کان، به لām نه خۆر و نه ئەو هه سارانه شی كه به م یاسایانه به ده وری دا ده سوپینه وه ناگوچی هیچ پشکیکیان له ناگایی به ربكه ویت. به و پتیه ی كه ناگایی خودی تایبه ته به مرۆ و ته نها مرۆ هیه تی.

چواره م: مه به ست له وهی که عقل جه وهه ری میژووه نه وه نیه که نیمه بیرۆکه فله سه فیه کان له ژیر چه پزکی زانستی میژوودا له ناو بیهین، به لکو نه مه به ره می پوخته کراوی خودی میژووشه. پیشکه وتنی میژووی جیهان بریتیه له پرپه وی عقل و میژووش پرپه وی عقلی پیوست بو گیانی جیهان دروست ده کات. هیگل خوی له بیرۆکه سه ره تاییه کان پاراستوه و له دوتوی به لکه نامه کانی رابردودا کوی کردونه ته وه له بهر نه مه شه که هیگل په خنه ی له جوله که کان گرتوه که خویان به "گه لی هه لبرژیردراوی خوا" داده نین و پیمان وایه راسته وخو له و فیروون و پرپوونی و دانایی کاملیان وه رگرتوه و زانیاری گشتگیران هیه به هه مو یاسا کانی سروشت و گیان.

(نه نکساگوراسی یونانی) بهر له هیگل باسی له وه کردووه که نه وهی گهردوون به پړوه ده بات (عقل یان تیگه یشتن) ه سؤکراتیش نه مه ی باسکردووه.

هیگل پی وایه که عقل گهردوون هه لده سوړنی به جوړیک که گهردوون نه له نه نجامی ریکه وته وه نه به هوکاره ئاسوییه دهره کیه کان به پړوه ده چی، به لکو هه لسوړاندنی گهردوون له ژیر چاودیری خویی دایه و، له راستیدا چاودیری خویی بریتیه له و داناییه که یه کسانه به توانستی بی پایان که مه به سته دواها ته وه کانی گهردوون (عقل) دینیته دی، عقل بریتیه له و بیرکړدنه وه یه که له خودی خوی دا به هه مو ئازادیه ک دپته دی.

هیگل "وینه ی پیکهاته یی" که بو میژو به کاری هیناوه به سی خال لیکده داته وه:

سروشتی عقل که ناوی دهنیت (گیان) و سروشته کی به پی نه و پیچه وانه ی سروشتی ماده یه چونکه نه گهر ماهیه تی ماده بریتی بی له "قورسایي" نه و ماهیه تی عقل یان روح بریتیه له "ئازادی". هی یه که میان به کیشکردن کاریگه ره له کاتیکدا گیان هه مو خاصیه ته کانی تنها له ریگای ئازادیه وه ده سگیر ده بیت. به پی نه و نه و ئازادی بریتیه له و چه سپاویه خودیه یان سه ره خوئی (تو ئازادی به و نه ندازه یه که سه ره خوئی)، هه ر قوناعیک له قوناعه کانی ره وتی میژوو نوینه رایه تی نمریه کی دیاریکراوی ئازادی ده کات و ئازادی ماهیه تی گیان پیکده هی نی.

دووه م: چوڼيه تي وهديهاتني عهقل له ميژوودا: هيگل پي وايه كه هلسوكه وته كاني خلكي بريتيه له بهرهمي پيوستيه كانيان و كاردانه وه كانيان و بهرژه ونديه تاييه تيه كانيان بهم پييه ش دهگهينه نهو رايهي كه هلسورپنهری ميژوو بريتيه له غهريزه تيكردني ناره زوه تاكره وه كان كه گه ورترين سهرچاوهی رفتهاره كانه و گومان له وهدا نيه كه پيوستيه تاكه كه سيه كان و بهرژه ونديه كاني بوته پالنهريك بو تيكرای رفتهاری ميژوويي و هينانه دي پيوستيه تاكه كه سيه كان بريتيه له وهی كه هر دهبي له ميژوو دا پرووېدا. هيگل گه ورت پياوان به وه پيناسه دهكا كه نهوان بریتين لهو كه سانهی كه داخوآزيه كان له كاتي خویدا ده زانن و ده ناسنه و ياخود پيوسته چي بكن لهو كاتانه دا.

بهم پييه ش بيت مساليهت دوور نيه له واقع يان له ميژوو چونكه مساليهت دروستكراو و داهينراويكي تاكه كه سي نيه و ههروه ها سروي شيكيش نيه له ناسمانيكه وه هاتي، بهلكو پهي بردنه به وهی كه هيه و داخوآزي نهو دهكات چي بكریت، واته پياوي مهزن نوينه رايه تي عهقلانيه تي ناواخني ميژوو دهكات.

سيهم: نهو شكله ی گيان (عهقل) ي تيډا بهرجهسته دهبي: نه م شكله كاتيک بهرجهسته دهبيت كه ويستی خودی و بابهيانه يان لايهني خودی يه كده گري له گه ل لايهني بابهيديا، نه م يه كگرتنه له سهراپاي رهوشتا (دهولت) رهنكده داته وه. چونكه نه م يه كگرتنه تاكه راستي واقعيه كه تاك نازاديه تاييه تي يه كاني خوآي تيډا ده دوزي ته وه به مخرجيک كه بزاني چي هاوبه شه بو هه موان. ليروه دهولت دهبيت يه كه ي رهوشتي خودی بابهيانه يان بهرجهسته بوونيكي كدراريه بو نازادی كه تيډا نازادی ده گاته ناستي بابهي تي بوون، عهقلي مروفيش به سي شيوازه و ناگاداري نهو نهو يه كگرتنه دهبيت.

يه كه م: ناين: كه له رييه وه دهگهينه شكلينك له م يه كگرتنه ناگاييه وه كاتيک مروفي پروادار ده گاته ناگايي به گياني رها.

دووه م: هونه ر، كه تيډا لايهني خودی و لايهني بابهيانه يه كده گرن.

سييم: ټو فلهسه فهدی که وينه يه کی ټم يه کگرتنه مان نيشانده دات (له نيوان لايه نی خودی و لايه نی بابه تيانه واته له نيوان خود و بابته).

له راستی دا ميژوو دهی به ئیستا کوتایی پی بیت، به و واتایه کی ئیستا حقیقه ته و واقعیه و ټوهشی که له ميژوودا پرویداو به ئیستا کوتایی پی دی و له ئیستادا راده و هستی (واته داهاتو ناگریته خو) چونکه تیروانین بو داهاتو دهچیته خانه ی هوالپیدان و هیوايه ته کان به لام ميژوو ټوهيه که هر به راستی له پروداوه کان و فلهسه فهده دن.

وجوديه ت هورميکی فلهسه فیه که نرخی مرؤف بهر ددهنی و جهخت له سر سازبونی ده کاته وه به و واتایه کی مرؤف خاوه نی بیرکړدنه وه نازادی و ويست و هه لېژاردنه و پیوستی به ناراسته کاریک نی یه.

هه ندیک له بیرپاران وای بو دهچن که ټو ته ورته له ناراسته کان و هزره لیکجیاکاندا خو دی دهنوینی، بریتی نیه له تیوریکی فلهسه فی پروون و خاوه ن شکلیکی دیاریکراو نییه، به پی ټم تیکه ل و پیکه لی و ناجیگریه تا ئیستا ټم يه کگرتنه نه ی توانیوه شوینی خو ی له نیوان هزرو بیروپاکان بکاته وه.

وجوديه تیش فلهسه فیه که بریتیه له په رچه کرداریک بو نیگه رانی مرؤف، نیگه رانی له وه ی که ټایا تاک چو ن ژيانی ده باته سر، چ وه کو تاکیکي سهر به خو یان وه کو به شیک له ده ولته، ټه مه ش به پی چه مکی زورینه بارودوخیکی یاخیبونی که سیه له هه موو شتیک.... ټم بارودوخه له چوارچیوه ی شکلیکی فلهسه فی و دواتریش ژيانیدا بو زوریک له خه لکی خو ی ریکخستوه.

وجوديه ت به شیوه يه که به سر مرؤفی سه ده ی بیسته مدا تیپه ری کرد که نه ی توانی به رده وام بی چونکه هر له گه ل ته شه نه کردنی وجوديه ت چه ندین بیروکه ی تر ته شه نه یان کرد به شیوه يه که تاقمه ی وادروست بو که دوور له کومه لگا مرویه ناساییه کان ده ژيان به لکو به شیوه ی تاک ټاک ژيانیان دهرده سر یاخو ده شیوه يه کی کومه لی له چوارچیوه ی هزره که یدا، پاشان له ری ټم هزروه چه ندین تاقم و مؤدیلی جل و بهرگ و هه یکه لی مرؤف و

دریژکردنه وهی قژ و هیشتنه وهی ریش و شتی تریش سهریان هه لدا و بلاؤبونه وه ئیدی وای لیتهات هزره کانی وجودیه ت بوونه هزری وتویژه فلهسه فیه کان له هه موو کۆر و کۆبونه وه کاند، ماددیه کان زیاتر له وانی تر په پیره ویا نکرده جۆریک که تیبینی نه وه ده کری که زۆریک له ماددیه شیوعیه کان یان مارکسیه کان به ره و پیری پویشتن و کردیان به هزری خوین و نه م هزره له رواله ت و جل و بهر گیاندا رهنگی دایه وه، له وهش زیاتر پوژنامه و گوژار و ته مسیل و شانۆکان نه م هزره یان په پیره ده کرد و نه مهش به شیوهیه که له واقعی ژیان رهنگی دایه وه که پلانی بۆ داریزپرابی.

نیرهاب و ههره شهی ئیسلام له سه ر پوژتاواو سه رقالبوونی خه لک به دۆزی فلهستین و دواتریش ته قانده وه خۆکوژیه کان و هه لویسته تونده کانی ئیسرا ئیل و سه ره ه لدانی صدام حسین له گوژه پانی پامیاری و کۆمه لایه تی به هزره کانی و به ره نگاریه کانی وه پاشان ده رکه وتنی گوژباچۆف و په ره پیدانی بیرۆستۆیکا (یان شوپش و گوژپانی کارگیژی) له جیهانی شیوعیه تداو سه ره ه لدانی بزوتنه وه ئیسلامیه کان له چیچان و ولاتانی تر وایکرد که بالی پاست و چه پی سیاسه ت سه رقالبن و زۆرتین گه نجیش له جیهاندا به خوینانه وه سه رقالب بکه ن له و نیوه نده شدا هزری وجودیه ت و بیرۆکه و موماره سه کردنی له به یین چوو، وه که نه وهی که بلینی جل و بهر گیتک بووه و مۆدیله که ی به سه رچووه، هه رچه نده که هیشتا هزره کانی وجودیه ت له په ره ورده و ناراسته کانی و له فلهسه فه ی مۆبی دا ره گی داکوتاوه و ده کری جاریکی تریش بگه ریتته وه به مه رجیتک نه گه ر بیت و بارودۆخی پامیاری جیگیر بیت و هیژیکی دووه له جیهاندا سه ر هه لبدات که ئیستا نه مریکا تاکه ره وانه پیتشه وایه تی و ناراسته ی جیهان ده کات.

نیگه رانی مۆبی تاکه که سی و کۆمه لایه تی پالی به تاکه کان و گروپه کانه وه نا بۆ نه وهی پټبازی وجودیه ت بگرنه بهر له هزر و ئاکاریاندا، ههروه ها نه مهش کاریگه ری خۆی هه بو له هزری پامیاری جیهانی له لایه ک و ههروه ها بزوتنه وه پزگار یخاوزه جیهانیه کان له لایه کی تره وه که دوا یی دتییه نه سه ری پاش نه وهی که کرۆکی هزری وجودیه ت باس ده که یین، هزری وجودی له پاش جهنگی جیهانی یه که مدا زیاتر به ره و خه ست بوونه وه چوو هه رچه نده که کرۆکی هزری

وجوديهت دريژ ده بښته وه بږ مروڅي کومهلگا سهره تاييه کان که مروڅي هم رږژگار ده يه ويټ له ژيرسايه ي شيوعيهت و ماديته دا بگه رښته وه بږي.

پاشان له سهره تاي جهنگي جيهاني دووه مدا کاتيک مروڅ توښي نالو هاوار بووبه وه له بږي نوميدى و نازاري مروبي قولدا، هزره کاني وجوديهت دوباره سهرپان هه لدايه وه.

وجوديهت له باوه شي ليبراليه تي رږژتاوايي دا گه شه ي سهندو که سانينکي زور پيشه ننگيان ده کرد له وانه سورين کيرکيجارد و هيډگر و جان پول سارتر، تنه ا نه مه ي دوايان يه کي بووه له پيشه ننگه گه وره کاني هزري وجوديهت که له سهرپاي جيهاندا ناويانگي ده رکردووه و سيموندي بوفوار (خيژانه ناشه رعيه که ي) هاوپښه تي کردووه له رږپه وي هزريدا تا کوتايي ژياني،^۱ نه و عه قلاښه ته ي که بانگه شه ي ناراسته کردني عه قلي ده کرد دږيه که له گهل فله سه فه ي وجوديهت، چونکه فله سه فه ي وجوديهت وه کو په رچه کرداريک وايه له بهرامبر نه و رږبازه عه قلاښه ته ي که له چه رځي رهوشنگه ريډا زالبو به سهر نه وروپا و بانگه شه ي گشتاندني هزري "نه بوون" ي ده کرد له گهل نکولي کردن له "بووني به ديهيښنه رو دورخستنه وه ي رږلي عه قل". وای ليها ت فله سه فه ي "من" ي تاکه که سي که له سه لايه ننگيري و ناما قولي بنيات نرابو (مني تي بري ته له فله سه فه ي خوپه رستي "نه نانيه ت") بږي ناگابو له و راستيه ي که و مروڅ ناتواني بگاته چله پويه ي نازاديه کاني به به رزکردنه وه ي باري "من" له سهر حيسابي به رږه و نديه کاني کومهلگا و فله سه فه که ي که له يه کيتي خود و بابه ت سهرچاوه ده گري ت.

^۱ سارتر پي و ابووه که هاوسه رگيري جوړي که له کويلايه تي کردني مروڅ بږ يه کيکي تر هر بويه ش هاوسه رگيري رته کردو ته وه، به لام له گهل نه وه شدا ژياني له گهل سيموندي بوفوار دا بردو ته سهر، واته نه و هاوسه ري بووه به لام به بږي هيچ گري به ستيني شه رعي له نيوانياندا که واته شوږشه که ي له سهر گري به سته که بووه نه ک له سهر هاوسه رگيري.

(به و واتي ه ي که سارتر نه نيوانيوه گرنگرتين ياساي سروشت رته بکاته وه که بري ته له هه بووني هاوسه به لام تنه ا له رږي گاي نه هيشتني هم گري به سته وه وای پيشاندا وه که شوږشي کردووه له دږي کويلايه تي کومهلایه تي مروڅه وه که نه مه ش پيچه وانه ي فيتره تي مروڅه که داخوازي هه بووني ژن و ميږد و دايک و باوک مندا ل ده کات)، وهرگير

به لّام وجوديهت همر خۆى دابهش دهبيّت بۆ دوو جوړه وجوديهت:

- ۱- بريته له وجوديهتى بى دينى يان ئيلحادى كه هيدگر و سارتره پهيرهويان دهكرد.
  - ۲- وجوديهتيك كه پرواى به ثابن ههيه و له باوهشى كاسؤليكا دروست بووهو گهشهى سه ندووه له پيشرهوانى ئهم جوړه وجوديهت گابريل مارسيل و كارل پاسبرزن.
- هيج كام له جوړه كانى وجوديهت گرنگيان نه داوه به بونيكي دابراو له خودى ئينسان به مەش خودى و بابەتى بوونيان ليكداوه و يه كيتى خود و بابەتيان لى پيكيهيناوه. ههردوو جوړه كەى وجوديهت وهكو باسمانكرد جوړتيك بوون له كاردانوه بهرامبەر عقلايهت (تهوژمه كانى عقلى كۆن و نوئ) كه پيى وايه "ماهيهت" وهپيش "بوون" دهكهوئتهوه به لّام وجوديهت "بوون" وهپيش "ماهيهت" دهخات.

ئهم بيروپرايه ره فزيكي تهواو ده داته فلسفه كلاسيكيه كان بهوهى كه ماهيهت پيش بوون دهكهوئتهوه، بهو واتايهى كه ئهم بيرو پرايه پيى وايه مرؤځ له جيهان له داىك ده بى و فري ده دريته نيؤ ژيان بى ئهوهى هيج ويستىكى له سه ر بيّت.

مه بهست لهوهى كه بوون وهپيش ماهيهت دهكهوى ئهوهيه كه پيوسته "خود" ببّيته خالى سه ره تا چونكه مرؤځ هيج نيه جگه لهوهى كه به خۆى دروستى دهكات، همر مرؤځه خۆى ئاراسته دهكا به رهو داهاتويهكى دياريكراو و همر ته نهها خۆى توانا داره بهوهى ئه نديشه بكات كه له داهاتودا چى به سه ر ديّت، لهم فلسفه فيه دا مرؤځ به شيك نى يه له سيستمى گهردوونى به لكو نازاده بويش بهر پر سه له هه موو هه لّس و كهوته كانى.

وجوديهت جهخت له سه ر ئاگايى ده كاتهوه بهوهى كه ئاگايى بريتيه له مه زه هرى گيانى له مرؤځدا له كاتيكا وجوديهت لايه نى جهسته يى مرؤځ پشت گوئ دهخات، مرؤځ جهسته يى خۆى له پيناوى بهر نه نگار بوونهوى ژيان به كاديئى و مرؤځيش نازاده چونكه نازادى بنه ر هتى داهينان و دروستكردنه، مرؤځ له خودى خويدا چاكه كارو خراپه كار نيه به لكو مرؤځ ئه لقه يى كۆتايى زنجيره يه كه هه لويسته جا به ئه ندازه يى سه ركه وتنى له هه لباردنى هه ركام لهم هه لويستانه به باشى ئهوا دهبيّته چاكه كار، به لّام به ئه ندازه يى ئهوهى كه بهر به ستى بۆ دروست دهبيّت له

هيښانه دی نهو زنجيره هه لويستانه نهوا ده بښته خراپه کار، بهم پيښهش په وروږده دی وجودی له بنه پرتا گړنگی ده دات به په وروږده دی نازادی به پرس له وهی که چوڼ خودی خوی هه لېږږی له پي نهو هه لويستانه دی که مرؤ له ژيانيدا له گه لياندا ده ژي و تياندا گيرؤده بووه.

بابای وجودی هه لويستی نيگه تيفی هه يه بهرام بهر به پيويستيه کانی بابته تی بوون به شيويه که که تاکه کانی ليی داده پرين چونکه نهو پيويستiane وه کو کوټ و بهند وانه که به سهر جولوه خودی مرؤی نهو که سه وه داسه پيندراون هه ووه کو چوڼ بابای وجودی نه و نه دی بوی بلوی تيده کوشي بۆ بهر ته سکه کړنه وهی نهو قهيد و مهر جانه دی که به سهر تاکدا داسه پيندراون چونکه پي وایه مرؤ خوی چاره نوسی خوی دروست ده کات و کرداره کانی دیاری ده کات به بی بوونی کاریگه ری عه قلی و دهره کی.

پيويسته ناما زهش به وه بکهين که ته وژمی وجودیه ته له بوونی مرؤ و ژيانی واقعی ده کوليتته وه نه که له بوونی مرؤ به شيويه کی گشتی و هه ووه ها وجودیه کان گړنگی به زانینی ماهیه ته و راستيه کانی مرؤ نادهن به لکو گړنگی به بوونی کيشه و نه زمه و حه ز و پيويستيه کانی مرؤ له واقعدا ده دن.

به پي وجودیه کان ماهیه تی مرؤ له دوتوی ژيانی واقعی دا شکلی خوی و هره گری کاتی که ده ژي نه وه ک پيشتر نه ندازه ی بۆ کرابی و بوی دیاری کرابی له بهر نه وهش بیرؤ که ی نازادی تاکه که سی له سهری سهر وهی فله سه فدی وجودیه ته دیت .

وجودیه کان نه یان تانویه نیگه رانی جیهانی وه لا بنین هه رچند بابای وجودی له ژیر هزی تاکه که سی و ته وژمی داپرانیش داییت به جوړیک که نازاریشی چه شتی له ژیر نیگه رانی جیهانی و کاریگه ری هه رونی و کومه لایه تیه کان. شهرې سارد (که له نیوان هه ردوو سهر بازگی رؤژ ناوایی و سهر بازگی رؤژه لاتی دابوو) پرویدا سهر پای چه ندین هه رپه شه و گورپه شه و ململانی سهر بازی و ده ستاوده سته کړدنې ناوه کی و گه مارؤ نابوریه کان و پاله په ستو هه والگریه کان.

پاشان فراوانبوونی بښایي ټابووری نټوان هردوو چینی هه ژار و دهوله مهندي کومه لگا سهری هه لدا له ژیر سیپهري ټابووری جیهانی نو، به جوړیک که زور بواری مړی گه وره ی په راوړخست، فلسفه ی وجودیت هه به بهرزی و پته وی مایه وه له ریزی کومه لیکي دیاریکراوی راگه یاندار و پوښییر. له سهره تا وا دهرکهوت که په گی برپاوه و نه لقه یه کی داپراوی میژووه هه رچنده که له ناو بیسکه ی لیبرالې پوژناواییدا سهری هه لدا و گه شوی سهند به بی نه وی به سنوره هزریه بنه رته کان کوټ و بهند بکریټ به تاییه تیش عه قلا نیته، وجودیت هیچ وه لامیکي هزری پی نه بوو بهرامبر بهو پرسیاره هزریانه ی که ناراسته ی ده کران به تاییه تیش نهو پرسیارانه ی که په یوه نديان به "نه بوونیته" وراستی یه بابته یانه ییبه کان هه بوو. بهمهش ته نانه ت دژی تاینیش وهستا و بووه هوی نه وی که پرویه پروی په خنه لیگرتنیکی زور توند بیته وه له ناوه خوی کومه لگا پوژناواییه کاند.

له گرنګترین بیرو را و هزره کانی وجودیت:

- ده توانین گرنګترین بیر و راو هزره کانی وجودیت له مانه ی خواره وده کورت بکهینه وه:
- ۱- وجودیت پروایه کی په های به بوونی مړو هه یه و مړو ده کاته خالی ده ستپیکردنی هه موو بیرۆکه یه ک.
  - ۲- مړو له لای وجودیه کان کوټترین شته له بووندا، وه لامی نه وانهش ده دهنه وه که ده لټین مړو نه بووه به وی که بوونی مړو پیش ماهیه ته که ی که وتوته وه.
  - ۳- تاینه کان و بیردوزه فلسفه یه کان که له سه ده کانی ناوه راست و نوی دا هه بوون و کیشه ی مړو قیان چاره سر نه کردوه.
  - ۴- مړو له سهری پیویسته رابردوویه ک که پر بووه له کوټ و بهندی تاینی و کومه لایته تی و لوژیکی وه لا بنیت و تاین ته نها بریتیه له ویژدان که چی ژیان ده بی به ویستیکی په ها له لایه ن مړو هوه ناراسته ی خوی وه رگری.

- ۵- هېچ به هايه كي جيگير بووني نيه كه ئاكاري مروڤ ئاراسته بكات و سنوري بو دابني بهكو هموو مروڤنيك دهتواني هدرچي بيهوي بيكات، هېچ كه سيكيش بزي نيه بهها و رهوشي "عهيبه" لهسهر خهلكي تر دابني.
- ۶- برهو پيداني سيكس وهكو به شيك له ئازادي مروڤ.
- ۷- ئاكاري وجودي به ههلاتن له كومه لگا دهناسريتهوه.
- ۸- وجوديهت به ياخييون له واقيعي ميژوو دادهندريت، هدرچهنده ميژوو بريتيه لهو كهلهپوره گهورهيهي كه مروڤ له دواي خوي جيپهشتوه.
- ۹- وجوديهت پهيداوو وهكو په رچه كداريكي له دژي دهسته لاتي كليسا (ئايين) بهسهر مروڤ.
- ۱۰- وجوديهت كاريگهري عهلمانيهتي لهسهر بووهو تهنانهت به به شيك له بهشه كاني عهلمانيهت دادهندري.
- ۱۱- له وجوديهتدا مروڤ جهمسهر ي بانگه شه كردهو بهلاي نهوان مروڤ وهپيش ماهيه ته كه ي خوي كهوتوتهوه.

كه سايه تيه وجوديه كان:

- ۱- سورين كيركي جارد: نهو كه سهيه كهوا به يه كيكي له پيشهنگه كردهيه كاني وجوديهت دادهنريت به ماناي راسته قينه ي چه مكي وجوديهت، واته ليكولينهوي فلهسه في له واقيعي مروبي وهكو بوونه وهرتيك له جيهان پرسيار له بوونه كه ي دهكات. كيركجاد به دواي نه زموني تاكه كه سي خوي دا دهگه را نه مهش وهلامدانهوي يه كلاكه ره وهبوو بو لوژيكي عهقلى كه به هويهوه نه زمونگه را ي زينه دهكي بو وتي بابيه تيانهي عهقلى داتاشرا.
- كيركجاد هوگري نوسيني خودي و شيكردنهوي ناواخني نه زموني كه سي خوي بوو، و له ربي گوشه نيگا تايبه تمه نديه كاني و لاوه كيه كاني ژياني تايبه تي خوي و ژيان به گشتي گهيشته

ئوهی که ناوی لږ نا "وته وجودیه کان" وه کو (خودگه رایي) و (دلّه پراوکی) و (بی ئومیدی) و (هه لږاردن).

ئو له باوکی فیږی پشتگوږ خستنی ټایین بوو و ههروه ها ههروه ها فیږی ئهوه بو که دان بنی بهو هه له یه ی که توشی بیژاری کردو گومان و سه رسامی و دودلی و دلته نگی تیدا پواند به ریژه یه که وا کیر کجارد خه لکی تری وا دهاته بهرچاو که بارگرانی ئو هه له یه بن که له خوین و گوشتی کیر کجارد دا هه یه، هه له بهر ئهوه ش چوه پال قوتا بجانیه کی لاهووتی به لام نه بووه ئو کاهینه ی که خوږی وینه ی بۆ کیشابوو، بویه دهستی کرد به گوشه گیری و بریاری دا دریژه بهوه بدات که هیگل دهستی پیکردبوو له سه رگه رمبوون به عه قلی ژیان یاخود گرنگیدانه عه قلیه کان. بهم شیویه ناراسته ی بهره و مروږ وهرچه رخاند بۆ ئهوه ی مروږ ببیته تهوه ری نویسنه کانی و لیکو لینه وه کانی و دواتریش فله سه فه که ی.

دواتر کیر کجارد گه یشته ئو رایه ی که مروږ پیویسته "بوون و ناگایی و بوونگه رایي خوږی له ژیانی تایه تی له جیهاندا بدوژیته وه" یان به واتایه کی تر مروږ پیویسته ئو زانیاریه ی که هه یه تی له ژیان و بیرو پراکانی دا رهنگ بداته وه تاوه کو به راستی ببنه مروږ و خودی خوږیان بدوژنه وه. له راستی دا وه لاهستنی ویژی^۲ بۆ چاره سه رکردنی لایه نی زیندوی واقعی ژیانی مروږ بریتیه له وړنگایه ی که پیی ده گنه بوون، وه (خودگه رایي) بریتیه له وته ی وته کان و ناگایی دینیته دی.

به پیی ئو راستی بریتیه له خودی ژیان و سؤزیش گه وړه ترین گوزارشته له بوون، هزیریاری میسالیش ئو هزیریاره خودیه یه که شته لاهوکیه کانی عه قلّ وه لا دهنی تاوه کو ههسته کانی خوږی شی بکاته وه و په رده یان له سه ر پاماللی.

هزیریاری خودی هه ر تاکیک خوږی له خویدا که سیکی وجودی یه، (بوون) له نه سلدا شتیکی تاکه که سی یه و بوون به پیی کات و بارو دؤخ و مردن دیاری ده کړیت. ئا لیږه دا بوون ده بیته بهر پر سیاریتی.

هزريارى خودگه رايبى بيريارىكى نه خلاقى يه و پتويسته له سهرى كه خودى خوى هه لېبژيرى
بۆ راگه ياندنى خودى راسته قينهى خوى، مړويى بوونى بيريارى نه خلاقى به بيراردان ياخود
هه لېبژاردن دېته دى.

بانگه شه كهى به جه ده لى تاكه كه سى ناوېرد... كه برىتیه لهو جوله يه (تاك) ده بېته
(هه موو) به جۆريك كه تاكيك ده بېت تاك بۆ هه مووان نهك ته نها بۆ خودى خوى.

به پى كيرك جارد راستى برىتیه له جه ده ليهت بهو بيانوهى كه راستى برىتیه له
گفتوگۆ كردن له گه ل نه فس و، هه روه ها راستى نهو ناچيگيريه يه كه ده بېته هوى دروست بوونى
بیرۆكه و باپه ندى.

به پراى نهو هه لېبژاردن به بى بوونى بیرۆكه و نيگه رانى هه ر نايه تهى دى نه مهش
خاسيه تيكي بوونه به جۆريك كه بوون خوى له خويدا ده بېته هه لېبژاردن و بوون خوى كرداريكه
كه فيكر ده ركى پنده كا له حاله تى كردارى دا و ده بېته بابه تيک بۆ هزر، هه روه ها تاكه كه سى
يهو هيچ رېنگا و شىوازىكى نيه بۆ گوزارشت كردن له خوى.

۲- هيدگر: نه مه يان له رېنگاى نه زمونى تاكه كه سى خودگه رايبى ليكۆلېنه وهى له بوون
نه كردوه به لكو له رېنگاى شيكاريه كانى خوى گه يشتوه به حاله ته كانى بوون و ماناكانى
هه روه كو چۆن كيرك جارد له سه ره تاكانى نوسينى له رېنگاى بوونى تاكه كه سى يان (منى به
ئاگا) به لاي فله سه فهى بووندا ده چوو له ژيانى رۆژانه يدا نه مهش له بهر نه وهى كه نهو كه سهى
كه به دواى بووندا ده گه رى خويشى هه ر بونه وه ريكه و خويشى ده بېته بابه تيک بۆ نهو
ليكۆلېنه وه يه ياخود بلين نهو كه سهى كه له باره ي بوونه وه پرسيار ده كات بوونيكه و پرسيار له
بوونه كهى ده كات.

بوونى سه ره تاسه رى (نه نتۆلۆژى) به پى هيدگر له گه ل نهو بونهى كه تاكه كه سى يه
سه ره تاييه يه كناگرېته وه، واته (منى خودى) يه كناگرېته وه له گه ل (من) ي ژيانى رۆژانه له
جيهاندا.

دواتر هیدگر گه‌یشته ټهو پایه‌ی که (بوونی په‌سهن) و (بوونی نارپه‌سهن) دوو بوونی ټه‌واو لیکجیاوازی سیفه‌تجیاوازن وه (منیتي) بریتیه له بوون و گفتوگو و هه‌لسوکوت له‌گه‌ل خه‌لکی ترډا (په‌سهنایه‌تی) بریتیه له هه‌لېژاردنی خود بۆ خودی خوی و (نارپه‌سهنایه‌تی) بریتیه له هه‌لاتنی خود له خودی خوی.

(له ده‌ست چوون) و (نامۆبوون) له لای هیدگر بریتی نییه له شکست چونکه شکست بریتیه له (منیتي) یه‌ک له جیهاندا که ناچاره به بی بوونی خوی بژی له شونینکی دیاریکراودا که به‌رپرسه له بوونی خوی له کاتیکدا که له‌ده‌ست‌چوون بریتیه له ونکردنی منیتي بۆ توانستی خودی.

(نامۆیی بوون) جوړه‌یه‌که له خوده‌وه بۆ خود هه‌روه‌ها جوړه‌یه‌که په‌سهنایه‌تیه‌که‌ی خوی ده‌گوړی.

(به‌ها به‌رزی) له لای ټهو (کاتی) یه‌به‌و واتایه‌ی که (نه‌بوون) تئیدا بوونی هه‌یه و (داهاتو) له لای ټهو واتای (مردن) ده‌گه‌یه‌نی و هیچ ریگایه‌ک نییه بۆ پزگار بوون لپی که واتای "نه‌بوون" ده‌گه‌یه‌نی. وجودیه‌تی مرویی به‌رپرسیار گوزارشت له هه‌لېژاردن ده‌کات، (منیتي) پټویسته له‌سهری خودی خوی هه‌لېژیری به‌لام نه‌ک نازادیه‌کی په‌ها چونکه بوونی هه‌لېژاردن سنورداره. له دیارده جه‌ده‌لیه‌کانی بوون له لای هیدگر بریتیه له (به‌رزی) که بریتیه له سه‌ریه‌ستبوون و گه‌مارۆدان و شکست پی هیټان و ده‌رچوون له خود که ټه‌مه‌ش بوونیکي بی سیستمه. (به‌رزی) بریتیه له (سه‌ریه‌ستبوون) واتا تواناداری کارا به‌سهر بووندا و (په‌تکرده‌وه‌ی) هه‌ر په‌تکرده‌وه‌یه‌ک بۆ خود و ټه‌گه‌ری هه‌بوونی خود هه‌روه‌ها (گه‌مارۆدانی) واته شکست‌په‌ټه‌ننایکی نویی بوون. هیدگر به یه‌کټک له پایه‌کانی قوتا‌بخانه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی وجودی داده‌ندری.

۳- ژان پۆل سارته‌ر: سارته‌ر ده‌گونجی بخړیته نیو پۆلی کۆمه‌له نازادیخوازه‌کانی سه‌رده‌می بانگه‌شه‌کارانی گۆرانی کۆمه‌لایه‌تی و پامیاری، ټهو بانگه‌شه‌کارینک بوو بۆ به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی چه‌رخي بۆرژوازی چونکه چه‌رخي بۆرژوازی چه‌رخي لیکه‌لوه‌شان و داروخان و دارپمان بوو،

سارتهر يه كيك بو له بانگه شه كاراني نه هيشتني نايډولژياي زالبگير و كوت و بندگاناري نه ريتي، به پي سارتهر روشنيري به ناگا به دوو ريگا به رهنگاري نايډولژيا ده پيته وه:

۱- مومارسه كردني ره خنه ي خودي به بهرده وامي.

۲- بهژداري كردني چينه بي به شكر اوه كان له داوا كردني.

رونكبير مروقيكه كه له خودي خو و كومه لگا كهيدا دهرك به هوشيارى نه و دژيه كه دهكا له نيوان ليكولپينه وه له راستي كرداري كه (دهگونجي جي به جي بكري) يان به شيويه كي تر بلين په تكر دنه وديه كه به وينه ي نوسه ريك كه بانگه شه ي دهستبه رداربوون له بيدهنگي و هه لاتن دهكا.

سارتهر نوينه رايه تي ثلحد دهكات له رهوتي وجوديه تدا، وه جاريكيش پرسياريان لي كرد له باره ي راي نه و له باره ي بووني خواو وه لامى دايه وه به وه ي: نه گهر خودا بووني هه پيت هيچ كيشه يه كم ني يه به لام پيم واني يه خودا دستوره داته كاروباري مروقه كانه وه (خوا په نامان بدا).

ههروه ها سارتهر هه موو په يوه نديه كي كومه لايه تي رهت دهكات وه به هاوسه رگيريشه وه، نه گهر چي له گهل فهيله سوفي وجودي سيمون دي بوفوار له يهك مالدا دهژيان وه كو دوو هاوسه ر به لام نه و برپاي به هاوسه رگيري نه بووه، له هه لسوكه وته كاني دا نه وه ده رده كه وي كه نه و رقي له (به ليننامه) بوته وه نهك هه لباردني ثافه تييك بو خو، نه م ديارده يه ئيستا له ناو زوريه ي ميله تاني نه وروپا و نه مريكا په يره وه ده كريت به لكو باباي نه وروپي و نه مريكي واتي ورمه وه له تيروانيي موسولمانان كه پابه ندن به داويناكي و نه مه هيچ مانايه كي ني يه لاي نه وان. جا به كورتي ده توانين بلين سارتهر نوينه رايه تي قوتابخانه ي ثلحدادي فله سه فه ي وجوديه ت دهكات .

مانا كاني ژياني ثاسايي و ثاين له لاي فهيله سوفه وجوديه كاني تر له ناوده چن وه كو (فرانس كافكا) و (كولن ويلسون) به جوريك كه له رومانه كانيان مروقه به جروجانه وه ده شوبه ينن، به لايانه وه زور ثاساييه وينه ي مروقه سوك بكنه. نه مه له لايهك و، له لايه كي

ترەۋە ھىچ واتايەك بۇ ژيانان ناھىيلىنەۋە چۈنكى ئۇ فەيلەسوفانە خۇيان ھىچ كاريگەرەك لى پاش ژيانى خۇيان جىننايەتلىك تاۋەكو مانايەك بداتە ژيانان يان بلىن زۆربەى ھەرەزورىان بوونى خۇيان نەھىناۋەتە دى.

زۆربەى فەيلەسوفە وجوديەكان بەرەو ئاراستەى ئەۋە دەپۇن كە فەلسەفەكەيان لى شىۋەى چەند پۇمانىك وينا بىكەن و بلاۋى بىكەنەۋە تاۋەكو ئۇ ھىزانە لى كەسايەتى زىندو و ھەلسوكەوتياندا بەرجەستەى بىكەن، ئەمەش لى پىناۋى ئەۋەى فەلسەفەكەيان لى پەرتوكى وشك و بىردۆزانىكەۋە بگۇپن بۇ قابىلىكى زىندو بەرجەستە كراۋ كە رەنگىداتەۋە لى چەند كەسايەتەك كە بە ھەلس و كەوتىكى مەۋى ئاسايى پەفتار دەكەن، جا ھەندىك لى فەيلەسوفانە چەند چەمكىكى نوى بەكاردىنن لى برى چەمكى وجوديەكان ۋەكو (ناماقول) بە شىۋازىك كە لى دوو توپى بەكارھىنانى ئۇ چەمكىدا واتاي دوو جىھان دەگەينى:

۱- (ماقول) كە جىھانىكى مەنگى پۇتىنىيە كە ھەر لى ساتى مەۋى يەكەمەۋە تا ئەمەپۇ نەگۇراۋە.

۲- (ناماقول) كە بىرىتە لى فەلسەفەى پەتكەرنەۋە گۇپان و نويگەرى و تاكەكەسى و خودگەرايى.

فەلسەفەكانى دواى وجوديەت و ئەۋانەى پىيەۋە گاريگەرن:

(بنىادى) ۋەكو ۋەلامىك پەيدابو لى دژى وجوديەتى سارتەر كە خۇى لى چەمكى زمانەۋانى سىستىمى پەيوەندىەكانى نىۋان مەۋقەكان چىر كەردەۋە، چۈنكى بەۋ پىيەى كە بونىادگەرايى بانگەشەى بۇ دەكات مەۋقەتەنھا بەشىكە لى سىستىم و بوونەكەشى سنوردارە.

بونىادگەرايى ئىلدۆلۇژيا و شىكەرنەۋەى ئايدۆلۇژى پەت كەردەۋە لى پەيوەندىە كۆمەلايەتى و پامىيارىەكانەۋە، تەننەت لىمىانەى دۆزىنەۋەى راستى خودى خۇشى لى پەرنسىپەكانى ھىز و زۆرلىكەرن پەكى كەۋت، لەپىتى ئۇ پەتكەرنەۋەى وىستى زۆرلىك لى

مه به سته کانی بېنځته دی. وه کو ره تکر دنه وهی نهو مه رکه زیه تهی که به هیژ و زور لی کړ د نه وه لکیند رابو.

فلسفه دی بنیات گهرایی له نه نجامی شکست خواردنی وجودیت پدیدابوو نه مهش له شسته کانی سدهی رابردوو. بناغدی نهو فلسفه فیه بریتیبوو له وهی که چوار نوسه ری فهره نسی دایان پښتیبوو:

۱- کلؤدلیفی شتر اوس

۲- رؤلان

۳- می شیل فوکو

۴- جاک لاکان

شتر اوس به پېشه نگی بونیاد گهرایی داده ندري و نهو فلسفه فیه بو نهو ده گه رېته وه، نهو چوار نوسه ره له یه که ره گگی مه نه ه جی دا ټیک ده که نه وه که نهویش بریتیه له (و شه کاری زمانه وانې)، پېیان وایه که "د" (وه کو یه که یه کی ده نگی) هه روه ها "نهو شکله ی که نهو پېته ثاماره ی بو ده کات" که (پیکه اته یه کی خه یالیه) بوونیان هه یه. وه له نیوان "د" و "نهو شته ی ثاماره ی بو ده کري" ته رکیز کړ د نیکی خه یالې بوونی هه یه که وه کو پرؤگرام یکی نویکه ره وه پیدا ده بیټ، نه که پیدابوونی تیوریکی هزری یان نایدؤلؤژیا یه کی دیاریکراو.^۳

بنیاد گهرایی ته نها پرؤگرام یکه نه که ره و ټیک ی هزری یان رامیاری جیا له وانې تر، هزری سهره کی نهو ره و ته گریدراوه به زاراوه ی بنیات، بنیات به مانای بونیاتنه وه نوساوه که خاوه نی ره گه ز و بنه مای خویه تی و هه موو ره گه ز و بنه مایه که هله ده سټی به نه رکیکی

^۳له زانستی زمانناسی دا دیارده یه که هه یه که زمانی مروقی پی جیاده کړیته وه له هی ناژه، پی پی ده لټن هه رده مه کی (arbitrariness)، نه مهش بریتیه له وهی که هیچ په یوه ندیه که نه له نیوان بیت و شکلی نهو وشه یی که پېته که مه به سټیه تی، بؤغونه مه رج نهو پیتانه ی که بؤ وشه ی (قه لئو) به کاردین له شکلیشدا قه لئو بن، یان نهو پیتانه ی که بؤ وشه ی (فیل) به کاردین، له شکلیشدا شیوه ی فیل له سمر کاغز دروست بکه ن، نهو دیارده یه له ناژه لاند پېچه وانیه. پړاوه P.۱۰ George yule, The study of Language (وه رگپی).

دیاریکراو لـەم بنیاتنانە، بەلام ئەم ئەرکانە هەركامیان لەسەر پەيوەندی بنچینهیەوه بەویتریانەوه پەيوەستن، هەركام لـەم پټکھاتانە گرنگیەکی لە بنیاتناندا دەرناکەوێت بە پەيوەندی خۆی لەگەڵ بنەماکە ی تر.

لەلەند بونیاتگەرای ی بەوه پټناسە دەکات کە " بریتیە لە هەماهەنگی یان هەر پټکھاتوویەک کە لە دیاردە لەسەر یەک کەڵەکەوہبووہکان بە جۆریک کە هەر دیاردە یەک بە دوا ی دیاردەکانی ترەوه دێت و "دیاردە" رونا دات تەنھا مەگەر بە پەيوەندی لەگەڵ دیاردەکانی ترەوه نەبێت".

لەو پټناسە یەوه ئەوہمان بۆ رۆون دەبێتەوه کە بنیاتگەرای ئاماژە یە بۆ "کۆلی" یان "هەماهەنگی" یەکی پټکخراو کە لە نیو خودی خۆیدا رەگەزی بنەرەتی هە یە و هەركامیکیان کار لەوی تر دەکەن، ناتوانن لە هیچ کام لـەم رەگەزانە تیبگەین بە تەنھا تیروانیکی سەرپټی بەی تیروانین لە رەگەزەکانی تر، بەلکو بەوه لە رەگەزەکان حالی دەبین کە لە پەيوەندیەکانی نیوان خودی خۆشیان بکۆلینەوه.

لە بواری زمانەوانی یەوه ئەوہمان بۆ رۆون دەبێتەوه کە شیکاری پټزمانی زۆر روکەشی یە چونکە شیکاری مانایی زۆر قوولترە، بەلام لە بواری زانستە کۆمەلایەتیەکاندا شتراس پڕۆگرامی بنیاتگەرای لە زۆریک لە توێژینەوهکانی خۆیدا بەکار دینی کە "بونیاتی نەستی یان قوولی" دانا کە لە دیوی دواوە ی دیاردە بینراوەکاندا هەن و هەماهەنگیەکی عەقلانی لۆژیکی پټکدینن کە لە لایەک پەيوەندی نیوان سروشت و کەلتور لیکدەدەنەوه و لە لایەکی ترەوه دیاردە کۆمەلایەتیەکان شی دەکەنەوه.

شتراس وەکو پټشەنگی بونیاتگەرای:

شتراس لە "ئەنسەرۆلۆژیای بونیاتگەرای" کۆلیەوه لەسەر پټسای عەقلانیەت و شمولیەتی خەیاالی بەواتای سەرقالبوون بەو پڕۆسانە ی کە لە نیو خەیاالی مرۆفدا بە شیوہیەکی گشتی دی و دەچی. شتراس دیاردە ئەنسەرۆلۆژیەکان بە سیستمیکی دیاریکراو لیک دەداتەوه: بەوه ی کە سیستمیکی لیکبەستراوه و هەروہا سیستمی ئەفسانە یە لەسەر بنچینە ی

وشه کاری زمانه وانی وه له پټی ئەم پرۆگرامه وه ویستی له شیوازی بیرکردنه وه حالێ بییت که هه موو ئاده میزاده کان تییدا هاوبه شن به پشتگوێخستنی کارتیکه ره کاتی و شوینییه کان، واته به جوړیکتر بلێن ئیسپاتکردنی یه کیستی هزری مرۆیی لهو ساته ی که دان به تایبه ته ندیه کانیان دا ده نیست. شتراس بۆی ده رکه وت که زۆربه ی دیارده که لتوریه کان وه کو ته کنه لوژیاو ریکخستنی رامیاری پیویسته بچنه ژیر بایی ریککاره کۆمه لایه تیه کان یان ئایکولۆژییه کان له دوتویی ژینگه ی سروشتیدا.

شتراس ئاراسته بنیاتگه راییه که ی له پټی جه ده لی نیوان عه قلاتیه ت و ئەزمونگه راییه دیاریکرد، پاشان بۆی ده رکه وت که کلتوره کان ریک به پټی ریککاره ناوخۆیه کانی خه یالی مرۆیی گه شه ده کهن، نه ک ته نها وه کو وه لامدانه وه یه ک بۆ پیویستیه ده ره کیه کان.

میشیل فۆکۆ:

فۆکۆ جه ختی کردۆته سه ر ریککاره ده ره کیه کان که له گوته ی گشتی دوورده که ویته وه یان وردتریش بلێن گوته ی رامیاری، واته ئەوه ی که پیویست نی یه بگوته ی یان ئەوه که ده گوئجی بگوته ی، سه ره پای ئەوه ی که تیۆریکی رامیاری بۆ دانه نا به لکو پټی وابوو که ئەو ریککاریانه ده گوئجی راست و هه له لی کجیا بکه نه وه.

وا پټی ده چی ئەو ریسایانه ی که پټیان ده وتری دورخستنه وه فۆکۆ باسی لیوه کردون بچنه نیو خانه ی سیستمی تۆتالیتاریه وه به جوړیک که زالبگیری و زۆرداری کۆمه لایه تی و رامیاری تییدا به دی ده کری، چ جای ئەگه ر سه رچاوه کانی دورخستنه وه بچنه ژیرده ستی یه ک که سی دیاریکراو یان ده زگایه کی ئەمنی که بانگه شه ی بهرگری کردن له نیشتیمان یان ولات یان گه ل بکات؟.

ئه گه ر فۆکۆ ڕاڤه کردنیکی هه ماهه نگ نادۆزیته وه به ئەندازه ی ئەوه ی که په وانپیژی زمانه وانی پیشکه شمان ده کات، ئەوا ناچاره په نا بباته بهر ویستی تاکی پۆژئاوا له میژووی هاوچه رخدا له پټناوی گه یشتن به زانیاری به بی گه رانه وه بۆ میژووی کۆن.

بە ڕای فۆکۆ ھێز لە ئەنجامی ویستی تاکیک یان گروپیەک نایەتەدی بەلکو ھێز لە ئەنجامی زۆرلیکردن دیتەدی بە چەندین شیوازی جیا جیا تەنانەت راستیش لە ڕیگای زۆرلیکردنەوە دیتەدی. ئەم بەرنامەیە بە مارکسی بوونی فۆکۆ دەردەخات، چونکە ئەو ڕای خۆی بە ھیچ بیر و ڕایەکی ئایینی یان تاییەفی نەبەستۆتەو و شیوازی تیروانیی ناپاستەوخۆی بەکارھێناوە.

بە ڕای فۆکۆ ژباڕی رۆژئاوا بەرەو دارپمان دەچێ بەبێ ئەوەی ھیچ جیگرەوێیەکی ھەبێت، فۆکۆ رۆلێکی گرنگی گیرا لەوەی کە پەردەى لاڤا لەسەر دیاردەى بەکارھێنانی تەکنەلۆژیا بۆ نەھێشتنی ئایدۆلۆژیای زالا بە چاویلکسورکردنەوێ دەسلالت و پروبەرووبونەوێ مەرکەزیەتی دەستەلات.

پۆلان بارت:

بە پێچەوانەی سارتەر پۆلان بارت بروای بە یەکبونیکی سەرپا نی یە لە مرۆڤیکدا، بەلکو ئەو بروای بە یەکبون ھەییە و پشتگیری لە ھەرشتیک دەکا کە لیکداپرتندراو و چەندانە کراو و فەلسەفەکی لەسەر شیکردنەوێ دامەزراو بە جۆریک کە تاک شی دەبێتەوێ دەبێتە چەندانە.

جان لاکان:

جان لاکان فرۆیدی بوو بە پشت بەستن بە شیکاریە دەرونیەکانی فرۆید پیتی وایە کە ھەزە تاکەکەسیەکان و ویستەکانیان لەسەر ئاستی "من" و "تێکرا" دا کاردەکەن، ھەرۆھا ئەو ئایدۆلۆژیاو شیکردنەوێ ئایدۆلۆژی پەتکردەوێ. بنیاتگەرایى دووبارە گەراپەوێ ناو عەقلائیەت و بوونی خۆی تیدا دۆزیوێ لە دەروەى لیبرالیەتی کۆن چونکە بنیاتگەرایى کان کۆشش دەکەن لە دژی بۆرژوازیەت. ئەو بۆرژوازیەتەى کە لایەنێکی گەورى ئابووری و کۆمەلایەتی مارکسیەتی پێکھێنا. بونیاتگەرایى کان لە دژی تاکەکەسى و فەلسەفەى "من" دەوێستەوێ کۆشش دەکەن.

بونیاتگەرایى کان مێژوو بە ڕافەییەکی مادى لیکدەنەوێ ھەرۆک چۆن مارکسیەکان دەیانکرد، چونکە مرۆڤى تاک زیاد لە شکیلیکی دیاریکراوى نی یە، واتە مرۆڤ بە پیتی تیوری

لاهوټی کلاسیکی کاینیټکی به شہری نی یه به نه ندازه ی نه وهی که به شینکه له سیستمیکی دیاریکراو، له گه ل نه وه شدا نهو بونیاتگه راییهی که له وجودیه تی سارته روه سهری ه لدا به ناروونی مایه وه، له بهر نه وه چه رځیکی به دوا ی خوی داهینا که به "سهرده می دوا ی بونیاتگه راییهی" ناسرا، که جاک دریدای بونیاتگه راییهی پیشره وایه تی ده کرد^٤.

٤ دکتور صباح به رنځی له گوډارټکدا خویندنه وه یه کی کردوه بو هزری وجودیه ت له ژیر ناوینشانی (سهرنځیک له وجودیه ت Existentialism)، ده لئ:

وجودیه ت له بنه رته داکاردانه وه یه کی مرؤفی نه وروپی بوو له دژی سهرمایه داری له لایه ک و مارکسیزم له لایه کی تره وه.

له سهرمایه داری دا مرؤف مه وجودیکی به رته لاو له مارکسیزم دا مرؤف مه وجودیکی ده ست به سهر بوو، له سهرمایه داری دا مرؤفی درؤینه، له مارکسیزم دا مرؤفی قالب گرتوو، نه م دوو جوړه مرؤفه یه ک له یه ک ترسناک ترن.

وجودیه ت له سهره تادا یاخی بوونی مرؤف بوو له دژی نهو دوو کاره ساته.

بیردوزه مرؤف دوسته کان له چه رځی هه ژده به دواوه له بهرام بهر کاره ساتی دژ به مرؤفانه ی سهرمایه داری و ماشینیزمی خوړناووه هه ستیان به مه ترسی کردو به شیوازی جوړاوجوړ هیرشیان کرده سهرو له م به واره دا نه ده بیاتیکی ده وله مه ندو زیندویان ده سته بهر کر، که مارکسیزم دواتر توانی سودیکی زوری لی وهریگریټ بو مه حکوم کردنی کاپیټالیزم.

(پمزن نارون) له م به ریه وه گوتویه تی: (مارکسیزم ته نه ا بریتیه له کوکردنه وه یه کی زیره کانه ی نهو وتانه ی غه یری خو یان گوتویانه).

مرؤفایه تی له عه زره تی جه ه نه نه می سهرمایه داری، پروی له به ه شتی مارکسیزم کرد. جاران مرؤف له خزمه تی سهرمایه دا چوکی دادابوو، نه مجاره یان خوی بوو به شمپازی به ره مه یټان و زاتیته تی خوی له پټناوی کو مه لگای به ره مه یټنه ردا تونده وه، به ئومیدی هاتنه دی خونه کانی مارکس و یاره کانی له مه عبه دی کارخانه و کینلگه کانداه ده سته ونه زه ر وه ستا.

به لام نه مجاره یان مرؤف به شی نه ساره ت بوو، مرؤف له سیستمی سهرمایه داری دا گیانداریکی نابوری بوو، له سیستمی مارکسیزم دا بووه شتیکی مونه زه م که ده بیټ له ژیر کارلیک ردنی جه بری میژووی دا، له ژیر به ردا شی دژایه تی ناوخیو چینه یه تی دا وردو خاش بیټ.

له کاردانه وهی نهو دوو سیستمه پر له سته مه دا وجودیه ت ملی قوت کرده وه گوتی مرؤف ده بی خوی خوی بخولقیټی. به کوردی وجودیه ت کاردانه وهی مرؤفی سهرلیشیتواوی سهراب بردووی نه وروپا بوو له بهرام بهر سولته ی کلټسا و سیستمی سهرمایه و کوټ و به ندی ماتریالیزمی دیالکتیک.

دواى جهنگى جيهانى دووهم گهلانى ناسياو شهفريقا پرويان له ناسيؤناليزمى دژ به ئيمپرياليزم كړدو بؤ په سنهايتى خوځيان گهړانه وه، بهلام مرؤفى داېراو له دينى نهوړوا، كه له هه موو شتيك ييتزارو قوتار بوو، ون بوونى خوځى له وجوديهت دا بينيه وه، بهلام شم هه لفرينه وى وجوديهت ش تا سهر نه بوو، سهره نجامه كى له پوچگه راييه وه سهرى دهره ټنا. وجوديهت سارترم جوړيكي تر بوو له ماترياليزم.

جياوازي وجوديهت و ماركسيزم نهويه كه ماركسيهت مادديهت يكي پروتو وجوديهت شيركيكي مادديه. نه گينا همدوكيان له سهر ماترياليزمى دياكتيك وه كو جيهانيي ريككهوتون. وجوديهت شم نازاډيه ددات به مرؤ كه ههرچى دهيويت بيكات بهلام كه ديتسه سهر نهوه وى مرؤ بدهرو كوى دهچى، بى وهلام و دهسته وهستان دهوستى. چونكه همر مبهستىك تؤ هه ليبريتر هيج جياوازيه كى له گهل مبهسته كاني تر نيه جگه لهوه وى كه تؤ شمته هه لېژاردووه نهوانى تر خه لكى ديكه هه لېان بژاردوون، واته ناوه دانى له هيج جيتيه ك نيهو ناماغيك نيه كه مرؤ ههنگاوى بؤ لابنى، كهواته شهجمى وجوديهت دهيتته نهوه وى له دهروه وى مرؤ هيج پتوره يك نيهه كه كرداره كاني پى بپتورت، مرؤ خوځى پتوره وى خوځيهت.

بهلاى نيمه شهوه وه كو ئيسلامى، شم فلهسه فيه له كesh وهوايه كى ناسروشتى و ناناوامدا كه مرؤ هه كان ههست به غوريهت و پوچى دهكه ن خوځى دهونى، كاتيك مرؤ هه كان له ژير بارى مهنهت و همل و مهرجى ناله بارى كؤمه لايهت و گوشارى سيستمى سهرمايه و بى كاريدا، واته له شهجمى لاسهنگ بوونى ترازووى بايه خه كان دهگه نه حالتهت پوچى و بى مانايى و له خوځ بېگانه بوون، پاش داكهوتنى زؤر دروشم و شيعارى قهومى و حيزى گروپى ناچارن، چونكه له سهرچاوه و پوون و ههست و شعورى ئيماندارانه دوورن هه لوه داي سهرابى شو جوړه فيكره سهر و سهره و بى ناوه وړكانه بن كه زاده وى همل و مهرجى جياوازي كردانه وه و بارودوخى تايهت و له دايك بووى قؤناغيكى ميؤووى پيش ئيستان، كهواته مسهله كه تهنها لهوه دا خؤلاسه نابيتته وه كه شهزميه كى فيكرى له نارادايه، چونكه په رهنه دندى وجوديهت كاتى خوځى له شهوړپاش تهنها له بهر بوونى شهزمى فيكر نه بووه، وجوديهت كاتيك سهره هه لدا كه باقى فيكره دهستكرده كان گه يشته بن بهست و له باتى چاره سهرى كيته كاني مرؤ بوونه سبه بى قول بونه وى زامه كاني.

وجوديهت له كؤمه لگايه كدا سهره لده دات كه جگه له شهزمى فيكر و شهزمى عهقل شهزميه كى شهخلاق و په وشت له نارادايى. همرچنده همدى كس دهيانه وى شم فلهسه فيه به قؤناغيك له قؤناغه كاني په رهنه دندى فيكرى فلهسه فى نهوړوبى له قه لثم بدن، بهلام له راستيدا وجوديهت شهوژميكى ياخى بوون و رويه و پوونه وى شه ناراسته تاك گه راييه فلهسه فهى نهوړوبى يه، كه له پتتاوى تاكدا هه مو بايه خىكى ئينسانى ژير پى دهخات.

به كورتى وجوديهت هه ولدانېكه بؤ چاره سهرى كيته، نهك چاره سهرى كيته كه.

(لهم نوسراوه دا سود له نوسينيكي د. عهلى شريعتى (أنسان و اسلام) بينراوه).

(وه رگير)

پراگماتيزم

البراجماتية

Pragmatism

پراگماتيزم^۱

پېناسه ی پراگماتيزم :

چه مکی پراگماتيزم يان پراگماتيهت پټکهاتووه له وشهيه کی یونانی که به مانای "کار" دیت و لهم وشهيه ش وشه کانی "به کرده بیکردن" و "کرداری" هاتوون. ثم زارواهيه ههول ددها هه موو بیړۆکه يه که به "به دواي يه که داچون" و "به دواي يه که دهااتن" لیکبداته وه بو زانینی نه بجامی به ره مه مه کرداریه کانی هه رکامیکیان چونکه تیځه یشتن و تیړوانینی ئیمه به رامبه ر به مانا گشتگیریه کانی ثم به ره مه مانه يه کسانن جا چ راسته وخو بی یان ناراسته خو. که واته پراگماتيزم بریتیه له بیرکردنه وه مان بو هر بابته یی یان شتی که به تیړوانینی یی که خاوه نی مه به ست و گرنگی پوزه تیځی خو ی بیت.

پراگماتيزم ره وتیکی رامیاری وهرگرت له گه وره ترین ولاتی جیهاندا، ولاته يه که گرتووه کانی نه مریکا نه مړۆ دهیه ویت جیهان به ره و ناراسته ی ثم قوتا بځانه یه ببات، به لکو راستر بلین دهیه وی نه زمونی ثم بیړۆکه يه له ولاته يه که گرتووه کانی نه مریکا وه به سر هه موو که لانی جیهاندا به پیښت، و له راستی دا سروشتی گه لی ولاته يه که گرتووه کانی نه مریکا و سیستمه رامیاریه که ی هاندرن بو قبولکردنی فله سه فهی پراگماتيزم، به لام ثم نه زمونه له ولاتانی تردا به دهیان ناراسته ی جیاوازه وه بردراوه بویه ثم بیړۆکه يه ناتوانی به سه رکه وتوو دابنریت به تایبه تی نه گه ر په چاوی نه وه بکهین که ناین و نایینزاکانی نه و میلله تانه به تایبه تی (نیسلام) ره تی نه وه ده که نه وه که بیته کیلگی تاقیکردنه وه ی هزریکی دیاریکراو له دیو کراسیه ت،

^۱ له وانه یه د. عدنان سید حسن سه رکه وتووترین که س بی له پوخته کردنی بابته تی پراگماتيزم، نه و رو نی کردۆته وه که ثم چه مکه له وه ده رچوه که تنها کۆمه له هزریکی دیاریکراو بی به لکو پوخته یه کی فله سه فی گشتی یه که بایه خ به کاروباری مړۆ و کۆمه لگا و ده ولت ده دات.

چونکه نهو ميللله تانه بيرۆكهى (نامانچ په وايى ده دات به هوکار) به ته وایى په ت ده كنه وه. نه مه له لايه ك، له لايه كى تره وه نهو جيهانه پړوحيه كى كه نهو ميللله تانه كى تيدا ده ژين وایان لى ده كات كه نهو هزره په ت بكنه وه، چونكه سهر كه وتنى شتيك يان شكسته ينانى ناتوانى بېته هوى راگرتنى نهو ريسا شه رعيانه كى كه نهو ميللله تانه پروایان پيى هديه و پيان وايه كه له ناسمانه وه نيردراونه ته خواره وه و ناكړى مروؤ به ناره زوى خوى ياريان پيى بكات.

نا بهم شيويه ناگوځي نه زمونى پاميارى و كومه لايه كى له جيهانى ئيسلاميدا له سهر فله سفه كى به راورد كړدى به ره مه وه ديهاتوه كانى نه رزى واقع بنيات بنرى. واته نه گهر پراگماتيزم هه ولده دا بو جيبه جي كړدى نهو هزرانه كى كه له نه رزى واقيدا به به ره مه كى پوزه تيفه وه دينه دى نهوا گهلانى پوزه هلات خاوه نى هزى ناسانين و پيشتر له نه رزى واقيدا نه زمونيان لهو هزرانه دا هه بووه كه ده گوځي له هه موو بارودوخيكدا جيبه جى بكرين، نه وهش به كړدارى ئيسپاكتراوه و سه لمي تراوه به دريژاى پوزه گار له هه موو بارودوخيكدا، چونكه ئيسلام نايينى هه موو كات و شوين و قوناغيكه.

پراگماتيزم فله سفه كى كه كه پتوره بو هه موو بيرۆكه يه ك و هه ليدسه نكي نى به وه كه تا چنده به ره مه كى هديه له نه رزى واقيدا، نهو فله سفه كى ناويكى ترى هديه و پييه وه ناسراوه كه بريته له "بيانوگري" كه له سهر بنه ماى تيپرامان له به ره مه كړداريه كان كار ده كات كه تاك به ناواته پيى بگات له پيى هزره كانى و بيرۆكه كانيه وه، نه مهش فله سفه كى "چارلس پيريز" C. peirce (۱۸۳۹-۱۸۱۴).

كه پوخته كى بهم شيويه يه:

(هزى راست نهو هزره سودبه خشه يه كه شاينه جيبه جي كړنه له نه رزى واقيدا). پراگماتيزم ته نها له سهر پيريز نه وه ستا به لكو فله سفه كى ترى نابورى و كومه لايه كى و

په روه ده يی پراگماتي په یدا بوون له وانه: وليم جه ميس و جون دیوی و هی تریش... نه مانه
راکانیان زور له بیرۆکه کانی پیړیس ده چون که نه مهی خواره وه پوخته که یه تی:

(مانای راسته قینه ی هر هزريک له بهرهمه که ی دا دهرده که وی و، موماره سه ی کرداریش
به لگه یه له سهر راستیتیه که ی)، نه مه یه راستی کرداری، به لاهم راستیه پروته کان نه وانه ن که
دابړون له واقع، نه مه ش به پای نه وان جوړیکه له ثاوات و میسالیه ت. له م سؤنگه یه وه بابای
پراگماتي نه وکه سه یه که حز به راستیه کان ده کات به هه موو جوړو که رسته خاوه کانیه وه،
نه مه ش هیئانه دی تاراده یه که نه سته مه، نه زمونی که که پروداوه کان برپاری له سهر ده دن، به
تاییه تمه ندیکردن و جیاکاری و پیوه لکان...، راستیه کان به وه تیینی ده کرین که له بارودوخی
تاییه تی دیاریکراودا کارده که ن و پاشان گشتگیر ده بن. راستیش له لای نه و ناوی که بو
پولینکردنی هه موو جوړه به ها کارتیکره دیاریکراوه کان له نه زمون دا، هزی راسته قینه له
پراگماتیزم بریتیه له ده سته که وتنی بهرهمی واقعی له ژیاغاندا. به لام "که سیکی عه قلی"
نه وکه سه یه که هوگرو ده مارگیره بو بنچینه ویژی یه کان و نه مره کان، و کاراکته ریکی نیانی
هیه، عه قلی که راییه و پشت به بنه ماکان ده به سته، دوورینه، میسالی یه، که شبینه،
ثایینه پروهه، باوه رداره به ویستی ره ها، تاکړه وه دلیایه.

راسته قینه له لای که سیکی عه قلی بریتیه له تنها داتاشینیک که پیویسته هر له گهل
ناوهینانی دا ملی بو که چ بکری، به لام بیرۆکه ی راست نه و بیرۆکه یه یه که سوده پیویسته
لوژیکیه کانی یه کلا ده کاته وه. هه روه ها له پال فله سه فه ی پراگماتیزمدا هندی هزی کرداری
تریش له کومه لگای نه مریکیدا پالپشتی لیکرا، له وانه فله سه فه ی (نه مریقیه)
Empiricism که له سهر بنچینه ی (تیبینیکردن و تاقیکردنه وه) که شه ی سهند، واته

هه لېژاردنی زانستی له مه یدانی زانسته سروشتیه کان.

ههردوو فلهسه فهی پراگماتيزم و نه مېريقيه له شتانهی خواره ودها هاوبه شن:

➤ له هزري نه وروپي ميسالي يان ميتافيزيکي دامالراون، به مانايه کی تر پهرچه کرداری ميسالييه تن.

➤ نه م فلهسه فانه به يه که وه هه لسان به دانانی پرؤگراميکی نه زمونگه رايبی و گشتاندنيکی نه وتؤ که ده که ويته دهره وهی سنوري زانستی سروشتی (ماده ده) و بواره کوښه لايه تی و مرويه کان ده گريته خو.

ههروه کو چؤن پراگماتيزم له گهل (تيؤري سودگه رايبی utilitarianism) يه کده گرن له دورخستن هوهی قوربانی دان له پيناو ئامانجيکدا که به ره مه کانی له بهرچاوان نين ياخود به ره مه پوزه تيفه کان ناگر نه خو، نا ليړه وه نه م دوو هزره هه لسه نگانندی مرویی رته ده که نه وه، به بيانوی گه پانی به رده وام به دواي سود و نه نجامی وه ديها توه.

جا له ژير روشنایی نه م دوو تيؤره ئيمبريقي و سودگه رايبه دا زؤر قورس ده ييت که پراگماتيزم ليکدانه وه يه کی ناشکرا و پيناسه يه کی پوونی بؤ بکريت.

دکتور عدنان سيد حسين پي وایه که جياوازيه که له نيوان پراگماتيزم و ژماره يه که له به ها رؤحي و نه خلایي و ئايينيه کانداه دی ده کريت، ههروه که ده لئ (ئايینی ئيسلاميشی لی به ده ر نيه) به وه که پراگماتيزم چند بنه مايه کی گشتی دارشت به چاوپوشي له کارتيکه ره کاتی و شوينيه کان، ياخود ئايا سودی بؤ مروؤ تيډايه يان نا، به جوړيک که په يوه نديان به بوون و مروؤ و په يوه نديه کوښه لايه تيه مرويه کانی کوښه لگايه که و کوښه لگاکانی تره وه هه بوو، که سوود نابيته تاکه پيوهر بؤ مامه له کردن له گهل شته کان و ديارده کان، به لکو چندین بيرو را و به ها هيه که مادی نين و له ربي ماده وه هه ستیان پي ناکريت.

دکتور عدنان شتيکی پشتگوځيخستوه و باسی نه کردوه، نه ویش نه وه يه که ئايينه کانی جوله که وه نه سپانی له پروی فلهسه فهی پراگماتيزم دا نه وه ستان، به لکو نه م تيؤره له ههردوو

جيهانی مه‌سیحیه‌ت و جوله‌که‌دا جینی خۆی کرده‌وه به بێ ئه‌وه‌ی گوتییستی هیچ ده‌نگی‌کی
 ئایینی بین که ره‌تی بکاته‌وه یان هزری‌کی دژ به ئه‌و به‌رز بکاته‌وه، هه‌روه‌ک چۆن پټیسته
 ئاماژه به‌وه‌ش بکړیت که ئیسلام خاوه‌نی سیسته‌می‌کی ئابوریه که بۆ هه‌موو کات و شوینیک
 گونجاوه‌و هیچ پټیه‌کی بۆ ئه‌وه نه‌ه‌یشتوته‌وه که ئایا سودی هه‌یه یان نا، چونکه ئیسلام هه‌موو
 خیر و بیره‌و ته‌نها بۆ مرو‌ف دانراوه، جا کاتی‌ک پراگماتیزم په‌چاوی به‌ره‌م و مه‌به‌سته‌کان
 ده‌کات ئه‌وا ئیسلام هه‌ر بۆ‌خۆی په‌چاوی‌کی گشتگیرانه‌ی هه‌موو به‌ره‌م و پ‌یش‌هاته‌کانی
 به‌یه‌که‌وه کردووه.

هزری ئایینی به دوا‌ی په‌های‌ی (موتله‌ق) دا ده‌گه‌رێ له کاتی‌کدا پراگماتیزم به دوا‌ی ئه‌و
 به‌ره‌مانه‌دا ده‌گه‌رێ که له ته‌نجامی جیبه‌جی‌کردنیان له ئه‌ززی واقیعه‌دا ده‌ستده‌که‌ون... یاخود
 بل‌ێن ئه‌و به‌ره‌نجامانه‌ی که سوودی‌ان هه‌یه بۆ مرو‌فایه‌تی. ئه‌و په‌هایه‌ی که په‌یامی محم‌دی پ‌ی
 دابه‌زیوه، به پ‌یی زانستی هه‌میشه‌یی خوا‌ی گه‌وره سودی هه‌یه بۆ مرو‌فایه‌تی. ئیسلام
 پ‌یویستی به تاقی‌کردنه‌وه نیه بۆ ده‌رخستنی سووده‌کانی. نرخ و به‌ها‌کرداریه‌کانی ئیسلام بریتین
 له به‌ره‌نجامه‌کانی، چ له‌ بوا‌ری تیوری ب‌ی یا له‌ بوا‌ری جیبه‌جی‌کردن ب‌یت، ئه‌مه‌ش له‌ ماوه‌ی
 حوکمی ئیسلامی دا سه‌لم‌یندراوه.

بابه‌تی په‌های‌ی به‌ پ‌یی دکتۆر عدنان- لیره‌دا جیبه‌جی‌ ناب‌ی ته‌نها له‌سه‌ر ئایینی
 مه‌سیحیه‌ت نه‌ب‌ی، ئاییناسه‌کان ئه‌م ئایینه بۆ ئایینی په‌های‌ی و ئایینی په‌وشتی پۆل‌ێن ده‌که‌ن،
 هه‌روه‌ها مه‌سیحیه‌ت خا‌لیه له‌و بنه‌ما جیا‌جیا‌یانه‌ی که له ئایینی ئیسلامدا هه‌یه یان له
 ئایینی یه‌هوودی‌ه‌دا بۆ‌نونه تەلمود بریتیه له کۆمه‌ل‌ێک ته‌شریعاتی یه‌هوودی که جیان له‌وه‌ی له
 ته‌وراتدا هه‌یه، ئه‌گه‌رچی ئه‌وه‌نده‌ی ته‌شریعاته ئیسلامیه‌که گشتگیر نیه.

كلښا له ماوهی سهدان سالی حوكم كړدنی له نهوړوپا فشهلی هیڼا له جیبه جیكړدنی ههر ته شریعیکی نابووری پوزه تیښ، نه مهش له بهر نهوهی پویان له بهندایه تی كړدن وهرگیړا بهر وه دره به گایه تی و شهرې خاچه رستی (له ناوځو و دره وه) و تنانه ت هه لسان به به كار هیڼانی پلیتی لیځو شېبون (صكوك الغفران)، نه مه به بی نهوهی پوانینیکی پون و ناشكریان بو مرؤفی نهو سهرده مه (سهرده می پاپایی) هه بو بی. له گهل دوزینه وهی نه مریکا بارو دؤخه كه گؤړا، چونكه خه لکی نه مریکا دوور بوون له ده سلا تی كلښای كاسولیکي و له سهریان نه بوو هه موو نامؤزه نابووری و پؤشنبیریه كانی وهرگرن، نه مه له لایه ك، له لایه کی تره وه، کرانه وهیه کی هزری نابووری و پامیاری و هه روه ها پؤشنبیری سهریه لدا كه په رچه كرداریکی تووند بوو بو هزری ثایینی مه سیحی كاسولیکي پاپایی، له م پوانگیه وه ده بینین نه گهر پراگماتیزم هزریکی لاهوتی ثایینی سه لماندی ت نهوا بیگومان نه م هزره نرخ کی ههیه له ژیانی هه سته پیکراوی مرؤف و پیمان ده گوتری ت هزره راسته كان واته تا نه م ناسته هزری سود به خشن بو ناده میزاد. به لام له ههر ناستی کی تر دا (له كاتیکی تر دا) راستی نهو هزره ده كه ویتنه سهر په یوه ندی نهو هزره له گهل راستیه كانی تر كه نهوانیش پیویسته دانیان پیا بنری (لیړه وه ده بینین پیویسته بسه لمیندریت كه هزره كانی ثایین نرخ و به هایان ههیه لای پراگماتیزم، "به ها" ش به مانای "سود" دیت).

بویه هیچ بهر هنگاریه کی مه سیحیه كانی نه مریکا نابینین دژبه سود گهرایی یان نیمبرقیه ت یاخود پراگماتیزم، به لكو به پیچه وانه وه یه كانگیر بوونیکی ته واو ههیه له گهل هه موو نهو هزرانه کی كه سهر به نه زمونگه را بین چونكه مرؤف چوه ته نیو جیهانیکی نوی.... و ناچاره بیړوكه و هزری وا وهرگری ت كه دوره له هزره پاپاییه كان و ده بی بیړوكه ی وا تاقیبه كاته وه كه بیگه یه نیتنه نه نجامی نوی.... نه نجامیش له نه رزی جیبه جیكړدن نه بی دهرناكه ویت واته له

واقیعی کرداری... بهم شیوهیه هزره کانی پراگماتیزم گه شوی سهند و فراوان بوو تا سهری کیشا بولای تیوری "مهبهست په وایی ددهات به هوکار".

دیموکراسیه ت لای پراگماتیه کان:

پراگماتیه کان پټیان وایه دیموکراسیه ت دهبی له بیژینگی موماره سه کردن بدری پیش نه ووی نمونه یه ک بیت بو نه ووی شوینی بکهوین، نهوان پروایان به سیستمیکی رامیاری دیموکراسی میسالی نیه و نایدولوزیه گشتگیر و سهراباگیره کان رت ده که نه ووه وه کو "مارکسیه ت" که بو مهبهستیکی دیاریکراو هول ددهات، که له باسی مارکسیه ت دینه سهری و باسی ده که یین. سهر کرده ی پوره رده بی پراگماتیزم "جون دوی" پیی وایه که دیموکراسیه ت به به راورد له گهل شیوازه کانی تری ژیان، تاکه شیوازه که پروای به دلسوزی نه زمون هیه، هم وه کو مهبهست و هم وه کو هوکار که پشت به زانست ده به ستی، جا له حالی جیبه جیکردنی دیموکراسیه تدا نه گهر هر شیوازیکی ژیان سهرنه که ویت نهوا بیگومان ده بیته هو ی ته سکر دونه ووی توانا کانی ئالوگوپر و په یوه ندیه کان و جگه له مهش توانستی نهو کاریگه ریانه ی له دهست داوه که له ریبه ووه نه زمونون ره گه کانی توند داده چه قینی و پته و ده بی. (واته به لاوازیوونی هر بوازیکی ژیان، نه گهری جیبه جیکردنی دیموکراسیه ت وه کو نه زمونون لاوازه بی) له هه مانکاتیشدا به به هیزی بواره کانی ژیان دیموکراسیه ت به ره و فراوانی ده چی و هروه ها ده وله مندیش ده بی، له کاتیکدا که دیموکراسیه ت نهو هزریه که ناکری ته نها له ری گه یشتن به نه زمونی کوتایی مهبهسته که ی وه دهست بینین، بیگومان پولی دیموکراسیه ت بریتی ده بیته له نه نجامدانی نه زمونی نازاد تر و مروی تر.

دکتور عدنان سید حسین کومه لیک بنه ماو هزرو پیسای له باره ی ناوه پولکی

پراگماتیزم باسکروون، وه کو:

۱- پراگماتیزم پروگرامی نه زمونگه ری تاقیکاری به کار ده یینی له پیوانه کردن ناستی راستیتی هزرو تیوره کان، به وپییه ی که هه موو هزریک ته نها گریمانه یه هه تا نه وکاته ی که ملکه چ ده بی بو تاقیکاری زانستی.

- ۲- گړنگی هر بیرۆکه یهك به پټی ټو بهرهمه پټوانه ده كړی كه به دهستی دینى،
 ټممهش بریتیه له هه بوونی ټه نجامی كړدارى پټش ټه وى بېټه بیرۆكه یه كى روت.
- ۳- پېشنیار كړدنې چواچپوهیه كى نوټی دیموكراسی كه له سهر موماره سه كړدن ده وه ستی
 نهك هزر و پیری میسالى په یوه ست به دیموكراسی، وه هه روه ها هیچ سیستمیكى دیموكراسی
 میسالى وټی نیه.
- ۴- پراگماتیزم ټایدولؤژیا گشتگیرو شولیه كان په ټده كاته وه، ټممهش له سهر پره نسپپی
 موماره سه كړدنې ټازادى و پټویستی فراوان كړدنې سنورى ټو ټازادیه. له مه شدا پراگماتیزم
 له گهلا ماركسیزم دا ټیكه ده گړټن.
- ۵- راستیه كان ده گړټن به ټه ندازه ی ټه وى كه ټاقیكړدنه وه زانستیه كان له ټهرزى واقیعا
 گړټانكاریان به سهر دادی، كه واته راستی به پټی جیاوازی ټامانج و بهرژه وندى ده گړټت.
- ۶- پراگماتیزم هزر و ټازادى له یه كتر جیا ناكاته وه، هه روه ها جیاكارى ناخاته نیوان
 زانستى تیؤرى و زانستى جیبه جیكارى، به لالم بیروباو پرو به ها په هاكان په ت ده كاته وه،
 له مه شه وه جیاكارى ناخاته نیوان بهرژه وندى گشتى و بهرژه وندى ټاییه تی.
- ۷- زؤربه ی پامیارىكاره پراگماتیه كان پرویانكردؤته جیبه جیكړدنې تیؤره سودگه راییه كان،
 ټممهش له چوارچپوهی ټه وى كه هه میشه به دواى بهرژه وندى و ټامانجه خوازواه كاندا
 ده گهړټن.
- به م شپوهیه ده بینن كه ټه زمونى دیموكراسی پټویسته به ټاقیكړدنه وه كاندا په ت بیت ټا
 ده گاته كؤټاییه كه ی، ټممهش بؤ ناساندنى كؤټاییه كه ی كه بریتیه له ټازادى و مرؤبى بوون به
 فراوانترین ماناكانیان... له كاتیکدا سیستمى ئیسلامى كه چه ندین سه ده كارى پټكرا ټه مه ی
 به ته ووى سه لماند به بى ټه وى پټویستی به ټاقیكارى هه بیت، چونكه ټم سیستمه پشتى به
 چه ند ده قیكى خواپی ده به ستیت كه هه ندی رؤللى ده دا به عه قلى مرؤف (ئیجتیهاد) له و بارو
 دؤخه دیاریكراوانه ی مرؤفه كان پټویستیانه.

سهرمايه داری

الرأسمالية

Capitalism

پېئاسەى (زۆمبارت) بۇ سەرمایەدارى:

بە راي ئەو سەرمایەدارى برىتيە لە پېكھاتەيەك كە دان دەنیت بە گيانى "رەواپیدانى رەھاو سەركەشى"، ئەمە لەلایەك، لەلایەكى ترەو برىتيە لە گيانى بۆرژوازیەت كە بە رەچاوكردن و عەقلائیەت جیادەكریتهو، پاشان زۆمبارت بەراوردیك دەكات لە نیوان مرۆفى ئاسایی بەر لەوہى كە ببیتە سەرمایەدار و پىی وایە كە چالاکیە ئابوریەكان ھۆكارپىكن تەنھا بۆ تىرکردنى پىیوستیە سروشتیەكان، لەگەل مرۆفى سەرمایەدار كە رەگەكانى مرۆفى ئاسایی لە بنەوہ ھەلکیشاوە و ھەموو ھەولپىكى تەنھا بۆ كۆکردنەوہى پارە و ھینانەدى زۆرتىرین قازانجە بۆ زالبوون بەسەر چالاکیە ئابوریەكان و لەم پىناوہشدا ھەموو شتىك دەخاتە گەر لە ژیاندا.

پېئاسەى ماركس بۇ سەرمایەدارى:

سەرمایەدارى سیستىمىكە كە كەمىنەيەك تییدا دەست دەگرن بەسەر مالىكى زۆرى بەرھەمھێنان بە ھەموو جوړەكانیەوہ لە كاتىكدا كە زۆرىنە تەنھا دەستى كارە، تاكەكانى چىنى يەكەم (سەرمایەدارەكان) بە فرۆشتنى دەست و بازوى تاكەكانى چىنى دووہم (پرۆلىتار) دەبنە خواھنى پاداشتىكى زۆر و ھەروەكو كالاىەك مامەلەيان لەگەل دەكەن. ئا لیژەدا پرۆلىتار ناچارە دەست و بازوى خۆى بفروشى بۆ سەرمایەدارەكان چونكە ھیزو توانای پرۆلىتار تاكە سەرچاوەى بژىوى ژيانیەتى و بەمشىوہیەش چالاكى بەرھەمھێنان لە سیستى سەرمایەداریدا لە سەر شانى چىنى پرۆلىتار بە رپۆە دەچى.

پېئاسەى ھۆپسۆن:

ھۆپسۆن سەرمایەدازى بەوہ پېئاسە دەكات كە برىتيە لە رپكخستنى كار لەسەر ئاستىكى فراوان لە لایەن خواھن كارەوہ يان كۆمەلپك لە بزىسمانەكان كە خواھنى مالىكى لەسەریەك كەلەكە بوون، كە رپگای بۆ خۆش دەكات بۆ گەيشتن بە كەرستە خواھكان و بەكرىگرتنى كار بە مەبەستى بەرھەمھێنانى زۆرتىرین برى سامان و لە ھەمان كاتدا دەستكەوتنى زۆرتىرین

د. نه محمد جامع وا پيناسه ده کات که سهرمايه دارى بریتیه له ريکخستنې چالاکیه نابوريه کان له کومه لگادا له سهر نهو بنه مايه ی که که سيکي سهرمايه دار يان کومه له که سيک (که له کومپانيا سهرمايه داريه کاند کوده بنه وه) هه لده ستق به ليکگریدانی سهرمايه کانی خويان و نهو که رهسته خاوانه ی که پيشتر کړيو يانه و هه روه ها ده ستی کارى به کړيگراو له شکلي پروژه يه کدا که پي دهوتری پروژه ی پيشه سازى، نه مهش له پيناو چنگکه وتنى پروژه يه کی سامانى زور له وه زياتر که هه ريه کيکيان به تنه ها ده ستیان ده که ویت^۱.

پيناسه ی نه بوئه علای مه ودودى بو سهرمايه دارى؛

مه ودودى زور به کورتی و به راشکاوې پيناسه ی سهرمايه دارى ده کا به وه ی که : خاوه ندارى تاکړه و په ها له وه ی که ده ستی ده که ویت و ، هيچ که سيک مافى تيدا نيه جگه له و، هه ر خوی مافى نه وه ی هديه مامه له ی پيوه بکات به و جوړه ی که خوی دهيه ویت و مده ستيه تی و هه روه ها مافى خويه تی که نهو ماله قورخ (احتکار) بکات له ريگای هوکاره کانی به رهمه پينانه وه، هه روه ها ده توانی خه رجيشی نه کات تنه ها له و ريگايه نه بی که سوديکی نيچگار زوری بو بگه ريئتته وه^۲.

پيناسه ی سهرمايه دارى هه روه کو له (الموسوعة الميسرة فى الأديان) دا هاتروه: سهرمايه دارى بریتیه له سيستمیکی نابورى که خاوه نی فله سه فیه کی کومه لايه تی و رامياريه، له سهر بنه ماي گه شه پيدانی مالى تاکه که سی و پاريزگار يلي کوردنی کار ده کات، به مانا فراوانه که ی نازاديه وه^۳.

۱) الرأسمالية الناشئة، د. أحمد جامع لاپه ره ۷، ۶، ۵، خانه ی المعارف

۲) أسس الاقتصاد بين الإسلام والنظم المعاصرة، أبو الأعلى المودودي، لاپه ره ۱۱

۳) الموسوعة الميسرة فى الأديان والمذاهب المعاصرة، لاپه ره ۲۳۱، چاپی دووهم

سهره تاي سيستمى سهرمايه دارى:

نه گهر بانه وى نه و کاته دهستنيشان بکين که پيکها ته کاني سيستمى سهرمايه دارى تيدا دروست بوو نه و بزمان دهرده که وى که سهرمايه دارى له سهره تاي سده وى شازده مه وه چه که ره وى کرد، به لام نه گهر بانه وى کاتي پيگه يشتني سيستمى سهرمايه دارى دهستنيشان بکين، نه و بزمان پروون ده بيته وه که ده که ويته نيوه و دوهمى سده وى هه ژده مه وه^۴.

سهرمايه دارى به سى قوناغدا تيپه پي کرد:

قوناغى يه که م: سهرما دارى تازه پيگه يشتوو: له نيوه وى سده وى هه ژده مه وه دهست پيښه کات و به رده وام ده بى تا چاره گي کونايى سده وى نوزده، له دهره به رى سالانى ۱۸۸۰.

قوناغى دوهم: سهرمايه دارى به رفرانبون: له چاره گي کونايى سده وى نوزده مه وه دهست پيښه کات و له سهره تاي سده وى بيسته وه کونايى پيښت.

قوناغى سيپه م: سهرمايه دارى گه شه سهندوو: له سهره تاي سیه کاني سده وى بيسته وه دهست پيښه کات و تا نيستاش به رده وام^۵.

کارتیکه ره ميژوييه کاني دواوهى سيستمى سهرمايه دارى:

سيستمى دهره به گي:

دواى هره سهينانى ئيمراپوريه تي روماني له سده وى پيښه مى زانيه وه، ولاتاني نه وروپا دابه شبوون بو ولاتاني بچووک و ناوچه وى جوراوجوري جوگرافي به لام کاريگه رى ياسا رومانيه کان له سهره عدليه تي پياوانى نه وروپا هره مابوو، سهروک و دهره به گه کان له هه موو

^۴الراسمالية الناشئة، لاپه ره ۱۳

سهرچاوه وى پيښوو، لاپه ره ۱۱۳

ناوچه كانى ئه وروپا تاكړه وانه فەرمانږه وایان گرتۀ ده ست و بهم شیوه یه سیستمی دهره به گی له
ئهوروپا سهری هه لدا، که گرنګترین خاسیه ته كانی بریتی بوون له:

- ۱- دان به وده داده نیت که خاوه نډاریکړدنې خاک بنه مای زالېوونی مرؤفه و بهمه مرؤف پله ی
به رزده بیته وه و هیژ و دهسته لاتی له ده ستدا چر ده بیته وه و ده بیته خاوه نی مافی ره ها، نه مهش
به بیانوی پاراستنی ئاساییشی ئه و خاکه، لیړه وه په یدابوونی چینایه تی په گی داکوتا.
- ۲- کلئسای مه سیحی: که له ئه وروپای ئه وسا خاوه نی هیژ و دهسه لاتی سهره کی خو ی
بووه و بهمهش دهستی له پشتی سیستمی سهرمایه داری دده و یارمه تی دده و به بیانوی
ئایینه وه پشتگیری لیډه کړدن و، له مه شه وه سیستمی کؤمه لایه تی و ئابووری ئه وسا و نه ده ب
و فه لسه فه کلئسایان ناچار کړد که وا دهر بخات خوا ئه وه ی هیئاوه ته دی.

بزوتنه وه ی ژبانه وه (renaissance):

ئهم بزوتنه وه یه توانی گؤمی وه ستاوی ئه وروپا بشله قیټنی، له لایه ک موسولمانان له ئیسپانیا
فهرمانږه وایان گرتۀ ده ست و له لایه کی تریشه وه جهنګه خاچه رسته یه كان له ئارادابوون، ئهم
دوو هوکارهش وایان کړد پوژئاوا په یوه نډی به ولاتانی تره وه بکات. ماوه كانی نیوان ههر دوو
سه ده ی چوارده و شازده به ماوه ی نینتیقالی نیوان چه رخی ناوه راس ت بو چه رخی هاوچه رخ
داده نری له میژووی ئه وروپا، به جوړیک که هه موو بواره كانی ژبان له پوژئاوا به ره و ژبانه وه
چوون، نه مهش له ژیر کاریګه ری هوکاره دهره کیه كان، پیشره وانی ئهم بزوتنه وه یه بوژوازیسه كان
بوون له "بازرګانه كان و سوخوره كان و پیشه وهر و پیشه سازه كان" چونکه ئه وان له دانیشته ی
شاره كان بوون و په یوه نډیان به دهره وه ده کړد، به لام به هو ی کوټ و به نډی هزری و ئایینی و
کؤمه لایه تی که له لایه ن کلئساوه به سهریان سه پیترابوو، ببوه به ربه ست له به رده م رابوون و
بوژانه وه یان، له مه وه ناچار بوون جهنګیکي سهرایا له دژی ههر دوو لا به ریا بکه ن (پیاوانی

ثاينی و دهسه لاتداران) له هه موو بواره کان ژياندا، کار گه يشته شهوې له سه دهه ي شازده دا
 دهره به گه بچوکه کان خوځان خسته پال و يلايه ته گوره کانه وه و به مهش دهسه لاتی کليسا بهرو
 لاوازی چوو ترسی له دلی گه لان نه ما، نه ته وه کانیش هه لسان به بنياتناني کليساى خومالي
 نه ته وه يی سه ربه خو و ته نانه ت هه لسان به شکاندنې زالبگيرى کليسا و دهره به گه کان به سه ر
 خه لکه وه. چینی بۆرژوازی له کوټ و به ندی ديلي پزگاری بوو هه روه ها هه موو شه و پړيسا
 کوټمه لايه تيانه ي شکاند که سيستمی کوټی دهره به گي به سه ري دا سه پانديون.

رهوتی نازادی "سروشنگه رایيه کان"

هه نديک که س هه لسان به بهر زکردنه وه ي دروشي نازادی به مه به ستی بانگکردنی خه لک بو
 نازادی و ليبورده يی و سينگفراوانی له هه موو بواره کانی ژياندا، شه مهش له بهر شه وه بوو
 که کليسا پيشتر ناوی خوا و ثاين و رهوشتی به کارهيښابوو به مه ستی پاريزگاريکردن له و بيرو را
 پوچه ي که بهرزی کردبووه و بو پاريزگاری کردن له و ئيمتيازاته رهوشته به زينانه ي که کليسا و
 پياوانی ثاينی به خوځان رهوا ده بينی و توندوتیژی و زوره ملييان له پيښاودا شه نجام ددها، له
 لايه کی تره وه کليسا ته واو سنوره کانی به زانديوو له زياده پړویی و مکوپړی و که له ره پړقی،
 به شه نندازه يه که که ناوی نازادی و ليبورده ييشی له پيښاو چه واشه کاريه کانی زړاندبوو.

کوده تاي پيشه سازی:

داهينانی ثامي ره کان له سه دهه ي هه ژده هوکاري راسته وخوځوون بو شه و کوده تا پيشه سازيه ي
 که پوي دا، چینی بۆرژوازيه کان نزیکترین کوټمه لېوون که توانيان شه و بارودوخه ي که کوده تا
 نوپکه له خوځگوزهرانی و ره فاهيه ت و دهسه لات به ره مه ي هيښا بقوژنه وه بو دامه زراندنې
 سيستمی کی نوی به ناوی "سيستمی سه رمایه داری هاوچه رځ" که چه ندين کارگه و کارخانه له

ژير ته م سيستمه دا بنياتنران، نهك هه ته م مهش بهلكو پيشه و پيشه سازي كوڼ به ره و نه مان چوون به ته ندازه يهك كه هيچ بواړيكي بو نه مايه وه و خاوهني ته م پيشانه ناچار بوون بچنه شاره كانه وه و وه كو كريكار له كارخانه زه به لاحه كاندا كار بكهن.

رهوتي نازادي و نويگهري له چه رځي نويدا:

پياواني ته م رهوته به گروتينيكي نوپوه هاتنه ناروه و گياني ديموكراسيان كرده بهري رامباري و به گياني تاكه كه سيه وه ههنگاوياننا به ره و مه دهنيت و كومه لايه تي و ته دهب و رهوش و ههروه ها گياني ږزگار كړدن. ته وانه ي كه هه لگري مه شخه لي ته م ږټبازهبوون، بانگي خه لكيان ده كړد بو نازادي و ليږورده يي و سينگفراواني له هه موو بواړه كاني ژياندا به و پييه ي كه پيشتر كليسا ناوي خوا و ثاين و رهوشتي بهر كار هينابوو له پيناوي پاريزگاري كړدن له بهر ژه وهندي و بيروړا چه وته كاني و ته و نيمتيازاتانه ي كه به زوره ملييي و توندو تيژي به سهر خه لكيه وه به دهستي هينابوون، له لايه كي تره وه زياده ږويي و مكورپووني كليسا له سنوري خزي ده رچوو، له ژير ناوي نازادي و ليږورده يي و رهوشتا هه موو خراپه كاريه كي ته نجامده دا^۶، وه ههروه ها ته و بزوته وه يه پي و ابو كه ولات نابيت ده ستبخاته ني و كاروباري ثابوريه وه و تاكه كان ده بي نازادي خويان پراكتيزه بكهن له مامه له كړدنيان له كاروباري ثابوري دا، چونكه سيستمي ثابوري ده چي ته ژيرياري ياسا سروشتيه كانه وه كه بهر ژه وهنديه گشتيه كاني خه لك ده پاريزي^۷، ته و فهيله سوفانه ي كه پالپشتي ريسا سروشتيه كانيان ده كړد ته مانه بوون، بو نمونه "جون لوك" كه مافي مولكداري تيشي خسته پال ياسا سروشتيه كانه وه به وته ي خزي (هه موو

۶ أسس الإقتصاد بين الإسلام والنظم المعاصر، به دهستكاري كړدنه وه - لاپه ږه - ۳۲-۳۹

۷ الإتجه الجماعي في التشريع الإقتصادي الإسلامي، د. محمد فاروق النبهان - لاپه ږه ۲۸

تاکيک دهبی بهرومی کاره کی بخوات) پاشان "جانجاک رؤسو" هات که رایگه یاند خه لکی دهبی به سهریشکراوی و نازادیه وه بژین و یه کسان بن له ژیر یاسای سروشتدا، ههروه ها هندیک له فدیله سوفه کان ههولیاندا تاک پرزگار بکهمن له ژیر چه پوکی یاسا. له وانه، دیکارت کاتی دانی نا بهوهی که بناغی مه عریفهت بریتیه له تاک و له م بارهیه شهوه دهلی (من بیر ده که مه وه، که واته من هم). ههروه ها رهوتی ئازادی به سیاستی ئازادی ئابووریه وه ده به ستیته وه که گرینتی نه وه ده دات هاوسهنگی نیو کومه لگا بپاریزی و هه موو نه و کیشانه چاره سهر بکات که له نه نجامی نه و نازادیه وه پهیدا ده بن.

نهرکی دهولت به پیی نه م ریپازه:

به رای هه لگرانی نه م ریپازه کاری دهولت کورترکراوه ته وه له پاسه وانیکردنی خاوه ندریتی تاییهت و ناشبی دهست بخاته نیو چالاکیه ئابووریه کان چونکه به پیی رای نه وان دهستیوه ردانی دهولت له کاروباری ئابووریه وه ده بیته هو ی نانه وه ی پشیوی و بیسه روبه ری و ناهاوسهنگی له ئابووریدا^۸.

جا به کورتی رهوتی تاکه که سی بانگه شهی نه وه ده کات که ههر تاکيک ئازادی ته وای پی بدریت بو هینانه دی زورترین قازانج، نه م بیروکه یهش له سه ده ی هه ژده له نیو ئابووریناسان بلاو بووه وه و یه که م که سیش که بانگه شهی بو کرد "ئاده م سمیس" بوو له به ریتانیا و ههروه ها "فیزیوکراتین" بوو له فهره نسا^۹.

۸ هه مان سه رچاوه ی پیشوو لاپه ره ۵۵

۹ هه مان سه رچاوه ی پیشوو لاپه ره ۶۶-

۱۰ أسس الإقتصاد بين الإسلام والنظم المعاصر لاپه ره ۳۰

پهوتی تاکه کەسی له سەر چەند بنه مایه کی په وشتی و زانستی و نابووری دامه زراوه:

بنه ما په وشتیه کان:

زانایانی ئاکار پێیان وایه که پێویسته تاک به ئازادی بهیڤلریتوهه بۆ ئهوهی بتوانی هه موو توانا سروشتیه کانی خووی به کاربێنی، چونکه دهستتیه وردانی دهولت دهبیته هوی سنوردارکردنی چالاکیه تاکه کەسیه کان و بههره کانی له نیو دهبات.

بنه مای نابووری:

زانا نابووریناسه کان پێیان وایه که تیوری تاکه کەسی وا له مرؤده کات که زۆرترین قازانج وه دهست بێنیته له ئه نجامی به کارهێنانی سهروهت و سامانه کی له پرۆژهی وه به رههێناندا، ئه وهش واده کات که پرۆژهی وه به رههێنان له ولاتدا زیادبکات.

بنه مای زانستی:

ئهم بنه مایه پشت به مهبده ئی (مانه وه بۆ باشترینه) ده به ستیته که ده گونجی بیته ریسایه که بۆ تیکرایی ژیا نی کۆمه لگا، تیوری تاکه کەسی به پرۆژهی کی به رچاو ده وه ستیته سهر ئهم مهبده ئه^{۱۱}.

بنه ما کانی نابووری ئازادی هاوچه رخ:

۱- مافی تاک له خاوه ندریته تاکه کەسیدا:

ئهم چه مکه ته نها له و که له پله تاکه کەسیانه کورته ه لئه هاتوه که تاکیک به کاری ده هیته، به لکو هه موو ئه و که ل و په لانه ده گریتوه که بابه تی به کارهاتووی رۆژانه ن.

۲- مافی ئازادی و کۆششکردن:

ئهمه ش ئه وه یه که تاک خاوه نی ئازادی ته وای خۆیه تی له به کارهێنانی هه رشته ی که له دهستی دایه له به رهه مه یه نانی شتومه که کانی و هه رکاته یکه بیهو ی ده توانی بیانفرۆشی به هه ر نرخیک بێ (که م یان زۆر).

٣- سودی تاييه تی پالنهری کارکردنه:

نهوشته ی که پال به پرؤسه ی بهرهمه پنهانه وه دهنیت لثم سیسته مه دا بریتیه له ثاره زوی تاکه کان بو دهستکه وتنی قازانجی تاييه تی هندی کجاریش دهوتری که ناگو نجی پالنهری کی له وه باشر هه بیت.

٤- کیپرکی له نیتوان تاکه کان.

٥- دهستتیه ونه دانی دهولت له چالکی نابوری^{١٢}:

بنه ماکانی سه رمایه داری:

بریتیه له گهران به دوی قازانج به هموو جور و شیواز و نامرازه جیا جیا کانیه وه مه گهر نه وه ی که دهولت قه دهغه ی دهکات بو لادانی زیانیکی گشتی وه: ماده هوشبه ره کان. ههروه ها بریتیه له به پرؤز دانانی مولکی تاکه که سی، نه مه ش به والا کردنی ده رگا له بهرده م هه ر تاکینکدا تاوه کو مرؤ بتوانی توانسته کانی خو ی بخته گهر بو زیاد کردنی سامانه که ی و پاریزگاری لی کردنی، ههروه ها یاسای گونجاو دابرپژری له پیناوی گه شه پیدانی نه و سهروه ت و سامانه دا، نه مه جگه له دهستتیه ونه دانی دهولت له ژیا نی نابوری مه گهر به و نه ندازه یه ی که بهرژه وهندی گشتی ده یخوازی یان بو راگرتنی ناساییش.

کیپرکی و هه لپه کردن له بازاره کاند:

بریتیه له سیسته میک که نازادی ده داته نرخه کان، وایان لیده کات که به پیی خستنه پرو و داواکاری دیاریبکرین، ههروه ها بریتیه له پشتبه ستن به ریسیا نرخی داشکی تراو له پیناوی ره و اجپیدانی کالاکان و فروشتیان^{١٣}.

١٢ أسس الإقتصاد لاپه ره - ٣٦ و لاپه ره کانی دواتر

١٣ الموسوعة المیسرة فی الأدیا لاپه ره ٢٣٣

شيوازه كاني سهرمايه داري:

سهرمايه داري بازرگاني: كه له سده دى شازده دا سهرپه لدا له نه نجامى نه هيشتنى : هره به گايه تى، كاتيک كه بازرگان هه لده ستا به گواستنه وهى بهروبومه كان له شويينيك بو شويينيكى تر به پتي داواكارى بازار، تا بهم جوړهش سهرمايه داري بووه ناوهنديك له نيوان بهرهمه پهنه و به كارهيتهر.

سهرمايه داري پيشه سازى:

پيشكه وتنى پيشه سازى و پديدابوونى ناميرى هلمى كه له لايهن جهميس وات له سالى ۱۷۷۰ ز داهينرا ههروها ناميرى چينى ئوتوماتيكى كه له سالى ۱۷۸۵ داهينرا پيخوشكهربوون بو پديدابوونى هم جوړه سهرمايه داريه، كه دواتر بوه هوى هه لگيرسانى شوړشى پيشه سازى ئينگلته را و دواتريش له سده دى نوزده دا له نهوړوپا سهرى هه لدا، هم جوړه سهرمايه داريه له سهر بنه ماي جيا كړدنه وهى سهرمايه دار و كړيكار، واته مرؤ و نامير ده وه ستى.

سيستمى كارتل: به و واتايه ديت كه كومپانيا گه وړه كان پيكده كه ون له سهر دابه شكردى بازارى جيهانى و نه وه شى كه تييدا هديه له نيو خوياندا وه كو په خساندنى هه لى فوړخكارى (احتكار) له نيو بازاره كاندا و ههروها ياري كړدن به خه لكى بازار بهو په پرى نازاديه وه. هم په وتهى سهرمايه داري له نه لمانيا و ياباندا بلاويته وه.

سيستمى تسرست: به و واتايه ديت كه كومپانيايه كه له كومپانيا كيپر كيكاره كان گه وړه ترين توانى وه بهرهيته ن پديدابكات و ده ستلا ت به سهر بازاردا بگري ت^{۱۴}.

کیشه نابوریه کان له روانگه ی سهرمایه داریه وه:

سهرمایه داری پښی وایه که سهره کترین کیشی نابوری بریتیه له که می پښی سامانه سروشتیه کان، چونکه سروشت سنورداره و ناشتوانی زیاد بکړی له چاو نهو پښییه ی که له زه ویدا هدیته، نهو زه ویه ی که مرؤ له سهری دهژی، وههروه ها ناشتوانی پښی سامانه سروشتیه په ننگ خوار دوه کان زیاد بکړن، نه مه له کاتیکدا که پتویستیه رؤژانه ییه کانی مرؤ له گهل پیشکه وتنی مه دهنیه ت و فراوان بونی بهی سنور زیاد دهکا، نهو شتهش وای له سروشت کردوه که نه توانی پیداویستی هه موو تاکه کانی سهر پوی زه وی بینیته دی، که ده بیته هو ی نهو ی تاکه کان هه میسه له هه لپه دابن بو تیرکردنی داخوایه کانیان، ثالیرو ه کیشه نابوریه کان سهره لده دهن^{۱۵}.

پتویستی له روانگه ی سهرمایه داریه وه:

له کومه لگای سهرمایه داری دا "پتویستی" نامرأزیکی پوزه تیف نییه بو دابه شکردن، به لکو رولتیکی دژیه ده گیري به پیچه وانیه نهو روله پوزه تیقه ی که له کومه لگای ئیسلامی دا هدیته، هه رچند پتویستی تاکه کان توندو خه ست بیته وه نهو ا چانسی ده سته وتنیان که مده بیته وه لهو ی که دابهش ده کریت، تا وایلیدیت چانسی ده سته وتن نهو نده که مده بیته وه که له کوتاییه کهیدا خه لکیکی یه کجار زور ناچار دهن مال و سهره وت و سامانه کهیان بکیشنه وهو، له مه شه وه "پتویستی" له سیسته می سهرمایه داری دا واته ده سته کیشانه وه له مه دانی کارکردندا له نه نجامی کاریگه ری سهرمایه داره گه وره کان، واته تا که ده ست له بواری دابه شکردن ده کیشیته وه نه که له که ره سته کانی دابه شکردن^{۱۶}.

تپړوانينی سرمايه داری به رامبه ر ټاين و پړه وشت:

سرمايه داری دان به ټاين ناييت و له هه مانکاتيشدا پړه ټی ناکاته وه، سرمايه داری خوۍ به بهر بهر کانیکردن و شوینکته وټنی ټاين يا خود پړه تکر د نه وهی بنه ماکانی سهرقال ناکات، وهک نه وهی کهوا مېدهئی مارکسيهت نه نجامی ده دا. له بهرامبه ريشدا دان به ټاين نانۍ و هه وټی خزمه تکر دنی و بلا وکر د نه وهی نادات و بانگه شهشی بۆ ناکات، به لکو کار له سهر نه وه ده کات که بپړاره ټاينيه کان له کاروباره کانی ټيان جيا بکرينه وهو، له سهر نه مېه مایهش فلهسه فیه کی ماديگه ری ده کاته بهر نامه ی خوۍ که ټيان ته نها به سود و قازانچ بۆ مرؤفه کان دینيته بهرچاو، ههروه ها سرمايه داری له سهر نه مېه مایه هزريه بهر پړه ده چی که پیۍ وایه: هه موو مرؤفیک پټويسته چوار نازادی بۆخوۍ ده سته بهر بکات که بریتين له نازادی بیرو باوهرو نازادی پاد هر پرين و نازادی تاکه که سی و نازادی خاوه ندریټی^{۱۷}.

(یه سته رسهرو) له باره ی تپړوانينی سرمايه داری له باره ی ټاين و پړه وشت ده ټی (ناکار و پړه وشته کان و ورده کاریه کانين له سرمايه داریدا به (ته نی پړهش) وه سف ده کرین و سرمايه داریش له پیناوی خزمه تکر دنی نه مانه هاتو ته دی، به لām هیچ تیوریکی سرمايه داری نیه ورده کاری له م شیویه له خو یگریت، وه ههروه ها هیچ تیوریکی سرمايه داریش پړنمونی نه وه مان ناکات که چۆن بتوانين به هایه ک بگورپين يان به سهریدا زالبين) ههروه ها بهر ده وام ده بی و ده ټی: پشتگو یخستنی لایه نه کو مده لایه تیه کانی مرؤ و هک نه وه وایه که جیهانیک دروست بکه ين هیچ پړه گه زیکی مرؤفی له سهر نه بیټ.

ههروهه ده شلې: بۆمان دهرده كهوې كه له بهرزنرخاندنې تاكدا سياقى كۆمه لايه تى ته واو بزره و بوونى نيه، پټكخستنې كۆمه لايه تى گرنگى خوې هيه له ناراسته كړدنې سروشتى ئالۆزى عهقلانيه ت و نه و بهرژه وهنديه تاييه تيانه ي كه تاكيك ههيه تى و پاريزگارى ليده كات، ليروهه به بې نه وهى كه س ناگاي ليبي بهرزنرخاندنې كه سيك به سهر كه سيكي تر و بهرزنرخاندنې كه سيك به سهر نه وانيتردا ده بيتته نامانجى سهره كى و لاوه كى گه شه كړدنې منداډ و فيربوونى ئاين و راگه ياندنې خزمه تگوزاريه گشتيه كان.. هم كاروباران هه ش هچيان له لايه ن سهرمايه داريه وه دانيان پيدا نه راوه^{١٨}.

خاله لاوازه كانى سهرمايه دارى:

سهرمايه دارى سيستمى كه دستكرده كه ده چيته پال هه ركام له سيستمه كانى وه كو شيوعيه ت و نه وانيتر كه مروؤ دايتاشيون دوور له بهرنامه ي خواى گه وره كه بو مروؤايه تى ناروؤته خواره وه.

١- خوېهرستى: كه تاكيك يان چهند تاكيكي كه م دست به سهر بازاردا ده گرن و تيده كوئن له پيناوى هينانه دى بهرژه وهنديه تاييه تيه كان به بې گويدانه پيوستيه كانى كۆمه لگا.

٢- قورخكارى: نه مه ش بريته له وهى كه سيكي سهرمايه دار هه لده ستى به قورخكردنې كه ل و پهل و خه زنكردنې تا نه وكاته ي كه له بازار كه م ده بيتته وه يان ناميئت، جا نه وكات ده يانه نيته گوړې و نمايشيان ده كات بو فروشتن به نرخيك كه چهندين قات زياتره له نرخى ناسايى و لم ريگايه شه وه يارى به كپياره داماره كان ده كات.

۳- سهرمايه دارى زياده پښيه كى زورى كړدوه له گه وره كړدى خاوه ندرتې تاكه كه سى

هروه كو چن شيو عيه تيش كاتى خوى زياده پړوى كړد له پرتكر دنه وې نمو خاوه ندرتې ته.

۴- هه لپه هه لپ و كيپر كې: يه كيك له بنه ماكانى سهرمايه دارى نه وېه كه ژيان ده كاته مهيدانى پيشپر كې نرخ و كالان، به نه ندازه يه كه هه موان له پيشپر كيډان له پيناوى وه چنگكه وتنې زور ترين، ژيان بوته دارستانك كه تيډا به هيز لاواز ده خوات.

۵- ياري كړدن به ده ستى كار: نه مه نمو مانايه ده گيه نه كې كه سهرمايه دارى ده ستى كار كره كه ده كاته كالايه ك و له ژير چه پوكى خستن پړو و داواكاريدا ده يتوښتې ته و بهم هوښه كړيكار هه ميشه له به ردهم هه رده شى ده ركر دندي، نه وېه كو كه سيكي تر جى بگريته و به كړيښه كى كه متر.

۶- بيكارى: بريته له ديارده يه كه له كومه لگاي سهرمايه دارى دروست ده بيت، نه م ديارده يه له و كاتانه دا زياتر ده بيت كه به ردهم زياتر ده بيت له به كار بهر، بويه خاوه نكار ناچارده بى كړيكاره زياده كان بنيرتې ته و مالې وه.

۷- ئيستيعمار: سهرمايه دارى به مېه ستى پيدا كړدى كه رسته خا و بازار بو ساغكر دنه وې كالانيان ده چته خانه ئيستيعمار و داگير كاري، له سهره تادا داگير كړدى تابوورى و دواتر ش هزرى و راميارى و پوښنيرى، نه مه سهره پاي لاواز كړدى نه و گه لانه و به كار هينانى ده ستى كاريان له پيناو بهر ژوه وندى خوى.

۸- سهرمايه داره كان له پړوى راميارى و فرمانې واييه و پست به سيستمې دموكراسى ده به ست.

۹- سيستمى سهرمايه دارى ده وه ستې ته سهر سوو.

سهرمايه دارى وه كو بونه وهرتېكى مادى سهيرى مرؤ ده كات، به بى نه وې هېچ حيساينك بو ويسته پوځى و پوه شتېه كانى بكات.

ماركسيه ت

الماركسية

Marxism

ماركسيه ت

له ناوه پراستی سده دی نۆزده وه ماركسيه ت بالاده ستی خۆی به سهر هزری پامیاری و ئابووری سه پاند، و گۆرانکاری زۆر گه وه دی له سهر ئاستی ده ولت و كۆمه لگای نیوده ولته تی به رپا كرد كه شایه نی لیكۆلینه وه توژیینه وه ن.

ماركسيه ت زۆریك له توژیینه وه ی جۆراوجۆری به چه ندين زمانی جیاواوه به خۆه بینیه، ههروه ها رویه روی ره خنه وه هه لسه نگاندن بۆته وه ته نانه ت خودی ماركسيه كانیش هه لساون به توژیینه وه له م دیارده جیهانیه، هه ر له سه ره لدانى و گه شه سه ندينه وه و ته نانه ت هه ندی جار ماركسيه تیان دابه شكردوه بۆ چه ندين قوتابخانه و ره وتی هزری جیاواز، هه ربویه ش زۆر شتیکی ئاسایی بوو کاتی ماركسيه ت بوو به هه لۆیستیکی نه گۆر به رامبه ر به لیكۆلینه وه پامیاری و ئابووری و كۆمه لایه تیه كان، ئه مه به چاپۆشین له شیکردنه وه ی ئایدۆلۆژی بۆ خودی ماركسيه ت و ئه و شتانه ی ده یانگریته خۆی له تیۆر و بیردۆزه كان. کارل ماركس (۱۸۱۸-۱۸۸۳) به دامه زرینه ری یه كه می ماركسيه ت داده نریت.

پاڤه ی مادی بۆ میژوو:

مادیه كان ده لێن: پاڤه ی مادی بۆ میژوو به شیکی سه ره کی فه لسه فه ی ماركسيه ته و لیی جیا نایته وه و، له لیكۆلینه وه كانیاند ریکخسته نه كۆمه لایه تی و ئابووریه كانی میژوو مرؤفایه تی ده گریته خۆی، ههروه ها هه ندیک قوناغی میژوو له هه ندیکی تر جیا ده کاته وه، ئه مه ش له ژیر رۆشنایی بارودۆخی ئه و كۆمه لگا ئابووریه یان یه کیکی تر، ههروه ها ماركسيه ت له پوانگه یه کی مادیه وه له میژوو ده کۆلێته وه به یاهه ری مه رجه كانی ژیا نی كۆمه لگای مادی كه بریتیه له و سروشته ی یان ئه و ناونده جوگرافیه ی كه رێژه ی دانیشه تانی زیاد ده کات و کارتیکه ره سه ره کیه که شی بریتیه له شیوازی به ره مه یه تان.

٢ المادية تأريخية، ف. کیلی م. کوخالزون، وهرگیرانی أحمد داود، پیداجونه‌وی بدرالدین السباعی، لاپه‌ری ٤٩

و بهرگ و نشينگه و سوتهمه نى و كهل و په له كانى بهرهمه مهيټان. ئهم كه لويه لانه پټويستيه
سهره تاييه كانى ژيان و هره دهبى له نارادابن، سا بؤ گه يشتن پييان و ده سته و تنيان دهبى
بهرهمه مهيټرين، هره وها بؤ به همه مهيټان يشان دهبى كهرسته و نامرازه كانى بهرهمه مهيټان
له نارادابن و بهو جوړهش دهبى به كار بهيټرين كه گونجاوه. ئهم هم موو ره گه زه جوړاو جوړه يه
ناراسته بهرهمه مهيټان و هره گرگ كه نامرازه بؤ چوڼيه تى هه لس و كهوتى خه لكى بهرام بهر
به نامرازه كانى سروشت و پيكه يټنه ره كانى كه بؤ بهرهمه مهيټانى پټويستيه مادييه كان
به كار ده هيټرين.

سه باره ت به لايه نى دووهمى شيوازه كانى بهرهمه مهيټان بريټيه له په يوه ندييه كانى
بهرهمه مهيټان له بوارى مروى دا واته له نيوان خودى خه لكدا، بهو و اتايه ي كه خه لكى كووش
ده كن له گه ل نهو سروشته ي كه وه بهرهيټانى پى ساز ده كن تاكو ئاتاجه مادييه كانى لى
بهرهمه مهيټين، ليړه شه وه خه لكى تاكه ناژين و له يه كتر دانابرين، به لكو بؤ ئهم مه به سته
ناچارن به كو مه ل بژين و بهم جوړهش بهرهمه مهيټان ده بيټه پرؤسه يه كى ده سته جه معى نه
تاكه كه سى.

بناغهش له په يوه ندييه كانى بهرهمه مهيټان بريټيه له خاوه نداريتى كردنى كهرسته كانى
بهرهمه مهيټان، خاوه نداريتى كردنى كهرسته كانى بهرهمه مهيټان يش جوړى خاوه نداريه كه
دياريده كات، جا چ تاييه تى بيت يان گشتى بيت. ئه گهر بيت و ئهم كهرسته تانه له ژير ده سته
چند تاكيكى كه مدا خي ببنه وه ئه وا خاوه نداريه كه تاكه كه سى ده بيت، له سهر ئهم بنه مايهش
فه لسه فه ي مادي ته نها پروا به مادده دينى، چونكه به پيى ئه وان جيهان تيكر ا بريټيه له مادده
و هيچ شتيكى ترى تيډا نيه جگه له مادده و جيهانى غه ييش له نارادانيه چونكه هه مووى
وه هم و خورافياته، ئا ليړه شدا هيچ بواريك بؤ ويستى خواى گه وره له نيو ژيانى مروقه كاندا
ناميټته وه.

جا كه واته مادده ينچينه كه يه و هزريش بهر بوم كه يه تى، بوونه كه شى له ميژره پراوه ته وه و
ئينكارى لى ناكري، جگه له مهش بنه ما ئابووريه كان بنچينه ي هه موو شتيكن، بنچينه ي

هەموو گۆرانکاریەکن و هەروەها بنچینەی هەموو بیرو را و ئاکار و نەزەر و هزریکن. ئەو بنچینەییەش هەمیشە لە پێشکەوتندایە و دۆخێکی جیگیر نیە، بە پێی لێکۆڵینەوەی ماددیەکان بۆ کۆمەڵگا بۆ یەکەم جار لە میژوودا ڕاڤەیی مادی بۆ میژوو بریتیە لە گۆرانکاری زانستی ڕاست و دروست. بە گوتەی خۆیان لێکۆڵینەوەی کۆمەڵگای مەروفاوەکان بە شیوەیەکی زانستی کردووە، هەر ئەمەشە وایکردووە کە لە لێکۆڵینەوە کۆمەڵایەتیەکانی تر جیا بکەنەوە. ماددیگەرایە میژوییەکان دەلێن "تێکڕای ئەوەی کە ماددیگەرای میژویی لە دۆزە بنەرەتیەکی فەلسەفە و کۆمەڵگا پێشکەشی دەکات تەنها یەکانگیر نیە و بەس، بەلکو بریتیە لە چارەسەری زانستی ڕاستەقینە کە بۆ یەکەجار لە میژوودا بوونی هەبووە".

ماددیگەرای میژویی فەلسەفەییەکی تایبەتە کە پەیوەندی نێوان ھۆشیاری کۆمەڵایەتی و بوونی کۆمەڵایەتی دەردەخات، ھۆشیاری کۆمەڵاتی بریتیە لەو ھزرە کۆمەڵایەتیە نوێیانە و دەزگاکانی، ئەو ھۆشیاریەش شوێنپێیەلگەری بوونی کۆمەڵایەتیە بە جۆریک کە بوونی کۆمەڵایەتی کاریگەری بەسەریەو ھەیە و دەیگۆڕێت. بوونی کۆمەڵایەتی بریتیە لە ژیاڵی کۆمەڵگای مادی و ئەو پەیوەندیە کە لە نێوان خەلکی و سروشدا ھەیە جگە لەو پەیوەندیە کە خەلکی لەنێو خۆیاندا ھەیە، ماددیگەرای میژویی ئەو پەیوەندیە بەھێزە شی دەکاتەو کە لە نێوان ھۆشیاری کۆمەڵایەتی و کارتیکەرە جۆلینەرەکانی بەرھەمھێناندا ھەیە. کارتیکەرە جۆلینەرەکانی بەرھەمھێنان بریتین لە تاکەکان و ئەزموونەکانیان لەبارە بەرھەمھێنانەو و هەروەها کەرستەکانی کار و کاریگەریشیان لەسەر پێشکەوتنی کۆمەڵگا و گۆڕانەوێ لە باریکەو بۆ باریکی تر. کەواتە ماددیگەرای میژویی بەشیکی سەرەکی فەلسەفەیی مارکسیستە و لێی جیا ناویستەو، مارکسیەکان یاسا ماددیەکانی دیالیکتیکیان بەسەر ڕوداوێ کانی میژوووە سەپاندووە.

په يوه ندى مادديگه رايي ميژويي به مادديگه رايي جه دهلي:

مادديگه رايي جه دهلي:

جه دهل له زماندا: جه دهل له زماندا له (شدة الفتل) هوه هاتووه واته (پيچانه وهيه كي توند) بو نمونه دهلي (جدلت الحبل) واته (گوري سه كه م به سته وه) يان دهلي (أجدله جدلا) كه به ماناي به سته وهيه كي توند وتول و قايم ديت^۳.

جا كه واته جه دهل واته زالبون به سهر نه يار و تيکشكاندن، ههروه كو ده گوتري له نه نجامي گفتوگو دوژمنه كه ي تيکشكاند و ده مي به سته وه يا خود ده گوتري (ثم پياوه پياويكي زور جيداليه) واته كه سي به رامبر ده به ستيته وه، يان ده گوتري (جادلت الرجل) واته ده مه قاليتم له گهل پياوه كه دا كرد و به زاندم.

له قورثاني پيرزيشدا وشي جه دهل له چندين شويندا هاتووه، بو نمونه خوي گه و ره ده فهرموي (وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) النحل ۱۲۵، واته: گفتوگو موجداله به جوانترين شيوه بكه له گه لياندا. به جوړيكي تر: نه گهر پيوست بوو گفتوگو قسه يان له گهل بكه ي نه وا به رووه كي خوشه وه به پيريانه وه پرؤو به نهرمي هوه گفتوگوي به جي بكه، وه ههروه ها ده فهرموي (وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ) البقره، ۱۹۷.

جه ده ليهت واته گفتوگو كردني دوو لايه ن له پيناو گه يشتن به راستي، نه مهش له پري درخستني نهو به لگه دژ به يه كانه ي كه ههركام له م دوو لايه نه به رزي ده كه نه وه، ثم مانايهش زور نزيكه له گهل مانا زمانه وانيه كه ي، يه كه م كه سيش كه داني به ونا كه له هه موو شتيكي گه ردووندا دوو شتي دژ به يه كه هن، فيله سوف "هيگل" بوو. كاريوهنت دهلي:

"كه واته جه ده ليهت بريتيه له بيرؤكه يه كه و دژه كه ي، پاشان تيكنالاني هه ردوو دژه كه له گهل يه كتری، لي ره دا بيرؤكه پشتگيري له بابه ته كه ده كات، به لام دژه كه ي ئينكاري ليده كات،

یان (بە پێی هیگل) پەتی دەکاتەو. بەلام بەیەکەو ئالانی هەردو دژەکە راستیەکە دەرەخات، بەواتایەکی تر بیرۆکەو دژەکە راستی دەرەخەن، ئالیرەشدا هەنگاوێک لە راستی نزیک دەبینەو، بەلام هەرکاتیەک هەردوو دژەکە بۆیە ژێر میکروۆسکوپیکی ووردبینەو، ئەوا بۆمان ڕوون دەبێتەو کە راستی هێشتا ماویەتی، لێرەشەو پڕۆسەکە دووبارە دەستپێدەکاتەو و بیرۆکەیەکی نوێ سەر هەڵدەدات، کە هەڵدەستی بە لەدژوەستان و پەتکردنەوێ راستیەکە، لەمەو جۆرە یەکانگیرییەکی نوێ لە نێوان هەردوو دژەکەدا دروست دەبێت.

بەم ڕێبازە سیڤگۆشەییە هزر ئاراستەیی خۆی وەرەگری تا لە کۆتاییەکییدا دەگاتە پەها، لەوێشەو هزرمان بەرو ئاراستەییەکی بێکۆتا دەروات بەبێ ئەوێ دووچاری هیچ دژەکیێک بێت، ئا ئەمەیه چەمکی جەدەلیەت کە خۆی لە پڕۆسەیی مەملانی و ناشتەواییدا دەنۆینێت کە بریتیە لەو چەمکەیی کە خۆی واقع بێکەهێنی و هەروەها لە هزری مڕۆفیشدا بەم شیوەیه کاری خۆی دەکات".

بەلام مارکس جەدەلیەتەکەیی لە ماددەو دەست پێکرد و پەخەشی لە هیگل گرت کە دەیوت "واقع لە ئەنجامی بزوتنەوێ هزرەو دروست دەبێت و سەرچاوەی یەکەم و کۆتایی هەر شتیکیش بزوتنەوێ هزره" و هەروەها کە دەیوت "عەقڵی سەرپا واتە بوونی پەها لەدوای ماددەوێ کە دیارە مەبەستی پێ خوایه، لێرەو مارکس ڕایگەیاندا کە پڕۆگرامە جەدەلیەکەیی هەر لەسفرەو تا کۆتایی لەگەڵ پڕۆگرامە جەدەلیەکەیی هیگل دا پێچەوانەیه.

مارکس دەڵێ: "پڕۆگرامە جەدەلیەکەیی من هەر تەنها لە بنەرەدا پێچەوانەیی پڕۆگرامە جەدەلیەکەیی هیگل نیه، بەلکو هەر تەواو لە دژی دەوێستی، کاتی هیگل پێی وایه ئەو بزوتنەوێ هزریی کە لەژێر ناوی بیرۆکەدا پەیدا دەبێت داھێنەری واقعە، بە شیوەیهک واقع تەنها بریتیە لە وێنە ڕۆالەتیەکەیی بیرۆکە، بەلام من پێم وایه بە پێچەوانەوێه، بزوتنەوێ هزر تەنها بریتی نیه لە پەنگدانەوێ هزری واقع بەلکو خۆی خزانداوێ نیو میسکی مڕۆفەو".

ديالېكتيك چيه؟

ستالين دهلي:

"وشه ديلېكتيك له وشه (دياليفز) يونانيه وه وهرگيراه كه به ماناي ناخاوتن و گفتوگو ديت". له چهرخه دپرينه كاندا ديالېكتيك به ماناي هونه ري گه يشتن به راستي هاتووه هم له پښي دهرخستني نهو شتانه ي كه دږي يه كترينه و به لگهي دږيه كتر ده گرنه خو و هم له رښي زالبون به سهريدا.

هنديك له فهيله سوفه پيشينه كان پييان وابوه كه دږه ستاني دوو هزر و پښكنه كه وتني راكان باشرين هوكارن بو دهرخستني راستي، شا به مه دهوترى شيوازي ديالېكتيكي بو بيركړنده وه، كه دواتریش هم شيوازه له ليكدانه وه ديارده سروشتيه كان به كارهيئندرا و پيشي وترا پښگاي ديالېكتيكي بو ناسيني سروشت.

"به پښي هم تيوره روداوه سروشتيه كان به رده وام له جولهدان و هميشه ده گورپښ، سروشت له نه نجامي گه شه سهندني دږيه كه كاني گشه ده كات، دږيه كه كاني سروشتيش له نه نجامي دږيه كه وه ستاني كارتېكه ره كانيه وه ده بيت".^۵

هم فله لسه فله جه ده ليه له ماده وه ده ست پيده كات، نه مهش له نه نجامي نهو ليكولېنه وه ي كه پشت به پښازي نه زمونگه را يي ده به ستيت، كه به پښي نه وان نه وه تاكه فله لسه فله ي زانستيه كه له نارادا هه بيت، چونكه هم فله لسه فله ي تواناي راه كړدني هم مو ديارده كاني بووني هه يه به راهيه كي هم قى. پاش نه وه ي به پوختي چه مكي مادي هتي جه ده لي مان به پښي راي مادديه كان شي كړده وه، نه وه مان بو دهرده كه وي كه په يوه نديك له نيوان مادديه تي ميژووي و مادديه تي جه ده لي هه يه، مادديه كان ده ليتن، مادديه گه را يي ميژوي به شيكه له فله لسه فله ي ماركسيه ت و هه رگيز لي ي جيا نابيته وه، نهو فله لسه فله ي كه گشتگير و سه راپاگيره و به تيرواني نيكي ماددي جه ده لي سه يري گه ردوون و مروؤ و ژيان ده كات، نه مهش له پښي كي شاني

وینه‌ی هردیارده‌یه‌کی سروشتی به نه‌ندیشه‌یه‌کی ماددی که خوی له بپردوزی ماددی بوونی جیهاندا ده‌دوژیتته‌وهو پټی وایه که جیهان به سروشتی خوی ماددیهو به پټی پښاکانی مادده گه‌شه ده‌کات، پټشی وایه که گه‌ردوون و ژیان و مروژ ته‌نھا مادده‌ن و به‌س، هه‌روه‌ها به پښکه‌وتنیکی خوکاری گه‌شه‌ده‌کن، به‌م پټیه‌ش هه‌موو پروداوه جیهانیه جوړاو جوړه‌کان بریتین له دیارده جوړاو جوړه‌کانی بزوتنه‌وهی مادده.

له‌م روانگه ماددیه‌وه ژیانی مروژ و میژوه‌که‌ی په‌نگدانه‌وهی ماددیگه‌رایي میژوییه، ماددیگه‌رایي میژویی نه‌م بیرۆکه ماددیانه به‌سر پروداوه‌کانی ژیانی کو‌مه‌لگا و په‌وتی میژوی مروژایه‌تی ده‌سه‌پټن.

لینین ده‌لی:

"نه‌م فله‌سفه مارکسیه که له شیوه‌ی پارچه پولا‌یه‌ک دارپژاوه ناگوښی هیچ به‌شیکی تری سه‌ره‌کی و جه‌وه‌ری لی جیابکریتته‌وه به‌بی ده‌رچوون له‌پاستی بابه‌تیانه و به‌بی گه‌رانه‌وه بو باوه‌شی چه‌واشه‌کاری بوژوازی دواکه‌وتو".^۶

به‌واتایه‌کی تر نه‌م فله‌سفه گشتگیره یه‌که‌و هیچ به‌شیکی جه‌وه‌ری لی دانا‌پرېندری و نا‌شوښی ماددیگه‌رایي میژویی له‌گه‌ل ماددیگه‌رایي جه‌ده‌لی لی‌کجیابکریتته‌وه.

دانه‌رانی په‌رتوکی المادیه التأریخیه ده‌لین "بی‌گومان ده‌سکاریکردنی ماددیگه‌رایي دیالیکتیکی شیواندنی ماددیگه‌رایي میژویی لیده‌که‌ویتته‌وه، ماددیگه‌رایي میژویی له‌گه‌ل هیچ فله‌سفه‌یه‌کی تر ناگوښی ته‌نھا له‌گه‌ل ماددیگه‌رایي دیالیکتیکی نه‌بی. داننان به‌ماددیگه‌رایي میژویی به‌نکو‌لی کردن له ماددیگه‌رایي دیالیکتیکی ته‌نھا هه‌له‌یه‌کی ناشکراو سه‌فسه‌ته‌یه‌کی قیژه‌ونه"^۷.

۶ المادیه التأریخیه، لاپه‌ره ۱۳. له المؤلفات الکامله و قرطراوة، لاپه‌ره ۱۴ و لاپه‌ره ۱۳۲

۷ لینین فی الایدولوجیه والثقافی الاشتراکیه/ وه‌رگیزانی نیلیاس شاهین، لاپه‌ره ۳-۶

كه واته مادديگه راڼي ميژوي له گهڼ هيج فلسفه فیه کی تر ناگوځي، جگه له مادديگه راڼي ديالېکتيکي، هر شتي کيش به سهر يه کيکياندا جيبه جيکري ټهوا به سهر ټه ويري شياندا جيبه جيده کري ټه مېش له بهر يه کبونې بنه پرته مادديه کهيان، هر چه نده که مادديگه راڼي ديالېکتيکي له هزر و فلسفه فیه کهيدا داني ناوه به ميتافيزيک له ټه نجامي شکستي ليکدانه وهی ماددي بو ميژوو چونکه ټم ليکدانه وهی له سهر بنچينه يه کی ماددي بنياتنراوه، له بهر ټه مې به پټي ټه وان دانان به مادديگه راڼي ميژوي به بي ټه وړيسايه کی له سهری بنياتنراوه (که بريتيه له فلسفه فیه مادديگه راڼي) چه واشه کاريه بو تيوري مادديگه راڼي ميژوي کومه لگا، چونکه بو هه موو سيستمک پړيسايه که هه يه که ټاراسته کهی دياريده کات. هه روه ها دانه راڼي په رتوکی الماديه التاريخيه ده لټين :

"مادديگه راڼي ديالېکتيکي و مادديگه راڼي ميژوي وه کو يه ک زانست و يه ک فلسفه فیه يه کترته واو که ر درده که ون، نه مادديگه راڼي ميژوي به بي مادديگه راڼي ديالېکتيکي ماقوله و نه مادديگه راڼي ديالېکتيکي به بي مادديگه راڼي ميژوي بوونی هه يه، که واته ټه مې چون ليکبد هينه وه؟

يه که م: به وه ليکده دري ته وه که ناگوځي تيوريکی مادديگه راڼي ديالېکتيکي به سهر هه موو جيهاندا بسه پيترت ټه گهر هاتوو رافه يه کی ماددي بو ژياني کومه لايه تي نه کريت و ټه وه درنه خريت که کومه لگاش بريتيه له شکلک له جولهي مادده و له گه شه سهنديدا ملکه چه بو ياسا بابه تيه کان وه کو ياسا کاني سروشت، هه روه ها مادديگه راڼي ديالېکتيکي به بي مادديگه راڼي ميژوي بوونی نيه.

دوهم: وه لامی زانستی راست و دروست نيه له بهر يه بابه ته بنچينه يه کاني فلسفه فیه "سهره کيبوونی مادده و لاهه کی بوونی هوشيارى" به بي رونکردنه وهی هوکاريک و رونکردنه وهی چونيته تي سهره لډاني هوشيارى مروي، وهه روه ها ټه وه لاهه له رولي ټه و جيبه جيکرنه

زانستيه كومه لايه تيه ميژويه ش نيه كه له ژيانى خه لكيدا دهگيژيټ، بهو پييهى كه مادديگه رايبى ميژويى وه پيش وه لامدانه وى ئه و پرسياره كه وتوتته وه^{۸۱}.

له م ده قدا دانره كان ئه وه مان بۆ پروون ده كه نه وه كه مادديگه رايبى جده لى و مادديگه رايبى ميژويى هه رگيز ليك جيا ناكريته وه چونكه هه ريه كه يان ئه ويتر ته واو ده كات، ئه مه ش له بهر ئه وهى كه مادديگه رايبى جده لى تيوريكي گشتگيره بۆ مادديبوونى جيهان، بهو پييه ش كه ژيانى كومه لگاي مرويى به شيكه له جيهان، له بهر ئه وه ده بۆ رافهيه كى ماددى بۆ مروفتيش بكرى تاوه كو تيوره كه يان هه موو شتيك بگريته وه هه روه كو بانگاشى بۆ ده كه ن، خو ئه گه ر ميژوى مروفايه تيش رافهيه كى ماددى بۆ نه كراا بيه ئه وا تيوره كه يان له رافه كردنى ماددى بۆ ميژوو — ى زانستى هه روه ك ده لين — كه م و كورت ده رده چيټ له پال كه م و كورتبوونه كه شى ناگشتگير ده بيت و له كوتاييشدا ناتهن دوست ده بيت.

بهو پييهى كه ئه وان جه خت له سه ر بنه چه بوونى مادده ده كه نه وه به وهى كه مادده سه رچاوهى هه موو شتيكه و مادده وه پيش ناگايى و هز كه وتوتته وه، و بهو پييهى كه هزر و ناگاييش له كومه لگاي مرويى سه ر هه لده دن و كومه لگاش به راي ئه وان شكليكه له جوليهى مادده و له گه شه سه نديدا ملكه چى ريسا بابيه كانى مادديه وه كو ريساكانى سروش، كه واته ده بۆ ئه وه بزايين كه ئه و ناگاييه له كويوه هاتوه و ئه و رۆله شى چيه كه له پراكتيزه زانستيه كومه لايه تيه كهيدا دهگيژيټ، بهو پييه ش كه لاي ئه وان ماده بنچينهى هه موو شتيكه، كه واته ده بۆ به رافهيه كى ماددى ته فسيري ناگايى بكرى^{۸۲}.

ليردها وته كانيان ئه وه ده رده خه ن كه په يوه نديه كى به هيز هيه له نيوان مادديگه رايبى ميژويى و مادديگه رايبى جده لى و بهو پييه ش كه هه ردوكيان ته واو كه رى يه كترين، ئه گه ر بيت و هه ر به شيك يان لايه نيك له يه كيك له م دوو تيوره شكست به ينى ئه وا ئه وزانستى بوونه راست و دروسته سه راپاگيره يان كه بانگه شه ي بۆ ده كه ن له سه روه تا خواره وه ن

هه لډه وشيټه وه، چونكه ناگونجې ټم دوو تيؤره راست و دروست بن ټه گهر به يه كه وه هه لڼه كه ن، هه ريه كيكيان راست و دروست نايټ تاكو ټه ويريان راست و دروست نه يټ.

له موه ماركسيه كان گهردوونيان بو دوو بوار دابه شكرد، بوار يكي ماددي و بوار يكي هزري كه سؤز و بېرؤكه كان و ياده وه ريه كان ده گرنه خؤ.

پروگرامي ماددي گه رايش دان به وه داده نې كه چهند شتيكي ماددي سهر به خؤ بوونيان هه يه جيا له وه عه قله ي كه ده ركيان پي ده كات و ده يانناسي، ټه و پروگرامه دواتر به ره و فله سه فيه كي ماددي گه رايي ټاراسته ي خؤي و هره گري كه چوار چيوه يه كي گشتي بو هه ستركون به ماده ديار يده كات^{۱۰}.

ماددي گه رايي جه ده لي گرنكي به هه موو شكل و شيوه كان ي جو له ده دات، واته گرنكي ده دا به گوړاني شوين و گوړاني ته نه كان له حاله تي رېژه ييه وه بو حاله تي جوړايه تي و چؤنيه تي بوون. ماددي گه رايي جه ده لي گرنكي به جو له ده دات به هه موو شكل و شيوه كان يه وه، واته گرنكي ده دات به گوړاني شوين، وه هروها گوړاني شته كان له باري رېژه ييه وه بو باري جوړايه تي و چؤنيه تي بوون، پشت به ريساي مملانيي دژه كان ده به ستي كه گرن گترين ياساي جه ده لي "ديالېكتيك" ه، به و مانايه ي كه هه موو ديار ده يه كه له خودي خؤيدا دژه كه شي له خو گرتوه كه ده بيټه هو ي له دا يكبوني ته فريه كي ماددي نو ي، هه موو ديار ده كان لايه ني نه ياريان تي دا هه ن كه به يه كه وه په يوه ستن و يه كبوني پي كده هيئن كه هه رگيز ليك جيا نابنه وه.

ماددي گه رايي جه ده لي هه موو جو له و ټالو گوړيكي له سهر بنه ماي مملانيي دژه كان ته فسر كردوه، موجه ب و ساليب ليك جيانا بنه وه هه تاكو پيچه وانه و دژي يه كتر ي بن، به هه مان شيوه له كو مه لگا شدا يه كي تي دژه كان هه يه و مملانيي كه شيان به رده وامه له شيوه ي مملانيي چينه كان دا، وه هروها مملانيي دژه كان كه رېخوشكهرن بو گه شه سه ندن ده بنه هو ي جولاندي هزر. ټه نگلس پي وايه ټم چه مكه ماددي گه راييه كه ده بيټه هو ي تي گه يشتن له

گهردوون له سهر بنه مایه کی بابته، خاوه نی چوارچیویه کی فلسفه فی یه و بهر وه ناراسته ی قوربانیدان و نکولیکردن له خود ده چی، یان به جوریکی تر بلین هم هسته له دهر وه ی شعورو ناگایی مرقه و جیا به لئی. بهر ای مارکسیه کان جه ده ل بریتیه له گفتوگویه کی لژیکی و ره خنه گرتن له دژیه که میتافیزیکیه کان، وه دهر وه ها بریتیه له پیشکه شکردنی ریگه چاره که بۆ هم دژیه کانه، له سهر هم بنه مایه ش مارکسیه کان ده گنه نه و رایه ی که سیستمی کومه لایه تی له نیو خودی خویدا هوکاری روخاندنی خوی هه لگرتوه.

وه بۆ ماددیگه رای جیه ده لی سی بنه مایان دیاری کردوه:

۱- گواستنه وه له گورپانکاره ریژه ییه هیواشه کانه وه بۆ چونا یه تیه سه خته کان، وه کو جه ختکردنه وه یه که له سهر ریسی فلسفه ی "هممو که له که بوونیکی ریژه یی گورپانیکی جوری دروست ده کات".

۲- یه کبونی دژیه کان و ململانی نیوانیان، ههروه کو له نیو گهر دیله دا تیبینی ده کری، یان له په یوه ندی نیوان سالب و موجه ب.

۳- نه فی کردنی نه فی، واته گواستنه وه ی دهر کپیکردن و زانیاری بۆ قونساغیکی بهر زترو بالاتر.

زنجیره یه که له گه شه سندنه ماددی و دواتر هزریه کان:

لینین پی وایه که شیوه ی ماددیگه رای جیه ده لی که بهر اوورد ده کری له گه ل ژياندا به هه موو لایه نه کانیه وه، بابته ی هه ره سه ره کی هزری مارکسی بووه. هه ره له سهر هم بنه ره ته ش لیکدانه وه ی ماددیگه رای بۆ میژوو سه ریهدا که به ماددیگه رای میژویی ناسراوه و پوه پرووی چه مکه میسالییه کانی فلسفه ی میژوو ده بیته وه. نه و ماددیگه راییه میژویه ی که په یوه ندی نه دما می نیوان گه شه سندنی کارتیکره بهر هه مه یته کان راقه ده کات، وه ههروه ها سه رجه م په یوه ندیه کانی نیوان خه لکی تیشیاندا په یوه ندیه کانی بهر هه مه یته کان راقه ده کات. نه و پی وایه که جوری که له په یوه ندی هیه له نیوان ماددیگه رای جیه ده لی و ماددیگه رای میژویی له چوارچیویه فلسفه ی مارکسی دا. جا له شیکردنه وه ی تیژری مارکسی — لینینی

که باسمان کرد ئه وه دهرده که وئ که پیشکه وتنی رامیاری هزری کومه لگا له چوارچیوهی بهرزه ونه دیه ماددیه کانه وه خوی ده دوزیتته وه که له چاخیکه وه بو چاخیکی تر جیاوازه، وه چینه کانی کومه لگا ده بنه کارتیکه ره جولینه ره کانی گه شه سندننی کومه لایه تی کومه لگا.

بوونی ماده وه پیش بوونی هزر که وتوته وه:

نیمه پیمانویه که هزر و بیرکرنه وه به خششیکه هره گهره ی خویه که به مروقی به خشیه وه به هیوه له تیگرای گیانداران جای کردوته وه، وه به های راسته قینه ی مروق له بیرکرنه وه دا دهرده که وئ، هره وه له وه دا دهرده که وئ که مروق توانای داهینانی هیه له چوارچیوهی ئه و سنوره ی که خوی پایه بهرز بوی کیشاوه.

ئا لیته دا بیرکرنه وه کاریگریه کی زور گهره ی له هله که وتنی زانو هزریارو پیوانی گهره و پیشه وایان دا هه بووه، ئه و که له پیوانی که رولیکه مه زنیان له میژوی مروقیه تیدا گیراوه، به لام ماددیگریه کان ماده وه پیش هزر ده خن و پیان وایه که هزر به ره می ماده ویه و ماده کاریگری به سهریه وه هیه.

لینین پیناسه ی ماده ده کات و ده لی: "ماده بریتیه له گوته یه کی فلسفه کی واقعی بابه تیانه ی مروق دیاری ده کات، له وه هه ست و سوزه ی که دایده پریژ، له تیروانینشی دا په نگده اته وه، وینه ی هزر ده کیشی و له ههسته کانی جای ده کاته وه".^{۱۱}

به پیی ئه م پیناسه یه ش ماده چه مکیکه بو تیگرای شته کان و، وه پیش بوونی زانین که وتوته وه کاریگریه ی به سهریه وه هیه.

که واته بیرکرنه وه په نگدانه وه ی ماده ویه له نیو میشکدا، وه بیر له وشته ده کاته وه که په نگدانه وه یه تی، بهر له په نگدانه وه ی ماده ش له نیو میشکدا بیرکرنه وه نه بووه، بویه ستالین نامه به ممه ده کات و ده لی:

مادديگه رايبی فله لسه فی له سهر مه بده ټيکي تر داده مه زړی، شهویش شهويه که ماده و سروش و بونه وهر بریتین له راستیه کی بابۀ تیانه و ده که ونه دهره وهی زانین و هه سترکردن و سه ربه خوڼ لیتی، وه ماده توخمی یه که مه چونکه کانگای هه ست و تیپروانین و زانینه شه مه له کاتیڅدا که زانین توخمی دووه مه و دارپژراوه، چونکه زانین په نگدانه وهی ماده و بونه وهره، وه بیرکړدنه وه بهرهمی ماده ویه و کاتیڅ په یداده بی که ماده ده گاته پله یه کی بهر ز له کامل بوون، یان به ته عبیریکی وردتر، بیرکړدنه وه بهرهمی می شکو می شکیش شه ندامی بیرکړدنه وه، له بهر شه و ناکړی "بیرکړدنه وه" له "ماده" جیابکړینه وه و نه گهر واکړی شه و ده که وینه هه لیه کی گه وره وه.^{۱۲}

که واته به پپی شه و ان ماده کانگای هه ست و سوزو تیپروانین و زانینه، وه به بی ماده زانین و ده رکپی کردن بونیان نییه که زانین خو ی له خویدا په نگدانه وهی ماده یه. وه بیرکړدنه وه بهرهمی ماده ی پشکه و توه له بهر شه و ناکړی ماده و بیرکړدنه وه (هزر) لیکنتر جیابکړینه وه، جاکاتیڅ ماده هه یه بیرکړدنه وه هه یه، وه کاتیڅ ماده نامینی بیرکړدنه وه نامینی، بویه دوباره ناتوانین ماده و بیرکړدنه وه له یه کتر جیابکه ینه وه چونکه به لیکنجیا کړدنه و یان دوچار ی هه لیه ده بین.

نا شه مه یه مه بده ئی مارکسیه کان که به هویه به هاو گرنگی بیرکړدنه وه دیاریده که ن! شه نگلزیش ده ئی: ناکړی بیرکړدنه وه له ماده دابیرین چونکه ماده جه و هری شه و گورانکاریانه یه که رووده ده ن.

ماده شه زلی یه و هه می شه ده مینیته وه:

مادديگه رايبه کان له روانگه ی تیپروانینی خو یانه وه ده ئین:

هه وروها گه ردوون کو تایی و سنوری نییه، جیهان هه می شه ده مینیته وه، هیچ سه ره تاهه کی نه بووه و هه رگیز کو تایی نابینی. ئالیره وه هه ر جیهانیکی (غهبی) ناماددی بونی نییه، وه هه رگیز نابیت و مه حاله. وه له واقعیشدا نه گهر هیچ شتیڅ جگه له ماده له ئارادا نه بی شه و

جگه له تاكه جيهانيكي ماددي هيچ شتيكي تر بوني نيه. نه مهش ماناي وايه كه هه موو نهو شتانهي كه له ده ورو بهر ماندا هه ن و ټيكرپاي ديارده جوړاو جوړه كاني نه م جيهانهي كه نيمه گرتو ته خوځو خاوهني خاسيه ټيكن و يه كيان ده خات نهو يش برتتتبه له مادده بونيان.^{١٣}

كه وای بهرپاي نهوان هيچ شتيك له نارادا نيه جگه له جيهاني مادده، وه ناشگونجي جيهانيكي پوحي هه بي، يان پوژيكي تر هه بي وه كو له نايينه كاندا هاتووه، ههروه ها هه موو نهو ديارده جوړاو جوړانهي كه له گهردوون دا هه ن له يه كه شتدا يه كده گرنه وه نهو يش برتتبه له مادده بونيان، واته هه موو گهردوون ماده يه و هيچي تر، وه مروقيش بهرپاي نهوان بهر هه مي مادده يه.

به پي قسه ي نهوان مادده خاوهني خاسيه تي نه زه ليه ت و نه مري يه، هه ربويه ش نه سه ره تاي هه يه و نه كو تاي هه يه، له كاتي كدا كه نه مانه سيفه ته كاني خوي پهروه دگان (سبحانه وتعالی). كه واته به پي قسه ي نهوان مادده وهديهنه ره و خاوهني خاسيه تي وهديهنان (خلق) ه، وه هيچ جيهانيكي غه يي له نارادا نيه چونكه جيهان له چوارچيوه نه وه دا قه تيس ماوه كه هه سته كان دهركي پي ده كهن، ههروه ها نهوان بانگه شه بو نهو ده كهن كه زانست پالشتيان لي ده كات له وه ي كه ده ليئن و زانستي راسته قينه ش مورك ي مادده ي به سه ره وه يه، وه زانست به سروشت و ناوه پوكي خو ي ماددي گه را يي يه و ميسالييه تيش نامويه پي و دزي ده وه ستي.^{١٤}

ليروه نه م ده قه نهوه ده رده خات كه ميسالييه ت دزي زانسته و بهو پي شه ب ي نايينه كانيش دزي زانستن چونكه ميسالين، وه زانست ته نها مورك ي ماددي گه ري به سه ره وه يه و به گوته ي خو يان زانست له مه دا پالشتيان لي ده كات و خزمه ت به مه به سته كانيان ده كات له

١٣ اسس الماديه الديالكتيكيه والماديه التاريخيه ، لاپره ٣٩ ١٣

١٤ الماديه التاريخيه لاپره ٥٠٠ ١٤

گه پانيان به دواي پاستي ژيان له م بوونه ماددييه دا. هروها زانست له گه شه سهندني دا خودا - كه خواي په روه ردگار و پاك و دووره له وهی كه دهیلين - له سروشت ده خاته د هروه و بوني نييه چونكه له چوارچيوه ي ماده چوته د هروه و، هروها له بهرته وهش كه نه وان دان به هيچ شتيك له د هروه ي ماده ناني چونكه نه وان وای بو ده چن كه هيچ شتيك له د هروه ي سنووري ماده بوني نييه، ماده هس هم مو شتيك ده گريته خو ي و خاوه ني خاسيه ته كاني وه ديهي تان و توانست و داهي تانه، وه ماده هيه نه و بنه چهي كه لييه وه هزو زانست و ته نانه ت هم مو شتيك پديد اده بي وه كو بانگه شمي بو ده كهن.^{۱۵}

ماركسيه كان له سر بنه ماي په تكدنه وه ي بوني خواش هم مو كارو ناما نجيكيان په تكدنه وه كه مبه ست لي ي وه ده سته اتني په زامه ندي خواي په روه ردگار، هروها كاري گه ريه كاني نه م مبه سته شيان په تكدنه وه و جگه له م هس پو لي ئيسلام و ده ولته تي ئيساميشيان له واقعي ژياني مرو فايه تي په تكدنه وه كه تنها بو بهر زكردنه وه ي وشي الله (سبحانه و تعالي) له سر زه وي دا دامه زرا.

ماركس ده لي: "شكو مهندي خواي و مبه ستي خواي نه و شه گه وره يه كه نه م پو به كارد هيني بو پافه كردني بزوتنه وه ي مي ژوو، له راستيشدا نه و شه يه هيچ شتيكي پي پافه ناكري".^{۱۶}

وه هر تنها به وه وازيان نه هينا كه ئينكاريانكرد له بوني خوا (سبحانه و تعالي) و فرمانه كه ي كه بري تيه له بهر زكردنه وه ي وشي الله له سر پوي زه وي و بلا و كړدنه وه ي نه و داد گه ريه ي كه سر بازي پي ئيسلام ئالاكهيان هه لگرتبو، هروها به وهش وازيان نه هينا كه هم مو نه و چاخانه يان په تكدنه وه كه تييدا مرو فايه تي له پينموني و باوهر دا ده ژيا به لكو

۱۵ موقف الاسلام من نظرية ماركس، د. أحمد العوايشة، لاثره ۱۲۵-۱۵۰ ۱۵

۱۶ بؤس الفلسفة، لاپره ۱۲۳-۱۲۴ ۱۶

بانگه شهی نه وه يانکرد که خدا داهيترای مړوځه و کيشه نه وه نيه که نایا خدا هه يه يان نا به لکو کيشه که له بېرؤکه ي بوونی خداوه سهري هه لداوه^{١٧}.

١٧ د. علی تنطاوی له کتیبی (تعريف عام بدین الإسلام) له بهشی (باوه پړوون به خوا) لاپهړه ٦٥ تا ٧٧ له باره ي بوونی خواو په تدا نه وه ي بانگه شهی مولخیده کان ده لئ:

پړواپوون به بوونی خوا نه وه نده به لکه نه ويسته، پيش نه وه ي عه قل له رېنگه ي به لکه عه قلیه کانه وه قه بولئ بکات، خودی دهر وون خؤی ههستی پیده کات، هه رچنده نه مه پرسیکه که پتویستی به به لکه نيه، له گهل نه وه شدا به لکه ي له م باره يه وه ئیجگار زؤره، زانای دیمه شقی شیخ (جه مالودینی قاسمی) له کتیبی (دلائل التوحید) باسی به لکه گه لیکی بیثومار ده کات له کاتیکدا که نه م کتیبه چندين سال بهر له ئیستا نوسراوه له سه رده مانیکدا که زانست به م شیویه پيش نه که وتبوو، چونکه له م په نجا سالی دوايیدا زانست چندين به لکه ي نوی سه لماند له رېنگه ي زانستی نویوه، نه گهر سهیری په رتوکیکی وهك (الله يتجلى فى عصر العلم) بکهین که سی زانای رؤچوو به زانستدا دایانناوه یاخود په رتوکیکی وهك (العلم يدعوا للإيمان) نه ووا بؤمان پوون ده بیته وه که زانای راسته قینه نابی بیباوه پ بئ، هه روه ها خه لکی ئاساییش ناکرئ بیباوه پ، و نه گهر هه ندئ له زانایانیش بانگه شهی کوفر و ئیلحد بکه ن، نه ووا هوکاره که ي بریتیه له وه ي که زانستیکی که م و کورتیان وه رگرتوه، به مهش باوه پرداری خؤپسکیان له ده ست داوه و نه وندهش به زانستا قولنه بوونه ته وه تا بگه نه نه و پله یی زانست که داوای باوه پړوون به خوا ده کات. هه ر یهك له و کتیبانه ي که باسکران چه کیك و تار ده گره خؤ که به ره می نه و هز و بیر کردنه وانه یه که نه و زانا پایه به رزانه پتیی گه یشتوون، نمونه ي نه و زانایانه (فرانك ئالز) بوو یه كئ له گه وره ترین زانایانی بایؤلؤژی که سه لماندی هه موو شتئ ته مه نیکی دیاریکراوی هه یه و هه موو شتئ سه رده تاه کی هه یه، به مهش په تی نه و رایه ي کرده وه که ده لئ "جیهان کؤنه و هه ر هه بووه بئ سه رده تاو بئ وه دیه پنه ره " نه مه نه و رایه بوو که فیهل سوه پتیشینه کانی یؤنان پړوایان پتیی هه بوو، هه روه ها نمونه ي زانای ترمان هه یه له وانه (رؤبهرت مؤریس بر دج) دؤزه روه ي رادار، هه روه ها (جؤن کلیفلان کؤسران) زانای کیمیا یی و (جؤن هه ربه رت بلؤند) ئوستادی فیزیا، نه مانه و چندين زانای تر. من به راستی پتیشنیاری خویندنه وه ي نه م دوو کتیبه و نمونه یان ده که م.... که به راستی کتیبی له م جؤره ئیجگار زؤرن.

من نامه وه ي لیژده به لکه کؤنه کانی زاناینی که لام بینمه وه هه روه ها ناشمه وئ نه م به لکه نویانه دوباره بکه مه وه که نه م زانایانه باسیان کردوه. یهك به لکه دینمه وه، به لکه یه کی قورئانی. به لکه ي قورئان!

که به تهاووهی ماناکه ی ناشکرایهو، راشکاوانهیهو، بنېکهره، به به لگهیه کی مهزنهوه دی، له هه مانکاتدا به دهرېښکی کورت که مروقی ناسایی لئی تیدهگات و مروقی زاناش دهرونی پرده بیت له سهرسورمانبوون پیی و سهرسامبوون به هیژ و وردی و پروونی و ناشکراییه کی. جا ههردوکیان زاناو کابرای ناسایی هیچیان بۆ نامینیتتهوه تهنه نهی که بلین: راسته!

خوای گهوره له قورنایی پروژ به یهک وشه ناگادارمانده کاتهوه و به لگه کesh له خودی خوماندايه، کهواته چۆن دهکری نکولی له شتی بکهین که له نیوچاوانان نوسراو "نهمه راسته"، خوای گهوره دهه رموی (و فی أنفسکم أفلا تبصرون) نیمه مروقی له قولایی دلان ههست به بوونی دهکین و له کاتی ناخوشتی و دلتهنگی هانای بۆ ده بهین نهمهش به هوی سروشتی خورسکمان و غه ریزه ی نایینه روه ریمانه وهیه. هه موو نهو به لگانه یان له خودی خوماندا یان له جیهانی دهرویه رماندا به دیده کریڼ. عه قلی ناواخن خورسکانه ههست به بوونی خوا دهکات بروای پی دینی و عه قلی به ناگاش به به لگه و به لگه کاریش بروای پی دهکات. چهند سهیرو سه مه ریه، که سیک که نکولی له بوونی خوا دهکات و خودی نکولیکار به لگهیه له سهر بوونی خوا! نهمه وهک نهوهیه پاره کهت له ناو دهستی قهرزارهو، دهلی لیتم وهرنه گرتوهوه دهستیشم لپی نه داوه، هه روه ها وهکو نهو که سهیه که جله کانی ناوی لی دهتکی کهچی بانگه شهی نهوه دهکات که جله کانی ته رین، به لگو ناویشی لی نزیک نه بوتهوه. نهوه راستی راستیه کانه. بۆچی خه لکانیکی زور هه ن که تا نیستا په ی به مه نابهن؟!.

وهلام: چونکه نهوان بیر له خودی خوین ناکه نهوه (نَسُوا اللَّهَ فَنَسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ) نهو که سانه له دهرونی خوین راده کهن و له ته نیایی ده ترسن و که سیکیان تیډا نیه که بتوانی ساتیک به ته نیا له گهل دهرونی خویدا مینیتتهوه، بۆیه خوی به شتی پوچ یان نهوه تا پهرتوکیکی بی نازرش یان هه رکاریکی تر سه رقال دهکات و کات و ته مه نی خوی پی به فپوژ ده دات، وهک نهوه ی بلپی که دوژمنی دهرونی خوی بیت و رقی لپی ببیتتهوه نه فره تی لی بکات.

سهیر که زوریه ی خه لکی دهخون و دهخونهوه دهخهون و چیژ وهرده گرن و له نازار دورد دهکهنهوه و داوای خوشگوزهرانی ده کهن له دنیا بۆ خوین و مال و مندالیان و نهوانی که خوشیان دهوین. که سی وا ههیه بهانیان سه رها خوین پاکده که نهوه و پاشان جله کانیان له بهر ده کهن و نان دهخون و به رهو کاره کانیان به ریډه کهن و کارده کهن بۆ کوکرنه وهی پاره و زیادکردنی قازانچ، پاشان ده گه پتنهوه مال و پشوید که دهه ن. نیجا ده گه پتنهوه سهر کاره کانیان یان پنا ده به نه بهر کات به سه ربردن و رابواردن، به دوا ی شتی دا

ده گهرين تا كاته بوشه كانيان بۆ پرېكاته ووه كاته كانى ته مه نيان پى به پېرۆ بدات تا شو كاتهى كه برسيتى زوريان بۆ دينى، نجا دهست ده كن به خواردن، كاتيكش ههست به خه والوبون ده كن، شو ده چن ده خهون. پاشان پيشوازى له رۆژى نوى ده كه نه وه و هه مان شو بهرنامه يه دووباره ده كه نه وه كه رۆژى پيشتر پييدا رويشتوبون. نه وانه كاتى رابردوويان بيرده كه ويته وه، هيچ رابردويه نييه ته نها شو نه بى كه له م دنيايه دا ژيان. كاتيكش بير له داهاوو ده كه نه وه، به هه مان شيوه هيچ نييه ته نها شو رۆژانه نه بى كه پييان وايه له م دنيايه ده ژيئن. به لام موسولمان ته نها به وه ناو هستى كه بخواو بخواته وه و رابويى، به لكو خوى ده پرسى: له كوى هاتووم؟، بۆ كوى ده رۆم؟ سه رتا له كوئيه؟ شى چاره نوسم چيه؟، سه ير ده كا ده بينى ژيانى به له دايك بوون ده ستى پى نه كرده وه تا به مردن كوتايى بى. ده بينى پيش له دايك بوونى كۆرپه له يه كه بووه له ناو سكى دايكيذا، پيش شهوش تويكى زيندوو بووه له ناو پشتى باوكى، پيش شهوش دلۆپه خويىنك بووه له ناو ده ماره كانى باوكيذا، شو خويىنش له و خواردنه ويه پيدا بووه كه باوكه كه خواردوويه تى، شم خواردنهش روه كيك بووه يان له سه ر زوى رواوه يان بهرهمى ناژه لىكه كه له سه ر شو روه كه ژياوه، قوناغه لىكه كه پيش له دايك بوونى پييدا تيه رپوه و هيچيش له باره يانه وه نازانى. زغيره يه كى دريژه و نه لقه كانى كه م و ناشكران، نه وانه ي تریش شاراون له بهر ده م چاوه تاريخه كانمان.

هيچ يه كىكه له پتمه خوى ناناسى پيش شهوش بگاته چوار سالى، هيچمان له دايك بوونى خوى له بير نييه، كيتمان له دايك بوونى خوى له بيره؟ كى شو ساتانه ي له بيره كه له سكى دايكيذا بووه؟ نه گهر يه كىكه هه بووى و هه ستى به بوونى نه كرده يت و به بيرى نه يت، چون ده كرى بگوترى كه شو كه سه خوى خوى دروست كرده وه، له كافره مولحيدكان بيرسه نيا نۆ خۆن به ويست و عه قلى خۆت خۆت دروست كرده وه؟ نيا خۆت بويت كه خۆت خسته نيو سكى دايكه وه نيا تو بويت كه شو ژننه هه لبارد تا بيته دايكه نيا تو بويت كه پالت به كۆرپه له كه وه نا تا هاته ده روه؟ شى كه واته هه ر له نه بوونه وه به بى دروستكه ر پيدا بويت؟ نه مه به راستى نهسته مه.

شى نيا شو هه موو بونه وه ي كه پيش مرۆڤ هه بووه له چياكان و ده رياكان و خۆر و هه ساره كان، نيا مرۆڤ دروستى كرده ون؟ كاتى ديكارت ريبازى "گومان و تاقيكردنه وه" ي تاقيكردنه وه (نه و ريبازى كه به هۆيه وه به ناويانگ بوو). ديكارت گومانى له هه موو شتيكه ده كرد تا كه يشته خودى خوى، به لام نه يتوانى گومان له خودى خوى بكات، بۆ؟ چونكه شهوش گومانى لىده كرى خويشه تى، بۆ گومان كردنيش پيوسته گومانكار هه يت، هه ر له مه وه بوو كه وته به ناويانگه كه ي وت "من بير ده كه مه وه، كه واته من هه م" نىستا بوونى هه يه و هيچ گومان له بوونى نييه، به لام نيا كى هينايه دى؟ نيا شو بونه وه مادديانه مرۆڤيان

هينايه دى؟ كه بڼگيانن و عه قلياڼ نيه! له كاتيكدا كه مرؤځ خاوهنى عه قل و ژيرييه، نايَا ده كرى بيتعه قل عه قل بيه خشيت؟ نايَا گهر شتيكت نه بى ده توانى بيهه خشى؟.

هه لويستى ئيبراھيمي (د.خ) باوكى پيغه مبه رانيس هر ټمه بوو كاتى باوكى بينى كه پدكه رتاش بوو، بته كانى ده تاشى و له بهرد پدكه رى لى هه لده كوښ، ئينجا خوځى و قه ومه كدى ده يانكرد به خواى خويان. بهر ديك كه خويان دروستيان ده كرد و پاشان هر خويان ده يانپه رست. خوايهك كه خوم دروستى بكه م پاشان داواى نه وى لښكه م كه هه موو شتيك بؤ بكات، ټمه به پراستى شتيكه عه قل قبولى ناكات، نهى كه واته خواى پراسته قينه كييه؟

پاشان ده ستى كرد به ليكولنه وه و بيركردنه وه، كه شهوى به سه رداها ت نه ستيره بريقه دارو بريسه كه داره بهرزه كان دهركه وتن، نه وانه وه كه ټمو بهردانهى كه ده يانكردنه بت سه رچاوه كيان زهوى نه بوو، ههروه ها به ده ستى مرؤځ دروستنه كرابوون، بويه واتيك گيشت ټمو خوايهى دوزيوه ته وه كه به دوايدا ده گه را. ههروه ها كاتى مانگ دهركه وت پوناكى نه ستيره كانى داپوشى، ههروه ها مانگ گه وره تر و پوناكتره، ټمو جاريان برواى وابوو كه مانگ خوايه، به لام كاتى خور هه لات و پوناكى مانگى بزركرد و له جيگه ي ټمو پوناكه كدى خوځى به زهويدا په خشكرد، ئيبراھيم (د.خ) وتى بڼگومان نه وه خوداى پراسته قينه يه. كه چى بينى خور ده رواو زهوى له تاريكيدا جيلديلى! ئينجا وتى: نه خير خور ټمو خوايه نيه كه منى دروستكرد بيت، ههروه ها ټم بونه وهره ش هه ونيه، منيش خوا نيم، من نه خوم دروستكردوه نه هيچ شتيكى تر، كه واته هيچ نامينيتنه وه تنه ا يهك گريانه نه بيت، كه نه ويش پراسته و جگه له وه هه مووى به تال و هه ليه، نه وى كه له داوى هه موو ټمو شتانه خوايه كى گه وره به توانا هه يه وه هر ټمو ويشه هه موو ټمو بونه وهره ي وه ديه پناوه.

ټمه ټمو به لگه يه يه كه خواى گه وره له قورشانى پيروزدا پيشانى داوه. له يهك پرسته دا، ټمه موعجيزه يه كه له موعجيزه كانى به يانى په باني كه ليدانيكى يه كلاكهروه بوو بؤ هه موو ټمو موليدانهى كه ملكه چى عه قلن و ريز له عه قل ده گرن. ههروهك چوځ خواى گه وره ده فهرموى: (أَمْ خَلَقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ)؟! ټمو موليدانهى كه خويان به فيركار داده نا ده يانوت، سروشت، سروشت مرؤځى هيناهه ته دى، سروشت عه قلى داوه به مرؤځ، كه ټيمه مندال بوين له پوزاننى جهنگى جيهانى يه كه م هه ندى له ماموستاكان ټم شتانه يان پى ده گوتين و ههروه ها هه ندى له ماموستايان بونى شارستانه تى نوځيان كړدبوو له (نهسته مبول) و ههروه ها له (پاريس)، ټموان و ايانده زانى به مه ده بنه (پهوشنگه ر)، وشه ي پهوشنگه رى

له و كاته دا وه كو وشه پيشكه و تنخوازه كان بوو. له هم مو سهرده مي كدا كومه ليك چه مك به كارد هينرين
تاوه كو پيمان پي بكنه، ههروه كو چوڼ كاتي خوې به هينديه سوره كاني نه مريكا پيده كهنين به وهى كه جلى
ره نكاوړه نكيان له بهر ده كرد، تاوه كو ولاته كهيان داگير بكنه.

پاشان كه گه وړه بوين، پرسيمان ثايا سروشت چيه؟ له زمانى عه ره بيدا سروشت واته (طبيعة) كه له سهر
وه زنى (فعيلة) يه و نه ممش به ماناي (مفعولة) ديت، كه واته ده بيتنه (مطبوعة) كه ئيسى مفعولة
(ناويكه له حالتى بهر كارد و پيويستى به بكه ريك هديه) كه واته ليړه دا كي بكه ره؟ .

نه وان وتيان سروشت به ريكه وت پيدا بووه ... به پي ياساى گرمانه كان.

وتمان غونه تان چيه بژ نه م قسه يه؟

نه مه وه كه نه و غونه وايه كه دوو كس له بيا بندا ون بووون، دواتر به لاي كو شيكدا تيپه رين،
كو شيكي گه وړه رازاوه بوو، ديواره كاني هم موى نه قش و زه خره فو بوو، پريسو له رايه خي گرانبه ها و
كاترمير و جوانكارى گرانبه ها.

كه سى يه كه م: كه سيك نه م كو شيكه ي دروست كړدووه رايه خي تيډا راخستوه.

كه سى دووهم: تو كونه په رست و دواكه وتويت، نه مه هم موى كارى سروشته.

كه سى يه كه م: چوڼ نه مه كارى سروشته؟

كه سى دووهم: كومه له بهر ديك به هوې با و بوران و كارتيكه ره سروشتيه كان به سهر يه كدا كزيوونه وه و

دواى چهند ساليك هه به ريكه وت گورا بژ نه م كو شك و ديواره پر له زه خره فانه.

كه سى يه كه م: نهى نه و رايه خانه چوڼ دروست بوون؟

كه سى دووهم: كومه له مېرېك خوريه كانيان لييووه وه و هه ندي كاتزاي رېنكاو رېنكيش هاتن رېنكيان

پي داو، به ممش بوون به م رايه خه رېنكاوړه نكانه.

كه سى يه كه م: نهى نه و كاترميرانه؟

كه سى دووهم: هه ندي ناسن كه وتنه نزيك يه كترى و به سهر يه كدا كزيوونه وه و به هوې كارتيكه ره

سروشتيه كان هه به ريكه وت به شيوه ي باز نه يي پارچه پارچه بوون و چونه ناو يه كترى و پاش چهند

سده يه كه بوو به م كاترمير.

ثايا نه مه شيتي نيه؟ ثايا ريكه وت واى له خانه يه كه له خانه كاني جهرگ كړدووه كه هه لبستى به

كومه ليك كردارى كيميائى نالوژ كه نه گهر ژوريكى پر له نامرازى بژ بخه ينه گېر، ناتوانى نه م كارانه به

ته وواى نه نجام بدات، له كاتي كدا كه نه م خانه يه به وردبين نه بى نابيندرى؟ نه م خانه يه شه كرى زياد له خوين

دەگۆڕی بۆ (گلایکۆجین) ، ئەمەش بۆ ئەوەی لە کاتی پێویستیدا بەکاربێنیت دواى ئەوەی دەبێتەو (گلوکۆز)، ھەرەھا پزۆنی زەرداو دەرەدات تاوھکو پزۆی کۆلستەرۆل جیگیر بکات لە خوێندا، ئەمە سەرەرای دروستکردنی خۆکە سورەکان و چەندین کاری تر.

ئایا پێکەوت بوو کە (۹۰۰۰) گرتی بچوک لە زماندا دروست کرد کە ھەمویان چۆ و تام پێکدەخەن، و لە ھەر کوێچکەیکەشدا (۱۰۰۰) خانە ھەیە بۆ کوێ لیبوون، ھەرەھا لە ھەر چاویکیشدا (۱۳۰) ملیۆن خانە ھەیە کە ئەرکیان پێکخستن کرداری وەرگرتنی پوناکیە، ئەى زەوى بە ھەموو ئەو نەپێنى و سەیر و سەمەرانی کە تێیدا یە و بەو ھەوایە کە دەوری داو بە ھەموو ئەو زیندەوەرانی کە ھەستیان پێ ناکرێ و نابینرێن، ھەرەھا ئەو شێوازە سەیرانی گەردەکانی بەفر کە دەرەوێ سەر زەوى بەو وردیە دروست کراون و ئەو جوانیەیان ھەیە، کە بەراستی تا ئەم سەرەمانە ھیچمان لەمبارەییەو نەدەزانى.

سەیری ئەو زەویە بکە بەو ھەموو کائزا و ھەموو ئەو نەپێنى و سەمەرانی کە خۆیان تێدا ھەشارداو و ھەرەھا ھەموو ئەو زیندەوەر و پوھکە جۆراوجۆرانە و ئەو دەریا فراوانانەو ئەو شاخە سەختانە و ئەو دۆلە قولانە... ئینجا بەراوردی بکە لەگەڵ خۆر دەبینی کە چەند بچوکە بەرامبەر بە خۆر و گەورەییەکی، خۆر ملیۆن جار لە زەوى گەورەترە ھەر ھەسارەیک لەو ھەسارانە بە بەراور بە خۆر وەك دەنكە قومێك وایە لە بیاباندا.

ئەو خۆرە کە (۱۰۰) ملیۆن (کە) لیمان دوورە، ئەگەر بێت و بە تیشک بپێتوین، کە خێرای تیشک بریتییە لە (۱۰۰۰) (کە) لە چرکەیکەدا، بەمەش دووری خۆر لیمان دەگاتە (۸) خولەك، ئەى چى لەبارەى ئەو ئەستێرەو ھەسارانە کە ملیۆنان ساڵ لیمان دوورن و پوناکیەکیانمان پێ دەگات. ھەر سالتێکی تیشکی دەکاتە (دە ھزار ملیار کیلۆمەتر) ئەى لە ملیۆن ساڵ دەکاتە چەند کەم؟

لەو ھەسارانە ھەسارەى وا ھەییە لەنیو مەجەرەدا کە زانستى فەلەك ھیچی لینازانیت تەنھا ئەو نەبێت کە ئەو مەجەرەییە ھەسارەى تری تێدان، ئەمەش جگە لە خوا کەسى تر ھیچی لى نازانیت، ئەو ھەسارانە ئەوئەندە گەورە کە مەژۆ ناتوانی بیری لیبکاتەو لەگەڵ ئەمەشدا بە خێرایییەك دەپۆن کە سنورى ژمارەکان دەشکێنن! ئایا چۆن پێکدادان روونادات؟ .

بابەتێکی زانایەکی گەردونناسم خوێندەوہ کە دەتێ ئەگەری پێکدادانی ئەو ھەسارانە وەکو ئەگەری پێکدادانی شەش مێشھەنگوینە کە بە تەنھا لە ئاسمانی زەوى بسوڕپنەوہ، کەواتە گەورەیی بۆشایی ئاسمان

ههروهه بانگه شهيان ده كرد كه جيى گومان نيهه پيروكهى هه بونى خودا و عاتيفه
 ثاينيهه كان پټويستيان به راقه كردن ههيه و ده بى نهوه بوتري كه مروژ بونه وه ريكي نيلاهي يهو
 له ناخي خويدا ره گهزي سروشت و خوايه تي هه لگرتووه ههروهه كو چوځن ره گهزه كاني مردن و
 نه مريى له م ژيانه و هي تريشدا ههن، وه ده بى نهوهش بگوتري كه خوا و ديندارى دوو دياردهى
 مروين چونكه ره گهزي خوايه تي داهيتراوى مروژه نهك مروژ داهيتراوى خوا بى.^{۱۸}

كهواته مه بدهئى ماركسيه كان نهوهيه كه خودا هيچ سوديكي ليوه ده ستگير نابى و
 ده مه قالى كردن له باره ي بوونه كهى هيچ سوديكي نيهه، وه نهوان ييروباوه ريكيان ههيه و هه رگيز
 ليى پاشگهز نابنهوه نهو يش نهوهيه كه له وديو بونى ماددهوه هيچ شتيك نيهه ته نها وه هم و

بهرامبهر به هه ساره كان كه له ژماره نايهن وه كو گه وره يى و فراوانى هه موو ئاسمانى زهويه بهرامبهر به
 شش ميشه نگوين.

له سهير ترينى سه مه ره كان و له ئاشكراترينى به لگه كان له سه ر خواى گه وره و، نهوهيه كه نهو بوشاييه به
 هه موو نهو شتانه ي كه تييدا به بچوك كراوه يى ههيه، به شيويه كه كه عه قل درك به وردى و بچوكيه كهى
 ناكات ههروهه چوځن درك به فراوانى و گه وره ييه كهى ناكات، نه مهش له گه رديله دا به دى ده كريت.

نهو گه رديله يه ي كه ته نها به وردينى ته ليك ترونى ده بينرى، نهو گه رديله يه ي كه زاناو فديله سوفه
 پيشينه كان به تاكه گه وه ر ناويان بر دووه (نهو به شه ي كه هه رگيز له ت ناييت)، نهو گه رديله يه كه زانايان
 له باره يه وه ده لين، نه گه ر (۴۰) مليون له م گه رديلانه له ته نيشت يه كتر ريز بكه ين كه دريژيه كهى ده كاته
 دريژى (۴۰) مليون گه رديله ئينجا قه باره كهى ده بيته يه ك سانتيه متر. له ناوه راستى نهو گه رديله يه بوشايى
 ناوك ههيه، كه چهنه ته نيكي بچوك به ده وريدا ده سوپينه وه ههروهه سوپانه وهى هه ساره كان له بوشاييدا،
 قه باره ي ناوك بهرامبهر به گه رديله وه قه باره ي ده نكه گهغه بهرامبهر به كو شكيك، كي شى ناوك هه ر به
 ته نها يه كسانه به كي شى (۱۸۰۰) ته ليك ترونى ئايا هه موو نهوه كارى ريكه وته؟

نهوهى كه وا ده كات دلى باوه ردار سارد بيهته وه، نهو وتاره پوچانه ي سروشت و ريكه وتن، بينگومان نهو
 وتارانه و غونه كانيان له لايهن زاناكانه وه نين، به لكو كه سانتيكن وه كو خه لكى ئاسايى بانگه شه ي زانست و
 زانا يى ده كه ن، كه چى نه زاناو نه فيرخوازن.

نه فسانه نه بڼې. نه وړان سهره پرې دان نانيان به هه بونی هه ست و عاتيفه ی ټايینی و هه بونی ديارده ی ټايینه کان به لآم هه موو نه مانه ده گيړنه وه بۆ وه هم و نه ندیشه به وه ی که گوايه دوو ديارده ی مروین، وه له سهر بنه مای نه م ياسايه ش پييانوايه که مروڅ داهيڼه رې په گزی خوداييه نه ک خوا داهيڼه رې مروڅ يټ.

له لای نه وړان سروشت و ماده هه مان مانايان هه يه:

مارکسيه کان سروشت به مانای ماده ده هين و ماده ده ش به مانای سروشت ليکده ده نه وه به تاييه تيش کاتي که باسی وه ديهينان ده کهن، نه نگلز ده لي: "وه سروشتيش سهر به خويه و جياوازه له هه موو فله سه فديه ک، سروشت نه و بنه چه يه که ټيمه هه موومان تييدا گه شه مانکر دووه. ټيمه ی خه لکی به ره مې سروشتين، وه له ده ره وه ی سروشت و مروڅيش هيچ شتيکی تر نييه، به لآم نه و بونه وهره بالايانه ی که له فرت و فيلي ساخته ی ټايينه وه سهر يانه لداوه جگه له په نگدانه وه ی خه يال و نه ندیشه مان بۆ گه ردوون هيچی تر نين."

دانه رانی (أسس الماديه الديالکتيکيه) ش ده لين: "سروشت نه ک هه ر بهر له مروڅ هه بوه به لکو به گشتی بهر له هه موو زنده وهران بوونی هه بووه له ده رکپيکردينش سهر به خويه، به وپييه ش سروشت سهره کی يه و زانين و ده رکپيکردينش بهر له سروشت نه يتيوانيوه ببی له بهر نه وه لاوه کی يه".^{۱۹}

که واته ماده بۆ هه مېشه ده ميښته وه نه مره، وه له نه بوونيشه وه نه هاتوته بوون چونکه نه گه ر شتي بونه که ی له ناونه بری ناشتوانی بهيڼريته بوون. له بهر نه وه بۆ مان نييه پرسيار بکه يين له باره ی سهره تاي ماده و کو تاييه که ی چونکه جيپه نجه کانی ماده زور به ورونی هه ستيان پی ده کری. جولش به هه مان شيوه ناتوانی وه ديهيڼري یا خود بونه که ی لابرې چونکه جول ه يه کيکه له خاسيه ته کانی ماده.

ته نگلډ دهلی: "مادده به بې جوړه شتیکې نا ماقولہ ههروه کو چوڼ جوړه ش مانای نییه به بې مادده، که واته جوړه ناتوانی بهیتریته بوون یاخود بوونه که ی بسپردریته وه ههروه کو چوڼ مادده ش وایه."

ثا به مجوره ناکړی جوړه هه بې به بې بوونی مادده وه مادده ش به هه مان شیوه. ته مه ش له بهرته وهیه چونکه په یوه ستبونیکې ته وواو له نیوانیاندا هیه، جا ته گهر جوړه له نارادا نه ما ته ووا مادده ش له نارادا نابی وه پټچه وانه کیشی راسته.

له لای ته ووا له هه موو شتیکدا بنه رته که بریتیه له مادده و هیچی تر، مادده ش نه زه لی یه و هه میسه ده مینیته وه، وه بوونی مادده ش وه پیش هزروبیر کړنه وه که وتوته وه، بویه ته م بنه مایانه ی خواره وه دستگیر ده بن:

ماددیگه رای پیمان دهلی جیهانی مادده به سروشتی خوی و هه موو شتی که له گهر دووندا هیه له سهر هوکاره ماددیگه کان هه ن و به پئی ریساکانی مادده گه شه ده که ن و پیشده که ون. ماددیگه رای پیمان دهلی مادده راستیه کی باب ته یانه یه که له دهره وه ی هو شی نیمه دا هیه و لی جیا یه، ههروه ها ته وه شی که له هو شدا هیه ناکړی له مادده دابر پیری به لکو هه رچی به هو شی مرو قدا دی یاخود رو حی یه به ره می کرداره ماددیگه کانه.

ماددیگه رای پیمان دهلی ده تانین جیهان و ریساکانی بناسین هه رچنده زور شت هیه له جیهانی مادده و نیمه دهر کی پینا که یین به لām له گه ل ته وه شدا هیچ واقعی که له نارادا نییه که قابیلی زانین نه بې و بکه ویته دهره وه ی چوارچیوه ی مادده وه.^{۲۰}

به م پتودانگه جیهان له چوارچیوه ی مادده دا قه تیس ماوه و، هیچ شتیکې تری تیدا نییه جگه له مادده، هه رشتیکیشی تیدابی ته ووا بهروبومی مادده یه، جا هیچ بوونیک بزو روحانییه ت و غه بییات له گور ی نییه چونکه بنه چه که یان مادده نییه، ته نانه ت هه رشتی بچیته دهره وه ی چوارچیوه ی مادده ته نها وه م و خورافیاته و بوونی نییه - وه کو بانگه شه ی بوده که ن -،

هزريش ناگوځي وده پيش مادده بکه ویتسه و چونکه بهرهمی مادده یه، وه هیچ شتيکيش له واقعیدا نییه که نه توانين بيناسين هه چنده زانياريشمان به جيهانی مادده زور تهسک بی، هزريش له ههسته وه سه رچاوه ده گری، کانگای ههسته کانیش بریتیه له مادده که مروژ به هویه وه مه داری ده سازی به کاریگه ربوون بهو پتویستیانه ی که سروشت به سه ریدا ده سه پینی. له مباره یه وه مارکس ده لی:

"هوشی خه لکی نه وشته نییه که بوونه که یان دیاریده کات، به لکو بوونی کو مه لایه تیان هوش و ناگایان دیاریده کات"^۱، به ره چاوکردنی گورانی نهو بارودوخه دهره کیانه ی که لایه نی ماددی ده گرنه خو نهوا هوشیاریش گورانی به سه ردا دیت، پوخته ی مه به سه ته که یان نه وه یه که به دريژایی میژووی دورودريژی مروځایه تی تاکه کان هیچ ده ستيکیان له گورینی ناراسته ی رووداوه کان دا نه بووه به لکو هه رکاتی بارودوخه دهره کیه کانی مادده گورابن نهوا گورانی به سه ر هه مو شتيکدا هیناوه له گه ل خویدا له ناین و ناکارو هزرو به هاو نه ریته کانه وه...، به پای نهوان لیره دا گرنگی بیردزی مارکسیت له روانگه ی پراکتیکی دهره که وی به وپییه ی که گوايه مادده وه پيش هزرو بیرکرنه وه که وتوته وه.

به مشیوه یه به وجوه ی که خو یان بانگه شه ی بو ده کهن هیچ شتی بونی نییه جگه له جيهانی مادده، بویه گه ران به دوا ی بیروباوه ر ته نها کات به فیرودانه چونکه هیچ کاریگه ریه کی له واقعیدا نییه، به لکو هزری توندوتولیش له سه ر بنه مای بارودوخی ماددیگه رایي پيشکه وتوو به رپوه ده چی و هه ر نهو ماددیگه راییه یه توانای گورینی خه لکی هه یه به وپییه ی که مروځی نه مر بوونی نییه.

به پای نهوان خاوه ندریتی تاکه که سی نهو هوکاره یه که وا له مروژ ده کات بیته گورگیک و براکه ی بخوات به هوی مملانی له پیناوی ژیان، وه ده لئین گورانی هوشیاری خه لکی له نه نجامی

۲۱ أ صول الفلسفة الماركسية، بهرگی ۱، لاپه ره ۲۳۸، به وه رگرتن له دراستات فلسفیه لاپه ره ۷۹،

گوراني بارودوڅي مادديه، له بهر نه هم هوکارانه يه ډنگامان له پيشه وهرگيز ناتوانين لري پاکهين تهویش تهويه که هرهده بهي تهو شيعيه ته سهربرځي که ههرگيز بهرنگاري ناکري.

جاکاتي شيعيه کان نه بنه ما جه دهليان له سهر گهر دوون جيبه جي ده کهن (که له لاي تهوان گهر دوون هه مووی مادديه) له دواوهی ته مه وه ناماچيک ده پيکن که بریتيه له ژيربارخستن و ملکه چکردنی ژيانی مروځ بو تهو پيسا جه دهليان، بهر اي تهوان تاقه گهر دوون يکي ماددي ههيه که هيچ خواهه يان هيچ مروځنيک دروستي نه کردوه.

مروځيش به پتي تهوان مادديه، هزه کهيشي بهر هه می مادديه کی بالايه چونکه بهر هه می ميشکه، ميشکيش مادديه وه به هه مان شيوه روحيش بهر هه ميکی تري بالاي مادديه. جاکه وابي ههرشتي بيرکاته وه هوڅي هه بهي مادديه، ههرشتيکيش بناسري و بونه که ي بزاني بوونی ههيه، به وپيپهش که خدا ههستي پيناکري که واته ده که وپته نيو خانه ي نه ناسينه وه، کاتيکيش نه ناسري که واته بوونی نييه. مروځيش ملکه چي تهو پيسا يانه يه که سروشت ملکه چه بوي چونکه مروځ به شيکه له سروشت.

پيساکاني ماده:

مادديگه رايبه کان ده لئن ماده خاوهني چهند پيسايه کی گشتي نه گوره که پيان دهوتری پيساکاني جه دل و تهوانيش بریتين له: پيکه وه په يوه ستهوون، جو له، گه شه سهندن، دژيه کيوون.

يه کهم: پيکه وه په يوه ستهوون له سروشتدا:

مادديگه رايبه کان ده لئن: سروشت يه که يه کی پيکه وه په يوه سته يه کگرتوه، پروداوه کان و شته جوړ به جوړه کانيش به هو ي له يه کتلا تيان وه ههرگيز له يه کتری جيانا بنه وه، ناشکري له هيچ پروداويکی سروشت تي بگهين نه گهر به جيا سهرنجي لي بدهين و لهو پروداوانه ي ده ورو بهري جيا بکه ينه وه، به لکو به شيويه که ده توانين لري حالي بدين نه گهر بيتو لهو پروداوانه ش بکولي نه وه که له ده ورو بهريدا هه و چونايه تي و ناراسته کاني دياريده کهن.

دوهم: جوړه له سروشتدا:

مادديگه رايبه کان ده لښ: جوړه يه کيکه له خاسيه ته هه ميشه ييه کاني ماده وه لښي جيا نايته وه، ماده ش نه زه لي و هه ميشه يي يه و ناشي پرسيار له وه بکمين ماده جوړه لي له کوټو هه يناوه چونکه له سروشتدا دؤخی وه ستاو رڼي بالا ناگيري هه رچه نده وه ستاوي له سروشتدا هه يه به لآم نه وشته ي که بهو رڼه هه لده ستی بریتيه له جوړه و گه شه سندن و گوران، ثم جوړه يه هه ميشه له ناخی ماده بونی هه يه و يه کيکه له خاسيه ته بڼه پرته ييه کاني و هه رگيز لي جيانايته وه، وه هه نه زه له وه ماده خاوه ني جوړه بووه.

ليړه دا مادام باس له سهرچاوه يه که نه کمن که ماده جوړه لي لښ وه رگرتي، (نه ويستانه) دان به وده ته نښن که خاويه هه يه و له ده ره وه ي کيانه مادديه که دايه و تواناي وه ديه ينان و داهي ناني هه يه، به لآم چونکه مادديگه رايبه کان ته نها به چاوي ماده شته کان ده بښن بڼه پيياناويه له م گه ردونه دا ده ستیک نيه بويته هوکاري جوړه لي ماده وه گه شه سندن ي.

سپيږم: گه شه سندن له سروشتدا:

مادديگه رايبه کان پيياناويه که بزوتنه وه ي گه شه سندن بریتيه له پيشکه وتنيک که له گورانکاري پڼه يه کي کم و ساکاره وه ده گوري بؤ گورانکاري جوړي بڼه پرت و بهرچاو، وه ثم گورانکاريه جوړيه بهرپکه وت له حاله تيکه وه بؤ حاله تيکي تر ده گوري له پڼگي پازدانه وه. ثم گورانکاريانه ش حتمی و پيويستن و هه رده بي رووېدن چونکه فله سه فه ي مارکسيه ت وای بؤ ده چي که هه موشتي ده بي بهرو پوخان بجي و هيچ شتي ناتواني له م جيهانه دا له پروي دا بوه ستی ته نها خوراگري نه بي، پرپه وي گه شه سندن و گورانيش بهر ده و امه و له روښتن ناو هستی. فله سه فه ي مارکسيزم به وه ده نازی که ده تواني هه موو نه و تيرواني نه تيک بشکيتي که پشت به راستي په ها و بارودوخه مرويه په ها کانه وه ده به ستن چونکه ثم فله سه فه ي دان به هيچ شتيکي په هاو پيروزدا نانی و، ده بي بزوتنه وه ي گه شه سندن يش به وه ليک بدرتيته وه که بریتيه له بزوتنه وه ي پيشکه وتن و بهرزيون، وه گوران بؤ جوړايه تيه کي نوی، له ساکاريه وه بؤ نالوژي، له نرميه وه بؤ بهرزي.

چوارهم: دژيه کبون له سروشتدا:

مادديگه رايبه کان ده لټن همموو شتيک و همموو پرووداويک له سروشتدا له ناخي خویدا هه لگري چهند شتيکی دژيه که، چونکه هه ندي په گزي تيدا همن که هه لده پروکين يان گه شه ده کهن، تيياندا په گزه کاني ساليب و موجب هديه، يان په گزي مردن و له دايکبون ده بينرين، ههروه ها تيکوشان و بهرنگاري له نيوان کون و نوي دا هديه، جگه له په گزه کاني فوټان و گه شه سهندن که ناواخي جولهي گه شه سهندن پيکده هينن، به هه مانشيوه ده بنه ناواخي گويزرانه وهی گوزرانکاريه رپژه ييه کان بو گوزرانکاريه جوړيه کان.

کاتي مادديگه رايبه کان نه م ريسا يانه به سهر ژياني کومه لگاو ميژووه که ی

دا جيبه جي ده کهن، نه م شتانه تيبيني ده کرين:

۱- تويزينه وهی مروژ و کومه لگا که ده چيته ژير باري ريسا کاني سروشت چونکه مروژ بهرهمي سروشته و به شيکه ليی، هه رشتيک له سهر سروشتدا جيبه جي بکري له سهر مروژ فیش جيبه جي ده کري نه م ش به هو پته وي په يوه ندي نيوان به شه کاني سروشته وهيه.

۲- ريسا کاني مادده کاريگه ريبان هديه به سهر ژياني کومه لگا و پيکهي نه ره کاني له سهر بنه ماي نه و بارودوخه ټابوريه ی که ژياني مروژ ده سوړيني و واده کات نه و سيستمه ی که له گه لي ده گونجي بيته سيستمی پيشکه وتوو و نه و سيستمه ش که له گه لي ريکنه که وي بيته سيستمی دواکه وتوو.

۳- همموو پرووداويک و همموو شتيک له سروشتدا له جولهدايه و ده گوري، وه له سهر نه م بنه ما سهر اپاگيره (که مروژ و ژياني کومه لگا ش به شيکن له سروشت) هيچ شتي به هيچ جوړي نه گوري نييه، بويه ثاينه کان و ټاکارو هزو نه ريت و به هاو که لتوره کان تيکړا به پي گوزاني بارودوخي ټابوري ده گوري.

۴- همموو شتي له گوزان دايه، سهرکه وتني نویش به سهر کون دا شتيکی حاشا هه لنه گره، وه هيچ سيستمی کومه لايه تي نه گوري له نارادا نييه و له سهر نه م بنه مايه ش سيستمی

سهره تايي ههرده بې لابجې چونكه كوڼه و شويني به شيوعيهت پرده كړتـه وه له بهر نه وه ي شيوعيهت قوناغيكي نوې دهينې و هـر دهـبـې سـهـرـيـشـبـخـرـې بـوـيـه بهـرـهـرـهـكـانـيـې لهـگـهـلـدا نـاـكـړـيـ.

۵- ئينكاري له هيزي خوا دهكات، نهو خوايهي كه تواناي به مړوځ به خشيوه ماده بگوري.

۶- هـمـو قـوناغـيـكـي نوـې بهـدنياييـه وه له قوناغه كـهـي رابردووي بالاـتره يـان بهـجـوريـكـي تر بلين هـمـو وهـچـهـيـكـي نوـې لهـهـي كـون بالاـتره. دهره به گايه تي باـشـتره له بهـنـاـيـهـتـي، شيوعيهت باـشـتره له سهرمايه داري و بهوشيوه...، ثم رايهـش لهـسـر بنـهـمـاي گهـشـهـسـهـنـدـنـي سـروـشـت بنياتـراوه له قوناغيكه وه دهـگـوازيـته وه بـو قوناغـي دواتر لهـرـيـگـهـي گواستنه وه له گـوـرـانـي ريزه يي يـه وه بـو گـوـرـانـي جـوري له شيوه ريكه وـتـدا.

۷- هـمـو كـومـهـلـگـايـهـك له كـومـهـلـگـاـكـان جـوريـك له دزيه كي ناواخني تـيـدـايـه، وه نهـم دزيه كه هـرـدهـبـې هـبـې و پـتـويـسـته تـيـشـكي بخـريـتهـسـر بـو نهـوـي بهـسـهـرـيـدا زالـ بـيـن، دزيه كـيـش ياساي بنهـرـهـتـي ژيانه بهـلام به نـيـشـتـراكيـهـت چارهـسـر دهـبـې و نهـيـاري جـيـي دهـگـريـته وه.

۸- سـيـسـتـمـي تـازـه سـيـسـتـمـي بهـرـلهـخـوي لهـسـهـداسـهـد رـهـت نـاـكـاـتـه وه بهـلـكو لـايـنه پـوـزـه تـيـقـه كـانـي دهـيـلـيـته وه.

په يوه ندي بيردوځي پهره سندن (گه شه سندن) به ليكدانه وه ي ماددي

بو ميژوو:

بـيردوځـه كـهـي داروين لهـسـر بنـهـمـاي دورخـسـتنـه وه ي توانسـتـي خوا لهـكـرداري دروسـتـبـوني مـروځ بنياتـراوه، وه پـتـي وايه كه وهـديـهـنـر برـيـتـيه له پهره سـهـنـدـنـي ژيانـي سـروـشـت و بهـم پـيـشـهـش بـيردوځـيـكـي مـادـديـگـهـرايـيـه، جا لهـسـر ثم بنـهـمـا مـادـديـه كه توانسـتـي خوا له وهـديـهـنـانـي مـروځ رـهـتـدهـكـاـتـه وه مـروځ به بهـرـهـمـي پهره سـهـنـدـنـي ژيانـي سـروـشـتـي دادـهـنـي مـارـكـسـيـهـكـان لـيـكـدانه وه مـادـديـگـهـرايـيـه كـهـيـان بـو مـيـژوو لـكـانـد به بـيردوځـي پهره سـهـنـدـنـه وه، بـوـيـه مـارـكـسـيـهـكـان پـيـان وايه

كه ماركس ياساى پهره سەندنى ميژووى مروځايه تى دوزيوه ته وه ههروهه چون داروين ياساى پهره سەندنى سروشتى دوزيه وه.

ماركس هه لسا كوشتارى جه ماوه رى ئه وروپاي بۆ ليكدانه وهى بيردووزى پهره سەندن قوسته وهو ئه مهى به هه موو شتيكى ترى ژيان وه گریدا، ئينجا هه لسا په يوه ندييه كى دروست كرد له نيوان بيردووزى پهره سەندن و بيردووزه كهى كه برىتى بوو له ململانيى چينه كان و، كردى به بنچينه يه كه و پشتى پى به ست له باسكردنى پهره سەندنى كۆمه لگادا. كه واته بيردووزى پهره سەندن رۆلتيكى بالاى هه يه له سه ره لدانى بيردووزه كهى ماركس دا، وه به لكو په كيڤك بووه لهو كۆله كه سه ره كييانى كه له ليكدانه وهى ماددى بۆ ميژوو پشتى پى به ستوه.^{۲۲}

ئهو هوكارانهى كه بيردووزه كهى داروينيان گه وركرد ئه مانه بوون:

۱- ئهو بارودوخه خراپهى كه بيردووزه كه تييدا گه شهى سەند و بلاوبويه وه، به ئه ندازه يه كه ئهو كاتهى ئه م بيردووزه تييدا سه رى هه لدا پرى بوو له ململانيى توندى نيوان زانست و ئايين. شوڤشى پيشه سازيش ته واه ئه وروپاي داگرتبووه و ئه وروپاي به بۆياغى رزگار بوون له ئايين و ره وشت بۆياغ ده كرد.

۲- جوله كه كان به شيويه كى قىزه ون ئه م بيردووزيه ان ئيستىغلال كرد، ههروهه كو روون و ناشكرايه له لاي زۆريڤك له خه لكى به تاييه تى زانايان كه جوله كه نه ته وه يه كه خۇيان خوڤه وهى و به وه ناسراون كه به وهى فرت و فيل و چاو تيپرين و رق و كينه خۇيان به سه ر ئه وانيتردا ده سه پيئن، له به ره وه به رد ه واه له پلان دان بۆ زال بوون به سه ر مروځايه تى له رپى روخاندنى بيروباوه ر و ره وشتيان. جا كاتى بيردووزه كهى داروين له سه ر شانۆ ده ركوت جوله كه كان هه لسان به ئيستىغلال كردنى بۆ له ناوبردى بيروپاي نه سپانيه تى شيوتيناووه خوڤكردنى ناگرى شوڤش له دژى كلئساي نه فامى سته مكارو دواتريش له ناوبردى ئايينى شيوتيناووه ئه وروپا.

۳- پشتگوڤيخستنى سه راپاي تيوره لاهوتيه كان.

نړيوال كارپوهان په بېرېدونكې داروين جيني هېښتن:

- ۱- پخوانی بیروپای نایینی.
- ۲- په تکررندو هې هېوونې هر مېهېست و نامانجیک له دروستکرانی مروځ.
- ۳- نازېه لېوونې مروځ و مادديگه راییه کې.
- ۴- ددان گیرکردن له سهر په ره سېندنې په ها.
- لوانه ی باسکران نهم تېبینیانه دهرده کون:
- ۱- بېرېدوونې په ره سېندن نازېه لېوونې ژيانې مروځ و مادديگه راییه کې لې کوه ته وه.
- ۲- ترسناکې نهم بېرېدوونې له بهرېه لاییه کېدا دهرده کوه ی که دواتر به مایه ی پخوانی نایین و په وشت^{۲۳} به جوړیک که نامانج و مېهېستی دروستکرانی مروځ په تکراریه وه و کرداری وه دیه ینانیش خرایه پال هېژیکې سروشتی کویر.

۲۳ (کامیل مېحمود) له گوډارېکدا له ژېر ناونیشانی (په یامی ته خلاق له نیوان نازووه کانی غه ریزه و پېنمونې په کانی عه ځلدا) هه لسه ننگانديکې په خنېمې بې تیوری "مارکسېزم" کردوه، ده لې:

... له نیوان سده ی نۆزده هم به دواوه کومه له بیرو پوچونیکې جیواز سریان هه لدا که هریه کیهان له گوډه نیگایه کوه دیارده په وشتیه کان و نامانج و سهرچاوه کانیان و بنه ما بنچینه کانیان لیکده دایه وه، داروین و فرۆید و کارل مارکس به دهرکوه تن که هریه کیهان له یواری شارهبازی لې هېو هېموو دیارده ینسانې و بارودوخه کانی ژيانې لیکده دایه وه و ده یکرده سهرچاوه ی گوډتارو په فتارو هېموو چالاکیه کرده ی و دهروونیه کانی تری مروځ...، ته مانه و که سانیکې تریش نامانج و ناراسته کانیان بې سوککردنی په وشت و مروځ بو، هریه کوه به شیتوازیک و له پېگای خستنه پروی بېوچونیکې تاییه تی خوی و دور له سروشتی په سېنی ناوه وه و دهره ی ناده میزاده کان.

جاریک به به هانه ی (نازېه لېه تی سهره تایی) مروځ و پابه ندیتې بهو تاییه تمه ندیبه نازېه لېه و په وشت ده کرایه حاله تیکې ناسروشتی و په تده کرایه وه، که داروین پېشه ننگایه تی نهم بیروپایه ی ده کرد، جاریکې تر به بیانوی که بت نه کردنی نازووه کانی مروځ و نازاد کردنیه وه فرۆید ههرچورالای مروځی کردوویه پارچه یه که له سیکس و

له وانه ده دا جی پیپه کی بړه وشت نه هیشت بویه وه، جاري کی تریش ماددیت و هوکاره نابوریه کانی مارکس باز نهی نابلقه ی له سره وشت توند کړد بوو که مه گهر ته نها په سنايه تیه کی خزی د هروا زه کی بړ کردیته وه و جاري کی تر دهنگی خوی به مرؤفایه تی گه یان دیته وه ..

نه مانه گرن گترین پیکهینه ره کانی بیرو نه خلاقیت کی کومه لگه ی پوژناوایی هاوچه رخ و سیمای مرؤفی نویی نه وروپین. به لام نابیت نه و ش له بهر چاو نه گرین که نه خلاقی نه وروپی له سره تاوه له نابینه وه سرچاوه ی گرتبو، هیچ سرچاوه یه کیش جگه له و که ناله ناسمانی یه بوونی نه بوو، به لام مرؤف و کومه لگه کاتیک له نابین و عقیده کی لایدا، له گه لیشیدا زوری ی به ها نه خلاقیه کان لاده دن و خویان بزر ده کن، به لام لادانی نه خلاقی زور له سره خویو له نه ویه کدا هستی که متر پی ده کریت، به لکو تاده گاته چه ندین نه وه نه گهر به ناگاهینه ره ویه که نه بی لادانه که پانتاییه کی گوره له هه لسو که وتی تاکه کانی کومه ل داگیر ده کات ..، هندی وا گومان ده بن که په یوه ندی له نیوان نه خلاق و عقیده دا نی یه و ده کریت مرؤف یان کومه لگه له عقیده و نابین لابات و به ها نه خلاقیه کان وه خویان بمیننه وه، به لام نه م بچونه تا نه دازه یه کی زور راست نییو نه گهر نابین و عقیده له ژیا نی کومه لگه و تاکه کانیدا بوونیان نه ما مه گهر نه و نه ده له قیه مه نه خلاقیه کان بمینته وه که په یوه ندیان به فیتړه و سروشتی مرؤفایه تی یان مرؤیان وه هیه، هه رچه نه نابینداری و هوگری نابینش به شی که له فیتړه و سروشتی ناده میزادو لادان له و فیتړه و سروشته په سته نه له ده ستدانی تاییه تمه ندی په سته نی مرؤیه و نابین و نه خلاقیش یه که داهاتویان ده بیت.

نه خلاقی نه وروپی سهرتا له مه سیحیه ته وه سرچاوه ی گرتبو ... له گه ل لادان و تیکدانی نه و نابینه و تیکه لا وکردنی به رزه ونه ندیه کانی قه شو و پاپاکان به رینمو نیه کانی کاریگری له سر نه خلاقی مرؤفی نه وروپیش دروست کړدو تا کار گه یشته گو شه گیر کردنی یه کجاری نابینی کلیسا و دورخستنه وه له ژیا نی گشتی خه لک، له گه ل نه م بارودوخه شدا پشکی نه خلاق له و گورانکاریه دا به قوناغ ده رکوت و به شیوه یه کیش خیرابوو که چاوه ی نه ده کرا. نه خلاق له بواره کانی ژیان داپراو به لگه و به هانه ی جوړاوجوړیش له سر نه و داپرانانه ده هیترایه وه، بومونه نه خلاق له سیاست داپریتراو (الغایه تبر الوسيلة) و میکافیلیه ت کرایه

تیۆری سەردەم لەو یارەیهوه، بەهەمان شیوە ئەخلاق لە سلوکی ئینسان و جنساویکردنی و لەویشەوه دیسان ئەخلاقیات تەنانت لە ئەدەب و ھونەریش دابری.

ئەمانە ھەموو دەرەنجامی کۆمەڵی بۆچون و ئاییدیای جیاوازیبوو کە بیریارو فەیلەسوفەکانی پۆژشاوا دەرپارەیی مەرۆ و ژیان بۆیان دروست بوو بوو، ھەریەکەشیان لێکدانەوهی حۆی ھەبوو بۆ مەرۆ و ڕەفتارەکانی و ئامانجەکانی لەم ژیانەدا، ئەوەی زیاتر بەھەڵمیدا بردبوون ئەو تیگەیشتنە جابجیانەبوون کە دەرپارەیی ماھییەتی مەرۆ دەیانگەشتنە پڕوو، ھەریەکەشیان لەو پڕووە مەرۆقی ھەڵدەسەنگاند کە بوازی کارو پێشەکی حۆی بوو.. ھەر لەو گۆشەنیگایەشەوه مەرۆ و مەرۆقایەتی دەبینی.

ھەریەکەیان لە گۆشەنیگایەکی تەسکەوه سەیری ئادەمیزادیان کردووه ماھییەتیان لێکداوتەوه. (مارکسیزم ژیانی ئینسان دەگێرێتەوه بۆ تاقە عامیلیک کە ئەویش ئابووری یە، بەواتایەکی دی لە گۆشەنیگای گەدە -معدە-یەوه ھەڵدەسەنگینی و داروینیزم ئینسان بە ئاژەلێکی پووت سەیردەکات لەگەڵ کەر و گایاندا ھەشەر دەکات، فرۆدیزم ئینسان لە جلیتاوی جینس ھەڵدەکێشی و جگە لە پالەنەری جینس ھیچ شتیکی تر لە ئینساندا نابینی و ئەنگریستانسیالیزم -بۆیتی- تەنھا پڕوای بە تاک ھەیەو دۆرکایم بە پێچەوانەیی سارتەری -جودی-یەوه تەنھا پڕوای بە کۆمەڵ ھەیەو نیتشەیی ئەلمانی جگە لە کوتەک و ھێز پڕوای بە ھیچی دی نییە). (۱)

ئەمانە ھەریەکە لە گۆشەنیگای ئەو چەمک و زانستەوهی حۆی پێوە خەریک کردووه ئادەمیزادیان نرخلاندووه و ئەو یان لەخۆیان شیواندووه کە ئەگەر ھەموو بۆچونەکانیان بەیەکەوه تێکەڵ بکریت ئەوکاتە مەگەر مەرۆقیکی نیمچە کامڵ پێناسە بکریت... ئەک ئابووریزانیک لە کەنالی ئابووریەوه مەرۆ بناسینی و بەھەمان شیوە دەر و نناس و کۆمەڵناس و عەقڵ میلیتارەکان و... ھتد.

ئەم بیروبوون و لێکدانەوه جۆریەجۆرانە تیگەیشتنی سەپرو جیاوازیشی دەرپارەیی ئەخلاق و بەھا جوانەکان ھینایە کایەو سروشتیشە، تیگەیشتنە کالای بالایی بۆچوون و ڕا پێشینیەکان بن.

فەوزای عەقڵی و فرەپایی و بیروبوونی جۆراوجۆر زیاتر بەرھەمی شۆرشی گەورەیی فەرەنسایو شۆرشی فەرەنسی کە شۆرشی ھەستی مەرۆقایەتی بوو لەسەدەیی ھەژدەھەمداو سالی ۱۷۸۹ بەرپا بوو، زۆر چەمکی

له ژيانى كۆمەلگه پوژناوايى گۆږى، چه مكى (نازادى فەردى) يە كېڅك بوو لهو چه مكه بهرچاوانه ي كه زياده پوهيى تياكراو كەش و ههوايه كي نالهبارى له زۆر پووى ژيانه وه دروستكرد، چونكه (ناره زوى سهرهستى له تاكدا نه گهر جلهوى به تهواوى بۆ شل كرا له پووى بپر كرده وه به بشپړيه كي بى سنوورى فيكرى لى ده كه ويته وه... له بوارى سياسته تيشدا كۆمه لى پتوهرى ناته خلاقى و نائينسانى هيئاينه گۆږى، له بوارى نابووريشدا ديكتاتوريه تىكى خولقاند كه بهرزه وهندى له دواى بهرزه وهندى هيچى تر نه بينيت. بويه نيو سه ده بهر له هه لگيرسانى نهو شوږشه دا تينه پهرى زۆر به پوونى نيشانه كانى فەوزاى فيكرى و سياسى و نه خلاقى له كۆمەلگاي نهو روپى دا به ديار كهوت، ته نانه ت سهر كه شى مال و چاويرسي تى خاونه كانى وا ده ستپي پكرد كه رېڼكا خوڅكه ر بوو بۆ نه وهى سه ده ي نۆزه هم - كه سه ده ي دواى شوږشى فەره نسي بوو - بپته سه ده ي داگيركارى (ئيستيعمار) له پيتناوى مال و پيشه سازى دا، ههروه ها بپته سه ده ي كۆيله كردنى گه لان له جياتى نه وه ي پاريزگارى له نازادى تاكه كان بكرى له موماره سه كردنى سهره ستيه كانى خوياندا). (۲)

نه وه ي شوږشى فەره نسي ده رباره ي نازادى فەرد وهك شيعار به رزى كرد بوويه وه، چونكه پتوهرى تى كه خلاقى له پشتيه وه نه بوو بهر هه مه كه ي كۆيله كردنى تاكه كان بوو له لايهن كۆمه لته تاكي تى تروه، له ده ره وه ناوه وه نه خلاق بوونى بوو به ده گمهن، له ناوه وه ئامانج بهرزه وهندى يه له ده ره وه ش داگيركارى و ئيستيعمار، وهك وتمان گۆرانكارى هه موو چه مكه كانى ژيانى گرته وه وه هه ريه كه له ژير بالى (اختصاص) ه كه ي خويه وه بۆ كي شه ي ده نواري و مرؤفيا ن تيا ده رخانده، كۆمؤنيزم رۆلتيكى زاتى بۆ مرؤف نه هيشته وه وه ماركسيه كان هژ نابووريه كانيان كرد به كويخواو ده مرپاستى مرؤف و هه موو جولانه وه يه كي ترى ناو ژيان.

ماركسيزم و تپروانينيان بۆ په وشت:

كاتيتك له ژياندا هه موو سهروه رى و پرپار به ده ستى يهك درايه مادده و هيچ نرخيك بۆ هه ست و شعورو هه لچونه كانى مرؤف و پاشان خولقي تهرى نهو مرؤفه دانه ترا... نهوكاته ده بيت نه خلاق و به هاى به رز به چ شپوه يه كه له مادده و داس و چه كوش و ناشى بهردو تراكتۆرو هۆكانى ترى بهر هه مه پيتان چاوه روان بكرت.

مارکسیزم وای بۆ دەچیت ئەخلاق فێلتیکی بۆرژوازیانەییەو پێویستە لەناویری هیچ بایەخێکیان پێ نەدریت، وەك لە مانیفێستی کۆمۆنیستی هەردوو سەرکردە (مارکس و ئەنجلز) دا هاتوووە دەلێت: (تایین و دەستووڕ ئەخلاق فێلی بۆرژوازیانەن).

ئەخلاق لە روانگەی ئەوانەو دیاردەییەکی کۆمەڵایەتی داھێنراوەو لەلایەن بۆرژوازی سەرمایەدارەکانەو دروستکراو و سەپێنراو بۆ پاراستنی خۆیان و چەواشەکردنی جەماوەرو بەواتاكانی راستگۆیی و شەرم و بەزەیی و حەق و چاکو پێژ و دەستپاکی و ... هتد پازیان دەکەن. بۆیە تێکشکانی ئەخلاق و سەرکەوتن بەسەریداو لەناوبردنیان یەکیکە لە پێویستییەکانی شۆرشی کۆمۆنیستی، چونکە بەلایەو هەموو ئەو دیاردەو حالەتانەی پەيوەنیان بە چین و پزۆری سەرمایەداریەو هەییو بەرھەمی ئەوان دەبێت لەناویری و مساوەمە لەسەر هیچ یەکیکیان نەکرێت...، ئەخلاقیش وەك پووغانکردووە فێلتیکی بۆرژوازی یەو دەستکردی چینی سەرمایەدارە بۆ سەپاندنی دەستەلاتی خۆیان، بۆیە لەناوبردنی یەکیکە لە داخوایەکانی سەرکەوتنی شۆرشی کۆمۆنیستی و پوختاندنی دەستەلاتی سەرمایەداری.

بەلای مارکسیەکانەو بەهیچ شێوەیەك نزیکبوونەو دانوستان لەگەڵ سەرمایەداریدا نی یەو مەملانی لەنیوان چینی پڕۆلیتارو سەرمایەداردا تاكوژتایی هەر بەردەوامە.. ئەگەر ئایینەکان وای ئەبینن (شەیتان) سەرچاوەی هەموو شەڕێکەو پێویستە دژایەتی بکری، ئەوا بەلای مارکسیزمەو ئەو شەیتانە بریتیە لە پزۆری سەرمایەداری، بگرە بەشێوەیەکی خراپتریش، خۆ ئەگەر ئایین وای پڕیاردووە کە دوژمنایەتی کردنی شەیتان لەلایەن باوەردارانەو پێویستە بە لاندان و راستگۆیی و پاککردنەو پراھێنانی دەروونی مرۆفایەتی و خێرو چاککردنەو ئەجام بەدریت لەکاتی مامەڵەو پەفتارو هەلوێست نواندندا، ئەوا بەلای مارکسیزمەو هۆکاریکی دیاریکراو نییە بۆ دژایەتیکردنی شەیتانەکی خۆی (سەرمایەداری) بەلکو ئەو ی بەرژووەندی ئەو (واتە مارکسیزم) بەدی ئەھێنێت بەلایەو دروست و گونجاو لەرووی ئەخلاقەو. (۳)

لێرەدا مارکسیزمیش لە گەشت بە مەبەست و ئامانجی خۆیدا وەك زۆر پزۆری و بیروباوەری تری زەمینی پێبازی (الغایة تبر الوسيلة) بەکار دەھێنێت و لەم پێناوەدا بەرەوای دەبینێت کە هەموو قیەمە ئەخلاقەکان

ژیر پی بنیت، به لکو شهوش نه بیت هەر له سه ره تاوه باوه پی به نه خلاق نی یه به ده ستکردی بۆ ژوازی ده زانیت.

نهمهش وه نه بیت ته نها له شهوهی لیدوان و چوارچیوهی تیوری دا وه ستاییت و کۆمۆنیسته کان له سه ره گۆره پانی واقع په پرهویان نه کرد بیت، هه موو شه چه ندين ملیۆن قوریانی یه ی ژیر ده سه لاتی هه فتا ساله ی کۆمۆنیسته کانی شهروه ی کۆن پراکتیکی شه گو فتارو تیۆره نا نه خلاق یان، شهوان هه موو شه تیک نه که نه و کردوویانه بۆ گه یشت به ده سه لات و سه پانندی نایدای خۆیان، پشه وای کۆمۆنیستی (لینین) له م باریه وه ده لیت: (له سه ره مانه که ناماده بین بۆ قبول کردنی هه موو جۆریک له جۆره کانی فیداکاری، نه گهر پیوستی کرد نیمه هه موو شه تیک نه که یه که بۆمان بکرت، بۆ نهمهش فیل و هونه ره کانی مه کرو فیل و هه موو هۆکاره نامه شهروه کان دروست، هه ره وه ها بیده نگ ی و به ژیره وه کردنی هه ق و به کورتی هه موو نه ریته کان له به ره ژه وه ندی جه نگ ی چینه کانه وه وه ره ده گرین). (۴)

هه ره وه ها ده لیت: (پنۆسته له سه ره تیکۆشه ری شیوعی موماره سه ی هه موو شه یوازتیکی چه واشه کاری و غه ش و ویل کردن بکات، تیکۆشان له پیناوی کۆمۆنیزمدا هه موو هۆکاریک به پیرۆز ده زانیت که کۆمۆنیزم به دی به ی نیت... له به ره شه وه کۆمۆنیزم هه موو هۆکاریکی دژ به نه خلاقیش به پیرۆز ده زانیت نه گهر شه هۆکارانه یارمه تی به دیه ی تانی ناماچه کۆمۆنیستی یه کافمان بدات). (۵)

هه موو شه مانه له ماوه ی فره مان په وایه تی کۆمۆنیسته کاندایه زیاتریشه وه په پره وکراوه هه موو ژیان و نازادیه کی مرۆییانه کراوه ته قوریانی تیگه یشت و بیرو بۆچونه نا نه خلاقیه کانی شهوان، له جیاتی شهوه ی به هه شتی به لێن پیدراوی سه ره وه ی (که به ریا کردنی کۆمۆنیزمه) بۆ خه لک دروست بکه نه شهوش هه یان بوو له ده ستیان چوو، چونکه نامانج شه گهر پاک و پیرۆز بیت هه ره به هۆکاری پاک و پیرۆزیش به دی دیت.

مارکسیزم له نێوان عه قل و غه ریزه دا:

به پیتی میکانیزمه نا نه خلاق یه کانی جیه جیکردن و به ناکام گه یانندی فیکری کۆمۆنیستی له سه ره شه بیروپایانه ی رابه ره کانیان به ناکرا ده یخه نه پروو، هه وه کانیان له چوارچیوه ی به دیه ی تانی ئاره زووه کانی غه ریزه دا تینه په ریت، جگه له کارکردن بۆ به ده سه لات گه یشتنی کۆمۆنیزم یاخود کۆمۆنیسته کانی که

نامانجی سەرەکی ئەوانەو ھەموو ھۆکارو پێگایەکی بۆ ئەو مەبەستە بەرپەواو مەشروع دەزانن با دژایەتی لە گەڵ بنەما ئەخلاقی یەکان ناکەن و ەک خۆیان دەلێن فێلێکی بۆڕژوازی یە.

لێرەدا دەگەینە ئەو ئەنجامی کە سروشتی کۆمۆنیزم و کۆمۆنیستەکان ئالۆدەییە بە بەدواداچوونی ئارەزووە غەریزی یەکان و ھەموو گوشتارو پەفتاریکیان لەو خولگەیدا دەسورپیتەو. نامانجی گەشتن بە دەستەلات و بالاییەتی غەریزەییە کە لە غەریزە فێتری یەکانی مرۆڤ و ئەگەر دوورخایەو لە پێنموونیەکانی عەقل و پەرورەدەییەکی شیاوی عەقلائیانە، بەو شێوەیی لێ دەکەوتیتەو کە کۆمۆنیستەکان دووچاری بوون و ھەموو ئەخلاق و قیەمیکی بەرزیان بۆ بەلاو ناو... غەریزی دەستەلات ئەگەر لە مرۆڤدا مۆتلەق کراو کرایە نامانجێک ھەموو شتیکی لەپێناویدا بە مەشروع بزانیت و ئەوا داھاتوویەکی ترسانکی لێ دەکەوتیتەو ئەگەر ئەو مرۆڤ گەشت بەو دەستەلاتەو ئاواتەکی بەدی ھات...

کەواتە ئەو نامانجی کە کۆمۆنیستەکان بەوشێوە دەیانەوێت بەدی بەینن دوورە لە فێتەرتی پەسەن و چاک و دوورە لەو تەفاعولە سروشتی یە ئاکام بەخشە عەقل و غەریزەکان بەوشێوەیی پیشتر پەھەندەکانیمان خستەروو.

بەھۆی داپرانی ئەخلاق لە تەواوی بواری بوارەکانی تری ژیاں لە فیکری مارکسیزمدا، دووبارە پۆلی مۆتلەقی غەریزەکان ھاتەو کایە، تەفسیری جنسی بۆ سلوکی ئینسان فەوزایەکی تری لەو بواری ژیاں کۆمەلگەدا دروستکرد، ئەم تەفسیرە جنسی یە ئەگەرچی فرۆید پێشەنگ و تیۆرسازی بوو بەلام مارکس و مارکسیزمەکان پێگە خۆشکەر بوون بۆئەو کۆمەلگە پۆژناوایی و غەیری پۆژناوایی پێو ئالۆدە بکەن. مارکس دەلێت: (پاکیتی جنسی لە نەریتەکانی کۆمەلگە دەربەگایەتی بەسەرچوو). مارکسیەکان جنسگەرایی مۆتلەق و پەھا لە ھەموو کەندو کۆتییکی عەقل و مەنتیق بە نەریتی کۆمەلگە کۆمۆنیستی و مۆدێرنی خۆیان دەزانن و لەم پێناویدا ھەموو شتی کە دەکەن بۆئەو کۆتێ ھاوسەرایەتی نێوان ژن و پیاو یاخود چوارچێوەی خێزان ھەلبەگرن و غەریزە بێ ئەو پێکھەرتێک پێنموونی بکات حاکی مۆتلەق بیت لە ژیاندا، دەبیت لە ھەا بارودۆخی کدا ئەگەر بپەختیت چی رویدات و تام و چێژی ژیاں لە کام شوێنی دا

مېنښته وه... هره چنده هره گیز بارود وڅیځی بهوشپوه ناژدلیه و خوارتریش هره گیز پوونادات و پرویشی نه داوه... چونکه نه وه دووره له سروشتی مرؤفایه تی ره سمن و ټیگه یستنه مه نتيقيه کانی.

هملای میژوی مارکسیزم له وه دایه همیشته له یه ک بانیزه وه له مرؤ و سلوکیاتی دهوانیت و یه ک لایه نی مه سه له یه ک لیکده داته وه بؤ ته فسیر کردنی. ته ماشا کردنی مرؤ وه ک کاینیځی غه ریزی و پاشکوی نه و غه ریزانه، ستم کردنه له سروشتی ره سمنی مرؤ و بچوک کردنه وه و قیزه ون کردنی، مرؤ به ده ر له ره هنده عه قلی و رڅی و غه ریزی و جه سته یی یه کانی تاییه تمه ندی مرؤ فانه ی خوی پی له ده ست ده دات، بؤ نمونه نه وانه ی ده یانه ویت سامانی نابوری به یه کسانی دابه شبکریټ، نایا نه و یه کسانی یه به یی هیچ پیوه رو بنه مایه کی نه خلای پیون جیبه جی ده کریټ.

په روه رده ی نه خلای سهره تا بریتی یه له چاکسازي، پیش هه موو شتیځ بریتی یه له ریځک خستنه وه ی کومه لگه...، نه مه ش هه مووی له سهر په روه رده ی نه خلای پی گشتی وه ستاوه (واته نه خلای کومه لایه تی).

نه خلای: ناوینه ی یه کسانی و بهرام بهری یه... پیوه ری سؤزو خو شه ویستی و برایه تی یه... بهرنامه ی زانستیانه ی رڅزانه یه که زنجیره ی ته مهنی مرؤ فایه تی پیکدینیت و مانا ده دات به ژیان. کاتیځ نه خلای دوور ده خریته وه له ره فتارو کرداری مرؤ فانه و غه ریزه و نارزه و کانی ده کریټه پیوه له ژياندا، نابرام بهری و بهرزه و نه دچیتی و نارزه ووبازی و یه ک نه خویندنه وه و ته نها غه ریزه و بهرزه و نه دی شه خسی ده بیته هه وینی ژیان...، پاکیتی له ژيانی رؤ فایه تیدا هه لده گری و پیس و پوخلی ده بیته جه وه هری کارو هه لویست و مه به سته کافان. جگه له مارکسیزم هه مو بیرو پوچونه یه ک جه مسه ریبه کانی تریش بؤچه نی سه لپی یان هه یه بهرام بهر به نه خلای و چوارچیوه و پیوه ریځی نه خلای بؤ ره فتارو هه لسوکوه تی مرؤ به پیویست نازانن. مه به ست له یه ک جه مسه ریش نه و نه و ناییدا جزواو جزرانه یه له روانگه ی یه ک جه مسه ری مه عریفی به شه ری خو یانه وه له مرؤ ده روانن، فروید له و روانگه یه وه ته فسیری ره فتاره کانی مرؤ ده کات که جنس له پشستی هه مویانه وه یه و پیویسته نه و پالنه ره کپ نه کریټ به ناوی نه خلای و نه ریت و نایینه وه و ریگه ی له به رده مه دا ره ها بکریټ، چونکه نه مه کوشتنی زاتیته تی مرؤ ف، فروید ده لئ: (مرؤ واتی خوی به دی ناهینیت تا

حاله تي جنسي تير نه کات، هه موو کۆتیکيش — له نابین و نه خلاق و کۆمه لگه و نه رسته کان — کۆتی باتلن و پروخپنه ری توانا کانی مروژن و خهفه کردنیکی نامه شروعن). (۶)

داروینیش که مروژ وه ناژه لیکي گه شه کردوو پیناسه ده کات و لهو دیدگایه وه سهیری مروژ ده کات که جیا نی یه لهو ناژه لانه ی بهرچاومان و بگره پۆژیک له پۆژان وه که شهوان بوون و سروشت و بارودوخ و پیویستی گه شه ی پیداون و کردوونی بهم شیوه یه ی ناوی مروژمان لی ناون و له جه وه هردا ئیستاش ناژه لن و ناره زوووه ناژه لی یه کان ده یانجولینن.

له م ناوه نده دا که ئه مه تیرپوانینه کان بیټ بۆ مروژ ده بیټ کام جیگا مابیته وه بۆ ئۆقره گرتنی نه خلاق و بایه خ پیدانی و جیا کردنه وه ی، دیاره نه خلاق له ناو ئه و کۆمه لگانه دا که ئه م تیگه یشتنه ی تیا دا باویټ وه ک کۆمه لگه ی پۆژناوای ئه مپرو نه خلاق گۆشه گیر کراوه دا پراوه له هه موو بواری هه لسوکه وه ته کانی مروژ، ئه م دا پرا و فه ساده نه خلاق ی یه ناوی لی نراوه گۆپانگاری و په ره سه ندن و پیشکه وتن و پیویستی هه قی و شتی تر...،.

په راویز:

(۱) پوخته یه که ده رباره ی ئیسلام، مامۆستا عدلی باپیر ل ۲۸۱.

(۲) الفكر الإسلامي والمجتمع المعاصر، د. محمد البهي، ل ۱۶۳.

(۳) هه مان سه رچاوه و هه مان لاپه ره.

(۴) جاهلیة القرن العشرين، محمد قطب، ل ۱۵۷.

(۵) هه مان سه رچاوه و هه مان لاپه ره.

(وه رگير)

۳- ههروه ها ترسناکيه کي له حتمی بوون و له پري دهرچوونه کشي دا دهرده که وي که بوه هو ي ددان گيرکردن له سهر پهره سهندني ره ها، بهو گوته يه ي که هيچ شتي نه گور نييه و هيچ شتي کيش پيروز نييه، وه هم مو شتي کيش له پهره سندن دايه. بيروباوهر پهره ده سني، ره وشت پهره ده سني، هزره کان پهره ده سندن و بارودوخي نو ي دواي پهره سندنش باشترو بالاتره له بارودوخه کوته کي.

۴- بيردوزه کي داروين بهيه کيک لهو بنچينه گرنگانه داده نري که مارکس له بيردوزه کيدا پشتي پي به ست، ههروه ها ددان نان به حتميه تي پهره سندن و ليکدانه وي گواستنه وه له حالتي که وه بر حالتي تر به وي که له نه غامي گوراني بارودوخي تابووري يه وه سه ره لده دات، ههروه ها ددان ناني به وي هه مووشتي کي نو ي له هي کون باشترو جي پي له ق ده کات.

۵- مادديگه رايبه کان و نه وانه شي که پيچه وانه يانن باس لهو په يوه ندي به هيزه ي نيوان بيردوزي داروين و بيردوزي مارکس ده که له گه شه سهندني کو مه لگا و پالپشتي لي ده که ن. ناشکراشه که هه ر گهنده لييه ک پرو له بنه چه که بکات نه و کار له بناغه و هديکه له که شي ده کات، جا کاتي بيردوزه کي داروين پروي کرده له رزين به دواي خو شي دا بيردوزه کي مبارکسيس که و ته له رزين.^{۲۴}

مه رجه کاني ژياني مادده گه ري؛

مادديگه رايبه کان ده لين کارتي که ره کاني سروشت يه کي له مه رجه هه ميشه ييه کاني ژياني کو مه لگاي ماددي پيکنده يتنن و کاريگه رييان هه يه به سهر گه شه سهندني وه، کو مه لگا به شي که له م گه ردوونه ماددييه و هه ميشه له پهره سندن و گه شه سهندني دا کاريگه ري له گه ل سروشتدا نالوگورده کات چونکه مه رجي کي پيوستي ژياني خه لکي و بوني کو مه لگايه. بويه زه وي و خو رو رو بارو دهر ياکان و سامانه په نگ خو اردووه کاني ژيرخاک و مه رجه کاني که ش و هه و

ھەموو پىكەو ھە ناوھەندە جىوگرافىيە بۇ كۆمەلگەي مەۋقايەتە پىكەھەنن، جا ھە ناوھەندە جىوگرافىيە كار دەكاتە سەر گەشەكردنى كۆمەلگە چۈنكە گەشەكردن يەككە لە مەرجه پىۋىستەكانى ژيانى كۆمەلگەي ماددى كە يان جولەي گەشەكردنى كۆمەلگە بەرھەپىشەو ھەبات يانىش دەپتە بەرھەست لەبەردەمى.

دانەرانى پەرتوكى المادىيە التارىخيە دەلئىن: "مەرجهكانى ناوھەندىكى جىوگرافىيە باش پالئەرن بۇ گەشەسەندنى بەرھەمەنن بەلام مەرجه خراپەكان دەبنە بەرھەست لەبەردەم ئەم گەشەسەندەدا".^{۲۵}

ئىشتراكىيەت و دىكتاتورىيەتە پىرۇلىتار:

ماركسىيەكان مېژوو بەو ھە ھەدەكەن كە برىتتە لە گەشەسەندىكى بەردەوام لەپىي ئامپازەكانى بەرھەمەنن بەتايىيەت دواي دۆزىنەو ھە زانستىيەكانى سەدەي نۆزدەھەم كە تەكانىكى بە ماددىيەت دا و ھە لە ماركسىيەكان كە ددان لەسەر ماددىگەرايى مېژووي گىرەكەن، ھە ماددىگەرايىيە مېژوويىيە كە بەراي خۇيان برىتتە لە جىبەجىكردنى بنەماكانى ماددىگەرايىيە جەدەلى لە گەشەسەندنى كۆمەلگەي مەۋقەي. ماركسىيەكان پىياناويە كە ماددىگەرايىيە جەدەلى و ماددىگەرايىيە مېژوويىيە بەيەكەو ھە دەبنە بنەماي تىۋرىي ئىشتراكىيەتە زانستى كە جىاوازە لەگەل ھە ئىشتراكىيەتە مىسالىيەي كە ھەروپا پىشتەر ناسىبوي. لەسەر ھە بنەمايە پىشكەوتنى ئامپازەكانى بەرھەمەنن بوەھۆي پەيداۋونى چىنى بۆرژوازي كە دەستى بەسەر سىستىمى رامپارىدا گرت و دواتر شۆرشە پىشەسازىيەكانى ئىنگلەتەر ھە ھەنسائو بەلجىكاو كەرتەكانى راپىن ى روسيا سەرھەتاكانى ئابوورى كۆمەلەيەتتەيان لىكەوتەو كە دواتر بۆ ھۆي سەرھەلدانى ماركسىيەت.^{۲۶}

۲۵ لينىن فى الايدولوجية والثقافة الاشتراكية، لاپەرە ۳-۱۰

۲۶ نشوء الفلسفة الماركسية، دانانى كۆمەلەيەك لە زانايانى سۆفەت، ھە رگىرپانى حسان حىدر - دار الفارابى، بەيروت ۱۹۹۰ لاپەرە ۱۷

بەلكو خودى ياساش لەرپى ماددىگەرايى كۆمەلگاۋ ئەۋەيشى كەتپىدا ھەيە دارپىژرا نەك كۆمەلگا لەسەر ياسا رابوھەستى و تەننەت ھەلپژاردنى گشتىش بوھۆى پزاندنى ھۆرمۆنەكانى مەلەلانىي نىۋان چىنەكان و بەرئەنجامەكانى، بەتايەت لەلەى بۆرژۋازىيەكان كە پىيانوايە ھەلپژاردن يەككە لە چاۋگەكانى ھىزو دەستەلاڭيان.^{۲۷}

بەلام ئىشتراكىيەت بە پىي بۆرژۋازىيەكان قۇناغى بەر لە شىۋىيەتەو بە ھىزى شۆرش دەگاتە چلەپۆيەو قۇناغى پىگەيشتن. ۋە شۆرپىش لەگەل پىشكەوتنى پىشەسازى دا پروودەدات و كۆمەللى ديارەدى ماددى و پاشان كۆمەلەيەتى و رامىيارى بەدۋاى خۇيدا دەھىيى. پىشكەوتنى پەيوەندىيە ئابورى و كۆمەلەيەتيەكان بوھۆى گۋاستنەۋى سىستىمى ئابورى و كۆمەلەيەتى لە قۇناغى (لەي گەپى با كارىكات لىي گەپى با پروا) بۆ قۇناغى سىستىمى چاۋدېرى مىرى پاشان بۆ قۇناغى سىستىمى دەۋلەتى خزمەتگوزارىيە كۆمەلەيەتيەكان و ئىنجا لەدۋاى نەمانى خاۋەندارىتى تاكەكەسى و تاييەتى بۆ قۇناغى سىستىمى خاۋەندارىتى دەۋلەت، ئالپەشەۋە سىستىمى ئىشتىراكى سەرھەلدەدات.

بۇچى ھەمىشە شۆرشى ئىشتىراكى بە چەمكى ماركسىيەتەۋە دەبەستىتەۋە؟

چونكە قۇستەۋە دەستى كرىكارەكان لەلەين خاۋەنكارە سەرمایەدارەكانەۋە مل دەنى بۆ سەرھەلدنى شۆرش. ماركسىيەتەش ھەلسا ئەم قۇستەۋەيە پاقەكرد بە پشت بەستن بە تيۆرى "فائىزى نرخ" لە زانستى ئابورىناسى دا، ئەى ئەم تيۆرە چىە؟

ماركس لە كتيبي "رأس المال" دا باسى لە فائىزى نرخ كردهو لينىنىش ئەمەى بە كپۆكى تيۆرى ئابورى ماركسىيەت ناساندوۋە. فائىزى نرخ ئەو نرخە زيادەيە كە كرىكارى بەكرىگىراو بەرھەمى دەھىيى و دواترىش بەخۇپايى دەگەپتەۋە بۆ گىرفانى سەرمایەدار يان خاۋەنى كار. ئائەمەيە جياۋازى نىۋان نرخى ئەو كارەى كرىكار لە بەرھەمەينانى كالايەكى ديارىكراۋدا ئەنجامىداۋە لەگەل نرخى ئەو پاداشتەى كە دەستى دەكەۋى لەبەرەمبەر ئەو كۆششەى كە

۲۷ تطویر ماركس و انكلز للفهم المادي للتاریخ، دانانى كۆمەلئك لە زانایانى سۆفیەت، ۋەرگىپرانى حسان حیدر.

کړدووبه تی. زوړبه ی جار وایه که نهو نرخه ی که کریکار له بهرامبدر کاره کوی له ژیر سایه ی
 بؤرواویه تدا دهستی ده کوی که متره لهو نرخه ی که خودی کاره که هیه تی. بؤونه کریکاریک
 پوژانه هه شت سعات کاره کات و به نه ندازه ی کارکردنی پینج سعات نرخ ودرده گری، نه م
 سی سعات زیاده کارکردنه هیژیکی تر ده داته وه خاوه ن کاره که و نرخیکی مادی زیاتریشی بؤ
 ده گه پښتته وه، ناته مه بریتیه له فائیزی نرخ؛ کاتی خاوه ن کار پښه ی کاره کوی زیاتر ده کات
 ده بیته خاوه نی فائیزی په هاو نه م فائیزه ش بریتیه له فائیزی نرخ نه گه ر بیتو نرخه ی
 کریکاره کوی زیاد نه کات.

نه م نرخه زیاده یه بریتیه له بنه مای نیستغیال کردن له سیستمی ثابوری سه رمایه داری و
 له سر نه م بنه مایه ش مارکسیه ت بیردوژه نابوریه کوی بنیاتناوه که پشت به وروژاندن و
 هاندانی کریکاره کان ده به ستی بؤ هه لگیرساندن شوری نیشتیراکی.

زالبونی کریکاره کان "پرولیتاریا" به سر کاروباری فهرمانپه وایی و ده ولت ده بیته
 زالبونیکي په ها چونکه زورینه ده ستلآت ده گریته ده ست هه روه کو مارکسیه کان رافه ی
 ده کهن. له راستیدا نه م زالبون و ده ستلآت وهرگرته ش سیستمیکی دیکتاتوری لی ده که ویتته وه
 چونکه بوار بؤ هیچ کیپرکی و ناره زاییه ک ناهیلته وه دژ به و پیرپه کومه لایه تی ه ی که
 فهرمانپه وایی ده کات هه رچه نده مارکسیه کان بانگه شه ی نه وه ده کهن که ولاته که یان
 دیوکراسیه تی پرولیتاریایه چونکه زورینه ده ستلآت ده گپری، به لام زوریک له زانایان به
 دیکتاتوریه تی پرولیتار و ه سفی ده کهن به تایه ت دوا ی نه وه ی نه مونه نیشتیراکیه
 جوړبه جوړه کانی جیهان تاقیکرانه وه هه ر له شوری ۱۹۱۷ زی روسیا وه تا شورشه کانی تری
 هاوشیوه ی.^{۲۸}

شيوعيه ت

الشيوعية

Communism

شیوعیه ت

پیناسه ی شیوعیه ت:

شیوعیه ت بریتیه له ئه وپه پری لوتکه ی هزری مارکسی و به پیی شیکردنه وه ی مارکسیه ت
 حه قیه و ههرده بی پروودات. له شیوعیه تی نزمه وه که به مانای ئیشتیراکیه ت دیت بو
 شیوعیه تی بالا ده چی که به مانای روخانی ده ولت و نه هیشتنی چینه تی له کومه لگا دیت.
 له قوناغی کی ئاوادا مروژ له چوارچیوه ی ده ولت و چینه تی و ئاین و ئابووری و خیزان
 رزگاری ده بی، بو ئه وه ی بتوانی زال بی به سهر ئه و ریسا گشتیانه ی که له ئاکار و ره وشت
 نزیکترن به جوریک که هه موو تاکه کان ئازاد ده بن و به یه کسان ی ده ژین تاوه کو مه بده ی
 بنه رته ی شیوعیه ت بچه سپی که ده لی: "هه موو که سینک به پیی کارکردنی مافی هه یه و
 هه رکه سه ش ئه و نه ده ی پی دهری که پیوستیه تی". له قوناغی شیوعیه تدا مروژ له وه رزگاری
 ده بی که بچیته ژیریاری کوژ و به ندی دابه شکردنی جوژی کار له نیوان کاری هزری له گه
 کاری جهسته یی و ده ست و بازوودا. هه موو ئه و گۆراناریانه ی که مارکسیه ت ئاماژه ی
 پیکردوون هه ولده دن ئه و جیاوازیانه نه هیلن که له نیو گه لاند هه ن وه کو نه هیشتنی جیاوازی
 نه ته وه یی به جوریک که کومه لگا ده بیته یه ک کومه لگایه کی گه ردوونی که هیه چ جوژه
 چینه تییه کی تیدا نیه و له سهر بنه مای نه ته وه دابه شه کراوه^۱.

ئه و شیعیه ته ی که کارل مارکس یاسی لیوه کردووه، ئه و شیوعیه ته به ربلآوه نیه که له
 قوناغی پیش میژوودا هه بووه، به لکو شیوعیه تی مارکسی بریتیه له هیئانه دی ئازادکردنی
 مروژ به مانای ئازادی ته واه به جوژی که مروژی بوونی خو ی به بی هیه چ به ربه سستیک بیئیه

دی، نا بهمه ش شیوعیهت بریتیه له چارهسهر بۆ ټهو ململانی و کیشمه کیشمه ی که له نیوان مروژ و سروشت و مروژ و مروژ و خود و بووندا ههیه. به پپی مارکسیش "شیوعیهت بریتیه له گواستنوهی فرمانپوهایی پیویستی بۆ فرمانپوهایی سهر بهخو".

ټهو هزره بنه پرتیانه ی که له دهوری شیوعیهتی مارکسیهتدا دهخولینهوه له گهل واقیعدا تیگگیران، به تاییهت لهو ولاتانه ی که سیستمی رامیاری مارکسیان تیدا دامه زریتره. بۆ نمونه شیوعیهتی ټهوروپي له حهفتاکانی سده ی بیستدا تهواو له ناوه پوکی مارکسیهت که بریتیه له دیکتاتوریهتی پرولیتاریا خالی کرایهوه و ههولای دا له پښگای پهرله مان واته ریگایه کی ناشیخووازه بگاته دهسته لات نهک له پښگایه کی توندوتیژی وه کو شوپش. ټهمه جگه لهوه ی که شیوعیهتی ټهوروپي دهستی گرت به بهها لیبرالیه پوژناواایه کانهوه (فهره نسا، ئیتالیا، بهلیکا ...) ههروهک چوڼ ناکوکی نیوان ههردوو لایه که ی شیوعیهت (چنی - سوڤیه تی) له شهسته کانی سده ی بیستدا له سهر چه مکه کانی مارکسیهت به چه مکی شیوعیهتیشهوه سهری هه لدا.

سهره پای هه موو ټهمانه ش ولاتانی پوژناوا پییان وایه که شیوعیهت بریتیه له مهترسی ژماره یهک له سهر ئاسایش و ژیاړی ټهوروپي، و پپی وایه که به رهه لستی کردنی شیوعیهت له هه موو شوینیک به ولاته تازه پیگه یشتوه کانیشهوه داخوازیکی پوژناواایه، زور جاریش ولاته یه کگرتوه کانی ټهمریکا مکورپوو له سهر ټهوه ی که شیوعیهت مهترسیه کی ره تکراره یه و پیوسته به رهنگاری بکری.

که وه شیوعیهت بیردوژیکی کو مه لایه تی و بزوتنه وه یه کی رامیاریه که ههولای ټهوه ده دا که به سهر کو مه لگا و دامه زراوه کانیدا زال بی، بۆ هیئانه دی یوکسانی تاکه کانی کو مه لگا به شیوه یهک که هیچ تاکیک جیاوکی به سهر تاکیکی ترده نه بی لهو جیا زکانه ی که له نیو

كۆمه لگادا همن و فه زلې به سهردا نه خړئ. كارل ماركس به باوكي رڅو پيردوؤزى ماركسيهت داده ندرئ. له گرن گترين ئهو كه سانهش كه خؤى بهم پيردوؤزه سهرقالكرد و له م باره يه وه چه ندين په رتوكى نوسى برى تيبوو له فلاديمير لينين^٢.

به يان نامه ي شيعوى به گرن گترين و بهرچاوترين به لگه نامه ي بزوتنه وه ي شيعويه تى جيهانى داده ندرئ، ههروه ها سهرچاوه ي سهره كى هزرى پټبازى شيعويه ته، ئهم به يان نامه يه پرهنسيپه كانى بزوتنه وه ئومه ميه ئيشتيراكيه كانى ديارى كرد به شوږشى (١٩١٧) ي سوږفيه تيشه وه كه يه كه م ئه زمونى ماركسيهت بوو له سهر ئاستى فه رمانه وايى و ده وله تدا. نه گهرچى ماركس و نه نكلز و نه وانه شى كه به دواياندا هاتن هه لسان به دانانى كتيبى تر له باره ي ئابوورى و راميارى و ميژوو، كه چى به يانى شيعوى ههر به مهرجه عى يه كه م داده ندرئ بؤ هه موو ئهو كتيبانه، كه واته ئهو پرهنسيپه هزريه بنه رتيانه ي ماركسيهت و نه وانه شى كه له سهرده مى لينيندا به دوايدا هاتن چين كه وايان له شيعويه تى كه به شيعويه تى (لينينى-ماركسى) بنا سړئ؟

٢. ئاين له شيعويه تدا :

شيعويه كان ئاين به كۆنه په رستى داده نئ و پټيان وايه ئاين له ئه نجامى وه هم و خه ياله وه په يدا بووه و، برى تيه له كاردانه وه ي بارودوؤخى ئابوورى يا خود پټيان وايه ئاين ئهو ئامرازه يه كه چينى قوږخكار هه ميشه بؤ به نكردنى جه ماوهرى زه همه تكيش به كارى دئينن تاكو نه توانن داواى مافه كانيان بكهن، ئهو جه ماوهره به نكراوه زه همه تكيشه ي كه به ده ستي هه ژاريه وه ده نالئنى و هه موو هيوايه كى له ده سنداوه و خؤى ته تسليمى ويستى خودا كردووه، بؤيه هزره

کونه پهرستيه کان خويان به سهردا سه پاندووهو، باباي زه همه تکيش واي ليها تووه به دواي تولهي که پرامه تي خويدا ويله و به ره هلستي نهو که سه ناکات که نيس تيغلالي کردووه، به لکو له پيناوي خوادا نارامگره له سهر نهو به لاو نارچه تي و قور خکاريه ي که به سهر ي هاتووه و چاوي بريوته نهو به هه شت و به خششه ي که ثاينه کان و پياواني کلنسا به لنيان پي به خه لکي داوه، له کاتيکدا که پياواني کلنسا خويان خاوه ني پشکيکي بي شوماري زهويه ده ره به گيه کان بوون.

شورپي شيو عيه ت (که به پني بانگه شه ي شيو عيه کان له سهر بنه مايه کي زانستي سه ريه لدا) به سهر هيزي به ره هه مه پناندا زال بو له سروشتداو، هزري ثايني له ميشکي خه لکيدا سريه وه، ههروه ها چه مکي (بير کردنه وه بو خه لک و کاره ل سوراندنيش بو خدا) يان په تکرده وه و جيان به چه مکي "بير کردنه وه و کاره ل سوراندنيش بو خه لک" پر کرده وه. بويه جيي سه رسورمان نيه کاتي شورپي شيو عي هه لده ستي په تکرده وه ي هه موو په يوه نديه کاني به بيروپا ثاينه کان وه، نهو بيروپا ثاينه انه ي به په يوه نديه کي توندوتول له گه ل خاوه نداريتي نه ريتگه ري گريدر ابوون، له بهر نه مهش شيو عيه ت به فهرمي دژايه تي کردني ثاينه کان ي پاگه ياند و هه لسا به داناني وانه کاني مادديگه رايي و ثيلحاد له قوتابخانه کانيدا به و بيانوه ي که بيروپايه کي زانستيه، ههروه کو چوون بروداران ثاينه که يان ده خوينن، شيو عيه کاننيش به هه مانشيپوه هزري ثيلحاديان ده خويند، نهک هه نه مهش به لکو چوندين ثامراز و هوکاري جزواو جزو به کاردينن بو بلاو کردنه وه ي پروپاگهنده و بانگه شه پروپوچه کانيان تلوه کو خه لکي له دوور بجنه وه و په گه کاني ثاين له کومه لگادا هه لکيشن، جا به پي نه وان مروقي په سه ني تيکو شهر نهو که سه يه که هه موو توانايه کي بو له ناوبردني ثاين و بلاو کردنه وه ي هزري ثيلحادي له پيزه کاني کريکاراندا ده خاته گهر.

بیردوژی شیوعیه ته هه موو بیردوژه ده سترکه ده کانی تر به وه جیاده کریتیه وه که نه که هه ر
 دژایه تی ناین ده کات، به لکو به ئیلحاد له دژی ده وهستی و، ریځایه کی تاییه تیشی هه یه بو
 سه پاندنی هزی ئیلحادی، پیښی وایه نهو جوړه ئیلحاده ئیلحادی کی پوزه تیښه. نه وهی که
 ئیلحادی مارکسی له جوړه کانی تری ئیلحاد جیده کاته وه نه وهیه که مارکس به وه وازی نه هینا
 که بللی ناین فیل له خه لک ده کات و له لایهن سته مکارانه وه داریژراوه یان بللی ناین ته نها
 بریتیه له وه هم و خه یال و له نه فامیه وه سه ری گرتووه، به لکو مارکس و نه نگلز هه لسان به
 بانگه شه کردن به وهی که گوايه مروژ هه نديک غه ریزه ی هه یه که ناین چاوبه ستانه و قورخکارانه
 پری ده کاته وه، به وهش نه وهستان به لکو مارکس وتی " ناین په نگدانه وهی په نچ و مهینه تی
 مروژه کانه و ئیدانه کردنی نهو په نچ و ماندووبونه یه ".

په وشت له شیوعیه تدا:

ماددیه کان ده لئین په وشتی شیوعیه ت زور جیاوازه لهو په وشته ی که قورخکاره کان هه یانه،
 چونکه شیوعیه کان خاوه ندرایتی گشتی ده پاریزن و به پیروزی راده گرن، له کاتی کدا که
 قورخکاره کان خاوه ندرایتی تاکه که سی به پیروز داده نین و پاریزگاری لیده کهن و به هه موو
 نامرازی کی ماددی و هزی به رگری لی ده کهن " تاکاری شیوعیه ت ته و او جیا یه له ناماری
 قورخکاره کان و راید هه یه نی که خاوه ندرایتی گشتی پیروزه و ده بی پاریزگاری لی بکری، نهو
 خاوه ندرایه تیه ی که بر وای به خوښگوزهرانی تی کرای کو مه لگا و ته وای زی حمه تکی شان
 هه یه " ۳.

ږهوشتي شيوغيهت مړوڅي شيوغي وا ږهروږده دهكات كه خوځي تهواو بو ئهم ږټبازه
 يه كلا بكا تهوهو نيشتيماي نيشتي راكي و ولا ته نيشتي راكيه كانى خوش بو، چونكه ږيساي "تاك
 له پيناوې همومان و همومانيش له پيناوې تاك" بانگه شه بو ئهمه دهكات. ئهو ږيسايه وا
 له مړوڅو دهكات خاوهني نازادي خوځي نه بې تنها له چوارچيوه كومه له نه بېت، ماركس دهلي:
 تنها له كومه لدا مړوڅو ده بېته خاوهني ئهو نامر ازانهي كه گه شه ده دن به بهره كانى و،
 نازادي تاكيش تنها له چوارچيوه كومه لدا ده ستگير ده بې".

هروها ماركسيهت ددان گير دهكات له سره ئه وهى كه ده بې سيستمى نيشتر اكيهت له سره
 بناغيه كي بې ږهوشته د اېمېرې و، قسه ي ئهو هزريارو كومه لئاسه بوژوازيانه ش ږته ده كاته وه
 كه ده لين نيشتر اكيهت له سره بناغي ږهوشتي ساده بنياتنراوه وه كو دادگه رېي نه مرو پراستي
 ږه ها...، به بې ئه وهى له م ږيسا بابا به تيانوه گه شه سندندي كومه لگا شي بكه نه وه. به پي قسه ي
 لينينش بې ئهم جوړه نيشتر اكيه ته مسقاله زه ږه يه ك ږهوشتي تيدا نادوژر ته وهو، بو
 دروستكردنيشي هيچ پيوستيه كي به ږهوشته نيه به لكو پيوستى به بناغيه كي زانستى
 هه يه.

ماركسيهت پي وايه كه زوړداري شتيكي بنه ږه تي نيه به لكو به ره نجامي سه رمايه دارى
 يهو، يه كيك له گرن گترين بنه ماكانى ږهوشتي شيوغيهت كه (به گوته ي شيوغيه كان) پشتي
 مافخوراوان ده گري برتبه له سه يركردني كار وه كو داهينان، ده بې كابرې شيوغيه ش كار بكا
 بو كومه لگا چونكه ويستي ژيان له سره حيسابى ئه وانيت له گه ل ږهوشتي كومه لگاي نيشتر اكي
 دا تي كده گري.

شىۋىيەكان ئەۋپەرى ئامادەيى خۇيان دەردەپىن بۇ كىردىنى ھەر كارىك كە دژى پەۋشتە تەنھا بۇ ئەۋى مەبەست و ئامانجەكانيان پى بەينەندى، كىدارەكانىشان بە گوتەي "ئامانج پەۋايى دەداتە ھۆكار" پەردەپۆش دەكەن. لىنىنىش دەلى: "پىۋىستە باباى شىۋىيە راستەقىنە ھەمو جۆرە فېل و فرت و پىلان و چاۋبەستى و گومراكىدىك بىگىتەبەر، چونكە ھەر ھۆكارىك لەپىناۋى ھىنانەدى شىۋىيەتدا بىت پىرۋزە".

ھەلۋىستى شىۋىيەت بەرامبەر خىزان:

ماددىەكان پىاۋ لەخىزاندا بە چىنى بۆرژۋازى كۆمەلگا دەشۋىيەنن و ئافرەتىش بە پىرۋلىتار. ھەروەھا پىياناۋىيە كە رەھەندى تاكپەۋىش لەسەر بناغەى سىستىمى ئابورى سەرىھەلدا چونكە پىاۋ ھەلگىرسىنەرى شۆرشە، بەلام لىرەدا پىرسىارىك دىتە گۆرى، ئەۋىش ئەۋىيە كە ئەگەر بىتتو بە ھۆكارە ئابورىەكان تاكپەۋىي پىاۋ لەخىزاندا دروست بوبى، ئايا بە نەمانى ئەۋ ھۆكارانەش تاكپەۋى لادەچى؟.

ئەنگىلس دەلى: "ئەم تاكپەۋىيە لەبرى ئەۋى لاجى بەلكو زىاتىر قول دەبىتتەۋە چونكە بە گواستەۋەى ئامپازەكانى بەرھەمەپىنان بۇ خاۋەندارىتى گشتى لەگەلدا بەكىرگىرتنى كارىش نامىنى (پىرۋلىتارىيا)، بەم ھۆيەش ئەۋ بەناچارى كاركىرنەش نامىنى كە زۆرىك لە ئافرەتانى چەۋساندۆتەۋە دەتوانى سەرمىر بىكىن كە خۇيان تەسلىم كىردوۋە لەپىناۋى پارە دا".^۹

ھەروەھا دەلى: "بە گواستەۋەى ئامپازەكانى بەرھەمەپىنان بۇ خاۋەندارىتى گشتى چىتر خىزان نابىتتە يەكەى ئابورى كۆمەلگا، ئابورى نىۋخۇى مالىش دەگۆرى بۇ پىشەسازى كۆمەلەيتى و، چاۋدىرى مىندالان و پەروەردەكىردىيان دەبنە كاروبارى گشتى، لەمەشەۋە

كومه لگا چاوديرى سرجه مندا لان ده كات چ ياساى بن ياخود نياساى، بهمهش چير كچ
توشى دلپراوكى و ترس نابى له وه كه روبه پروى تهو سزايانه نايته وه كه له م پوژگار ه
نيستاماندا بوته جى بايه خى كومه لگاي نابورى و ريگرى ده كهن له وه كه بهى دودلى خوى
پيشكهشى تهو كه سه بكات كه خوشى ده وى. جا تايا ته مه نايته هو كاريك بو په واجدان به
نازادى جوړيك له جوړه كانى بهيه كگه يشتنى سيكسى و، فشارخستنه سر راى گشتى تا
نرمى بنوينن له باره ناپروى كچينى و شهرمى ثافره ت؟".^۶

كاريكه ريه كانى شيوعيه ت به سر خيزانه وه:

شيعيه كان تامانجيان تهويه هردوو كوله گه سره كيه كى خيزان بروخينن، كه ته وانيش
بريتين له هاوسه رگرى و په روه رده كرنى مندا، پيانوايه په يوه ندى نيوان دوو په گزه كه
تايبه تى نييه و تنها دوو لايه نه كى هاوسه رگرى ناگريته وه بهلكو ده بى خاوه نديرتى تايبه تى
هه ليوه شينريته وه و په روه رده كرنى مندا ليش ده كه ويته ته ستوى كومه لگا.

ته وه خودى ته نگلس و توويه تى: "په يوه ندى نيوان دوو په گزه كه باب ته يكي تايبه تى يه و
له چنه د كه سيكي دياريكراو به ولاوه كه سى تر ناگريته وه و كومه لگا ده ست ناخاته نيويه وه،
ده توانين ته وه بيينه دى كه خاوه نديرتى تايبه تى په تبه كينه وه و په روه رده كرنى مندا ليش
بخينه ته ستوى كومه لگا وه. له ته نجامى ته مه شدا هر له بنه رده تا په يمانامى هاوسه رگرى
هه لده وه شينريته وه، چير ثافره ت نايته پاشكو مى ميرده كى و مندا له كانيش له خيزاندا
قه تيس ناكرين، ته م پاشكو بونه خيزان هيشتاش به وى خاوه نديرتى تايبه تى هر هيه".

شيعويه کان گالته يان به وه دى که بؤرژوازيه ت له زورى پټښه ى ثافره ت ده ترسى، چونکه بهر بلاوى ثافره ت به پراى ته وان بونى هه هه بووه، شيعويه کان پييانوايه که بؤرژوازيه کان چيؤ وهرده گرن له وه که له گهل ثافره تانى يه کترى دا رابويړن، به بلاوينه وه ى له شفرؤشى فه پرميش راناوه ستن، هه روه ها به وه ش راناوه ستن که به ثاره زوى خويان مامه له به ثافره تان و کچانى پړوليتار بکه ن. پيشيانوايه که هاوسه رگيرى بؤرژوازي ده بيته هوى زوربونى ثافره تانى هاوسه ردار و ناماده شن ته و تومه ته ى که ده خرپته پاليان له باره ى ليک هه لوه شاندى خيزان و نه هيشتنى په يوه ندى خيزانى قبول بکه ن. له هه موشى گرن گتر ته وه يه که شيعويه کان به ثاشکرا بانگه شه بو ته م بيرو را شيعوييانه ى خويان ده که ن و ده لين بهر بلاوى ثافره ت به نه هيشتنى په يوه نديه کانى به ره مه پنان ناميئى.

مارکس و نه نگلس ده لين: "شيعويه کان پيوستيان به بهر بلاوى ثافره ت نييه، چونکه بهر بلاوى ثافره ت پيشتر بونى هه هه بووه. هه روه ها بؤرژوازيه کان به وه ناوه ستن که ثافره تان و کچانى پړوليتار بځه نه ژير چنگى خويان و به ثاره زوى خويان مامه له يان پيوه بکه ن ته مه جگه له له شفرؤشى ثاشکرا - به لکو چيؤيکى تايه ت وهرده گرن له رابواردن به ثافره تانى يه کترى". هه روه ها به پراى ته وان، هاوسه رگيرى بؤرژوازي له واقعدا ته نها ده بيته هوى زياد بونى ثافره تانى هاوسه ردار، به م هوپه وه شيعويه کان به وه تومه تبارده کرين که ده بنه هوى بهر به ست له بهر ده م بهر بلاوى ثافره ت و نه هيشتنى په يوه ندى هاوسه رگيرى له خيزاندا. "به لام زور ثاساييه که نه هيشتنى په يوه نديه کانى به ره مه پنان له حالى ئيستادا به سروشتى خوى ده بيته هوى ريگرتن له بهر بلاوبونى ثافره ت، واته له شفرؤشى و زينا جا چ به ثاشکرا بى يان به نه ينى به ره و نه مان ده چي^۷."

شيعيه ت و دژايه تيكردني ئايينه كان:

شيعيه ت همو رپوشوينه زانستي و هزيبه كانى به كارهيئا له دژى ئايينه كان به تاييه تى ئيسلام، به شيويه كه كه شيعيه ت روى له ههر ولايتك كوردبى جهنگيكي بى وينه ي له دژى ئايينه كان (جگه له ئاييني جولە كه) تيدا راگهيانده. ههروه ها شيعيه ت چه ندين هوكارو فشارى هزرى و ماددى به كارهيئا بو دژايه تيكردني ئايينه كان و هيئانه دى ئامانجه كانى، بوغونه هه لسا به داخستنى مزگه وت و كلتساكان و له سيډاره دانى زانايانى مسولمان و پياوانى كلتساي مه سيحي، جگه له كوشتنى مليونه ها مسولمان و هى تریش، ههروه ها دورخستنه وه ي مليونه ها مسولمانى تر له مال و حالى خويان...، شيعيه ت هه لسا به راگويزانى چه ندين خيترانى مسولمان و ئاواره كردنيان بو خاكى سيبيريا، ههروه ها بينيمان و بيستان كه چون شيعيه تى درنده هيترشى هيئا سه ر ئه فغانستاني مسولمان و چه نده ها موجاهيدى لى شه هيدكردن هه ر تنها له به رته وه ي به رگرييان له خاك و بيروپاي خويان ده كرد.

جگه له مه ش، روسيائى شيعوى هه لسا به سه پاندنى ئيلحاد به سه ر گه له كه ي و ئه و گه لانه ي كه له ژير چنگى دا بوون، بوته م مه به سته ش خويندنى تايين له قوتابخانه كان قه ده غه كراو سزاي زيندانيش سه پينرا به سه ر هه ركه سيكدا كه رينمايه كانى ئاييني بلاوكردياوه وه له نيو ئه وكه سانه ي كه له خوار ته مه نى پيگه يشتندان.

هوكاره كانى دوژمنكارى شيعيه ت به رامبه ر به ئايينه كان:

تويژه ران جه خت له سه ر ئه وه ده كه نه وه ئه وه هوكاره ي واى له شيعيه ت كرد كه دژايه تى ئايينه كان بكات و جهنگى كوشنده له دژيان را بگه يه نى ده گه رپته وه بو سروشتى ده رونى جولە كه كه همو هه ول و كوژشيشكى بوته وه يه كه دروشمى "گه لى هه لبيژدراوى خوا"

به زړيتته وه، جې سهرسورپمانيش نيه نه گهر بلټين شيو عيهت بهرهمى جوله كه بوو و زوړبهى سهر كرده كانيشى جوله كه بوون.^٨

جوله كېش گه ليكه ناسراوه به وهى كه هه ميشه هه لگري رق و كينه يه دژ به نايينه كانى ترو، هه ميشه چاوتېږ و چلېسه و به خو شويستنى مال و به دره و شتى دهناسرېته وه... هه ره هه ليك له بهر ده مى جوله كه كاندا بى ده يقوزنه وه بو به دره و شت كړدى خه لكى^٩ و دور خستنه وه يان له بنه ماكانى نايين تاوه كو بتوانن پلانه گلاوه كانيان جې به جې بكن له روځاندى بيرو باوه رې خه لكى و تېكدانى ره و شتيان هه روه ها گومان و دوو دلى ده خنه دلى خه لكيه وه بهرام بهر به

^٨ دانا عوسمان حسمن، نوسه رى كتيبى (جوله كه، عه قيده و شه ريعهت و ميژويان) له لاپه ر ١٢٥ ناوى شه كه سايه تيانى ريز كړدوون كه له نيو يه كيتى سؤفيه تى روسيادا جوله كه بوون: لينين، ستالين، تروتسكى، كامينيف، سوكونلنكوف، زينوفيف. هه روه ها باس له وه ده كات كه زوړبهى پله و پسته ئيدارى و سياسيه گرنگه كانى سؤفيه ت له لايه ن جوله كه كانه وه قورغ كرابون:

"له ٢٢ وه زير ٧ كه سيان جوله كه بوون، ده ستهى بهر پوه بردنى جهنگ له ٤٣ كه س پېكهاتبو ٣٤ يان جوله كه بوون، ليژنهى كاروبارى ناوه خو ٦٤ كه س بوون ٤٥ يان جوله كه بوون، ليژنهى كاروبارى دهر وه له ١٧ كه س پېكهاتبو ١٣ يان جوله كه بوون، ليژنهى كاروبارى مالى له ٣٠ كه س پېكهاتبو ٢٦ يان جوله كه بوون، ده ستهى كاروبارى قه زايى له ١٩ كه س پېكهاتبو ١٨ يان جوله كه بوون، ليژنهى كاروبارى تهن دوستى له ٥ كه س پېكهاتبو ٤ يان جوله كه بوون... هتد". هه روه ها دواتر ناوى شه وانه ريزه كات كه له سهر ده مى (ستالين) دا نه دامى مه جلس شيو عى بوون به جوړيك كه ١٧ كه س بوون و ١٤ يان جوله كه بوون (وهر گيږ)

^٩ دانا عوسمان حسمن، له هه مان كتيبدا لاپه ر ٢٢٠ ناماژه بو يه كيك له بر گه كانى پرؤتوكوله كانيان ده كات كه ده لى: " (يجب لنعمل لتنه ار الأخلاق في كل مكان فتسهل سيطرتنا، إن فرويد منا وسيظل يعرض العلاقات الجنسية في ضوء الشمس كي لا يتقى في النظر الشباب شيء مقدس، ويصبح همه الأكبر هي إرواء غرائزه الجنسية و عندئذ تنهار أخلاقه). واته: پتويسته كار بكهين له پيناو روځاندى ره و شت له هه مو شو تنيكدا بو شه وهى به ناسانى زالبين، فرويد له ئيمه يه، بهر ده و ام به يوه نديه جنسيه كان په خش ده كهين، وهك تيشكى خوړ، بو شه وهى شتيك نه مي نيته وه له بى رى گه غه كاندا به ناوى پرؤزى يوه، وه بو شه وهى كه گه غه كان گه وره ترين خه ونيان بري تى بيت له تير كړدى غه ريزه جنسيه كانيان، هه ركات نه مهى نه غامدا ره و شت شى دهر وخيت". (وهر گيږ)

نايينه کەيان، له م سۆنگه يه شه وه شيعو عيه ت يه کيک بوو له گرن گترين نه و چه کانه ي که جوله که وه کو پيلان به کار يه يټنا.

که واته شيعو عيه ت وه کو تاين و بېرو يا وه پټک ده رکه وت که ويستی شو يټني نايينه کونه کان بگريته وه وه له دژياندا بوه ستی و، به ئيلحادو ماددي گه رايی که خواو پيغه مېهر به درۆده خه نه وه به ره نگاريان بکات.

به ره نگاری نه و جهنگه کرده ييه ناکرئ که شيعو عيه ت له دژي نايينه کان پايگه ياننده وه ئيستاشي له گه لدا بئ هه ره به ده وامه ته نها به وه نه بئ که گه لان بگه پټنه وه بو نايينه کەيان که ئيسلامه، تا کو له واقيعی ژياندا تاين فەرمانه وايی بکات و ئالای جيهاديش له پټناوی خوا به رزبکريته وه.

شيعو عيه ت جهنگيکی هزري له دژي نايينه کان گيټراو، تايني به بيټه وشکه رو وه هم و خه يالات و خورافيات وه سفکرد، ههروه ها مرؤفی دينداريشي به دواکه وتوو و کونه په رست و نه فام له قه له مدا به لام به پيچه وانه وه مرؤفی مولحیدی به ئازاد يخوازو پيشکه وتوو پيئاسه کرد تا وه کو نه و جهنگه کرده ييه ي که له دژي نايينه کان و شو يټنکه وتوانيان پايگه ياننده په رده پوئش بکات.

زايونيزم

الصهيونية

Zionism

زايۇنيزم

پىناسەى زايۇنيزم:

ھىچ كام لەو كىتبانەى كە لە بارەى پىيازە ھاۋچەرخەكانەوە نوسراون ئاماژەيان بە زايۇنيزم نەكردووە، ھىچ كەسكىشم نەديوہ لەپال پىيازەكانى ترەوہ شتىكى باسكردبى لەبارەى زايۇنيزمەوہ.

زايۇنيزم يەكىكە لە ترسناكترين بزوتنەوہو پىيازەكان چونكە وايلىھاتوہ بۆتە بىروپراى پانزە مليۆن جولەكە لە جىھان، وە سى مليۆن جولەكە كە خاكى فەلەستىنيان داگير كىردووە، ئەمە جگە لە ھەزارەھا بەكرىگىراو كە لەدەوروہەرماندا دەژىن و ھەموو خەمو ھەولتيكان لەپىناوى ئەو دەولتۆكەى جولەكەدايە كە لەسەر خاكى فەلەستىن دامەزراوہ، ئىستا ئەوانەى كە بروايان بە زايۇنيزم ھەيەو جولەكە نىن مەترسيان زياترە لەوانەى كە جولەكەن چونكە ھەولتدەدەن رايىمان بكەن بەوہى كە ئيسرائيل لە نىوخۆماندا قبول بكەين و زايۇنيزم بكەينە يەكىك لەو پىيازەنەى كە لەگەلى دا بسازىن، ھەر بۆ ئەم مەبەستەش چەندىن ھۆكار و ئامراز بەكاردىنن. جا لەبەرئەوہ زايۇنيزم كىردە يەكىك لەو پىيازەنەى كە لەو كىتبەدا باسكراوہ چونكە ھىچ ھۆكارىك نى يە وامان لىبكات تويزىنەوہ بكەين لە شىوعىيەت و سەرمایەدارى و ماركسىيەت و پراگماتيزم بەلام زايۇنيزمى لى بەيتىنە دەرەوہ، كە لە راستىدا ھزر و بىروپراكان جۆراوجۆرن بەلام سەرەنجامەكەى يەكە.. كە دەبى لە بەرامبەرى دا بوەستىن و لىكۆلینەوہى لەسەر بكەين تا تىيىگەين و ھەلۆيىستى گونجاوى لە بەرامبەر دا بنويىن كە عەقیدەى ئىسلامى لەسەرمانى پىويست كىردووە.

وشەى صەھيۆنىيەت (زايۇنيزم) لە (صەھيۆن)وہ ھاتوہ كە شاختىكە يان سەنگەرئىكە يان گىردىكە لە ئۆرشەليم.

صه هیونیه ت بریتیه له بزوتنه وهیه کی په گه زپه رستی ئیستیعماری که له سهر ئه ساسی مه زه بیه تهی خو به گوره ترین زانین بنیاتنراوه و ئامانجیسی ئه وهیه که به خو به رفراوان کردن و کونترۆل کردن و دوژمنکاری و له پټگای به کار هیئانی ئامرازه کانی توندوتیژی وه بگاته مهبه سته کانی.

بزوتنه وهی زایونیزم له ئه وروپا په یدا بوو له نیوهی دووه می سدهی نۆزده دوور له فله ستین و ئاینی جوله که.. بۆ یه که مجاریش زایونیزم کاری پټکخستنی له کونگره ی زایونی یه کم به خو وه بینی که له سالی ۱۸۹۷ گریدرا، ههر ئه و کونگره یه ش بوو که سه روکی بزوتنه وهی زایونی و دامه زری نه ره که ی (تیوډور هرتزل) ده ولتهی جوله که ی راگه یانده. بزوتنه وهی زایونی ههر له سه ره لډانی وه تا ئیستا له سهر چند تیوړیکی هه لډه بنیاتنراوه وه کو ئه وهی که جوله که ئاین و گه له و، ههر بزیه ش هه ولده دات ئه وهی که پیی دهوتری (نه ته وایه تهی جوله که) و (یه کی تی گه لی جوله که) دروست بکات. جا بۆ ئه م مهبه سته تیډه کو شی بۆ داگیرکردنی فله ستین تا وه کو ئامانجه ئیستیعماریه کانی بیئیه دی له دامه زرانندی نیشتمانی که بۆ جوله که بۆ ئه وهی ئومیدی جوله که بگه رپته وه له دامه زرانندی ده ولتهی جوله که له سهر خاکی فله ستین. هزره سه ره کیه کانی زایونیزم به و شیوه یه ی که سه رکرده کانی دایانرشته وه له م خالانه دا کورت ده بیته وه:

۱- جوله که گه لی هه لډیژدراوی خوایه.

۲- جوله که گه لی که پاشه پوژیک میژوی هدی و تایبه قه نده به هه ندیک خاسیه ت و پیی له گه لانی تر جیا ده کرته وه.

٣- گهلی جوله که پټویسته ههول بدات بۆ هیئانه وه کایه ی نیشتیما نه کۆنه که یان (فهلهستین).^٢

بنگوریۆنی سه رۆک وه زیرانی پټشووی زایۆنی دامه زران دی ئهم دهوله ته بچوکه ی جوله که له سالی ١٩٤٨ به (مهمله که ته سییه می جوله که) ناو ده نیت. له کاتی که مهمله که ته یه که می جوله که مهمله که ته داود (سهلامی خوی له سه ر بیټ) بووه و دووه میشیان ئهو مهمله که ته بووه که له دوی شوړشی مه کاییه کان له سالی ١١٦٧ ی پټش مه سیح (سهلامی خوی له سه ر بیټ) دامه زرا.

بیگنی سه رۆک وه زیرانی پټشو ئه وه ی راگه یاند که ئهو هه موو هه ولێک ده دات له پټناوی هیئانه دی ئه وه ی که ناوی نا (نیسپرائیلی مه زن)، هه موو ئهو ناوچانه ده گریتته وه که کاتی خۆی هه زه ته ی داود و سوله یان (که هه م پټغه مبه ر و هه م پادشا بوون) ٣٠٠٠ سال به ر له ئیستا فه رمانه وه ایان تیدا کردوه.

لیه رده ده بینین که زایۆنیزم بنیاتنراوه له سه ر ئهو بنه مایه ی که له عه هدی کۆن Old Testament دا هاتوه به وه ی که جوله که گه لی خودان و بیانوشیان ئه وه یه که زاده یان ده گه ریتته وه سه ر نیسپراهیم (سهلامی خوی لی بیټ) و نه وه کانی که خوا خاکی که نعان ی بۆ دابین کردبوون، هه روه ک چۆن له ته وراتدا هاتوه^٣ و عه قیده ی جوله که ی له سه ر بنیاتنراوه، هه رتزل بروای وابو که دۆزی نه ته وه یی جوله که به وه کۆتایی دیت که دهوله تیک بۆ جوله که دامه زریندریت تاوه کو جوله که به ئازادی و ئاسایشه وه تیدا بژین.^٤

٢ هه مان سه رچاوه ی پټشو لاپه ره ١١٦

٣ موجز تاریخ الديانتين اليهودية والمسيحية، لاپه ره ٢٩-٣٨ به ده ستکاریه وه

٤ أثر الاقلية اليهودية في سياسة الدولة العثمانية تجاه فلسطين الدكتور أحمد نوری نعمة، مرکز

الدراسات الفلسطينية، بغداد ١٩٨٢

جوړه كانی زایونیزم؛

ئو زایونیزم دی که باسی لیوه ده کهین دوو جوړه :

۱- زایونیزمی یه هوودی^۵ : که زایونیوم په سده نه کهیه :

بدو واتایه ی که جه مسره ره کان ی بریته له یه هوذا و ناماخیشیان بریته له زالبونی جوله که به سر تیڅپرای بهرهم و نابووری جیهان، ده ولته خهونی یه ته و پراتیه که یان داده مه زړین له سر خاکی فله ستین که ناماخیان گه راندنه و ی پادشا داووده (سه لامی خوی له سر بی)، ته ناته نه گهر بیته هو ی کاولکردنی تیڅپرای جیهانیش، هره و کو پړوتوکوله کان ی فرمان په وایانی زایونی دانیان پیدانوه. هه ولده دین باس و خواسه کاغان له سر ئو جوړه ی زایونیزم و په گه کان ی و شکل و شیوه بهرچاوه کان ی و په یوه ندیشی به تیروری نیوده ولته ی جیهانی یه وه چر بکهینه وه.

دوهم: زایونیزمی جیهانی :

نهمه ش تیڅپرای پټکخواوه رامیاری و کومه لایه تی و یانه کولتوری و تهر فیهیه کان ده گریته وه که هزری زایونیزم بلاوه که نه وه به سر کردایه تی جوله که و نندامه کانشیان که سانی جوله که و هره ها ناجوله که شی تیدایه، نهمه ش بو ئه وه ی بینه پالپشتیه کی جیهانی و پشتگیریان بکن و به ته نگیان وه بچن و ه کو پټکخواوه "به هائییه کان" و یانه کان ی "پړوتاری" که به تیڅپرای گوی زهوی دا بلاو بوونه ته وه.^۶

^۵ سهیری به شی صه هیونیته بکه له نامه ی خویندکار فرحان محمود التیمی الموسومه، په گه ثابینه کان ی بزوتنه وه ی زایونی، که له کولیژی شریعه له سالی ۱۹۸۶ پټشکه شی کرد بو به ده سته پنانی پروانه ی ماستر.

^۶ مقارنة الأديان بمعنى یه کتم، الديانة اليهودية، دانانی د. احمد شلبي که باسی له م جوړه یانه و پټکخواوه کردوه.

حيزب وړيځخواه چهپ و راسته کان که له زورتيک له ناوچه کاني سهر پوي زه مين بلاو
 بونه ته وه بډ هيچ مهبه ستيک پيکنه هيئروان تنها بډ نه وه نه بي که مهبه سته کاني زايونيزمي
 جوله که بهيننه دي له پريگاي راستي يه نايينيه بريقه داره کان که به سياسه ته وه بزياغ کراون و
 به ناوي (شه هود يه هوا) وه کراون که له راستيدا (شه هود يه هوا) تاکه پريځخواه که هه موو
 نه دنامه کاني مهيچين و زورتيک له که سايه تيه راميار و هزريه جيهانيه کاني گرتونه ته خځ.
 عه قيد دي ناييني جوله که پشت به وه دهبه ستي که له ته وړات و تلمود و پرتوکه يه هوديه کاني
 تره وه هاتوون که پريه تي له پښمايي و نه وه ده قانه ي که وا نيشان ددهن جوله که مافي خويه تي
 فه له ستي بکاته ده ولته تي خوي و (ده ولته تي جوله که) ي تيډا دابه زريني به و بيانوه ي که خاكي
 (ميعاد) ه، نه و خاكي که خوي گه وره به ليني به ئيبراهيم و نه وه کاني دابو تا ببه خاوه ني.
 له کتيبه نايينيه پيروزه کاني خويانه وه نه وه به ده يان جار دوپا تکراره ته وه که خوي گه وره
 به ليني پيداون له هينانه دي نه مه، هر له بهر نه وه شه جوله که کان پيان وايه که کزچکردن بډ
 فه له ستي نه رکيکي نايينيه و ده بي جيبه جي بکري، به مهش نه و به لينه ي که خوي گه وره پتي
 داون ديته دي، نه مه به کړوکی گه لي هه لبيژ دراي خوا^۷.

له تلمود دا فه له ستي بډته خالي چربونه وه ي هيز و ده سته لاتي جوله که به سهر جيهاندا
 به و پتيه ي که دنيا به ته واي مولکي ئيسرا ئيله و به و پتيهش که هه مان شکومه ندي خويان
 هيه و به شيکن لي ي فه له ستي بريته له جه مسهري جيهان که پيويسته (ده ولته تي جوله که)
 تيډا دابه زري، چونکه به راي نه وان نه م خاکه تنها شياوي جوله که يه و هيچ تاکيک بډي نه

^۷ عبدالحميد رشوان، الإدعاءات الصهيونية والرد عليها، الهيئة المصرية العامة لكتاب، القاهرة، ۱۹۷۷ - ۵۳۷

خواه نډاری بکات و دهسه لاتی تیدا بگریته دهست^۸، ټایینی جوله که به ته وای به خاکی جوله که وه په یوه ست کراوه وایان لیکردوه که ټهو په یوه نډیه به په یوه نډی نیوان ټایین و خاک دابنریت. ټهوان وای داده نین که بابای جوله که کات و شوینی بو نیه و خواشيان هر له خویندا کورته لټناوه به بی ټهوهی حیساب بو هیچ که سیکی تر بکن چونکه "خوای ټیسراښیل" به سهدان جار له ته ورتادا دوباره بوته وه، ټه مهش ټه وه ده گه یه نی که "خوای ټیسراښیل" هیچ په یوه نډیه کی به نه ته وه کانی تره وه نی یه به مهش جوله که خوین به نه ته وه یه کی قهومی پیروز هه ژمار ده کهن، نه ته وه یه که له کاهین و قدیسه کان که به رده وام له په یوه نډیدان له گه ل خودایه که و هه رگیز لیک جیا نابنه وه، ټهم په یوه ست بون و توندوتولیه وای کردوه که ټایینی جوله که کار له عقل و ناخی جوله که کان بکات و قه ناعه تیان پی بښیت و رایسان بکات به وهی که خاکی میعاد ته نها بو ټهو نه ته وه یه دروست کراوه که له نیو هه موو نه ته وه کانی تردا هه لټیر دراوه تا له سهر ټهم خاکه پیروزه دا نیشته جی بن^۹. هه لویستی جوله که به رامبر بهم خاکه په نگدانه وهی هزر و رینما کانی جوله که یه که له کتیبه ټایینییه جوړاوجوړره کانیا نه وه هاتون، به مه زایونیزم توانی ټیستیغلالی هزری ټایینی جوله که بکات که کاریگری زور کارای له سهر ناخی جوله که کان هه بوو هه روه که بلئی ټهو هزره دریو کراوه یه کی ټایینی جوله که یه. جگه له مه زایونیزم به رده وام له هه ولدا بوو تا کو وا له جه ماوه ری جوله که بکات ټهو هزره هه لټمن و له ناخیاندا جیگری بی. پاش ټه وهی ټیکه لکردنی ټایین و رامیاری توانی هزرو

۵۸. محمد طلعت النیمی، دعوی الصهيونیه فی حکم القانون الدولی، چاپخانه ی زانکوی الاسکندریه -

مصر ۱۹۷۰ - لا ۳ - ۴

۵۹. عبدالوهاب المسیری، اليهودیه والصهیونیه و اسرائیل، دهستی عره بی بو لیکولینه وه و

بلاوکردنه وه - بیروت ۱۹۷۵ لا ۹ - ۱۳

سومبوله ئايينيه كانى جوله كه بگورې بۆ هزر و سومبولى نه ته وهى دواى نه وهى له كړوكى دينى و نه خلاقى دايمالين، ئا بهم جوړه زايونيزم گرځتى نه وهى وهرگرت كه جه ماوهرى بهر فراوانى جوله كه، به تاييه تى جوله كهى نه وروپا كه خاوهنى بنه چهى جوړاو جوړ بوون بنه ماكانى زايونيزم وهر بگرن نه مه له كاتيكدا كه پټويستيه كى زورى بهم جه ماوهره هه بوو.^{١٠}

زايونيزم نه وهى كه له كتيبې ئايينيه شيوتيراوه كانى جوله كه دا هاتبوو قوسته وه بۆ رهواج پيدانى هزره كانى و پلاندانان له پيناوى بويه پشتى به ست به ته وړات و زوهاړ و كتيبې سوفيه گريه كانى ترى جوله كه و تهى حاخام و پياوانى ئايينى تاوه كو شه رعيه تيكي ئايينى بداته ئامانج و مهبهسته كانى زايونيزم، كه دواتریش بووه بناغيه ك بۆ روانگه راميارى و عه قليه زايونيزميه كان به بانگه شه كردن بۆ هه بوونى مافيكي خوايى له خاكى فهلهستين دا (خاكى ميعاد)، نهو بانگه شانه گرن گترين هوکار بوون بۆ نه وهى زايونيزم پريره وى خوى پى وهر گريت و خهونه كانى بهيئته دى له زالبوون و بهر فراوانبوون و نيشته جيكردنى زوره ملي و خواردنى بهو بوومى فهلهستين و هيئانه دى شكومه ندى ته و او له سهر حيسابى فهلهستين پاش نه وهى دانىشتوانه په سهنه كانى فهلهستين وه دهرنران له رينگاي داگيركارى سهر بازى و به كارهيئاننى هيژ و توندو تيژى له دژيان و ناچاركران به قبولكردنى سياسه تى نه مري واقع.

زايونيزم هه موو نامراره جوړاو جوړه كانى به كارهيئاوه تا پاريزگارى لهو خاكه بكات و زورى له دانىشتوانى نهو خاكه بكن نهو بارودوخه زوره ملييه كى به سهرياندا ده سه پينن قبول بكن. زايونيزم تيكوشا بۆ نه وهى كه يارمه تى و پالپشتى ده ولته ئيستيماره كان به ده ست بينى و ههروه ها هيمدادى نابورى و داراي نه وان فه راهم بهيئى و جگه له مهش مولكى ولا تانى

١٠ د. عبدالوهاب المسيرى، موسوعة المفاهيم المصطلحات الصهيونية الايدولوجية الصهيونية، بهشى

بێگانه و به رههینانی ده ره کی بخته کار تا بناغه جیوگرانی و جیولۆجیه کانی ماددی قهواره ی
 رامیاری و نابووری ده ولته تی جوله که دابه زینیت. ئەمه به پشت به ستن به نامرازه کانی
 پروپاگهنده و پاگه یاندنی جوله که و به کارهینانی کاریگه ریه به رچاوه کانی له سه ر پای گشتی
 جیهانی به مه به ستی راکیشانی سۆزی زۆریک له ده ولت و نه ته وه کانی جیهان و چنگ که و تنی
 ده ست له پشت دانی نه وان بۆ زایونیزم له پێناو دامه زرانندی نیشتمانیکی جوله که له فه لسه تین
 ۱۱. زایونیزم توانی ئیستیغلالی هه ستی سۆزداری تیکرپای جوله که کانی جیهان بکات، و له
 پێناوی چاوتیڤه رامیاریه کانی خۆی بیه خاته گه ر، و خاکی واده پیدراو بوو به گرنگترین
 کۆله که کانی زایونیزم و په ههنده کانی دوا ی نه وه ی په لی کیشا به نیو بیر و پای ئایینی
 جوله که دا، ئالیه دا زایونیزم هه موو هه ولته کانی خۆی چر کرده وه به به کارهینان تیکرپای
 نامرازه کانی له پێناوی بلاوکرنه وه ی مه بده نه کانی خۆی له ناوهندو کۆمه لگا جیاوازه کانه وه، ئا
 به مه زایونیزم توانی فه لسه فه تاییه تیه که ی خۆی بۆ فه لسه فه یه کی نیو ده ولته تی بگۆریت که
 ده ست به سه ر تیکرپای کۆمه لگای نیوده ولته تی دا ده گری و پۆلی کارا بگێری له دیاریکردنی
 ئاراسته و هه لویسته نیوده ولته تیه کاند ۱۲

زایونیزم ده ستی به به ئینه ته وراتیه کانه وه گرت له باره ی زه وی میعادو له م سۆنگه یه شه وه
 قه باره یه کیان پیداو کردیانه بناغه ی جیه جیکردنی پلانه به رفراوانه که یان له ناوچه عه ره بیه کان.
 ئەمه ش به پشت به ست به ئیستیعمار که زایونیزمی کرده گرنگترین بنکه ی خۆی له ناوچه که دا

۱۱. أمين الغفوري، توازن القوى بين العرب و إسرائيل، ليكۆلینه وه یه کی شیکاری ستراتیجیه بۆ شه ری
 حزیانی ۱۹۷۶ - خانه ی الإعتال بۆ چاپ و بلاوکرده وه، دمشق. چاپی ۱ سالی ۱۹۶۸

۱۲. إسماعيل الفاروقي، قضية فلسطين في ضوء القانون الدولي - لا ۶-۷ (قاهرة ۱۹۶۸) هه روه ها بپروانه
 حسن الجلبی، قضية فلسطين في ضوء القانون الدولي - لاپه ره ۱۲ په یانگای توژینه وه و لیکنینه وه ی
 عه ره بی - بغداد ۱۹۶۹

بۆ ئه وهى بتوانى ده سه لاتى بسه پيښى به سهر سه رچاوه كانى وزه و ئابوورى دا كه ناوچه
عه ره بيه كان به كوگايه كى ده وله مهندي ئه و سه رچاوانه داده نرين.^{١٣}

سنورى خاكى به لښيښدراو (خاكى ميعاد):

ههروهك چۆن له كتيبه پيرۆزه كانى جوله كه دا ده بيندرى، خاكى به لښيښدراو سنورى نيه و
بۆى ههيه فراوان ييت، ئه مهش له كاتيكدايه كه ئه و په يمانه خوا يمانه له تهوراتدا هاتوون بۆ
پيغه مبه رانى ئيسرائيل جياوازن، سه ره راي ئه مانهش سنورى خاكى به لښيښدراو ده خه ملى نرى
به و خاكه كى كه له نيوانى نيل و فوراطدا ههيه، ئه م دوور يهش له سهر ده رگاي كلښاكانى
ئه مپرويان تو مار كراوه، ههروهها له زۆر ده قى تهوراتدا ئاماژه به وه ده كرى كه سنورى ئه م خاكه
سور ياش ده گرځي ته وه به سنوره كانى پيشووتريشى، به مهش زايونيزم بنچينه ي فراوان كړدى
قوسته وه بۆ تير كړدى چاوتير پرينه كانى خوى به بى ئه وهى هيج حيسابىك بۆ راميارى نښوده ولى
بكات. هيج كاتى زايونيزم دريغى نه كړد وه له فراوان كړدى سنوره كانى و بۆ ئه م مه به ستهش
هه موو شيوازيكى به كار هيناوه بۆ ده سته راگرتنى ناوچه عه ره بيه كان، ههروهها هه ميشه هانى
كوچ كړدى جوله كه كانى داوه بۆ فه له ستين، ئه مهش بۆ فراوان كړدى كيانى زايونيزم...
بيگومان ته وړات ده رگاي فراوان كړدى بۆ جوله كه والا كړد وه و زايونيزميش ئه مهى كړده
بنه ماي راميارى ئيسرائيل و واى ليتهات فراوان كړدى و داگير كارى به رده وام بيته پيوستيه كى
حه قى بۆ بوونى ئيسرائيل له فه له ستين.^{١٤}

---

١٣. د. مراد كامل، اسرائيل فى التوراة والإنجيل، په يمانگاي ليكولښه وه عه ره بيه جيهانيه كان، خانه ي
المعرفه له قاهره - چاپى دوهم ١٩٦٧ - لاپه ره ٤-٦٣-٦٤.
١٤. د. محمد كامل الدسوقي و عبدالوهاب عبدالرزاق سليمان - ئيسرائيل، قيامها، واقيعها، مصيرها -
خانه ي المعارف بمصر - قاهره - ١٩٦٨ - لاپه ره ١٢٥

هندی دهقی تلمود ثامازه بهوه دهکمن که بابلیش سهر به دهولته تی جولکه یه، نه مه سهره پای هم موو نهو شوینانه ی که جولکه تییدا نیشته جییه، ههروه ها باشوری عیراق (شاره کانی عه زرا یان عزیز و کفل) و مه دینه ی مونه وهره و دهوره بهری له خه بیهر و بهنوقه ریزه و بهنو قینقاع دهکونه چوارچیوه ی نه خشی نهینی ئیسرائیل. سهرکرده کانی زایونیزم هه میشه جه ختیان له سهرئوه کردوتهوه که پتویسته په له بکری له فراوانکردنی سنوری خاکه که ی له دوا ی راگه یاندنی قهواره ی ئیسرائیل له ۱۵ ی مایسی سالی ۱۹۴۸ ز. بنگوریون له کتیبی سالانه کهیدا بو سالی ۱۹۵۱ ز دهلی (ئیستا تنها حفته سال له دوا ی هه ولی پیشه نکه کاغان توانیمان بگهینه یه کهم سهر به خوییمان له نیشتیمانی خوشه ویستمان). بنگوریون به یه کیك له گه وهره ترین فراواغوازه کانی ئیسرائیل داده ندریت، ههروه ها به یه کیك لهو سهرانه ی زایونیزم داده ندری که هه میشه بانگاشه ی فراوانکردن دهکات له ریگای داگیرکردنی خاکی ولاتیانی عه ره بی هاوسی به بیانوی دابینکردنی سنوریکی ئاسایش بو ئیسرائیل، نهو ولاته هاوسنوو ریانه ی که قابیلیه تی گه شه سه ندنی نابوریان هه یه و دهشتوان بینه په رژین بو ی.

بنگوریون و زایونیه کانی تر پشت بهو دهقه ته وراتیانه ده به ستن که پیمان دهلی (ههر شوینی که ده توان به پیه کانتان به سهری دا برؤن نهوا ده بیته هی ئیوه...).

هزریاره زایونیه کان نهو دهقانه ی ته وراتیان وهرگرت که هانی فراوانکردن و ده سته به سهر دراگرتنی ناوچه هاوسی کانیان ده دات، حاخام سامویل پیشنیاری سنوریکی ئاسایش دهکات به سود وهرگرتن لهو سنوره ی که له ته وراتدا هاتوه له سفری ژماره (۲۴: ۱-۱۲) وه له کتیه که ی خوی (سنوری راسته قینه ی زهوی پیروز) که له شیکاگو له سالی ۱۹۱۷ دا ده رچوه نهو سنوره ی گۆری که هرتزل پیشنیاری کردبو له سالی ۱۹۰۴، ههروه ها له سالی ۱۹۱۹ کونفرانسی فرسای سنوریکی تری هیئایه کایه وه که (بیرنشتین) ی وه زیری

بازرگاني و پيشه سازي پيشوو ناماده ي كړدبوو كه ده لى (پيويسته گه لى ئيسراييل پيژهي به كارهيڼانه كانيان كه مېكه نه وه له دهورى سر كړده كانيان كو بښه وه و ناماده سازين بو شه ساته ي كه ولاتاني عه ره بى بونيان له سر نه خشه ده سپڼه وه) ^{۱۵}.

ليفى ئه شكولى سهرؤك وه زيراني ئيسراييلي پيشوو ده لى (هيشتا بيست هزار كيلومتر له خاكى فله ستيني كؤن هيه كه ده ستان به سهريدا نه گرتوه ^{۱۶}. (تريك رؤل) نوسه رى راميارى له رؤژنامه ي لومؤندى فهرنسى له يه كيك له ژماره كانيدا به ماويه كى كم پيش شه رى حوزه يراني سالى ۱۹۶۷ دا وته كى (ليفى ئه شكول) لى كداوه ته وه به وهى كه وا شه مبه ستى پي به شيكى عيلاق و به شيكى سوريا و ته واوى ناوچه ي رؤژناواو رؤژه لاتى ندردهن بووه چونكه نه وانه به شه كانى فله ستيني كؤن بوون و ئه شكول خه ونى ده سته به سه راگرتنيان ده بينى).

له دواى دروست بوونى قهواره ي زايؤنى له سالى ۱۹۴۸، ئيسراييل ده ستى كړد به زنجيره يه ك كردارى فراوانخوازي و هه روه ها هه موو هه ليكى ده قؤسته وه بو راگه ياندى شه ر له دؤى ولاتاني دراوسى له وانه شه رى سالى ۱۹۵۶ و شه رى سالى ۱۹۶۷، ته مه ش بو ته واو كړدى قؤناغى دووه مى پلانه كانى زايؤنى له بنياتناني (ده ولته تى جوله كه) له فله ستين، به مه ش توانى ده ست به سر زؤريك له ناوچه عه ره بيه كاندا بگريت له وانه ش ناوچه كانى خؤرئاواى ده رى اى ندردهن و سيناو به رزاييه كانى جؤلان. هه روه ها شه رى ئيسراييل دؤى لوبنان له سالى ۱۹۸۲ قؤناغيكى نوى بوو له پلانه كانى فراوانكارى زايؤنى.

۱۵. د. محمد كمال الدسوقي، هه مان سه رچاوه ي پيشوو- لاپه ر ۲۰

۱۶. عرفات حجازى، العبور الى القدس چاپى يه كه م، سالى ۱۹۷۴ (شوينى چاپ كړدن ناماژه ي پي

ئەو پشتگيريكردنەى رۆژئاوا كە ئيسرائيل وەدەستى هيناهه له دامەزراندنى قەوارەى زايۆنى خۆى له دۆزىكى ئاينيدا دەبينتتەوه، ئەمە سەربارى ئەو خەونە ستراتيژى و پاميارىانەى رۆژئاوا كە قەوارەى زايۆنى كردۆتە بنكهيهكى سەربازى و پاميارى رۆژئاوا لهسەر خاكى عەرەبدا.

چەمكى ئاينى بۆ "گەلى هەلبژێردراوى خوا":

ئەگەر بێتو بچينه سەر لايەنى ئاينى ئەوا دەتوانين بەوه پوختى بکەينهوه كە عەهدى كۆن و تەورات پرن له دەقى وا كە بەلێن دەدەنە جولهكه به خاكى فەلەستين و جولهكهكانيش به هەموو شيۆه و رێگايەك هەولێ وەدەستهياننى دەدەن^{۱۷}، و ئەم كتيبەش بەشيەكە له كتيبى پيرۆز.... له كاتێكدا مەسيحیهكان پێيان وایه گەلى هەلبژێردراوى خوا جولهكهكان نين،

۱۷شەست سال بەر له ئیستا، هەر لەدوای داننان بە ئیسرائیل، نوێنەری ئیسرائیل له نەتەوه یەكگرتووهكان وەستا، تاوهكو سەرۆكى ئەوكاتەى جولهكه (بنگوریۆن) بیرو پای جولهكهو پرۆژهكەیان بۆ فەلەستین بەگوێی جیهاندا راپیگەیهنیت، و گووتی (فەلەستین وەكو مافیكى پامیاری و یاسایى نابیتە هێ ئیمە، بەلكو ئەمە مافیكى ئاينى ئیمە، ئەوه ئەو خاكەیه كە خوا بەلێنى پێ داوین، كە بریتیه له نێوانى نیل و فورات، هەربۆیهش لەسەر هەموو جولهكهیهك واجبه كە كۆچ بكات بۆ فەلەستین، هەر جولهكهیهكیش دواى دامەزراندنى ئیسرائیل له دەرەوهى ئیسرائیل بمینتتەوه ئەوا بەلادن له تەعالیمەكانى تەورات دادەندریت، بەلكو تەنانەت ئەم جولهكهیهكە له گومرايیداى) سەیری العرب واليهود فى التاريخ بکە، د. أحمد سوسة - لا ۳۷۱.

هەرەها بێگال آلۆن جیگرى سەرۆكۆهزیرانى پێشوى ئیسرائیل له لیدوانیکیدا دەلى (جولهكهكان هاتنه خاكێك كە پێیان وایه خاكى باب و باپیرانیانە، ئەو خاكەى كە بەر له هەزاران سال خوا بەلێنى پێداوون له عەهدى كۆن، ئەمەش تەنها له نێوان ئیبراهیم و خودا بووه) (إسرائيل فى كتاب المقدس/ ۹). بگەڕێوه بۆ نامیلکەى مامۆستا عابد توفیق هاشمى كە پێشكەشى وەزارەتى پەرەردەى كرد (۱۹۷۸).

به لکو تهوانن، نهوانه ی که پروایان به "مه سیح" ههیه ..... ههروه ها به لای مه سیحیه کانه وه هه موو نهو به لئانه ی که به جوله که دراو له تهوړاتدا به تالبوونه ته وه، چونکه جوله که کان له سهر پرپړه وی باوانیان و پیغه مبه رانیان لایانداوه و نکولیان کردوه له په یامه کی مه سیح، هه ر بویه ش نهو میراته ی جوله که په سنه کان ده بیته مافی مه سیحیه کان له دامه زرانندی پادشانشینیکی روحی که هه موو په گزی به شهریه ت بگریته خو. له م سونگه یه وه گردبوونه وه ی مه سکونی که له قاتیکان گریدره به یانیکی فهرمی ده رکرد که تییدا بانگاشه ی زایونیه کانی به دروخته وه له داگیرکردنی فله ستین به ناوی (خاکی میعاد) که گوایه گه لی هه لبرژیردراوی خوان و به لئنیان پی درابوو به م خاکه، له کونوسی کویوونه وه که ناماژه به وه ده کات که به لئنی خاکی میعاد هاتوته دی له دوا ی هاتنی مه سیح و دروستکردنی کلنسا تییدا، به ممش جوله که هه موو مافیکی میراتگرتنی له به لئنه خوایه کان له ده ست ددهات که به ئیبراهیم (علیه السلام) و نه وه کانی دراوه، به لکو له سهرده می نویدا مه سیحیه کان بوون به میراتگری نه م به لئنه. ۱۸

که واته جیاوازی نیوان مه سیحی و جوله که کان له سهر دروستکردنی نهو کیانه سه یروسه مهریه نیه، به لکو له سهر نهویه که کامیان خاوه نی نهو کیانه ده بی، نه مه سهره پای نه وه ی که ئاینپه روه رانی هه ردوو ئاین هه مان په رتوکی پرؤزیان هه یه.

به م شیویه بومان دهرده که ویت که زایونیزم بریتیه له پروو خساری رامیاری ئاینی جوله که وه، نه وه ش راست نیه گه ر بلین زایونیزم بزوتنه وه یه کی رامیاریه و له هزری ئاینی جوله که جیاکراوه ته وه، به لکو ده بینن که ده قه کانیان و نه ده بیاته کانیان و پرؤتوکولی فهرانپه واکانیان مۆرکی یه هودییه تی به سهره وه یه و ده ستپوه گرتنی ته واوی پیوه دیاره به

مايینی جوله که. نه گهر باسی نهو شیوازانه بکهین که له هردوو زایونیزم و جوله که دا هاوېه شن :هبینین که زایونیزم تیرکراوه به رق و کینه ی جوله که بهرامبهر به مرؤځ. له کاتیکدا که جوله که نهرمانی کوشتن و سوتاندنی همموو نهوانه ی دا که له نه ته وه کانی تر بوون و ملی په پړاندن، له بهرامبهریشدا جوله که ی کرده سهر کرده و پیښه پوی گهر دوون له سهر بنه مای په رتوکه کانیان و سه باره ت به په رتوکی گهلانی تریش نه فسانه یه و شایانی ژیان نین. نه و نه ده به سه ناماژه ی پی بکهین که شوینکه وتوانی یوشه عی کورپی نون چیان کرد: ههر له گهل چونه ژوره و هیان بو ناو خاکی کنعان، ته وړاته ده ستکاریکراوه که یان له سهر زاری یه هوا فهرمانی پیکردن به سوتاندنی مالله کان و کوشتنی بی تاوانه کان له ئافره ت و مندال و پیرو ته نانه ت فهرمانی کوشتنی ناژه له کان و له ناو بردنی داره کانیسی پیکردن، تا وای لیتهات که سیك به زیندوویی نه مایه وه له خاکی که کنعان دا. ههروه ها نه و نه ده ش به سه ناماژه یه ک به و تیر ژوره بکهین که جوله که کان کردیان دهره هق به نه سرپانیه کان له کاتی دهر که وتنی مه سیح (علیه السلام) ههروه ها له دواي نه ویش، به سه دان که سیان به زیندوویی سوتاند، نه مه جگه له کوشتنیان و له خاچدانیان و ههروه ها دیاغخستنه به رده می ناژه لی درنده و ته نانه ت هانی حکومه ته بتپه رسته کانیسیان ده دا تا له ره گوه دهریان بیتن.

نه و نه ده ش به سه ناماژه به وته ی خواي گه وړه بکهین که ده فهرموي (قَتَلَ أَصْحَابُ الْأَخْدُودِ)^{۱۹} کاتی هورزی جوله که نه سرپانیه کانیان خسته ناو کهنده لائیک که بویان ناماده کردبوون و دواتر ههر به زیندوویی سوتاندنیان. نه گهر بیتو چاویک به جوله که کانی دورگی عهره بیدا بخشینین ده بینین که کوره کانی یه هودا هه میسه به خراپه کارترین شیوه ژیاون له و ناوچه یه و هوز و تیره کانیان له دژی یه کتری هانده دا و پارهیان سهر ف ده کرد له پیناوی

به رده و اميدان بهم ناشوب و ناژاوانه، تاوه كو خويان بكن به سهر كرده، ههروه ها ههولئى راگرتنى به رده و پيشچوونى ئيسلامياندا، كاتئ كه پيغه مبه ر (صلی الله عليه وسلم) ده ريكردن له دورگه ى عه ره بى و خه ليفه كانى راشيدى نيش دورگه كه يان له ناموسولمانان پا كرده وه، هه نديك له و جوله كانه چوونه ناو ئيسلام به مبه سته تيوه ئالاندنى ئيسرائيلىات به ميژوو و پوخسارى ئيسلام له پيناوى شيواندنى. شوينپيئى ته حباره كانيش زوره له ميژووه كه مان^{۲۰}، چيروكى عبدالله ى كورپى سبأ ئاشكراتره له و مەشخه لئى كه له سهر به رزاييه كانه وه غمايشى ئاوايى ده كرى^{۲۱} و تا ته مړوش كاريگه ريه كانى ماوه، ته وه بوو كه به خوا وه ند ناسينى مړوشه كانى بنياتنا له جيهانى ئيمه، هه لسا به ناساندنى ته ميرى موسولمانان على (ره زاي خواى له سهر بى) وهك خوا، نهك له بهر خو شه ويستى، به لكو بو ته وهى موسولمانان پارچه پارچه بكات و بىرو باوه ريان دابروخيئيت، كه هه تا ئيستاش چهندين تاقمه هه ن له سهر ته م بىرو باوه رپه ن و له م گومراييه نه گريسه دا ده زين!

ته گهر ئاورپك له خه لكى تر بدهينه وه ده بينين كه جوله كه كان هه مان شتيان كردووه ده رحه ق به مەسيحيه كان، ته مەش كاتئ كه مەسيحيه كان هه موو كاسوليكى بوون و شوينكه وته ى پاپاى روما بوون كه ته وان جوله كه يان به كوشتنى مەسيح (د.خ) تاوانبار ده كرد.

---

^{۲۰} أسرار الماسونية، هه مان سه رچاوه ى پيشوو - پيشه كى.

^{۲۱} عبدالله ى كورپى سبأ - كه سيكى يه مەنى بوو له سهرده مى حوكمى راشيدينه كان موسولمانبوو، به لام به دوپوويى، سه ركردايه تى ئاشوبيكى كرد دژى خه ليفه عثمان ى كورپى عفان - خواى ئى پازى بيت -، ههروه ها كورپى سبأ به رده وام بوو له فرتوفيل دژى ئيسلام تاوه كو على كرده خواو سه ركردايه تى ئاشوبيكى ترى گه ورده شى كرد كه ته نجامه كه ى بريتى بوو له سه ره لدانى چهندين تاقم و پيتر له ئيسلامدا.

شۆپشى پېشەسازى ھەلىكى زېپىن بوو بۇ جۈلەكە تا رۇلى خۇيان بگېپىن لە سەرقالکردنى
 نەلكى بە (مادە) و رابواردن و دورخستنه وەيان لە (ئايىن) بە پېتى توانا. قەدەرى مروڧايەتى
 ابوو كە بېرمەندانى وەكو (كارل ماركس) و (فرۆيد) بەخۇيەوہ بېنىت، ئەو بېرمەندانه هزرى
 وئيان بنیاتنا و مروڧيان لە ئايىن دامالى، ھەروەھا جۈلە دەستى گرت بەسەر كاروبارى ولاتە
 گەورەكان و پاشانىش ھەر لە ژيتر پەردەى ئەم ھزرانە پەلى ھاويشت بۇ ولاتانى جیھانى سىيەم
 ھزرە پۇژئاوايیەكانيان تیدا بلاؤكردوہ كە مروڧ لە لە كەلتورو بنچینەكانى دادەمالیت و لە
 پەگەوہ دەرياندىنى، تا وای لیھات گەلێك نەما كە خاوەنى بنەما و بنچینەى پەسەنى خۆى
 بى. وەكو گەلى كورانى ئیسرائیل- ھەروەك بانگاشەى بۇ دەكەن -.

له چله کانی ئەم سەدەییە شدا جوله که له ترس و چەوساندنەوەدا دەژیان له هەموو جیهاندا، ئەم چەوساندنەوێه وای لێکردن رابکەن بەرەو فەلەستین، دواتر ئاشکرا بوو که بزوتنەوێ زایۆنی له دواوێ ئەم کارەو بوو، بەشیۆهێه که پارهیەکی زۆرو زەوهندی دابوو تاوێه کو جوله که کان بچەوسیننەو و ناچاریان بکەن که رابکەن بەرەو فەلەستین، هەر بەم شیۆهێه حکومەتە لاوازه کانیان کړپیهو، ئەوانه ی که له دەستی ئیستیعماردا بوون، تاوێه کو ئەو جوله کانە بەرەو فەلەستین راوبننن ، ئەمەش دوا ی دەرکردنی یاسایه کی شەرعی که پێگایان پێ دەدات تا کۆچ بکەن ٢٢ .

کاتی که له ناوه‌پۆکی بزوتنه‌وه پامیاری و ئابوریه جیهانیه‌کان ده‌کۆڵینه‌وه له راسته‌وه و چه‌په‌وه‌کان، کاریگه‌ری جوله‌که زۆر به پوونی له ناو هه‌موویاندا ده‌بینین، شیوعیه‌کان به سه‌رکردایه‌تی جوله‌که به‌رێوه ده‌چن و کۆنه‌په‌رسته‌کانیش به فرمانی ئه‌وان ده‌جولین،

زايۇنيزمى جيهانى ۋەكو سەرکردەيەكى ئاراستەكەرە بۇ زۆربەى ئەو جۆرە بزوتنەوانە، خاكىش بەسەر ئەو كەسەى كە لە دژى ئەو بزوتنەوانە دەۋەستى، چونكە زۆربەى ئەندامانى ئەو پىكخراۋانە راھىننانيان پىكراۋە لەسەر بەكارھىنناني چەك و چۆنيەتى غافلكوشتن و پىكخستنى تەقەمەنى، جا چ تەقاندنەۋەى چەكە لەناوبەرەكان بىت يان تەقاندنەۋەى ئەو جياۋازيانە بىت كە سەر دەكىشى بۇ نانەۋەى ئاشوب. زۆرىك لە گەلانمان لە ژىر كاريگەرى ئەم جۆرە ئاشوبانە ژياۋن و ئازاريان تىادا چەشتوۋە.

لېرەدا دەمەۋى ئامازە بەو زايۇنيزستانە بكم كە خۇيان لە پەناى ولاتە زھىزەكانى تردا شاردۆتەۋە، ئەوانە بەشىۋەيەك پى دادەگرن لەسەر زايۇنيزم كە سەرنجى مەرۋ بەلاى خۇيانەۋە رادەكىشن، (فېرىنجىسكى) زايۇنيزستى بەناۋبانگ و راپوژكارى پىشكەوتوۋى سەرۋكى ئەمريكاي پىشو بۇ ئاسايشى نەتەۋەيى، ھەرۋەھا خاۋەنى گەرەترىن قوتابخانەى ئاسايش لە جيهاندا كە چەندىن پىتۆلى رامىيارى جيهان لە خۆدەگرى. ئەم زايۇنيزستە لە كىتبە بەناۋبانگەكى بە ناۋى (ئەمريكاي چاخى تەكنوترونى) جيهان دابەشەكاتە سەر دوو بەش، جيهانى پاىەبەرەكان و جيهانى ۋەژىركەوتەۋەكان، جيهانى پاىەبەرەكان ئەوانەن كە بانگەشەى جيهانى شارستانىەت دەكەن و ئەمريكا و ئەوروپا و روسيا و قەۋارەى زايۇنى دەخاتە پىزى ئەم چىنە و ھەموو ولاتانى ترى جيهان دەخاتە پىزى چىنە نزمەكەۋە. ئەم نوسەرە داۋا دەكات كە ھىچ ھەلىك نەدرىت بە ولاتانى چىنى نزم تا بە شارستانىەتەكەيانەۋە بگەنە چىنى بەرز بە بيانۋى ئەۋەى ئەوان تواناى ۋەرگرتنى شارستانىەتيان نىە، ھەرۋەھا داۋا لە ولاتانى چىنى بەرز دەكات كە گەلانى جيهانى سىيەم سەرکوتكەن و ژىرپىياخەن تاۋەكو پالەپەستۆيان لەسەر دروست بكمەن و ھەمىشە ۋەك شوپىنكەوتەى خۇيان بىناھىلنەۋە.

کاتې زايونېسته کان فله سستينيان داگيرکړد، هه لسان به ئي باده کړدنې گه ليکي بيديفاع، به به ندين شيوازي درېدانه و نامرؤثانه. بؤ نمونه کوشتارگه ي ديرياسين، له رؤژاني "بيگن" که به ساوه يه کي که م گوستارگه کاني شاتيلو و صبرا دووباره بوونه وه و تييدا به ده يه ها که سيان سهربري لهو سهر بازگه و زيندانيانه ي که دواي داگيرکړدنې لوبنان دروستيان کړدبون.

له کاتي شهرې سالي ۱۹۶۷ دا قونبه له ي ناپالم و چه کي کيمياوي سوتينه ريان له دژي عمر به بيديفاعه مده دنيه کان به کاره ينا هه روه ها به قيژه ونترين شيواز خه لکيان له ماله کانيان هينايه دهره وه و خانوه کانيان دارماندن و کورپه کانيان له بهرچاويان سهربري، ميژوو چون خوي دووباره ده کاته وه؛ زايونيه کان ته وه دوباره ده که نه وه که يوشه عي کورې نون نه نجامي دا کاتي که کورپه کاني که نعاني سهربري و ويستي ئي باده يان بکات^{۲۳}.

نامانجي ده زگاي زايوني بريتيبوو له پيداني شهرعيه تيکي ثابيني به و ته وژمه ثابيني ه ي که نوسهراني ته ورات دروستيان کړدبوو، له مه شدا ئي ستي عماري نوي به خيوي کړد تاوه کو خاكي فله سستين بيته بنکه يه کي هه ميشه يي بويان له رؤژه لاتي عه ربه دا.

^{۲۳} يوشه عي کورې نون جنيبه جيکاري راسته وخوي ياداشته کاني خوايه له ته وړاتدا، که چي له سفرې يوشه عدا ده بينين که وه صفيکي زور ترسيته ري کړدوه بؤ ياداشته کاني خوا، به سوتاندني (ته ريحا) يه که م شار بوو که کوراني ئيسرا ئيل چوونه ناوي له خاكي (ميعاد)، که خه لک و ناژه له کاني هه موو سوتاند. (هر له گه ل گرتني شاره که، شاره که ناگرده ن و خواي چي پي گوتوون بيکه ن، سه يرکه ن رينمايم کړدوون، شاره که به ناگر بسوتينن و لييانده ن تاوه کو که سي و نه ميئي که به تواني هه لبي و بيته ناويه وه يان قورتاريبي) ته سني ۱۶/۲۰ - ۱۷، (که له که به ره و شاره که هه لکشان، هر که سه و خوي، شاره که يان گرت و هر که سيک له و شاره بوو له پياو و ثافرت و مندا ل و پير و ته نانه ت چيل و ولاغ و گويدريژ و مه رومالات به زه بري شمشير، هه روه ها شاره که يان و هه موو نه وه ي تييدا بوو ه ناگر سوتانديان) ته وړات / هه فنيا / ۱ - ۴.

داواکردنی مافی میژوی بوونی جوله که له خاکی فهلهستین ناماژیه که بۆ به درؤوسینه وهی میژوو، نهو ولاتهی که کتیبی پیروز به (خاکی که نعان) ناوی ده بات و له داگیرکرنی له لایهن روماو پتی ده لیت فهلهستین یان (خاکی فهلهستینه کان) که ده که ویتته (هیلالی خه صیب^{۲۴}) که عه ره به کونه کان له هه موو کۆچکردنه کان یان تییدا نیشته جی ده بوون. کاتی له سه دهی هه ژدهی پیش زابین ئیبراهیم (علیه السلام) له خاکی (نور) وه که بریتیه له خاکی نیو دوو تاوه کان هاته خاکی که نعان تاوه کو تییدا نیشته جی بییت، نهو یه کهم کهس نه بوو که لهو خاکه دا بزییت، ئومه ویه کان له پیش نهودا گه یشتبوون وههروه ها دواي نهوانیش نارامیه کان له سه دهی دوانزهی پیش زابین هاتبوونه نهو خاکه، دواي ماوه یه کی کهم فهلهستینه کان هاتنه خواره وه بۆ ناوچه که ناراویه کان، له دواي نه مه له سه دهی هه ژدهی پیش زابین نهو خاکه بووه هه ریتمکی ئاشوری و رومانه کان و ههروه ها فارسه کانیش داگیریان کرد به لام دواتر له سه رده می فتوحاتی ئیسلامیدا گه راپه وه دهستی عه ره ب و تا سالی ۱۹۴۸ بهم شیویه مایه وه نه مهش کاتی قهواره ی ئیسرائیل راگه یه نرا، نه مه سه ره پای نه وهی که ابراهیم (رهزای خواي له سه ر بی) له ره چه له کدا هه ر جوله که نه بووه!

تیگه یشتنی ئایینی بۆ گه لی خواي هه لبژێردراو که بنچینه ی دروشمه کانی زایونیزمه له بنه ره تدا لاواز و دژی میژوو. بۆ نمونه، (خاکی بی گه ل بۆ گه لیکی بی خاک) دیاره وایان داناوه که خاکی فهلهستین هیچ گه لیکی لی ناژی و پیویسته هه موو جوله که بی خاکه کانی دونیای تییدا کۆبکریته وه، نه مهش خۆگێلکردنیکی تهواوه له گه لی فهلهستینی عه ره بی که ژماره یان ده گاته شهش ملیۆن کهس، ژماره یه کی زۆریان په راگه ندهی شوی نی تر کردو زۆریشیان

---

۲۴ ناوچه یه که ده که ویتته نیوان پوباری فورات و نیل (عیراق و لاتانی شام و به شیک کی که می باشوری تورکیا و به شیک کی پۆژه لاتی میسر) ده گرته وه. (وه رگین)

ی کوشتن. (هرتزل) ی دامه زرينه زری هزری زایونیزم له کتیبه کېدا (ده ولته تی جوله که) هیچ
 ناماژه یه کی به بوونی عه رب نه کردووه له فله ستین، هر خوشی جه ختی له سهر نه وه
 کردو ته وه که پرژهی زایونیزم ته او پوون و ئاشکرایه و ئاسانشه بو جیبه جیکردن (به خشینی
 خاکینکی بی گهل به گهلینکی بی خاک)^{۲۵}، نه مه له کاتیکدا که نه وه وکاته له سالی ۱۸۸۲ له
 فله ستین بو، کاتی ۲۵۰۰۰ جوله که کوجیانکرد به ره و فله ستین، دانیشنه که ی بریتیبو له
 نیو ملیون که س، وکاته نه وه (لا هوتی خاکی پیروزی) دروستکرد تا وه کو په یوه نديان به
 (خاکه) وه بگورې بو په یوه نديه کی لا هوتی ساف، تا وایله هات لایه نگیری بو هزری ئایینی
 زایونی په دابو، له مه شه وه روحی دوژمنکارانه ی نیشته جیکردنی زایونی پیاده کرا که به
 په تکرده وهی ماف و که لتور و ته نانه ت بوونی نه وانی تر ده ناسریتته وه. نه م روچه
 دوژمنکارانه یه که پرپوهی قه واره ی زایونی دیاریده کات له روانگی به رامبه ر عه رب و
 هه روه ها له سیاسه ته ناوخیی و دهره کیه کانیشیان دا.

چه مکی نه ته وهی جوله که :

چه مکی (نه ته وهی جوله که) له خاکی داگیرکراو بوته ناماژه یه کی به کارهاتو بو
 زایونیه کانی هه موو جیهان. نه مه ش واته پیویستی دوستایه تیکردنی جوله که چ له خاکی
 داگیرکراودا بن یان له دهره وهی خاکی داگیرکراودا بن. سهرکرده ی زایونی (وايزمان) به م شیوه یه
 دهریبرپوه: به پروای من هه موو جوله که یه ک به زایونی داده ندریت، به لام نه وه جوله کانه ی که
 خوش هه یه له نه ته وایه تیاندا یان نه وتا وه لائی نه ته وه ییان نیه نه و ده بی به چاوی رقه وه
 سهیر بکرین چونکه نه وانه خیانه تکارن و خیانه تیان له نیشتمان و له خوا کردووه.

زايونيزم دژزی جوله کې وای نيشاندا که بريته له چهوساندنه وې جوله کې، به چاودا خستن له پیکهاته کومه لايه تي و رامياريه کان، هه روه ها وای نيشاندا که هيچ رېگايه ک نيه بو پراگرتنی نه و چهوساندنه وې تاهو کو جوله کې له و بارودوخه دهرنه هينرين که پهرش و بلاون به بې نه وې هيچ ناسنامه يه کې نه ته وې بيان هېيت و نه مهش تنها به دروستکردنی دهوله تیک چاره سهر دهيت^{۲۶}.

ناشکرايه که په يوه ندي ميژووي و ثانيی تاکه په يوه ندي نييه که زايونيه کان به و خاکه وه ده به ستيته وه، به لکو نه وه چا وچنوکي زايونيزمه له ده سته سهر اگرتنی سهرمايه و هزي داگيرکاری تاهو کو فله ستين له ده ستی عهره ب دوور بخاته وه، بو نه وې بيته بنکيه کې سهر بازی هه ميشه يی بويان — هه روه ک باسما نکر د — هه روه ک چون زايونيه کان دوژمانايه تي هه ندي له نه وروپيه کانيان بو جوله کې کان به کارهينا که جوله کې کرده تاکه ره گزي هه لېژيردراو، نه مهش به پي نه و خورافياتانه ي که حاخامه جوله کې کان له عه هدي کون (تهورات) و تلمود و زوهار نوسيبويانه وه.

چه مکی گه لي هه لېژيردراو پشت به وه ده به ستی که له تهوراتدا هاتوه، هه روه ها زايونيزم هه ولې نه وه دده که ثانيی جوله کې بيته ثانيی کې نه ته وې^{۲۷}، ئیستا ثانيی جوله کې بريته له زايونيزم به هه موو ره هه نده کانيه وه.

چه مکی گه لي هه لېژيردراو لای نه وان ناوه پوکيکی رامياری و نه ته وې وهرگرت، وه هه روه ها باوه ري جوله کې به گه لي خوی هه لېژيردراو له لای زايونيه کان واته باوه ريون به بوونی نه ته وې جوله کې، که جوله کې جيهانی بوی دروست کردوون.

^{۲۶} بگه پړوه بق الموسوعة الفلسطينية — لاپره ۱۰۵ و لاپره کانی دواتری، به ده ستکاريه وه

^{۲۷} تاريخ الصهيونية به رگی ۱ لاپره ۱۳-۹۹ به ده ستکاريه وه

زايونيزمى جيهانى پټى وايه ژيان له ژير چه تری کومه لگا جياوازه کان بوى هيه له ناو بچيت. بويه زايونيزم برياريدا مېدهنى ليکترازانى په گه زېرستى به کاربيني و هکو مېده نيکى بنچينه يى بى هزرى زايونيزم و هک به رهه ميکى لوژيکى ، عه ربه کان بوونه قوربانى هم په گه زېرستيه زايونى. زايونيه کان پوداوه کمى نازيان قوسته وه بى پاکيشانى سوزى پاى گشتى جيهان بى نه وهى مافى خاوه نداريکردنى فله ستين وه کو نيشتيمانى نه ته وه بيان وه برگرن.

عه ربه کان و فله ستينيه کان پيش هم به هېچ شيوه يک د ژايه تى جوله کيان نه کردو وه هه ول هېچ شتيکيشان نه داوه بى په شکردنه وهى ناسنامه يان، و هک نه وهى که نازيه کان نه غامياندا^{۲۸}. چونکه مسولانه کان له ناوې شياندا عه ربه کان له پوانگه ي ثابيني ئيسلام سديرى جوله که کانيان ده کرد که خاوه ن پديامى ناسمانين (أهل الكتاب)، و هه روه ها له هه موو سهرده مه کان دا جوله که کان به نازادى هه لساون به نه غامدانى رپورپه سمه ثابينه کانيان. به لام زايونيزم به پېچه وانه وه هزره کمى له ته ورات و ته لمدى ده ستکاريکراودا هه لينجيتراوه له داگيرکردنى فله ستين، يان له و تيرواينانه ي که و ا تيده گن که جوله که له عه ربه به رزترو شايانتره. راوه دونانى گه لى فله ستين و نيشته جيکردنى جوله که کاني جيهانى ئيستيعمار تييدا و هه مووى له نه غامى نه و پوانگه په گه زېرستيه بوو که هزريکى دوژمنکارانه يان هه بوو دژى عه ربه فله ستينيه په سه نه کان و هه روه ها پشتگوځ شستنې چاره نوسيان و ته نانه ت بانگاشه کردن بى له ناوېرديان و ده کردنيان له ولاتدا^{۲۹}. کرداره کانيان چنده له هى باپيرانيان ده چى له پوژانې يوشه عى کورې نون کاتى خه لکى که نعيان ده کرد و کوشتنيان- نه مه به پټى ته ورات-.

۲۸ بگه پټوه بى الموسوعة الفلسطينية - لاپه په ۱۴۳، ۱۴۱

۲۹ بگه پټوه به شى هه شتمى مفصل العرب واليهود فى التاريخ - لاپه په ۵۱-۷۱۳، هه روه ها به شه کاني هه شت و نو و ده له کتبي اليهودى والصهيونية واسرائيل - لاپه په ۱۲۱-۱۶۸

کوټایي

وینەى ھەندى ئەو كەسايەتيانەى كە ئەم ئىنساىكلۆپىدىايەدا

ناويان ھاتوھ:

ئەسكەندەرى مەقدونى

ژان ژاك رۇسۇ

سەلاھەددىنى ئەيوبى

ئەدۆلف ھىتلەر

ستالین

ناپلىيۇن پۇناپارت

بىنگۇرىيۇن

گۇرباچۇۋ

مۇسۇلۇنى

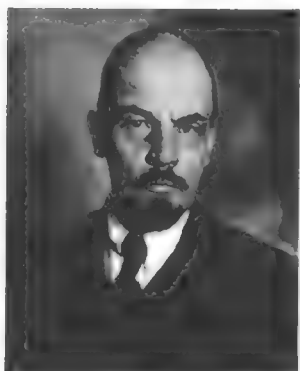
زۆمبارت

دۆركايم

نيچه

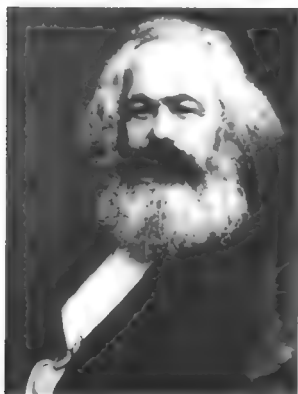
لينين

ژان پۆل سارتر

ئەنگلس

كارل ماركس

فروید

داروين

کیر کجارد

میشیل فوکو

هیگل

سیمون نوکلی

هیدگر

شتراوس

نوسه: د. سعدون ساموك

ئيدوارد سهعيد

عهلى تهن تاوى

وايزمان

ديکارت

تيودور هرتزل

پولان بارت

نهوهر سادات

لوگووی کهی بی جی

لوگووی جه ستابو

سهرچاوه كان

- ١- ابن منظور، لسان العرب، مطبعة دار صادر- بيروت - ١٩٥٥م.
- ٢- ابن تيمية، منهاج السنة النبوية. مطبعة الكبرى الأميرية- مصر - ط ١ - ١٣٢١هـ.
- ٣- ابن تيمية، السياسة الشرعية. مطبعة دار الكتب العربية - بيروت - ١٣٨٦هـ.
- ٤- ابن تيمية، فتاوى ابن تيمية. مطبعة الكردي - قاهرة - ١٣٢٨هـ.
- ٥- الإمام مسلم، جامع الصحيح. دار إحياء التراث العربي .
- ٦- الإمام النووي، منهاج شرح صحيح مسلم مطبعة الأزهرية - ط ١ - ١٣٧٤هـ.
- ٧- الإمام الترمذي، الجامع الصحيح - تحقيق أحمد محمد شاكر.
- ٨- حكام السلطانية، ١٣٥٦هـ - ١٩٣٧م.
- ٩- ابن خلدون، مقدمة. دار إحياء تراث العربي- بيروت (د.ت) - ط ٣ .
- ١٠- د. روشدي عليان، الإسلام والخلافة، بغداد - ط ١ - ١٩٧٧م.
- ١١- ابن قدامة، مغنى. دار المعارف - مصر (د.ت). ط ١.
- ١٢- محمد عمارة، معتزلة و أصول الحكم. بيروت - ط ١، ١٩١٧م.
- ١٣- د. عبدالكريم زيدان، أصول الدعوة - بغداد - ط ١ - ١٩٧٠م.
- ١٤- ابن حجر العسقلاني، فتح الباري في شرح صحيح بخارى. دار المعرفة - بيروت (د.ت) .
- ١٥- الحاكم النيسابوري، مستدرك على الصحيحين. مكتب مطبوعات الإسلامية - بيروت (د.ت).
- ١٦- السهرستاني عبدالكريم أحمد، الملل والنحل، مؤسسة الحلبي و شركاه، القاهرة ١٩٦٨م، تحقيق د. عبدالله عزيز محمد وكيل.
- ١٧- د. عدنان سيد حسين - تطور الفكر السياسى، من الاشتراكية الى الليبرالية الجديدة. دار الأمواج - بيروت، ط ١، ٢٠٠٣م.

- ١٨- د. عصام حسين دليمي - فلسفة المنهج الدراسي. دار المناهج - عمان، ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٣م.
- ١٩- أ.د. عزمى سيد طه - الفلسفة مدخل حديث. دار المناهج - عمان، ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٣م.
- ٢٠- د. مصطفى النشار - فلاسفة أيقظوا العالم، دار القباء للطباعة والنشر والتوزيع - القاهرة - ط٣ - ١٩٩٨م.
- ٢١- عدنان بن ذريل - ظواهرية وجود الجدلي، دراسة وجودية فى النقيض. دار الأجيال - دمشق - ١٩٧٢م.
- ٢٢- أ.د. سعدون محمود ساموك - الوجيز في النظم الاسلامية. دار المناهج - عمان - ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م.
- ٢٣- أ.د. سعدون محمود ساموك - الوجيز في علم الاستشراق، دار المناهج - عمان - ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٣م.
- ٢٤- أ.د. سعدون محمود ساموك و د. عبدالقاهر العانى - مناهج المستشرقين. وزارة التعليم العالى والبحث العلمى، دار الحكمة - بغداد - ١٩٨٩م.
- ٢٥- د. عرفان عبدالحميد، المستشرقون والاسلام. بغداد - ١٩٦٩م.
- ٢٦- د. عبدالجبار ناجى، تطور الاستشراق في دراسة التراث العربى. بغداد - ١٩٨١م.
- ٢٧- إبراهيم خليل احمد، الاستشراق والتبشير و صلتها بالامبريالية العالمية. القاهرة.
- ٢٨- محمد قطب، مذاهب فكرية معاصرة. دار الشروق - القاهرة / بيروت - ط٨ - ١٤١٤هـ - ١٩٩٣م.
- ٢٩- ا.د. شرف القضاة و آخرون، محاضرات في الثقافة الاسلامية. كلية الشريعة - الجامعة الاردنية - ط٢ - ١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤م.
- ٣٠- د. احمد العوايشة - موقف الاسلام من نظرية الماركسية للتفسير المادي للتاريخ. المكتبة الاسلامية - عمان - الاردن ، ط٢ - ١٤٠٤هـ - ١٩٨٤م.

- ٣١- د. ا. بدری محمد فهد، محاضرات في الفكر والحضارة. دار المناهج - عمان ، ط ١ - ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م.
- ٣٢- يعقوب فام - البراكما تيزم او مذهب الذرائع. مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر. القاهرة - ١٣٥٤هـ - ١٩٣٦م.
- ٣٣- وليام جيمس، البراجماتية. ترجمة د. محمد على عريان و د. زكى نجيب محمود، دار النهضة العربية - القاهرة - ١٩٦٥.
- ٣٤- ديفيد د. مارسيل - فلسفة التقدم (جيمس. ديوى. بيرد) و فكرة التقدم الامريكية. ترجمة د. خالد المنصوري- مكتبة الانجلو المصرية - القاهرة ١٩٧٨م.
- ٣٥- جاك مندلسن، الرب والله و جوجو، ترجمة أبراهيم سعد القاهرة.
- ٣٦- ضياء الدين الرئيس النظريات السياسية الاسلامية - ط ٢ . دار المعارف - مصر ١٩٦٧م.
- ٣٧- نبيل بيهيم، الاستشراق علم موضوعى أم سياسة مقنعة؟ مجلة الطريق - العدد الخامس - تشرين أول - بيروت ١٩٨١م.
- ٣٨- د. أحمد غراب، رؤية اسلامية للاستشراق. لندن- ١٤١١هـ .
- ٣٩- د. على جلايشة و محمد شريف الزريق، أساليب الغزو الثقافي للعالم الاسلامى. دار الاعتصام .
- ٤٠- أنور الجندى، التراث الاسلامى والمستشرقون. مجلة الهلال- العدد الاول - السنة الرابعة والثمانون- يناير - القاهرة ١٩٨١م.
- ٤١- تطوير ماركس و انجلس للفهم المادى للتاريخ، تأليف جماعة من علماء سوفيت، ترجمة حسان حيدر. دار الفارابى (د.ت) .
- ٤٢- عبدالرزاق محمد أسود- الموسوعة الفلسطينية. الدار العربية للموسوعات - بيروت - ١٩٧٨م.
- ٤٣- د. محمد فاروق النبهان، الاتجاه الجماعى فى التشريع الاقتصاد الاسلامى.

- ۴۴ - محمد باقر الصدر، اقتصادنا. دار الفكر.
- ۴۵ - د. مصطفى الرافعي، الاسيلا و مشكلات العصر. دار الكتاب اللبنانية، ط ۱.
- ۴۶ - ليستر ثرو، مستقبل الرأسمالية - ترجمة عبدالقادر الحلبي.
- ۴۷ - د. سعدون محمود ساموك، موج التأريخ ديانتين اليهودية والمسيحية، محاضرات أُلقيت على طلبة الصف الرابع - كلية الشريعة - جامع بغداد ۱۹۸۵م.
- ۴۸ - د. أحمد نوري نعمة، آثار العقلية اليهودية في سياسة الدولة العثمانية مركز الدراسات الفلسطينية - بغداد - ۱۹۸۲م.
- ۴۹ - فرحان محمود التميمي، الجذور الدينية للحركة الصهيونية. رسالة ماجستية - كلية سريعة - جامعة بغداد - ۱۹۸۶م.
- ۵۰ - أحمد شبلي، مقارنة الاديان - قسم الاول، الديانة اليهودية القاهرة ۱۹۷۳م.
- ۵۱ - عبدالحميد رشوان، الادعاءات الصهيونية و الرد عليها. الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة ۱۹۷۷م.
- ۵۲ - أريك موريس و آلان هو، الارهاب... التهديد والرد عليه، محاضرات في الثقافي الاسلامية، ط ۲ - عمان - ۱۴۲۵ - ۲۰۰۴م.
- ۵۳ - جان بول سارتر، دفاعا عن المثقفين - ترجمة دندشلي (غير منشور) (عن تطور الفكر السياسي - د. عدنان السيد حسين).
- ۵۴ - د. أحمد العوايشة، موقف الاسلام من نظرية ماركس المكتبة الاشلامية - ط ۲ ۱۹۸۲ - ۱۹۸۴م.
- ۵۵ - ف. كيلي م. كوخالزون، المادية التأريخية - ترجمة أحمد داود - مراجعة بدرالدين السباعي دار الجماهير - دمشق - ۱۹۷۰م.
- ۵۶ - كاريوهنت، الشيوعية نظريا و عمليا، دار الكتاب المصري - القاهرة.
- ۵۷ - جورج بولتيزر و رفيقاه، أصول الفلسفة الماركسية (نقلا عن دراسات فلسفية) - تعريب شعبان بركات المكتبة العصرية - بيروت (د.ت).

- ٥٨- ستالين، المادة الديالكتيكية والمادة التاريخية، دار دمشق للطباعة والنشر (د.ت).
- ٥٩- (مؤلفات ماركس و أنجلز و لينين)، لينين في الايدولوجية والثقافة الاشتراكية - ترجمة إلياس شاهين دار التقدم - موسكو.
- ٦٠- (مؤلفات ماركس و أنجلز و لينين)، لينين في الامية والبروليتارية - ترجمة الياس شاهين، دار التقدم موسكو.
- ٦١- لينين الدفاتر الفلسفية - ترجمة إلياس مرقص، دار الحقيقة بيروت ١٩٧٤م.
- ٦٢- سبركين و يافوت، أسس المادية الديالكتيكية والمادية التاريخية - ترجمة محمد الجندي دار التقدم - موسكو.
- ٦٣- كارل ماركس، بؤس الفلسفة - ترجمة اندرية يازجي ط ٢ دار اليقظة العربية و مكتبة الحياة سوريا - لبنان ١٩٦٧.
- ٦٤- موريس كور نفورت، مدخل الى المادية الجدلية- ترجمة محمد مستدير. دار الفارابي - بيروت - ١٩٧٥م.
- ٦٥- قيس القرطاس، نظرية داروين بين مؤيدها و معارضيهها، بيروت، ١٣٩١هـ.
- ٦٦- نشوء الفلسفة الماركسية- تأليف جماعة من علماء سوفيت - ترجمة حسان حيدر دار فارابي - بيروت ١٩٩٠م.
- ٦٧- أحمد عبدالغفور عطار، الشيوعية وليدة الصهيونية المكتبة العصرية - بيروت ١٣٩٤م.
- ٦٨- (مؤلفات ماركس و أنجلز و لينين)، لينين في الأخلاق الاشتراكية، ترجمة إلياس شاهين، دار التقدم - موسكو.
- ٦٩- فريدريك أنجلز، أصل الأسرة والملكية الخاصة والدولة - ترجمة أديب يوسف دار الفارابي والكتاب العربي.
- ٧٠- كارل ماركس فريدريك أنجلز، البيان الشيوعي. الشراكة اللبنانية للكتاب - بيروت.

- ٧١- محمود مراد، الظاهرة الإرهابية. محاضرات في الثقافى الإسلامية ط٢ - عمان ١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤م.
- ٧٢- د.أحمد جامع، الرأسمالية الناشئة. دار المعارف - مصر .
- ٧٣- أبو الأعلى المودودى، أس الأقتصاد بين الاسلام والنظم المعاصرة.
- ٧٤- جون ستروك، البنيوية وما بعدها. من ليفى شتراوس الى دريدا - ترجمة محمد عصفور. عالم المعرفة - الكويت ١٩٩٦م.
- ٧٥- الندوة العالمية للشباب الاسلامى، الموسوعة الميسرة فى الاديان والمذاهب المعاصرة، السعودية - رياض ، ظ٢ - ١٤٠٩هـ - ١٩٨٩م.
- ٧٦- د. محمد طلعت الغنيمى، دعوى الصهيونية فى الحكم القانون الدولى، مطبعة جامعة الاسكندرية - مصر - ١٩٧٠.
- ٧٧- د. عبدالوهاب المسيرى، اليهودية والصهيونية و إسرائيل. الهيئة العربية للدراسات والنشر - بيروت - ١٩٧٥.
- ٧٨- د. عبدالوهاب المسيرى، موسوعة المفاهيم والمصطلحات الصهيونية الأيدولوجية الصهيونية - القسم الثانى - مطبعة الأهرام - القاهرة.
- ٧٩- أمين الغفورى، توازن القوى بين العرب و إسرائيل، دراسة تحليلية استراتيجية لعدوان ١٩٦٧ دار الأعتدال للطباعة والنشر، دمشق، ط١، ١٩٦٨.
- ٨٠- إسماعيل الفاروقى، قضية فلسطين فى ضوء القانون الدولى القاهرة - ١٩٦٨.
- ٨١- حسن الجلبى، قضية فلسطين فى ضوء قانون الدولى معهد البحوث والدراسات العربية - بغداد ١٩٦٩.
- ٨٢- د. مراد كامل، اسرائيل فى التوراة والانجيل، معهد الدراسات العربية العالمية ، دار المعرفة - قاهرة - ط٢ - سنة ١٩٦٧.
- ٨٣- د. محمد كاكل الدسوقى و عبدالوهاب عبدالرزاق سليمان، اسرائيل، قيامها، واقيعها، مصيرها دار المعارف بمصر - القاهرة - ١٩٦٨.

- ٨٤- د. عمر الخطيب، الجذور الايدولوجية لاسرائيلية حول الحدود.
- ٨٥- عابد توفيق الهاشمي، عقيدة تملك الصهاينة لفلسطين من خلال كتابهم المقدس، كراس أصدره الأستاذ الهاشمي الى وزارة التربية ١٩٧٨.
- ٨٦- صادق حسن السوداني، النشاط الصهيوني في العراق - بغداد - ١٩٨٠.
- ٨٧- عرفات حجازي، العبور الى القدس، ط ١ سنة ١٩٧٤ (دون ذكر مكان الطبع).
- ٨٨- د. أحمد سوسة، مفصل العرب واليهود في التاريخ. بغداد - ١٩٨١.

ناوئەرۆک

بابەت	لەپەرە
پێشەکی وەرگێڕان.....	٧
پێشەکی.....	١١
دیموکراسی، الديمقراطية، Democracy.....	١٥
دیموکراسی.....	١٦
تۆتالیتاری (شمولیت):.....	١٦
هۆکارە بنەرەتیەکانی دیموکراسی.....	١٧
بەرۆردیك له نێوان سیستمی دیموکراسی و سیستمی تۆتالیتاری:.....	٢٠
دیموکراسیەت و نوێنەراییەتی کردن.....	٢١
سیستمی پەرلەمانی :.....	٢٣
حکومەتی تیکەل:.....	٢٣
ئەوروپا لە چاڵەکانی خاچەرستی دا:.....	٢٦
سیستمی دیموکراسی نوێ لە ئەوروپا:.....	٢٩
هەلۆیستی ئیسلام بەرامبەر دیموکراسیەت :.....	٣٠
سیستمی فەرمانڕەوایی لە ئیسلامدا:.....	٣٤
ئەهلی "حەل و عەقد" :.....	٣٧
مەرجەکانی جێنشین یان پێشەوا:.....	٣٩
شورا:.....	٤١
مەبەستەکانی فەرمانڕەوایی لە ئیسلامدا:.....	٤٤

- ۴۷ .....Orientalism، الإستشراق، رۆژھەلاتناسى،
- ۴۸ .....(Orientalism) رۆژھەلاتناسى
- ۵۱ .....پىناسەى رۆژھەلاتناسى:
- ۵۳ .....مىژووى رۆژھەلاتناسى:
- ۵۷ .....۱- تەبشیر :
- ۶۰ .....ئامانجەكانى تەبشیری:
- ۶۱ .....ئامرازەكانى تەبشیری:
- ۶۵ .....۲- ئىستىعمار:
- ۶۷ .....۳- بەرۋژئاوايىکردن:
- ۶۸ .....تیرۆر:
- ۷۰ .....مىژووى تیرۆر:
- ۷۲ .....پالئەرەكانى تیرۆر:
- ۷۵ .....ھەئۆیستى ئىسلام بەرامبەر تیرۆر:
- ۷۸ .....ئامرازەكانى تیرۆر:
- ۷۹ .....شۆپنەوارەكانى تیرۆر:
- ۸۰ .....چارەسەرى تیرۆر:
- ۸۱ .....Secularism، العلمانية، سىكۇلارىزم
- ۸۲ .....پىناسەى سىكۇلارىزم
- ۸۹ .....ئىسلام و مەسىحىيەت:
- ۹۱ .....بوارەكانى سىكۇلارىزم:

- ۹۷ ..... سيکولاريزم و ئيسلام:
- ۹۹ ..... جيهانگيرى، العولمة، Globalization
- ۱۰۰ ..... جيهانگيرى
- ۱۰۰ ..... پټناسهى جيهانگيرى: Globalization
- ۱۰۸ ..... قوټاغه كانى جيهانگيرى:
- ۱۰۹ ..... شوپنه وارده كانى جيهانگيرى
- ۱۱۷ ..... نامانجه كانى جيهانگيرى
- ۱۱۷ ..... بهرهنكار بوونه وهى جيهانگيرى:
- ۱۱۹ ..... وجوديهت، الوجودية، Existentialism
- ۱۲۰ ..... فهلسه فه كانى پټش وجوديهت و كاريگه ريان له سهري
- ۱۳۱ ..... له گرنگترين بيرو را و هزرده كانى وجوديهت:
- ۱۳۲ ..... كه سايه تيه وجوديه كان:
- ۱۳۷ ..... فهلسه فه كانى دواى وجوديهت و نه وانهى پټيه وه كاريگه رن:
- ۱۴۵ ..... پراگماتيزم، البراجماتية، Pragmatism
- ۱۴۶ ..... پراگماتيزم
- ۱۴۶ ..... پټناسهى پراگماتيزم:
- ۱۵۲ ..... ديموكراسيهت لاي پراگماتيه كان:
- ۱۵۵ ..... سهرمايه دارى، الرأسمالية، Capitalism
- ۱۵۶ ..... پټناسهى (زومبارت) بو سهرمايه دارى:
- ۱۵۶ ..... پټناسهى ماركس بو سهرمايه دارى:

- پېناسه ۱۵۵ ..... هېسېن: ۱۵۵
- پېناسه ۱۵۷ ..... ته بوته علای مهودودی بؤ سهرمايه داری: ۱۵۷
- سهرمتای سیستمی سهرمايه داری: ۱۵۸ ..... ۱۵۸
- کارتیکره میژوییه کانی دواوهی سیستمی سهرمايه داری: ۱۵۸ ..... ۱۵۸
- سیستمی دهر به گی: ۱۵۸ ..... ۱۵۸
- بزوتنه وهی ژيانه وه (renaissance): ۱۵۹ ..... ۱۵۹
- رېموتی نازادی "سروشته گه راییه کان": ۱۶۰ ..... ۱۶۰
- کوده تاي پيشه سازی: ۱۶۰ ..... ۱۶۰
- رېموتی نازادی و نوښته گه ری له چهرخی نویدا: ۱۶۱ ..... ۱۶۱
- نهرکی دهولمت به پيی نهم پښانه: ۱۶۲ ..... ۱۶۲
- بنه ماکانی نابووری نازادی هاوچه رځ: ۱۶۳ ..... ۱۶۳
- بنه ماکانی سهرمايه داری: ۱۶۴ ..... ۱۶۴
- شیوازمکانی سهرمايه داری: ۱۶۵ ..... ۱۶۵
- کیشه نابوریه کان له روانگهی سهرمايه داریه وه: ۱۶۶ ..... ۱۶۶
- خاله لاوازمکانی سهرمايه داری: ۱۶۸ ..... ۱۶۸
- مارکسیهت، المارکسیه، Marxism: ۱۷۱ ..... ۱۷۱
- مارکسیهت: ۱۷۲ ..... ۱۷۲
- په یوهندی ماددیگه رایي میژویي به ماددیگه رایي جهدهلی: ۱۷۶ ..... ۱۷۶
- ماددیگه رایي جهدهلی: ۱۷۶ ..... ۱۷۶
- دیالیکتیک چیه؟ ۱۷۸ ..... ۱۷۸

- ۱۸۴ ..... بوونی ماددە وەپېش بوونی ھزر كەوتۆتەو:.....
- ۱۸۵ ..... ماددە ئەزەلى يەو ھەمىشە دەمىنیتەو:.....
- ۱۹۸ ..... رېساكانى ماددە:.....
- كاتى ماددىگەرايىەكان ئەم رېسايانە بەسەر ژيانى كۆمەلگاۋ مېژووەكەى دا جىبەجى دەكەن، ئەم شتانە تىبىنى دەكرىن:..... ۲۰۰
- پەيوەندى بىردۆزى پەرەسەندەن (گەشەسەندەن) بە لىكدانەوہى ماددى بۆ مېژوو:..... ۲۰۱
- ئەو ھۆكارانەى كە بىردۆزەكەى داروينيان گەورەكرد ئەمانە بوون:..... ۲۰۲
- ئەو كاريگەرييانەى كە بىردۆزەكەى داروين جىي ھىشتن:..... ۲۰۳
- مەرجهكانى ژيانى ماددەگەرى:..... ۲۱۲
- ئىشتراكىيەت و دىكتاتورىەتى پرۆلىتار:..... ۲۱۳
- بۆجى ھەمىشە شۆرشى ئىشتراكى بە چەمكى ماركسىيەتەو دەبەستىتەو؟..... ۲۱۴
- شىوعىيەت، الشيوعية، Communism..... ۲۱۷
- شىوعىيەت..... ۲۱۸
- پېناسەى شىوعىيەت:..... ۲۱۸
- ئايىن لە شىوعىيەتدا:..... ۲۲۰
- رەۋشت لە شىوعىيەتدا:..... ۲۲۲
- ھەلۋىستى شىوعىيەت بەرامبەر خىزان:..... ۲۲۴
- كاريگەرەيەكانى شىوعىيەت بەسەر خىزانەو:..... ۲۲۵
- شىوعىيەت و دزايەتلىكردنى ئايىنەكان:..... ۲۲۷
- ھۆكارەكانى دوزمنكارى شىوعىيەت بەرامبەر بە ئايىنەكان:..... ۲۲۷

- ۲۳۱ ..... Zionism، الصهيونية، زايۇنىزم
- ۲۳۲ ..... زايۇنىزم
- ۲۳۲ ..... پىناسەى زايۇنىزم:
- ۲۳۵ ..... جۆرەكانى زايۇنىزم:
- ۲۴۰ ..... سنورى خاكى بەئىنپىدراۋ (خاكى ميعاد):
- ۲۴۳ ..... چەمكى ئايىنى بۇ "گەلى ھەئىزىدراۋى خوا":
- ۲۵۱ ..... چەمكى نەتەۋمىي جۈلەكە:
- ۲۵۵ ..... ۋىنەى ھەندىك لەۋ كەسايەتianeى كە لەم ئىنساىكلۆپىدىيەدا ناۋيان ھاتوۋە.....
- ۲۶۰ ..... سەرچاۋەكان.....
- ۲۶۷ ..... ناۋمۈۆك.....